

50012

1962 JUN - 5

7314

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1962. LXVI. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR ÉS V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

TARTALOM

<i>Szabolcsi Miklós—Illés László</i> : A magyar szocialista irodalom fejlődésének problémái és kapcsolatai a német szocialista irodalommal	137
<i>Király István</i> : Új törekvések irodalomtörténetírásunkban	151
<i>Somogyi Sándor</i> : Az „irodalmi Deák-párt” kérdéséhez	161
<i>Stoll Béla</i> : A Pajkos ének és a népköltészet	180

Kisebb közlemények

<i>Varga Imre</i> : Kuruc költészet és pozitívizmus. — <i>Scheiber Sándor</i> : Arany János levele Hirschler Ignác szemészhez. — <i>Sobolewski, Jan</i> : József Attila versei a szegedi Színházi Ujság című hetilapban	193
---	-----

Adattár

<i>Törő Györgyi</i> : Petőfi könyvbejegyzései, dedikációi	197
<i>Kosztolányi Dezsőné</i> : Kosztolányi és a Pen Club válsága	209
<i>Hegedüs Nándor</i> : Ady Endre Mylitta-versei	213
<i>Holovics Flórián</i> : Ki fordította a Káldi-féle Bibliát?	223

Szemle

Szöveggyűjtemény a XIX. század második felének irodalmából (<i>Mezei József</i>)	232
Bálint György: A toronyőr visszapillant (<i>Földényi László</i>)	235 +
Balázs János: Sylvester János és kora (<i>Gerédy Rabán</i>)	238 +
Fenyő Miksa: Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről (<i>Vezér Erzsébet</i>)	241
Kölcsey Ferenc összes művei (<i>Barta János</i>)	243
Arany János összes művei (<i>Hortai Györgyné</i>)	247
Két emlékiró (<i>Lukácsy Sándor</i>)	248
Études historiques (<i>Klaniczay Tibor—Rejtő István</i>)	251

A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM FEJLŐDÉSÉNEK PROBLÉMÁI ÉS KAPCSOLATAI A NÉMET SZOCIALISTA IRODALOMMAL*

I

A magyar szocialista irodalom történetének kérdéséről szólva, néhány általános, elvi, terminológiai kérdés tisztázásával szeretnők kezdeni mondanivalónkat.

Mindenekelőtt: azt hisszük, már nincs vita egy kérdésben. Eldöntöttek tekinthető, hogy szocialista realista művek születhetnek kapitalista társadalomban is, hogy a szocialista eszmeiség már akkor megjelenik az irodalomban, amikor a munkásosztály és szervezetei a történelem színpadára lépnek. A Szovjetunió irodalomtörténetészei az 1905-ös évektől számítják a szocialista-realista művek keletkezését; országainkban is ilyen messziről vezethetjük le a fejlődést; evvel is aláhúzva, hangsúlyozva a szocialista realizmusnak a nemzeti irodalom folytonosságában gyökerező s nem művi, hanem történelmileg szükségszerű voltát.

Annál több az eltérés ma még a terminológia használatában. Hogyan nevezzük ez irodalmi művek összességét? Nemcsak terminológiai: elvi kérdés is ez — ideológiai tartalmak bújnak meg mögötte. Az egyik elnevezés: a *proletár-irodalmi* vagy *proletárforradalmi* irodalom. Ez az elnevezés, véleményünk szerint, az irodalom fejlődésének egy szakaszára illik, jellemez egy korszakot, de ma már túl szűknek tűnik számunkra. Ismeretes, hogy ez elnevezés főleg 1926—1932 közt volt használatos, a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének volt egyik jelszava. Az is ismeretes, hogy a lényegében RAPP-ista vezetés alatt álló Szövetség sok előrevívő, helyes és pártos csatát vívott meg a valódi forradalmi irodalomért, sokat tett írók s olvasók neveléséért, de működése egy pontján akadályává vált a további kibontakozásnak, és pedig nemcsak szervezeti, hanem elvi okokból is. A SZU K(b) Pártja 1932. áprilisi határozatát ebben a tekintetben változatlanul helyesnek érezzük; s aktuális ma is a harc mindenfajta leszűkítő, bezárkózó, egyoldalú tendencia ellen. Márpedig tudott, hogy a „proletár-irodalmi”, ill. a „proletár-forradalmi” megjelölések tartalma ez időben távolító, szűkítő is volt; e nézetek képviselői a nem kommunista írók elé lehetetlen feltételeket szabtak; az útitársak s szövetségeseik körének túlzott szűkítése következett be; a származás- és tematikai szempontokat egyoldalúan túlhangsúlyozták az eszmeiség és a színvonal rovására; a munkáslevelezők mozgalmát, mint az irodalom egyedüli tartalékát tekintették s túlbecsülték stb. Félő hát, hogy a „proletár-forradalmi” megjelölésekkel ez időszak vulgarizáló, dogmatikus jellegű hibáit is vállalnók.

A vizsgálódásunk körébe vágó irodalmi jelenségekre tehát a „szocialista realizmus” vagy a „szocialista irodalom” között választhatunk. A magunk tudományágában egy kicsit óvakodtunk attól, hogy az irodalmi folyamat egészére, a történeti folyamatra a „szocialista realizmus” megjelölést alkalmazzuk; a szocialista realizmust inkább értékelő, s minősítő, mintsem történeti fogalomnak érezzük; s emellett a „realizmus” fogalomba nem éreztünk beleilleszhetőnek néhány olyan irodalmi művet, amely szocialista eszmeiséget óhajt kifejezni, de

* A Deutsche Akademie der Künste, Sektion Dichtkunst und Sprachpflege 1962. január 23—25-én Lipcsében tartott konferenciáján (német nyelven) elhangzott előadás. Ez a jellege indokolja, hogy több, már korábban közzétett eredményt ismét összefoglal. Az I-III. részt Szabolcsi Miklós, a IV. részt Illés László írta.

gyakran az avantgardizmus eszközeivel. Igaz, ha — mint azt a SZU irodalomtörténészei teszik újabban — a szocialista realizmust sokféle áramlatnak, a nemzeti irodalom minden haladó törekvését szintetizáló törekvésnek tekintjük, úgy ezek a nehézségek megszűnnek. A magunk területén — egyelőre — a „szocialista irodalom”, illetőleg a „forradalmi szocialista irodalom” megjelölés mellett döntöttünk.

Mit nevezünk szocialista irodalomnak? Milyen jellegű műveket von körébe a kutatás, ha szocialista irodalomról beszél? Mindenekelőtt világos: egy politikai-eszmei terminusnak egy irodalmival való összekapcsolásáról van szó. Nem egyetlen stílusirányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk tehát így, hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét. Azoknak a műveknek összességét tehát, amelyek a kialakuló, majd kialakult magyar munkásosztály törekvéseit, hangját fejezik ki, annak szempontjából vizsgálják a világot, az ábrázolandó valóságot; s mivel a magyar munkásosztály alapvető érdekeit objektíve a marxizmus tudatosítja, azoknak a műveknek összességét, amelyek marxista eszmeiségűek. Nem azonos tehát a szocialista irodalom a munkásság életkörülményeit, életét ábrázoló művekkel (azok születhetnek másfajta nézőpontból s indítékból is; s viszont: a szocialista irodalom körébe tartozhat más osztály körében játszódó mű is); s nem azonos a munkásszármazású írók által írt művekkel sem.

Mindevvel együtt is csak még nagyon tágan és általánosan körvonalaztuk az idetartozó irodalmi jelenségek körét; s elsősorban azért, mert az elmúlt évtizedek bonyolult s ellentmondásos viszonyai között sok mozgalom viselte a „szocialista” elnevezést; a munkásosztály egy része a szociáldemokrata párt körül tömörült; és az ideológiában is, különösen az irodalomban a jelenségek nem mutatkoztak meg tisztán; sok jelenségben kispolgári ideológiák és marxista ideológia keveredett.

Mindenekelőtt: az újabb magyar irodalomban is hangot kapnak az uralkodó polgári ellenforradalmi renddel szemben álló, de nem következetesen forradalmi ideológiát hordozó irodalmi művek is; egész skálája van olyan közbenső felfogásoknak s ideológiáknak, s ezeket hordozó csoportoknak, amelyek a *Nyugat* c. folyóirat polgári liberalizmusától s humanizmusától, — vagy más irányban: a „népi” mozgalom törekvéseitől „balfelé” állanak. A szociáldemokrata sajtó hasábjain megjelenő irodalom filantrop-naturalista jellege, a polgári radikalizmus balszárnya, a Kassák Lajos-féle anarchizmus, a forradalmi munkásmozgalom jelszavait hangoztató, de valójában azzal szembeforduló trockista-frakciós áramlatok — egynéhány „határeset”. Még bonyolultabbá teszi a kérdés kibogozását két tényező: a forradalmi munkásmozgalmat képviselő illegális kommunista párt nehéz munkakörülményei, időnkénti visszaszorítottága, hibái s vereségei, s másrésről az a tény, hogy e viszonylag rövid történeti korszakban egy-egy író alkotópályája sok áramlattal érintkezett, több felfogásnak került hatása alá. A magyar szocialista irodalom kibontakozása kivételesen nehéz történeti körülmények között, a Tanácsköztársaság leverése után emigrációban, a fasiszta jellegű, rendszerben, majd a háború felé rohanó ország légkörében megy végbe.

S mégis: a század elejétől fogva mindvégig észrevehető s nyomon kísérhető az a hatás, amelyet a forradalmi munkásmozgalom, 1919 után pedig a kommunista párt gyakorol az alkotókra, s kirajzolódik műveknek olyan sora, amely egységes eszmei arculatot mutat: a *forradalmi szocialista irodalom eszmei arculatát*. E művek alapján határozzák meg a magyar szocialista irodalom legfőbb, vezető áramlatát: a *magyar forradalmi szocialista irodalmat*. Végső távlatban a fősodor, a máig vezető út: a forradalmi szocialista irodalom. 1919 előtt sok áramlatból s gyökérből fakadt fejlődést kell tehát nyomon kísérnünk; s tényekkel bizonyíthatjuk, hogy a Tanácsköztársaság idején a sok kezdemény egyesüléséből megszületett a forradalmi szocialista irodalom, amely 1919 után — sok nehézséggel s problémával küzdve — fejlődik tovább, s lesz az egész magyar irodalom egyik fő áramává. A mellette futó, különböző törekvéseket, áramlatokat szintén értékelnünk kell, — de a fővonalat nem tévesztve szem elől; s utólagos simítással sem egybemosva azt, ami nem egybemosható.

Helytelen lenne, ha a forradalmi szocialista irodalom történetét kizárólag s elsősorban csoportok, alakulások, szervezetek leírására korlátoznánk. Kétségtelen: a „népi” mozgalmat kivéve, éppen a forradalmi szocialista irodalom öltött leginkább szervezetszerű jelleget; következik ez az irodalomnak a forradalmi munkáspárthoz való szoros kapcsolódásából, gyakran az illegálitás körülményeiből, az elvek s ideológia közös kidolgozásának szükségéből, s ezen túlmenően is: a fasizmus nyomása alatt az egymáshoz zárkózás követelményéből. Fel kell tehát derítenünk s kutatnunk kell a forradalmi szocialista irodalom szervezet-történetét, programjait, tömörüléseit, folyóiratait, köreit, propagandamunkáját, — s mindenekelött: a párt irodalomirányító és szervező munkáját. De tévednénk, ha a kutatómunka, s egyúttal az értékelés s számbavétel során evvel megelégednénk.

A forradalmi szocialista irodalom történetét is úgy kell felfognunk, mint egy eszme, egy ideológia hatása alatt született *művek történetét*. Szűkkörű szemlélet volt az, amely elsősorban a párttag írókkal s a párttag írók tömörüléseivel azonosította — s ma is azonosítaná — a forradalmi szocialista irodalmat; s elsősorban a párttag írók szervezeteinek történetét tekinteni a szocialista irodalom történetének. A szocialista irodalom története elsősorban a forradalmi munkásmozgalom közvetlen hatása alatt született művek, a kommunista eszmeiség jegyeit magukon hordozó művek története. E művek alkotói között voltak, akik egész életükre összeforrtak a forradalmi munkásmozgalommal; voltak, akiknek kapcsolata nem volt ugyan töretlen, de akiknél a párttal való találkozás élménye határozta meg életútjukat; s voltak, akik pályájuknak csupán egyik szakaszán érintkeztek a forradalmi munkásmozgalommal, s ezen a szakaszon születtek máig legértékesebb műveik. Ilyen összetetten, komplex módon, árnyaltan szemlélve a szocialista irodalmat: tűnik ki legjobban gazdagsága. (Ez utóbbi fejtegetéseinkben Király István nézeteire támaszkodunk.)

II

A szocialista irodalom vizsgálatának fontos kérdése: viszonya a magyar irodalom egészéhez.

Ebben a kérdésben is kétféle előítéletet kell legyőzni: a szocialista irodalmat lebecsülő véleményeket, amelyek a humanista polgári vagy a „népi” írókat helyezték előtérbe s amelyeknek egyik eredményeként hosszú ideig nem is beszéltünk róla, önálló áramlatként, — s egy szűkkörű szemléletet, amely csak a legkövetkezesebben forradalmi szellemű műveket és alkotókat látná irodalmunk középpontjában. Mindenekelőtt gondosan számba kell vennünk mindazokat a hatásokat, amelyekkel a szocialista irodalom más haladó törekvéseknek ösztönzést adott; s az ilyen megtermékenyítő, indítások, sőt átvételek száma nem kicsiny. *A szocialista irodalom két világháború közötti központi szerepe éppen abban nyilvánul meg, hogy ennek révén került a legtöbb új vívmány és maradandónak bizonyult eszme irodalmunkba.* De az állandó, megtermékenyítő kölcsönhatáson kívül még egy szempontra figyelmeztetnénk: a jövőt hordozó áramlatok — az irodalom története nem egy példát tud rá — gyakran szerény kezdetkből nőnek ki; kisebb tehetségű alkotók, kisebb formátumú művészek törtek az utat a nagyobbak előtt. A sok kezdeményből így lesz eredmény; olykor a nagyobb tehetségű, vagy terjedelmesebb életművű, a maguk korában olvasottabb írók a jövő felől nézve háttérbe szorulnak. A szocialista irodalom egész története ezt a bonyolultán kiküzdött fölényt igazolja, a művek a maguk összességében az igazat, a helyest mondják, ha némelyik olykor dadogva s nehézkesen is. S a két világháború közt a magyar forradalmi szocialista irodalom már történelmileg s irodalomtörténetileg igen rövid idő alatt olyan magasságokat ér el, mint József Attila költszete.

Erőteljesen hangsúlyozzuk tehát a magyar szocialista irodalom szerves összetartozását az összemzeti irodalommal; rámutatunk arra, hogy forrásai a magyar irodalom legjobb plebe-

jus demokrata hagyományaihoz kapcsolódnak, hogy igazi továbbfejlesztője a legjobb demokratikus hagyományoknak. Ugyanakkor azonban óvakodnunk kell attól, hogy különböző áramlatokat, eszmei felfogásokat egybemossunk. A polgári liberális, polgári radikális, plebejus demokrata irodalmi irányokat nem fogjuk szocialistának minősíteni; bár demokratikus vagy haladó tartalmukat elismerjük, s mindig a lehetséges szövetségesnek tekintjük őket. S anélkül, hogy elzárkózók, merevek akarnánk lenni, különbséget teszünk a forradalmi szocialista irodalom peremén működött szociáldemokrata, anarchista, frakciós csoportok írói és a következetes forradalmi szocialista írók között; mindig figyelembe véve azt az irodalomtörténetileg is igazolt tanulást, hogy ez írók — kedvező körülmények s helyes politika esetén — kommunista írókká fejlődhetnek.

Végül: néhány megjegyzést a magyar szocialista irodalom formai-művészi fejlődésére vonatkozóan.

Általánosságban talán így jellemezhetnők az egész szocialista irodalom fejlődésvonalát: a század elején az első kezdemények még a régi, már sokban avult formákban fejeződnek ki; a 10-es évektől a polgári világ szétbomlását s az új, még ködösen elképzelt jövőt idéző avantgardista áramlatok uralkodnak; a 20-as évek végétől lehiggadtabb, érettebb, korszerű szocialista realista stílus is kifejezőmód alakul ki. Ezt az utat alkotók és csoportok bonyolultan, sok egyéni változattal járók meg; a 20-as évek forrongásában helyes és helytelen kezdemények keveredtek, nemzetenként s irodalmanként különböző fokon s módon haladták meg az avantgardizmusokat. Kétségtelen: a szocialista irodalom fejlődése egy nem egyszerűsítő, de bonyolultságában is érthető-nevelővé váló, korszerűségében is a legnagyobb hagyományokhoz kapcsolódó művészi formához jutott el. Útján a 20-as évek forrongó világából sok vívmányt s esz-közt hozott magával, de megszüntetve vitte azokat tovább, szembefordult velük, hogy felhasználhassa őket.

Új műfajok s régebbi műfajok új módosulásai keletkeztek s vannak keletkezésben — a szocialista irodalom történetében, a magyaréban is. A riport, a tényleíró értekezés, a dokumentált szociográfia, a kollektív dráma, a szavalókórusra írt vers, az eposzá vált nagyregény — mindmeggannyi módosult vagy új tartalommal töltött forma; egy részük csak most van kifejlődőben, kialakulóban.

A szocialista irodalom története bizonyos fokig az irodalom funkció-váltására is figyelemzett; s ez a változás a magyar irodalomban különösen észrevehető. Amíg nem volt olyan társadalmi erő, amely a nemzet, a társadalom sorsát tudatos előrelátással, tudományos pontossággal vezette volna, az irodalom „előrszaladt”, az író a vátesz szerepébe kényszerült, ő mutathatott utat s irányt, felrázhatott s cselekvésre készíthetett; a magyar irodalom múltbeli útja példája ennek a folyamatnak. A szocialista irodalom tudatosan ugyanazoknak a céloknak szolgálatában áll, azt segíti, mint a munkásmozgalom, a szervezett munkáspárt; szerepe már nem az előrszaladó magányosé, hanem a közösséggel, a néppel, a társadalommal együtt haladóé. S ebben az összefüggésben nemcsak az irodalom, a művész helye változik meg a társadalomban, hanem megnő, irányítóvá lesz a teória, a kritika szerepe is. A szocialista irodalom fejlődésében minden fázisnál ott állanak a párt, a társadalom mozgását, kívánalmait, történelmi fejlődésének igényeit tolmácsoló teoretikusok, kritikusok, írók is.

III

A magyar szocialista irodalom előtörténete az 1870-es évekkel kezdődik; ekkor bukkan fel az első munkás-alakok, az első forradalmi hangok. Határozottabb, kialakultabb jelleget az 1900 utáni években kap ez az irodalom, amikor a magyar munkásosztály számban is megnő, szervezettségben is erősödik; s ugyanakkor válságba kerül az Osztrák—Magyar Monarchia dualista rendszere, élesedik az osztályharc. Ekkor lépnek fel a szociáldemokrata lapok körül

a munkásság köréből származó, munkástémával foglalkozó, de bizonyos primitivizmusban, szűkkörű naturalizmusban, nyomorköltészetben megmaradt írók (Csizmadia Sándor, Farkas Antal és mások). Megbecsüljük őket is, mégsem ők a magyar forradalmi szocialista irodalom igazi előzménye, igazi hagyománya.

Senki sem vitatja műveik történeti értékét, jó szándékát s lelkesedését, s nem szabad mellőznünk azt a tényt sem, hogy visszhangra találtak olvasóiknál, hogy hírokat mozgattak meg bennük s hogy még hosszú ideig éltek tovább. De — egy bizonyos történelmi időpontban való fontosságát elismerve — ez az irodalom mégsem vált a magyar forradalmi szocialista irodalom fő hagyományává. *A magyar forradalmi szocialista irodalom fő gyökere, előzménye és kiindulópontja* Ady Endre plebejus demokrata költészete lett; erre épült a későbbi fejlődés, szavait, pátoszeit, teljes emberségét veszi példaként az egész későbbi irodalom. A magyar munkáosztagly, mint a jövő nemzetet vezető osztálya, mint a történelem kérlelhetetlen ítélője, a forradalmas tűz és lázadás az ő szavaival s képeivel öröklődik tovább; ő ad indítást azoknak, akik — rajta is túlhaladva — a forradalmi szocialista irodalom alkotói lettek. A régi, primitív és beszűkült szociáldemokrata irodalom alkotói elmaradtak mögötte; s az út tovább nem Ady megkerülésével, hanem eredményeinek asszimilálásával vezethetett. A későbbi évtizedekben mindazok, akik elkerülték Ady útját s a régi költészet útján mentek tovább, önkéntelenül is a fejlődés szélére kerültek, formában és mondanivalóban elavultak. Nem véletlen, hogy József Attila nem Csizmadia Sándorhoz, hanem Ady Endréhez kapcsolódik, hogy nem egy kommunista alkotónak le kell ráznia a század eleji szociáldemokrata líra hatását, hogy szabadabban szárnyalhasson.

Ady mellett a polgári radikálisoknak a munkásmozgalommal érintkező egyes írói (Révész Béla, Barta Lajos) legjelentősebb előfutárai a magyar szocialista irodalomnak. Az első világháború éveiben indul útjára az (egyre inkább anarchista, szindikalista eszmei tartalmú) magyar expresszionista irodalom is, Kassák Lajos irányításával működő folyóiratokban.

A magyar *forradalmi szocialista irodalom* megszületését 1919-re, a Magyar Tanácskörtársaság idejére tesszük. A forradalmat megelőző időszakban s e lázas napokban szilárdul meg a kommunista írók magva (akik a polgári radikalizmustól, a szociáldemokrata mozgalomtól vagy az expresszionizmustól befolyásolt *Ma-* és *Tett*-körből jöttek), a haladó magyar írók legtöbbje művekkel tesz hitet a proletárforradalom mellett; riportok, novellák, versek, s kisebb darabok sora születik meg. A biztató fejlődést a Tanácskörtársaság vérbefojtása, az ellenforradalom vágja ketté.

1919 után a magyar forradalmi szocialista irodalom két ágra szakad, — anélkül, hogy ez a két ág mereven szét lenne választható. Az egyik az emigrációba kényszerült íróké: az emigráció először Bécsben tömörül, itt történik meg az áramlatok szükségszerű szétválása, nézetük tisztázása, csoportok alakulása, elvi álláspontok megfogalmazása; a Kassák-képviselte ág ekkor tér véglegesen olyan útra, amely végeredményben a negyvenes években a munkáosztaglyon kívülre, sajátos, kortalan, lehiggadt modernizmushoz visz. A kommunista eszmeiségű irodalomnak egy Petőfi—Ady-vonalat képviselő s egy másik, inkább az izmusok eredményeit felhasználó ága küzd; ez utóbbi maga is több csoportban. A bécsi korszak 1923 után már a kialakuló-megmerevedett frontokat mutatja; innen rajzik szét lényegében az emigráció Pozsonyba, Kassára, Kolozsvárra, Párizsba s Berlinbe. Már 1920 körül jelentős szerepet játszik a *Kassai Munkás* (Mácsa János érdeméből), 1923 után a magyar proletárirodalomnak új, életképes műhelyei keletkeznek a weimari Németországban, majd Franciaországban s mindvégig Csehszlovákiában s Romániában. De mindenekelett: a Szovjetunióban. Már 1925-től kezdve megszerveződik s megalakul az ott dolgozó magyar írói tábor; szervezetileg, ideológiai-lag, művészetileg egyre inkább vezető szerepet visz; s amikor a fasizmus nyomása alatt szét-szóródnak a többi tűzhelyek, elhallgatnak a kommunista s baloldali lapok — vagy egyesek meghajlanak a nyomás alatt —, egyre inkább ez válik egyedüli s fő középponttá. A RAPP magyar szekciójának tevékenysége, A Proletárirók Nemzetközi Szövetsége magyar szervezete,

a. *Sarló és Kalapács* irodalmi rovata (párhuzamosan a csehszlovákiai *Az Ut*-tal, a kolozsvári *Korunk*-kal) a két világháború közti magyar irodalomnak egyik legjelentősebb központja.

A magyar forradalmi szocialista irodalom e korszakához kapcsolható a legelső magyar kommunista költő, Komját Aladár, a lírikus, publicista és irodalmi szervező Gábor Andor, az ezoterikus költőből érdekes hangú, pártos lírikussá lett Balázs Béla, az expresszionizmusból indult Barta Sándor, a Magyarországon névtelenül terjesztett harcos forradalmi költeményeivel feltűnt Hidas Antal, a népszerű regény- és novellairó, Illés Béla neve.

Magyarországon 1925-ig szinte csak elszigetelt kísérletek észlelhetők következetes baloldali irodalom létrehozására, a forradalmi indulat torzult, tévútra került megnyilvánulásaira lehetünk figyelmesek (anarchikus lázadás, az avantgardizmus modorra és tartalmatlanná válása, szegényparaszti antikapitalista elkeseredés). Néhány jelentős író (elsősorban Nagy Lajos, a novella, a karcolat, a szatirikus tárca mestere) ekkor is a következők forradalmi magatartást képviseli írásaival; a haladó polgári irodalom legjobbjai — megriadva az ellenforradalom terrorjától — általában meghasonlásba, kétségbeesésbe menekülnek, áttett-szimbolikus eszközökkel tiltakoznak. Az 1926-tól kezdődő években fokozatosan magára talál a szocialista irodalom; része van ebben az ellenforradalmi terror viszonylagos enyhülésének, az emigránsok egy része hazatérésének, de főleg az illegális KMP helyes politikájának, jó irányú tömegmunkájának. A párt befolyása alatt irodalmi csoportok, körök keletkeznek; közülük nő ki a 100% c. folyóirat; elsősorban (főleg álnéven) emigrációban élő írókat közöl, de kialakul körülötte a hazai kommunista írók kis csoportja (Tamás Aladár, Gereblyés László költők, a prózairóként akkor kibontakozó Gergely Sándor). A lap irodalmi termékeinek jellemzője általában a lelkes, hangos agitatív költészet, a szavalókórus-líra, s a prózában tény leíró, gúnyos-száraz új naturalizmus volt.

Az 1930 körüli években azután — elsősorban a világgazdasági válság és a forradalmi hullám hatására — a magyar irodalomban is általános balra fordulás következik be. Bár a 100%-ot betiltják, több rövidebb életű folyóirat körül tömörülnek a forradalmi írók, a radikalizálódott alkotók; mert megelégnül, radikalizálódik a polgári irodalom balszárnya is. Nagy Lajos (ekkor születnek izzó-harcos, szárazon-gúnyos novellái), Kodolányi János a parasztság életét bemutató keserű regényei, Illyés Gyula osztályához s ifjúságához való hűségét valló epikus költeményei, József Attila forradalmi lírája jelzik ez évek legmagasabb csúcseit. Ugyanez években megelégnül a Csehszlovákiában dolgozó magyar nyelvű írók (*Az Ut*, Fábry Zoltán esszéi, a *Sarló*-mozgalom balra fordulása), s a Romániában alkotó magyar nyelvű forradalmi írók munkássága is (a *Korunk* folyóirat).

Ez évek irodalmi termését — mind Magyarországon, mind az emigrációban — izzó, türelmetlen forradalomvárás, lendület jellemzi; ugyanakkor észlelhető az avantgardizmus külsőségeitől való megszabadulás, s higgadtabb, realiztikusabb megfogalmazás keresése is. A Proletárirók Nemzetközi Szövetsége által képviselt rappaista elvek azonban egyre inkább akadályozzák a kibontakozást, a türelmetlen, bizalmatlan személyi politika Magyarországon is egyre inkább gátjává válik a forradalmi szocialista irodalom tábora növekedésének.

Az 1933 utáni években a politikai helyzet megváltozik: a forradalmi hullám elmúltával a jobboldali erők előretörnek Magyarországon is, az értelmiség egy részét — a náciizmus uralomra jutása láttán — kétségbeesés, csüggedés, kiábrándulás, „harmadik út keresése” jellemzi. Útnak indul a jellegzetesen új megoldást kereső magyar harmadikutas mozgalom: a népieseké.

A forradalmi szocialista irodalomban is a kor szükséglete, az irodalom belső fejlődése egyaránt érleli a változást: a végleges szakítást az izmusok maradványaival és az eltávolodást a RAPP már béklyózó elveitől, — a fordulatot a realizmus felé, a szocialista realizmus teljes győzelme felé. Művekben már érlelődik ez a változás az 1930-as évek legelejétől fogva (József Attila költészetének fordulata a tanú rá), de elveken és programszerűleg csak a RAPP-ot feloszlató 1932 áprilisi párthatározat fogalmazza meg a tennivalókat, s még inkább a Komintern

VII. kongresszusa, az ott körvonalazott népfrentpolitika ad új lendületet a forradalmi szocialista irodalom fejlődésének — világszerte s Magyarországon is.

A második szakaszt így a realizmus felé való fordulás, a szocialista irodalom nagyszabású kibontakozása, a legjelentősebb művészi eredmények megjelenése jellemzi. A helyesen értelmezett népfrentpolitika az irodalomban is ekkor teljeseedik ki.

Ha a világ munkásmozgalmának nagy jelentőségű fordulóját, a népfrentpolitikát — azt a politikát, amely hosszú évek óta kovácsolódott már, s amelyet a Komintern VII. kongresszusa fogalmazott meg — tekintjük az irodalmi fejlődés egyik legfőbb meghatározójának, a hangsúlyt olyan tényezőkre vetjük, amelyek máig meghatározzák a szocialista irodalom fejlődését (mint ahogy a világ munkásmozgalmának fejlődése is sok vonatkozásban máig a Komintern VII. kongresszusa által megszabott úton halad). Ilyen tényezők: a szocialista realizmus célként való kitűzése, a minél több alkotó megnyerése a szocialista realizmus ügyének, a szövetségi politika az irodalomban, azaz mindazoknak az erőknél számbavétele, amelyek közvetve vagy közvetlenül segíteni tudják a szocialista forradalom, majd építés ügyét. Világos: a népfrentpolitikának is volt s van olyan torzítása, amely az eszmei különbséget elvtelenül elmosza, amely a szövetségesek megnyerése kedvéért túlságos engedményekre hajlandó, volt s van olyan veszélye a realizmusra való irányvételnek, amely egy, a kritikai realizmus nagy teljesítményeihez hasonló „nagyrealizmust” szegez szembe a szocialista realizmussal, — mindezek a torzítások azonban nem a népfrentpolitika lényegéhez tartoznak, inkább annak kinövései csupán. Az 1930-as évekkel megindult, az 1934—36-os években kiteljesedett fejlődés máig meghatározza a forradalmi szocialista irodalom fejlődését — szinte világszerte.

A sajátos magyar irodalmi fejlődés tényei is azt látszanak igazolni, hogy a szocialista irodalom új korszakának kezdetét, pontosabban: a helyes elvek végleges győzelmét 1934 körülre kell tennünk. A magyar irodalom történetében volt egy rövid időköz, az 1929—1931 közötti, amikor a forradalmi munkásmozgalom eszmei befolyása az írók nagy rétegére hatott, amikor a forradalmi válság hatására jelentős alkotók egész sora lett szocialista íróvá. Az 1932-es évtől fogva azonban a belső és külső politikai fejlődés — a fasizmus uralomra jutása Németországban, a Gömbös-kormány Magyarországon, a KMP-t ért veszteségek — megszakította ezt a fejlődést; s minden sikere mellett a párt akkor követett politikája értelmiségi, kulturális területen sem mindig volt ment bizonyos merevségtől, szektás jellegű hibáktól. De 1935-től kezdve, amikor a Komintern határozatai érvényesülni kezdtek, amikor a francia és a spanyol események reményt jelentettek minden haladó erő számára — s amikor a párt irodalompolitikája is tudatosan s világosan az erő összefogásán alapuló irodalmi népfrentpolitikát tűzte ki célul, a szocialista erő fölényével —, nálunk is kezdett megvalósulni egy új, szélesebb alapokon nyugvó szocialista irodalom.

Az új irányvonalért folytatott harcban bontakozott ki Révai Józsefnek, a legnagyobb magyar marxista kritikusnak, történésznek munkássága. Az új irodalom legfontosabb orgánuma a két évig megjelent *Gondolat* c. folyóirat volt; a harmadikutasként indult „népi” mozgalom — az illegális párt közvetlen befolyására — ez években radikalizálódik s Márciusi Front néven tömöríti sorait. Mindezeknek a mozgalomnak sodrában jelentős művek születtek: Illyés Gyula megrázó erejű könyve, a *Puszták népe*, *Petőfi-életrajza*, Veres Péter szigorú szárazságában is sokátmóró *Gyepsorú* és *Számaddása*, a forradalmi szegényparasztság hangját megszólaltató Darvas József első művei, a szellemes és művelt Bálint György irodalmi újságírása, kritikái, Déry Tibor nagyszabású regénye, a *Bejejezetlen mondat*, — s mindenekelőtt József Attila lírájának nagyszabású kibontakozása. Az ő érett költészete foglalja össze nemcsak ezeknek az éveknek legjobb törekvéseit, hanem a két világháború közti korszak teljességét is; a magyar forradalmi szocialista irodalom őbenne ért el legmagasabbra, össznemzeti érdekű, sőt világirodalmi jelentőségű összefoglalásra. Mint az ő költészete is jelzi, a kor irodalma általában határozottan realista, lírája gondolati tartalmakkal telített, magába olvasztja előző irodalmi iskolák sok vívmányát, a polgári humanista irodalom legjobb művészi módszereit is,

hogy így legyen teljesebbé és tágabbá a szocialista realizmus. Témában és látókörben a kor ellentmondásainak, problémáinak mély átélésén, a marxizmus, a munkásosztály szellemében való megoldáson alapul; elmélyült valóság- és lélektani ábrázolás, népközelség jellemzi ez időszak műveit; mintegy művészi erőben, formában s hatóerőben is bebizonyítva egyúttal a polgári művészet feletti hegemoniáját.

Az 1938 utáni években ismét nehezebb a helyzete Magyarországon minden baloldali erőnek, s a forradalmi szocialista irodalomnak is; a háború közvetlen előkészítésének időszakába, minden haladó erő nyílt, brutális üldözésének időszakába léptünk, majd 1941-től Magyarország is bekapcsolódik a szovjetellenes háborúba. Ezekben a nehéz években is tovább folytatódik a helyes politika alapján a baloldali erők működése. S bár vannak, akik a nehéz időszakban meginognak s jobbra fordulnak, mégis kialakul egy *antifasiszta irodalom*: a kommunista írókból, baloldali szociáldemokratákból, a „népi”-ek balszárnyából, a polgári radikális és polgári humanista irodalom legjobbjaiból. Sokszor áttetten szóló, de mély szenvedélytől s érzéktől fűtött, a legjobb értelemben vett hazafias s a boldogabb, szabadabb jövőt hívó, antifasiszta líra keletkezik; József Attila indítására is, de új hangokon is szólva; ez antifasiszta líra legszebb hangjait a 1944-ben megölt Radnóti Miklós szólaltatja meg. A Szovjetunióban dolgozó írók hangja is eljut Magyarországra; a háború idején születik Gábor Andor, Balázs Béla nem egy szép verse,

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy 1945 után — igaz, sokszor tévútra kerülve s sok válsággal is megküzdve — újtárra induljon a magyar szocialista-realista irodalom, immár mint az egységes nemzeti irodalom uralkodó, legfontosabb áramlata.

Csak röviden szólhattunk a történelmi fejlődésről; a legfőbb csomópontokat, a fejlődés fő vonalait, a legvitatottabb problémákat jelezve. Hadd tegyem hozzá: a kutatásnak még úgyszólván a kezdetén vagyunk; anyagfeltárásban, értékelésben is. A magyar forradalmi szocialista irodalomnak azonban egy sajátosságát mindvégig észrevehetjük: egész fejlődése folyamán, a kezdetektől máig sok szállal kapcsolódik a világ szocialista forradalmi és haladó törekvéseihez; alkotói személyileg is kapcsolatban álltak a szovjet, a német, a cseh, a francia, a román szocialista irodalommal; áramlatokban, törekvésekben még sokkal mélyebben érintkezett velük. Ezeknek a kapcsolatoknak nem jelentéktelen részét alkotják a német és magyar forradalmi irodalom kapcsolatai.

IV

Ha az előbb azt mondtuk, hogy a magyar szocialista irodalom történetének kutatása terén úgyszólván még a kezdeteknél tartunk, akkor még inkább elmondható ez a magyar és német szocialista irodalom összefüggéseinek kutatásáról. A magyar és német kulturális kapcsolatok történetének az elmúlt századokra vonatkozóan hatalmas irodalma van, de szinte teljesen járatlan utakon kell most elindulnunk, hogy irodalmainknak ezt az igen fontos új szakaszát feltárjuk.

E kapcsolatok két területe: egyrészt az a közös munkálkodás, amelyet az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság bukása után a weimari német köztársaságba emigrált magyar írók a német proletár-forradalmi írókkal vállalva kifejtettek, majd a Hitler-fasiszmus hatalomra jutása után a szovjet emigrációban is folytattak; — másrészt pedig a német szocialista irodalomnak a húszas években és a harmincas évek elején a magyar irodalomra és a munkás kultúrmozgalmra gyakorolt hatása.

Kapcsolataink az első világháborút követő forradalmak talajából sarjadtak. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása és harcai lelkesítően hatottak a német munkásosztályra, amely heves küzdelmet folytatott ekkoriban a novemberi forradalom vívmányainak megvédéséért és továbbfejlesztéséért. A német munkásság mindent megtett, hogy segítse a magyar proletár-forradalmat, majd a bukás után befogadta és támogatta a német földre menekült magyar

forradalmárokat. Több ezer magyar munkás keresett megélhetést a Ruhr-vidéken, Westfáliában, Szászországban, a Halle környéki iparvidéken, Berlinben. Ezek a helyek később a weimari köztársaságban kibontakozott magyar proletáriradalomnak is bázisai lettek. A magyar irodalom leghaladóbb alkotóinak nagy része is emigrálni kényszerült 1919-ben. Az első jelentős emigrációs irodalmi tűzhely Bécsben alakult ki, ahol 1919—1924 között végbement a polgári és kommunista eszmeiségű irodalom elválása. A konszolidálódó fehérterrorral megbékélő polgári írók és az avantgardizmus formaforradalmárai visszatértek Magyarországra, a kommunisták pedig Németországban vagy a Szovjetunióban kerestek menedéket. Ez a tény egyben azt is jelzi, hogy a weimari Németországban kialakult magyar irodalom — a szovjet emigrációban kibontakozott irodalomhoz hasonlóan — eszmeiségét tekintve forradalmi jellegű, kommunista eszmeiségű irodalom volt, a korabeli szóhasználatnál élve: proletár-forradalmi irodalom. Íróink a KI III. kongresszusának határozata alapján a befogadó ország kommunista pártjainak soraiban végeztek pártmunkát, és aktívan részt vettek a munkásmozgalomban. Így történt ez Németországban is.

Már a húszas évek elején kapcsolatot teremtettek íróink a német sajtóval; műveik megjelentek a kommunista vagy baloldali lapok, folyóiratok hasábjain. Vannak olyan íróink, akiknek munkássága ma már csak ezekben a lapokban olvasható német nyelven, mert magyar eredeti kézírataik elvesztek az emigráció viszontagságai között. Lékai Jánost (John Lassen) pl. mint íróst most kell felfedeznünk a magyar közönség számára, amely csak annyit tud róla, hogy merényletet követett el a háborús kormány miniszterelnöke ellen és a Tanácsköztársaság alatt az ifjúmunkás-mozgalom vezetője volt. Lékai 1922-ig Berlinben élt, de közben, mint a Jugend-Internationale titkára bejárta fél Európát, majd 1925-ben bekövetkezett haláláig az amerikai magyar munkássajtót vezette. Nyugtalan és mozgalmas életében több drámát írt Németországban (egyét a passauai börtönben), két kisregényt, s amerikai élményeiről egész kötetre menő irodalmi szintű publicisztikát. Gyetvai János Németországban írt és kiadott három kisregényéből egyet ismer pár hónap óta a magyar közönség; Illés Béla *Ég a Tiszá-ját* (Brennende Theiss), amely *Die Generalprobe* címmel 1929-ben jelent meg német nyelven, 1957 óta ismerjük csupán. Ezek a művek, Lengyel József novellái, versei, az odahaza ma is ismeretlen Sas László s mások írásai a *Die Rote Fahne*-ban, a hallei *Klassenkampf*-ban, a *Prolet*-ben, a *Die Aktion*-ban s számtalan más lapban az írói szó erejével tájékoztatták a német munkás-olvasókat a Magyar Tanácsköztársaság harcairól és bukásáról; s a magyarországi ellenforradalom szörnyűségeinek leleplezésével hozzájárultak a német munkásosztály harcainak támogatásához is, amely ezekben az években még kemény küzdelmet folytatott a burzsoá reakció felülkerekedése ellen.

Erős kapcsolatok alakultak ki ezekben az években a német avantgardista csoportok és lapok (így a *Die Aktion*, *Der Sturm*, *Der Gegner* stb.) és a magyar emigráns írók egyes körei között. Kassák Lajos csoportja Bécsben adta ki magyar és néha német nyelven *Ma* c. lapját, amely a magyar avantgarde egyik legfontosabb orgánuma volt. Kassák és a *Der Sturm*-kör sokban közös művészi és eszmei alakulása e lapok tanulmányozása során jól nyomon követhető. Ez az irányzat bizonyos szociális mondanivalóval indult el pályáján, s a leghatározottabban végigvitte művészi gyakorlatában a formák felbontását, a konstruktív irodalmi készítmények elvét. Ebből az irodalomból aztán lassanként kiszikkadt a forradalmi mondanivaló, s előbukkant a fáradt hitetlenség, a rezignált visszavonulás.

Nyina Pavlova elvtársnő referátumában már jellemezte a *Der Sturm* és másfelől a *Die Aktion* folyóiratok avantgardizmusának néhány vonását. Ez a jellemzés általában megállja a helyét a két csoport és a bécsi magyar emigráció egy részének hozzájuk fűződő kapcsolatait illetően is. Ha a *Der Sturm*-irányzathoz közel álló magyar Kassák-féle konstruktivizmust nem is illehetjük egyértelműen azzal a váddal, hogy antidemokratizmus és a korrallal szembeni közömbösség jellemzik, még fontosabbnak tűnik fel számunkra az a tény, hogy Kassákék a Komját Aladár és az általa Bécsben, majd Berlinben kiadott *Egység* c. folyóirat köré tömő-

rülő írőkkel ellentétben elvetették az irodalom pártosságának elvét, és az éles osztályharcok korában az *örök emberire*, az *általános humánusra* függesztették tekintetüket, s ezzel végül is hátat fordítottak saját múltjuknak és a szocialista irodalomnak.

A németországi magyar avantgarde más magyar irányzatai (hasonlóan ahhoz a fejlődéshez, amelyen a korabeli német proletáriródlalom expresszionista művészei mentek át) nem veszték el a formaforradalomban. Még ebben a korban is, a húszas évek elején, amikor még nem következett be a nyugtalan életérzéseket, a forradalmak korának bonyolultságát visszatükröző expresszionizmus lehiggadása, az adott egzaltált formák között ki tudták fejezni forradalmi érzéseiket, s ez a németországi magyar emigráns íróknál különös töltést kapott, életes ízt nyert a közelmúlt véres valóságából, a Tanácsköztársaság harcaiból és bukásából. Ez a tűz lobog a *Die Aktion*, a *Die Rote Fahne* s más lapok hasábjain megjelent Lékai-, Lengyel-versekből és szabadon áradó prózai költeményekből, Gyetvai lírai lobogású kisregényeiből. A Németországban létrejött expresszionista magyar irodalomnak ez az ága forradalmi jellegű volt, s hatása átsugárzott az otthoni irodalomra és a Csehszlovákiában, főleg Kassán és Pozsonyban kialakult magyar baloldali irodalomra is.

Kapcsolatok jöttek létre a németországi proletkult-törekvések és a magyar emigránsok között. Julian Gumperz és Wieland Herzfelde lapja, a *Der Gegner* 1920/21. évfolyamának 4. száma közli Erwin Piscator *Über Grundlagen und Aufgaben des proletarischen Theaters* és Hermann Schüller *Proletkult — Proletarisches Theater* c. programmatikus érvényű cikkei mellett Barta Lajos *Russlands Tag* c. darabját, amellyel a Piscator színház Berlinben megnyitotta kapuit. Ugyanitt mutatták be Sas László: *Vor dem Tore* c. egyfelvonásosát (amelyet a német szakirodlalom tévesen tulajdonít Gábor Andornak). A proletkult-színház eme úttörő kísérleteiről a *Die Rote Fahne*-ban kibontakozott vitának különös jelentőséget kölcsönöz magyar vonatkozásban az, hogy meggyőződésünk szerint a német szocialista irodalom és művelődési mozgalmak már a kezdeteknél olyan álláspontot foglaltak el a proletkult-törekvésekkel kapcsolatban, amely megóvta azokat a szűk önmagukba-zárkózástól és a sorvadástól. Arra inspirálta e felfogás a magyar írókat, hogy a proletárkultúra megalkotásának követelményét kapcsolják össze a tömegek igényeivel, a közérthetőséggel. Az 1923-ban Berlinben Komját Aladár által kiadott *Egység* c. folyóirat nevezetes Proletkult-programtervezete, bár magán viseli a hagyományok lebecsülésének jegyeit, s bár mind az írói származás, mind a kultúra értelmezésének területén erősen szektás felfogást vall, mégis a proletárkultúra gyakorlati elterjesztésének és megvalósításának elgondolásában a tömegigényekhez igazodik és szakítva az avantgarde formanyelvével egy realistább művészi nyelv kialakítására törekszik. Ennek a felfogásnak igen nagy jelentősége lesz a csehszlovákiai magyar nyelvű proletár művelődési mozgalomban, s ez a felismerés okozza, hogy Komját Aladár költészete Németországban fokozatosan letisztul, megszabadul a modorosságtól, s előre lép a realizmus felé. Komját lírájának ez a fordulata éppen azokban az években válik erőteljessé, amikor ő mint pártmunkás bekapcsolódik a német munkásmozgalomba, az *Inprekorr* helyettes szerkesztője lesz. *Lenin ist gestorben* c. verse és *Hamburgs Oktober* c. ciklusa már ennek az új szakasznak eredményei.

Érdekes színfolt a németországi magyar forradalmi szocialista irodalomban kibontakozó meseirodlalom. Egymás után jelennek meg Illés Béla, Lengyel József, Szucsich Mária, Leitner Mária és Balázs Béla mély szociális mondanivalóival telt gyermekmeséi, főleg a szászországi Freidenker-Bewegunghoz tartozó kiadóknál. Egy részüket Stefan J. Klein fordítja, akiről külön meg kell emlékeznünk, mert hiszen a húszas években a magyar irodalom fordításában és felelőségével Hermynia zur Mühlennel együtt a magyar irodalom elterjesztésében fáradhatatlan és áldozatos nagy munkát végzett.

Ezekben az években bontakozik ki és jelentős szerepet játszik a német sajtóban az a tudományos, politikai és publicisztikai tevékenység, amelyet Révai József, Fogarasi Béla, Rudas László, Bolgár Elek és Lukács György képviselnek. Ezek az írók a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének és bukásának tanulságaival felfegyverkezve vesznek részt a német

proletár publicisztika küzdelmeiben. A pártlapokon (*Die Rote Fahne, Internationale, Jugend-Internationale* stb.) kívül számtalan más lap és folyóirat nyitja meg előttük hasábjait. Egyike a legfontosabbaknak az *Arbeiterliteratur*, ahol megjelennek Komját versei, a magyar proletár-irodalom korabeli teoretikusainak írásai, így Réz András *Hauptrichtungen in der neueren ungarischen revolutionären Literatur* c. igen fontos írása, Matheika János cikke az orosz proletkultról, s itt zajlik le az első nagy vita Lukács György nézeteivel. Talán még ennél is jelentősebb tűzhellyé vált a hallei *Das Wort* c. lap, amely 1923—25-ben a korabeli magyar proletárirodalomnak valóságos orgánuma lett, mintegy száz novellát, verset, cikket közölt magyar írók tollából, egybekapcsolta a németországi, a csehszlovákiai, a szovjetunióbeli és az Egyesült Államokban kialakult magyar forradalmi-szocialista irodalmat. A *Die Rote Fahne*-ban és itt jelentek meg először németül Illés Béla, Zalka Máté írásai, itt jelent meg a magyar szocialista líra legnagyobb alkotójának, József Attilának egy verse elébb német nyelven, s csak később odahaza magyarul. Lékai János, Mácza János, Szucsich Mária, Lengyel József, Komját Aladár írásai mellett megjelennek az emigrációban élő baloldali szociáldemokrata vagy radikális polgári írók művei és a magyarországi demokratikus-humanista szellemiség képviselőinek egyes írásai. A hallei *Das Wort*-ban tanúi lehetünk annak a küzdelemnek is, amely a proletárkultúra képviselői és a trockista irodalmi nézetek között folyt, s annak az igyekezetnek, hogy a lap szerkesztősége miképpen nyitott teret az elmúlt korok haladó irodalmának. A *Das Wort* eme összefoglaló és aktív kulturális politikájával nagy segítséget nyújtott a magyar forradalmi szocialista irodalom megerősítéséhez, ugyanúgy, mint a KPD hallei napilapja, a *Klassenkampf* is, amely számtalan magyar közleményt jelentetett meg. Volt többször olyan időszak, amikor hónapokon keresztül magyar szerzők írásai töltötték meg a lap tárcarovatát. A *Das Wort* munkássága — legalábbis magyar szempontból — némiképpen új útszakasz kezdetét is jelentette a magyar forradalmi-szocialista irodalomban. Ez a határkő egybeesett a Szovjetunióban és Csehszlovákiában létrejött magyar irodalomban ugyanebben az időben megfigyelhető átalakulással. Lezárul a korai avantgardista és proletkult-korszak és kb. 1925—1932-ig új szakasz kezdődik. Az irodalom aktív politikai szerepét inkább a valóság nyelvére fordítják le az írók, mint a korábbi korszakban. Ez az irodalom nem elvont lobogás többé, hanem olyan irodalom, amely a munkásmozgalom napi gyakorlatát szolgálja, és szélesebb tömegekhez szól. Célkitűzéseiben, platformjai szerint osztályirodalom, proletárirodalom ez, amely az osztályharc rendkívül nehéz viszonyai között kénytelen módon szikár és egysíkú lesz, s átvesz néhány elemet a proletkult fegyvertárából is. Fontos azonban látnunk, hogy mégis ez az az irodalom, amely a kialakuló magyar szocialista irodalomnak egyik legfontosabb ágát képviseli.

A Szovjetunióban a KI IV. kongresszusának sugalmazására kezdeményezések történnek a proletárirodalom nemzetközi megszervezésére. Az 1927-es konferencián már részt vesznek a német küldöttek is, köztük a magyar Gábor Andor. A Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller németországi megalakulása után annak tagjai lesznek a Berlinben élő magyar írók, így Gábor Andor, Komját Aladár, Balázs Béla, Lukács György, Biró Károly, Lengyel József, s mások; ugyanakkor Kemény Alfréd (Durus), Szilágyi Jolán és Ék Sándor az Assoziation proletarisch-revolutionärer Künstler-ben tevékenykednek, Durus hosszú éveken át vezeti a *Die Rote Fahne* képzőművészeti, film- és színházkritikai rovatát. Erre a korszakra az a jellemző, hogy míg az első szakaszban a magyar forradalmi-szocialista írók írói élményvilága elsősorban a Magyar Tanácsköztársaságból táplálkozik, addig most figyelmüket egyre közvetlenebbül a német munkásosztály harcai kötik le, az imperialistaellenes háborús készülődések, a fasizmus elleni harc.

Ebben a közegben bontakozik ki Gábor Andor publicisztikai és szépirodalmi munkásságának új szakasza. Gábor később a szovjetunióbeli emigrációban az *Internationale Literatur* hasábjain Egon Erwin Kisch riportjainak kapcsán foglalt állást abban a vitában, amely éveken át folyt a Bund-ban és a *Linkskurve* hasábjain, főleg Lukács György

Reportage oder Gestaltung c. cikkével kapcsolatban. Gábor elismerte az irodalom magasabb színvonaláért folytatott küzdelem jogosultságát, ugyanakkor saját művészi gyakorlatával cáfolta meg Lukács nézeteinek túlzásait, s a húszas-harmincas évek fordulóján született riportjait a művészi megjelenítés olyan eszközeivel valószínűsítette meg, hogy azok felemelkedtek legtöbbször a novella színvonalára. Gábor Andor számára a Bund keretében kifejtett tevékenysége, riporteri munkássága, a német munkásszínpad számára írt és ott előadott jelenetei olyan iskolát jelentettek, amelynek segítségével képessé vált arra, hogy saját szemléletében is lektüzdje a túlzóan baloldali szektás vonásokat (gondolok itt a Barbusse-el folytatott vitájára). A szovjetunióbeli emigrációban ő lesz a népfront-korszak legjelentősebb magyar nyelvű lapjának, az *Uj Hang*-nak a szerkesztője, de mindvégig szoros kapcsolatban marad a német irodalommal is. E kapcsolat természetére utalnak azok a sorok, amelyeket Johannes R. Becher *Verteidigung der Poesie* című kötetéből szeretnék itt idézni. Ezt írja Becher: „Zu denen, welchen ich viel zu danken habe, wenn ich in meiner Dichtung einigermaßen aller Unarten ledig wurde . . . darf ich wohl meinen lieben alten Freund, Andor Gábor zählen. Er wurde in der Tat für mich in seiner unerbittlichen Strenge . . . eine Art Geißel, ein „schrecklicher“ Lehrer. Noch ganz besessen von meiner Schöpfung, die ich, wie jedesmal, wieder einmal für meine beste, endgültigste und für eine vollendete hielt, trat ich ihm unter die ingrimmig funkelnden Augen mit dem leidenschaftlichen Vorsatz, ihm sprachloses Staunen abzunötigen und ihn endlich vor meinen Werken zu einer Andacht zu zwingen. Gábor las und las, und dann begann sein Verhör. Keine Zeile blieb verschont, alles und jedes wurde untersucht, über alles musste ich Rechenschaft ablegen . . . Gábor lehrte mich jedes einzelne Wort ernst zu nehmen, tiefernst, so unendlich ernst, möchte ich beinahe sagen, nicht ein fehlerhafter Hauch zwischen den Zeilen entging ihm.” (*Verteidigung der Poesie*, Berlin 1960. S. 372—4.)

Gáborhoz sokban hasonló pályát futott be Durus is a német proletár-forradalmi irodalom közegeiben. Míg Gábor a polgári irodalom felől érkezett, addig Durus a *Der Sturm*-csoport köréből indult a húszas évek elején, majd mint a *Die Rote Fahne* kritikusa küzdött a proletárművészet kialakításáért a képzőművészet, a színház, a film területén. A népfront-korszakban pedig, megérte a múlt haladó hagyományainak és a széles népi rétegek érdekeinek teljességét, eljutott addig, hogy a harmincas években a Szovjetunióban a magyar és német nyelvű emigráns lapok egyik vezető kritikusként küzdjön a realizmusért.

Balázs Béla művészi pályájának alakulása szempontjából szintén döntőek voltak azok az évek, amelyeket ő a német proletár-forradalmi irodalomban és a munkásszínház körében eltöltött. A humanista polgári író itt közel került a proletáriátus életéhez, bekapcsolódott a munkás művelődési mozgalomba. Németországi tapasztalatai alapján alkotta meg azokat a műveit, amelyek ma is világszerte a filmelmélet alapjaihoz tartoznak. Későbbi érettebb művészetének kialakulásához, lírájának, regényeinek realista színeire döntő indítékot nyújtottak ezek az évek, új témákra figyelt fel, s eszmei fejlődésében is megerősödött művésze egyé forrott a szocialista irodalommal. Balázs a baloldali lapokban és a *Die Weltbühne* hasábjain megjelent írásaiban arra törekedett, hogy az értelmiség legjobbjainak ingadozását leküzdje és közel hozza őket a szocializmus eszméihez. Kállai Ernővel együtt hadakozott a Neue Sachlichkeit és a Bauhaus-iskola polgári formakultusza ellen, az élettelen, gazdag irodalomért és a művészi, modern formákért. Lukács Györgynek a német proletár-forradalmi irodalomban játszott szerepére itt nem kívánok bővebben kitérni, hiszen éppen a német irodalomtudomány ezt az értékelést már nagyrészt elvégezte. Kétségtelen, hogy éppen a szocialista irodalommal való konfrontálás, az ehhez való viszony lehet az ő munkásságának mértéke. Nem lehet lebecsülni eredményeit, amelyeket a német kultúra haladó hagyományainak feltárása terén elért, de világosan kell látnunk, hogy nem volt képes megérteni a német proletár-forradalmi irodalom történetének sok lényeges vonását, Johannes R. Becher és Bertolt Brecht írói pályafutásának egy-egy jelentős szakaszát; s az ún. „nagyrealizmus” elméletének bővítésében nem értette meg sem a német, sem a magyar szocialista irodalom kibontakozó új fázisait.

Néhány szóban sajnos még érinteni is alig lehet a magyar írók gyakran ellentmondásos szerepét a Bund-on belül, az Internationale Vereinigung Revolutionärer Schriftsteller vezető szerveiben dolgozó magyar proletárirók (Illés Béla, Hidas Antal) és a Bund kapcsolatait; igen messzire vezetne, ha megkísérelnénk megvilágítani a harkovi konferenciának (1930) és a RAPP feloszlását megelőző éveknek teljes irodalmi problematikáját, amely egyben a magyar, a német és a szovjet irodalomnak is úgyszólván közös történelme.

A fasizmus uralomra jutása Németországban megsokszorozta a Szovjetunióban védelmet talált magyar és német írók erőfeszítéseit az írói front szélesítésére. A magyar és német írók a továbbiakban is együtt küzdöttek az *Internationale Literatur*, a *Das Wort*, a *Moskauer Rundschau*, a *Deutsche Zentralzeitung*, a *Der Kämpfer* és más lapok hasábjain a fasizmus ellen, a demokratikus eszmék győzelméért. E harcnak új, fejlettebb és távolabbra mutató szakasza kezdődött 1945-ben, országaink felszabadulásával.

De a német proletár-forradalmi irodalom hatása és kapcsolatai a magyar irodalommal nem szűkíthetők le csupán az emigráció fázisaira. Ha csekélyebb mértékben is, de fellelhetőek a hatás nyomai az ellenforradalmi korszak nyomása ellenére létrejött haladó magyar irodalomban is. Becher nevével még az első háború végén megismerkedtek a magyar olvasók, neve és költeményei később is felbukkannak a bécsi, majd a csehszlovákiai magyar sajtó hasábjain. Ismertté válnak Johannes R. Becher kisregényei, versei, rajta kívül főleg Oskar Kanehl, Iwan Goll, Edwin Hoernle, Erich Mühsam, Hermynia zur Mühlen, Frida Rubiner, Adam Scharrer, Ernst Toller, Erich Weinert, F. C. Weiskopf és a később renegáttá vált Max Barthel és Bruno Schönlanek írásai. A *Kassai Munkás*, a KPČ magyar nyelvű napilapja élénk figyelemmel kísérte és közvetítette a német munkássajtót és irodalmat, mindvégig arra törekedett, hogy bemutassa a magyar kommunista emigráció, a német és a szovjet proletáriróadalom alkotásait. Ezt a munkát folytatta a Pozsonyban megjelenő *Az Ut*, amely a *Linkskurve* és a Szovjetunióban megjelenő magyar nyelvű *Sarló és Kalapács* csehszlovákiai magyar nyelvű testvérlapja volt. Szerkesztője Fábry Zoltán, az antifasizta magyar szellemiség egyik legkitűnőbb esszéistája. Fábry egész életműve nem érthető meg a német proletár-forradalmi irodalom és Johannes R. Becher ismerete nélkül. Ha az előbb egy német költő szavait idéztük írónk egymásra gyakorolt hatásáról, most szabad legyen Fábry szájából hallanunk, mit köszönhetett a magyar irodalom a német proletáriróadalomnak. Fábry így írt 1933-ban: „Szobám négy fala hihetetlenül kitágult, a világ szociális valóságát éltem, a marxizmus szemével néztem és az intellektuell korparancsot jelentettem: *változni és változtatni*. De ha nem ér hozzám a háború utáni német irodalom szociális kritikája és embersége, akkor ma nem így és itt beszélnék.”

A két világháború közötti magyar novellairóadalom egyik legnagyobb mestere, Nagy Lajos (akinek novellái egyébként megjelentek a KPD lapjaiban is) éppen ebben az időben jutott legközelebb a munkásmozgalomhoz, éppen a húszas-harmincas évek fordulója jelentette a legnagyobb emelkedőt művészi pályáján. Írásainak tanúsága és művészetének elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy Nagy Lajos ekkoriban sokat tanult a német proletárművésztől, mind eszmeiségben, mind konkrét művészi módszerben. Ugyanezt elmondhatjuk másokról is, személyes vallomásokot idézhetnénk nem egy írónktól.

A húszas-harmincas évek fordulóján Magyarországon megjelent néhány legális marxista folyóirat is, a *100%*, a *Forrás*, a *Társadalmi Szemle*. A magyar olvasó ezekből állandóan tájékozódhatott a német proletár-forradalmi irodalom eseményeiről, alkotásairól. E lapok hírt adtak Becher, Toller, Weiskopf, Marchwitza, Willi Bredel, Kurt Kläber, Ludwig Tureck s mások alkotásairól. Ugyanezekben az években lendült fel a magyar munkásszínjátszás. Repertoárja, játéka és előadói módszerei el sem képzelhetők a német munkásszínpad eredményeinek átvétele nélkül. Ismerik színjátszók és rendezők Piscator és az AthB kísérleteit, Becher és más költők verseit szavalják a szavalókórusok, Toller drámájának bemutatását tervezik. Csempészutakon eljutnak Magyarországra a Malik Verlag, a Neuer Deutscher Verlag, az Internationaler Arbeiter Verlag kiadványai, német és szovjet regények, novellagyűjtemények.

А советский ирoдoлoм éппeн нéмeт кoзвeтeтéссeл кeрýл лeгтoббсзoр Mаgяoрoрсзáгрa. А нaгy мaгyар прoлeтáркoлтo, József Attila az illegális pártszemináriumon a Magyarországra eljuttatott MASCH-füzetekből oktatja munkáshallgatóit a marxizmusra. Amíg lehetőség volt rá, a harmincas évek közepéig a *Gondolat* c. folyóirat hírt adott az emigrációba kényszerített német irodalom sorsáról. Az pedig természetes, hogy a moszkvai emigráció magyar lapjai állandóan közölték a német proletáriródoлoм alkotásait. Johannes R. Becher útját éppен az *Uj Hang* készítette elő a felszabadulás utáni befogadásra.

A magyar és német szocialista irodalom kapcsolatának néhány kérdését érinthettük csupán futólag, de talán ennyiből is kiviláglik, hogy termékeny és gazdag összefüggésekről van szó. Olyan összefüggésekről, amelyeket fel kell tárunk, elméletileg általánosítható tanulságait pedig mai szocialista irodalmunk érdekében fel kell használnunk. E téren mindeddig csupán az első lépéseket tettük meg. Ehelyt is szeretnők kifejezni köszönetünket a német munkás-paraszt államnak, mely lehetővé tette, hogy előrevigyük a feltárás munkáját. Eddigi kutatásaink során több mint két és fél ezer — magyar szerzőtől származó — publikációra bukkantunk a németországi és a szovjetunióbeli német nyelvű lapokban, folyóiratokban, s másfél százra tehető a könyvpublikációk száma. Német kollégáink segítségével elkészítjük ennek az irodalomnak a bibliográfiáját, dokumentumkötet kiadását tervezzük, s szeretnők monografikus formában is feldolgozni kapcsolataink történetét. Számítalan tapasztalat azt bizonyítja, hogy e munka szocialista országaink irodalomkutató intézeteinek még az eddiginél is termékenyebb együttműködésével képzelhető csak el. Ezen az úton jelentős vállalkozásnak tekintjük ezt a konferenciát. Úgy gondoljuk: együttműködésünk lehetővé teszi, hogy mi irodalomtörténészek még eredményesebben járuljunk hozzá a szocialista kultúra növekedéséhez és egyben a proletárinternacionalizmus erősítéséhez.

Миклош Саболчи — Ласло Иллеш

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЕНГЕРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ СВЯЗИ С НЕМЕЦКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Статья представляет собой реферат, назначенный для конференции, состоящейся в месяце января 1962 г. в Лейпциге Немецкой художественной академией. В начале автор занимается вопросами терминологии: для явлений литературы, входящих в сферу исследований он применяется название «социалистическая, или революционно-социалистическая литература». (Сравни например названия пролетарская литература или же пролетарско-революционная литература.) Затем определяются пределы сочинений, принадлежащих к сфере социалистической литературы и подчеркивается центральная роль революционно-социалистической литературы. Автор указывает на то обстоятельство, что здесь не идет речь об истории организаций или же кругов, но о сочинениях, созданных рабочим движением или же под его идеологическим влиянием. Социалистическая литература занимает важное место в национальной литературе в целом: посредством ее множество завоеваний, идей и жанров вошло в целую венгерскую литературу. В дальнейшем обрисовываются главнейшие этапы истории венгерской социалистической литературы с прошлого века до наших дней. Во второй части реферата рассматриваются связи венгерской и немецкой социалистической литератур. Эти связи складываются после 1919 г. После падения Венгерской Республики Советов одним из важнейших очагов венгерской коммунистической литературы, перешедшей в эмиграцию, стала веймарская немецкая республика. Наши писатели борались вместе с немецкими революционно-пролетарскими писателями, и их всякие сохранились даже после 1933 года и в советской эмиграции. В то же время немецкая социалистическая литература оказала значительное влияние на венгерскую литературу и рабочее культурное движение как в Венгрии, так и в Чехословакии и Румынии.

ÚJ TÖREKVÉSEK IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSUNKBAN

(Pándi Pál : *Petőfi*)

Jelentős művek mindig kilátópontok. Alkalmasak arra, hogy ne csak önmagukban vizsgáljuk őket: eredményeik birtokában tudományáguk fő kérdéseire is kitekinthetünk. S Pándi Pál könyve az ilyen művek közé tartozik. Nemcsak a Petőfi-kutatás terén hoz új, megvilágító eredményeket: érvet jelent ez a tanulmány irodalomtörténetírásunk egyes nem lényegtelen belső szakmai-módszertani vitáiban is. Az utóbbi évek néhány igényes irodalomtörténeti monográfiája — a Pándié mellett a Tóth Dezsőét s a Czine Mihályét lehetne itt talán elsősorban megemlíteni — nemcsak egy komoly felkészültségű, marxista ihletésű tudós nemzedék nagykorúsodását jelzi: mutatja ez egyben egy újfajta tudományos magatartás kiküzdött, művekben megszilárduló győzelmét is. S nem árt ennek a magatartásnak néhány jellemző vonását Pándi könyve kapcsán szemügyre venni.

Élet és tudomány valódi, helyes viszonyára a gyakorlatban ad választ Pándi Petőfije. Olyan ember írta ezt a könyvet, aki érti a maga mesterségét. Mégis: mi sem áll tőle távolabb, minthogy pusztán cédulázó, leltározó tudományos mesterember legyen: minden idegszála az élethez köti. A történelem elsősorban azért izgatja, mert benne a jelen formálódik, készül. Tudósi egyéniségének elválaszthatatlan vonása ez az életigenlő makacs szenvedély. Nemcsak mesterségének tekinti szakmáját: hivatása is.

Igaz: az élettől elszakadt, rossz értelemben vett akadémizmust lényegében legyőzte már irodalomtörténetírásunk. Joggal állapítja meg ezt minden összegző, felmérő beszéd. De nem lehet megfeledezni arról sem, hogy ez a győzelem, ha ki is van már víva, megszilárdítva még nincs. Hiszen beidegzett, mélyreivódott szokások, nézetek szükségszerűen hosszúéletűek, s élet és tudomány között a mi tudományágunkban mély volt a szakadék: jószándékú erőfeszítések ezt máról holnapra el nem tűntethették. S ezen túlmenően: gátolták a helyes elvszerű kapcsolat kialakítását az elmúlt időszak tudományos fejlődésének egyes buktató szektás jellegű hibái is. A tényeket félvállról vevő, vulgarizáló aktualizálásokkal szemben, azok hallgatólagos kritikájaként igazolva érezhette magát némiképp, s olykor még a jószándék előtt is hitelt kaphatott az az irodalomtörténeti magatartás, amely kényelmes választó vonalat vonva az élet, a gyakorlat kívánalmai és a tudomány közé, igaz tudományként becézte az öncélú adathalmazást s esztétizáló szószonglörködést, zsurnalizmusként bélyegzett meg viszont minden életre néző őszinteséget, tudósi szenvedélyt.

A szektás türelmetlenségtől diktált mindenáron való aktualizálás és a múltból örökölt esztétizáló vagy filologizáló öncélúság feszítő kettősségében élet és tudomány egymáshoz való elvi viszonya maradéktalanul nem tisztázódhatott. Elsikkadt némileg annak tudata, hogy élet és tudomány között a könnyedén időszerűsítő, külsődleges, kirakatszerű kapcsolaton túl lehetséges egy másfajta, mélyebb s igazabb viszony is, hogy a kettőt egyé forrasztani nemcsak a zsurnalisztikus ügyeskedés tudja, hanem a tudományos meggyőződés is. Pándi könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy meg tudott küzdeni ezért a hiteles, szerves egységért. Nem a napisajtó, hanem valóban a tudomány törvényei szerint valósul meg művében az időszerűség. Könyvének maisága nem a felszínen, hanem a tanulmány mély rétegeiben: a kérdés-

felvetések és a gondolatok belső sodrában él. Az időszerűség elvi alapját annak a tudása adja meg, ami ott hat az Ady-féle „hunn, új legenda” szép szimbolumának pátoszában is: arcváltásaiban különbözhet egymástól múlt, jelen és jövő, de lényegében ugyanaz az „ős-állandóság”, az egységes emberi történelem megy benne a maga céljai felé.

Egy nagyszabású vita valójában Pándi monográfiája. Vita a konzervatív irodalomtörténetírás egyik legnagyobb hatású művével, Horváth János Petőfijével, s általában Horváth irodalom- és történelemszemléletével. Az ellentmondás, az érvelés azonban nem az egyének szól. A köteles tisztelet az igazán nagyformátumú tudóseyéniség iránt az érdemeket maradéktalanul számba veszi. Horváth munkásságának nagy értékeit kevesen látják tisztában, mint Pándi. Nem véletlen, hogy Tóth Dezső okos összegező cikkei mellett ő adja könyvében Horváth tudósi egyéniségének leghívebb s leginkább marxista analízisét. Tudja Pándi, hogy a fegyelmező szakmai alázat, a tények szigorú tisztelete ehhez az életműhöz elválaszthatatlanul hozzátartozott. Tudja, hogy a puritán tudósi becsületesség az előítéletek torzításait mindig korrigálta itt. De tudja azt is, hogy csak korrigálta, s nem szüntette meg maradéktalanul. Részletmegállapításaiban jelentőset adhatott s adott is Horváth az irodalomtudomány számára, koncepcióiban azonban az előítéletek nyomása mindig ott kísért. S ezeknek az előítéleteknek a bírálótaról a marxista kritika nem mondhat le. Ez már nem egyéni megbecsülés s nem kegyelet kérdése. Itt már ügyről van szó.

Meggyőzően mutatja ki Pándi Horváth János főbb tételeinek eszmei forrását. Az 1848 utáni évek forradalom-ellenes, apologetikus irodalmában kezdtek kikristályosodni az általa képviselt gondolatok. Itt alakult ki az az ideológia, amely alapja lett Pándi szavaival szólva „az irodalmi s nemcsak irodalmi Deákpártnak, s hagyománya azon túl is minden forradalomtól, progresszív megnyilvánulástól elhatároló politikai-szellemi törekvésnek”. S a könyv polemikus éle lényegében ezek ellen a törekvések ellen irányul. Azokkal a mélyreivódott, máig is ható nézetekkel száll szembe a monográfia, melyek a magyar nemzeti jellem fővonását az egyeztető, alkudozó, harmadik utat kereső óvatosságban vélik meglegelni, s szem elől vesztik a forradalmi népet, a bátor, merész, küzdeni és kiállni tudó népi jellemet, szem elől vesztik a Petőfi-eszményt.

Pándi számára a népi jellem rerpezentánsát jelenti Petőfi mindenekelőtt. A művészi pályakép első szakaszát vizsgálva ezért állítja előtérbe a szerepjátszás sokat vitatott kérdését. Hiszen Gyulai Pál egy-egy sejtető megnyilatkozásától kezdve, Salamon Ferencen át Horváth Jánosig ez az elmélet volt elsősorban hivatott arra, hogy elfedje, hatálytalanítsa azt a Petőfit kiben legtisztább s legkövetkezetesebb szószólójára lett a forradalmi nép.

A plebejus költő öntudatosodásának időszaka Pándi szemléletében az 1844 végéig tartó művészi fejlődés. Az önmaga másféleségén át a nép különállását érzi meg, ha ösztönösen is, a feudális nemesi világban az induló költő. Művészi fejlődése folytonos makacs küzdelem ennek a másféleségnek minél teljesebb megszólaltatásáért. Az egyéniség küzd a maga jogaiért. A pályakép lényege éppen ezért nem a szerepjátszás. Ellenkezőleg: „az életélményektől sürgetett maradéktalan önkifejezés.”

Ebből a szemszögből nézve arcot váltanak az ún. szerepjátszó versek, a bordalok, népdalok, zsánerképek s bohémversek is. Nincs többé ellentét a közvetlen, személyes jellegű lírában tükröződő igazi Petőfi és a tárgyiasabb, fiktív élményalapú versek „szerepjátszó” ál-Petőfije közt. Az én-költészet sajátos változatává, lírai kiegészülésévé válik ez az utóbbi versvonulat is. Ami célnak tűnt, eszközzé válik: a kitérülközni vágyó, de tájékozódni még nem tudó, önnön törvényeit kereső egyéniség kényszerű-kelletlen kerülő útja a kezdeti költői rejtőzködés. Az ún. szerepjátszó versek életrajzi kerete fiktív ugyan, de igaz a bennük lüktető indulat, szenvedély: a maga különállásának politikai-világnézeti tartalmát még nem tudatosító költő fejezi ki átmenetileg rajtuk keresztül önmaga, s ezzel együtt az általa képviselt nagyobb közösség, a nép sejtenei kezdett másféleségét.

Végleg megoldják Pándi könyvének elemzései Petőfi szerepjátszásának a kérdését.

A korai Petőfi-versek rejtett pátosza felszabadul. Láthatóvá válik az a költő, akinek a népi világban szerzett élmények érlelik, alakítják egyéniségét, s kinek moráljában, érzelmvilágában, indulataiban, szenvedélyeiben a kifejezni vágyott népi jellem él. Erről a Petőfiről, az általa képviselt népi jellemről szólnak Pándi könyvének talán a legszebb lapjai. A nép emberméltsága, életrevalósága, lelki szépsége elevenedik meg. Feltűnnek az emberi értékek „láthatatlan rangjelzései”. Látszik a simogató megkapó gyöngédség, önmagára kényes becsületérzés, a kockáztató szilaj vakmerőség, a dacoló büszke rátartóság. Egyszóval: mindaz a lelki kiválóság, szépség, mit sajátjának vallhat a forradalmi nép. Megjelenik a Petőfi-eszmény.

„Mi Petőfi értékének tekintjük a kockáztatást, virtust, kísérletezést, vakmerőséget — fogalmazza meg egyhelyütt Pándi Horváthtal vitázva a maga nézetét — s az óvatos jellegtelenséggel szemben mi ma a nemzet szerencséjének tekintjük, hogy végre történelmének abba a szakaszába ért, amelyben a nép szervezett ereje szilárdítja a nemzeti karakter lényegévé a célszerű bátorságot, a merész kísérletezést, az életigenlő virtust”. „S talán azzal adta Petőfi a legtöbbet a magyarságnak, s rajta keresztül Európának — összegzi Pándi mintegy könyve főtételét —, hogy merete eszményül állítani a nemzet és az emberiség elé a felemelkedő nép legszebb és legjobb jellemvonásait.”

S ez a tétel a tudomány felől, az irodalomtörténetírás nyelvén már a mához szól. Hiszen mélyen gyökerező s történelmi jellegű pörök nem tárgyal le máról-holnapra békítőn az idő. Az utolsó 100—125 év magyar fejlődésében más-más formában, de ugyanazt a gondolatanyagot variálva s fejlesztve tovább újból meg újból felmerült a kérdés: minek a népe a magyar? A fejlődő élet, a rostáló idő parancsait érteni s vállalni tudó forradalmi bátorságé-e, avagy pedig a vívódó, kiváráó harmadik úté? S Pándi könyve ebben a vitában vonultatja fel — számos nagyszerű írói és publicisztikai megidézés nyomán ugyan, de az irodalomtörténetírás részéről, rendszerező tudományos tárgyalási módban lényegében először — az eligazító nagy történelmi érvet: a Petőfi-eszményt.

Számos értékes részletmegfigyelést, feltárt adatot köszönhet Pándi a nagymúltú polgári Petőfi-kutatásnak; koncepciója kialakításában azonban elsősorban mégsem ennek az eredményeire támaszkodott. Sokkalta inkább a forradalmi magyar irodalom és irodalmi publicisztika, mindenekelőtt Ady, Illyés és Révai Petőfi-képe adott számára ehhez ösztönzést. S nem véletlenül. Hiszen a szakma jobbra az élettől távol, az egyetemek és az akadémia falai között élt, a forradalmi irodalom és publicisztika viszont kint az életben, a mindenkori jelen valóban központi problémákat felvető magyar harcai közt: meg tudta látni a részletek mellett a lényegét is. S Pándi számára ez a magatartás lett az irányadó. A magyar marxista irodalomtudomány legjobb törekvése nyilvánul meg ebben. Meg akarja őrizni ez az irodalomtörténetírás saját tudományszakja múltjának értékes vívmányait hozzáértő munkaszeretetét. De ugyanakkor nem akar csak irodalomtörténetírás, élettől elszakadt akadémiai diszciplína lenni. Azzá kíván válni, amivé lennie kell: aktív résztvevője a ma harcainak, semleges terület helyett az élet szerves része: ideológiai csatátér.

*

Az élettől való ilyen jellegű, nem a napisajtó, hanem a tudomány szintjén megvalósuló mélyebb kapcsolat a tudósi magatartás kötelező vonásává teszi az elméleti igényt. A történetírás a pusztán filologizáló vagy esztétizáló leltározás fokán csak felszínes, pletykázó viszonyban lehet a mával: barátjává, segítő társává csak akkor válhat, ha a rejtett összefüggéseket, törvényszerűségeket, a történelem felszín alatti áramát segít megértetni egy mélyre hatoló elméleti igény. S Pándiban megvan az ehhez szükséges gondolkodói bátorság, szellemi szenvedély.

Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert irodalomtörténetírásunkban az utóbbi években megvan a hajlam rá, hogy a dogmatizmus helyesen érzett hibáira helytelen választ

adjon. A teória iránti közömbösséggel, sőt nem egyszer elméletellenességgel kívánja ellen-súlyozni a merev, talmudizáló elméletieskedést. A dogmatikus rossz ellen úgy kíván küzdeni, hogy akarva akaratlan eszményíteni kezdi a magyar irodalomtörténetírás filológizáló s esztétizáló hagyományait: a Hörváth Jánosét és a Szerb Antalét.

Csöppet se véletlen például, hogy a Lukács-viták során irodalomtörténészeink egy része Lukács ú. dogmatizmusa ellen emelt elsősorban szót. Nem mint egyes revizionista teóriák szószólóját, hanem mindenekelőtt mint dogmatikus bírálta Lukácsot. Elvétett volt ebben a kritikában a hangsúly, mert a mögötte rejlő bíráló álláspont sem volt helytálló. Egy elméleti igényű, elvi általánosításokra törő tudományos magatartás kritikája folyt nem egyszer irodalomtörténészeink részéről Lukács és a Lukács-tanítványok bírálataként. Megnyilatkozott benne egy filológizáló s esztétizáló hajlamú, történelmi empirizmusra hajló irodalomtörténész-iskola idegenkedése egy hangsúlyozottan elméleti jellegű, filozófiai megalapozottságú kritikai iskolától.

Igaz: a Lukácstól képviselt revizionista nézetekkel nem lehet soha semmi egység. Ennek a tudata azonban nem fedheti el Lukács munkásságának számos érdemét. Nemcsak félrevivő revizionista jellegű filozófiai és esztétikai teóriák kidolgozása és propagálása fűződik nevéhez: őrzi azt nem egy előrevivő szellemi oltás is. Irodalomtörténetírásunkban pl. Révai József serkentő hatása mellett elsősorban az ő munkássága nyomán jelentkezett először nagy erővel az elméleti igény. Egy filozófiai távlatok nélkül dolgozó irodalomtudományban — s a magyar irodalomtudomány értelmiségünk kompromisszumokat kötő történelmi útjának mintegy a tükréeként lényegében ezen a szinten élt — Lukács tudósi egyénisége komoly felszabadító hatással is volt. Éppen ezért nem lehet belenyugodni abba, hogy Lukács hibáinak bírálata ürügyén, küzdve az ún. Lukács-féle dogmatizmus ellen ismét kihulljon irodalomtörténetírásunkból az egyszer már kivívott érték: az elméleti látás, a teoretikus érdeklődés.

Pándi könyvének komoly érdeme, hogy a szakma ilyesfajta átmeneti külön divattjai nem érintették. Nem az elméleti igény elvetésével győzte le ő a dogmatizmust egyfajta modern pyrrhusi győzőként. De nem is csak szavakban határolta el magát tőle. A tények tisztelete, a beható anyagismeret, az elmélyült árnyaló, elemző készség óvta meg mindenfajta teoretizáló önkényeskedéstől. Jól tudja Pándi, hogy a rangos irodalomtörténeti munka előfeltétele a mélyre ható, teljességre törő filológiai részletmunka, az egyes műveket, az írói szándékot belülről is érteni vágyó gondos analízis, a kor irodalmi tudatában, izlésformáiban tájékozódni képes történeti érzék. Tudja, hogy a gondolatok szabad mozgását nem biztosíthatja más, csak az ismeretek simuló, kezes gazdagsága, az anyag sűrűjében való otthonosság-érzés. Levonta a maga munkája számára a dogmatizmus jogos bírálatából adódó tanulságokat. Művének nem egy részletét joggal lehetne idézni az igényes filológiai megközelítés, az érzékeny, sokrétű szövegelemzés, a belülről megértő történeti szemlélet ösztönző példajaként.

A tudomány igazi feladatát ennél azonban mégis magasabban látja: a tények, a jelenségek gondos leltározása itt csak alapvetés. Hiszen a tudomány azért tudomány, hogy összefüggéseket lásson, törvényszerűségeket tudatosítson. Nem mondhat le arról, hogy keresse azokat a bizonyos sokat gúnyolt „fővonalakat”, hogy a történelem véletlenjeinek hullámverését figyelve lássa a folyó sodrását is. Jól tudja Pándi, hogy az irodalomtörténetírás, ha valóban tudomány akar lenni, nem adhatja fel az elméleti igényt. Hiszen ezzel együtt önmagáról, mint az életet megismerő és az életet alakító tudományról is lemond. Az elméleti igény elvetésével az igazság megközelíthetőségének a tudata is elvész. S a távlatlanság, fix-pont nélküli ingó világába az egykori pozitívizmus reményvesztetten filológizáló, lélektelen szürke szkepszise vagy a szellemtörténete színesebb, villódzóbb, de már-már frivol-mód szubjektív, esztétizáló líraisága szükségszerűen ismét visszatér; az irodalomtörténeti munka főcéljává válik a vakon összehordott adat-tömkeleg, s mintegy ennek korrekciójaként törvényszerűen újra megjelenik a bevallottan szubjektív impressziók közlésére hivatott, önálló művészetnek kikiáltott lírizáló esszé.

Igaztalan s elhibázott számvetés lenne annak az állítása, hogy akár részleteiben is ilyen jellegű törekvés adná meg mai irodalomtörténetírásunk színét, jellegét. A gondolat azonban a lehetőségekkel is köteles számolni, erre késztet a közös felelősség. S azt igenis el lehet mondani, hogy irodalomtörténetírásunkban az utóbbi években az elméleti problémák iránt lanyhult az érdeklődés, s ez magában hordja a torzulás lehetőségét. Igazuk volt azoknak — s itt elsősorban Szigeti József Társadalmi Szemléiben megjelent cikkére gondolok — akik irodalomtörténészeinket erre a veszélyre figyelmeztették. Kár lenne ezt a cikket személyes bántás-ként felfogni, s a félreértések mellékvágányára tolni félre gondolatait. Hiszen a kritikát a művészzel azonosító elv ellen szólva senki sem állítja, s nem állította ezt Szigeti sem, hogy az elméleti, tudományos jelleg a stíluskérdéseken áll vagy bukik. Természetes, hogy *nem* megformálás mindenáron való fogalmisága, az elvont értekező hang a tudomány tudományvoltának hiteles ismérve. Az érzéletes, képszerű, színezni szerető, művészi velleitású nyelvvel nincs ellentétben az elméleti igény. Főleg az irodalomtörténetírás s a kritika területére áll ez. Hiszen itt már egymagában a megismerés tárgya, maga az irodalom is hajt egy nedvdúsabb, oldottabb, érzelmileg árnyaltabb kifejezés felé. Pándi dolgozatának nem hátránya, hanem előnye, hogy szereti a nyelvi színeket, s nemcsak igaz gondolatai vannak, hanem szép mondatai is. Azt azonban világosan kell látni, hogy a szép mondatok önmagukban mit sem jelentenek. Egy irodalomtörténeti-kritikai munka tartó gerince végső soron mindig csak a helyes és igaz gondolat. S ezt kiküzdeni nem képes más, csak az átfogó, összegző látás, a messzire néző elméleti igény. S Pándi könyvében megvan ez a teoretikus szenvedély.

Idegen Pánditól mindenfajta szűkhorizontú empirikus vakság, s gondolkodási tériszony: vallja és vállalja a távlatok szeretetét. Nézőpontjaiban a legáltalánosabb összefüggések-számbavételére, tudatosítására tör. A konkrét történelmi kérdéseket nem szakítja el az általánosabb elméleti jellegű problémáktól: nemcsak az aritmetikához az algebrához is ért. A történelmi fejlődés fővonalát, általános törvényszerűségeit szem előtt tartva vizsgálta a maga konkrét anyagát, az egyes tények súlyát, jelentőségét így mérte le: Petőfi költői pályájának belső logikáját ezért tudta maradéktalanul felszabadítani.

Az összefüggést látva az 1848/49 felé haladó nagy társadalmi mozgás s a költő egyéni életpályája közt az induló Petőfiben is észre tudta venni a későbbi forradalmár korai előképét: a naiv, játékos, szerepjátszó lírikus helyét elfoglalta a még nem öntudatos, de már öntudatosodó plebejus költő. S ezt a Petőfit a maga egyéniségének szuverenitásáért küzdő lázadót állítva középpontba egységes fejlődésképpbe rendeződnek el a művészi pálya önmagukban szét-hulló vagy csak a szerepjátszás-féle mondvacsinált kategóriákkal egybekényszeríthető mozzanatai. A zsenékben a verselés öröklött sablonjai mögött érezhetővé válnak a lírai realizmus „moccanásai”. A bordalok hetyke, konok daca a hagyományos, személytelen műfaji keretben is az eszmélkedő lázadót sejteti. A népdalok és zsánerképek történelmi helye megvilágítódik. Nem betetőzést jelentenek ezek a versek, hanem átmenetet; átmenetet a népért szóló tudatos nagy személyes líra felé. Nem személytelen, játékos naivitásukban van az értékük. Ellenkezőleg. A bennük felizzó személyes indulat jelzi azt a költőt, ki egyelőre még csak a nép hangján szól, de rövidest a népért fog szólni, ki egyelőre még a népi életképek és dalok személytelenségében oldja fel a maga nyugtalan villódzó egyéniségét, de csak azért, hogy majd a saját egyéniségében tükrözze vissza a nép eszményeit, vágyait, jellemét.

Szembefordul Pándi minden olyan korábbi szemlélettel, amely abszolutizálja, mintegy kiküzdött diadalnak tekinti Petőfi pályáján a kezdeti népdal- és zsánertermést. Látszólag lejjebb szállítja ezeknek a verseknek értékét, de épp a fejlődésben betöltött valóságos helyüket tudatosítva, szabadítja fel igazán a bennük rejlő szépséget, erőt. Az önmaga személyiségéért küzdő, öntudatosodó plebejus költőt szem előtt tartva villan meg a népdalok, s zsánerképek népében igazán a népre jellemző emberméltóság, lelki kevélység. Az a fejezet, amelyet pl. Petőfi ún. szabadlegény-verseiről ír Pándi, nem véletlenül tartozik újabb irodalomtörténet-írásunk legszebb lapjai közé. A mélyen megértett költői szépség adja fényét.

Más tartalmat kap ebben a szemléletben a korai Petőfi népiessége. Leválik róla minden „vahotizmus”: provinciális, a haladás gondolatával felelő visszahúzó íz. A mozgás iránya látszik. A népdalok népiességében is a későbbi plebejus népiesség emeli fejét. Készül, s érlelődik az az eszmei tartalmú, mind egyetemesebbre nőző népiesség, amelyben a nép nem romantika, nem szűr, árvalányhaj, fokok, nem exotikum többé, hanem nyers, konkrét, valós társadalmi erő, s mint ilyen jelenti be mind sürgetőbben igényét arra, hogy nemzetté váljék.

A népi élményekkel érkező költő tudatosodási folyamata Pándi szemléletében a Petőfittől leírt művészi fejlődés. A tudatosság hőfoka méri az egyes verstípusok súlyát, értékét. Ezért kerülnek központi helyre az 1844-es személyes lírai nagy alkotásai: azok a versek, amelyekben a költő már dacos öntudattal vállalja a saját külön sorsát, elűtő, más-színű emberi énjét. Itt már nem keres bujtató álöltözetet. Győz benne a hűség. Az üvegházak satnya sarjadékaival szemben kesztyűt dobó öntudattal áll ki a természet vadvirágaként. Mert különbözni: hisz azonosulni csak így tudhatott.

Pándi tanulmányának egyik legjelentősebb értékelésbeli ujdonsága az olyan típusú nagy én-verseknek, mint az *Egy estém otthon, Szobámban, A természet vadvirága, Bucsú 1844től* stb. rangemlése, sőt lehet mondani: felfedezése. Szemléletében nem annyira a népdalok és a zsánerképek sokkalta inkább ezek a versek azok, melyek a plebejus költészet korai nagy győzelmei tettének, a *Helység kalapácsának* és a *János vitéznek* lírai párjai. Bennük szólal meg először, s szakító erővel az a Petőfi, akinek már nemcsak népi élményei vannak, hanem kiforróban van az élményekhez rendelt népi tudata is, aki már nemcsak „népközelben” él, hanem a messzeszakadt ember fölényével néz szét a népi életben, s fel tudja mérni a világban helyét. Politikai-világnézeti kategóriákban még nem, de a személyes líra valló és vállaló önarcképeiben egy újfajta emberség kezd megfogalmazódni. Családjáról, szülőföldjéről, életútjáról szólva már az önmagára talált egyéniség beszél.

A tudatosságnak a személyes versekben megnyilvánuló hőfoka kellett ahhoz, hogy a feltörő plebejus irodalom nagy epikája a *Helység kalapácsa* és a *János vitéz* megszülethessék. A komikus eposz a múlttal számolt le, hogy a hőskölteményben a reformkor népkultuszából, ha egyelőre mesei ruhában is, a plebejus gondolat végleg kiválhassék. A pálya első szakasza itt a csúchoz ért. 1844 végére megvívta Petőfi a maga forradalmának első szakaszát: a költészetét. Egy ember személyében felszakadt a mélység. A lentelők évszázados, fojtó némasága szóra talált. Ahogy Pándi összegzi a 44 végéig tartó fejlődés végső eredményét: a plebejus költészet „először a magyar irodalomban teljes önállósághoz jutott”.

Teljes és helytálló ez a pályakép. Értékes, úttörő, de inkább csak egyes megvilágító ötleteket, mint átfogó összegző koncepciót adó kezdeményezések után — itt elsősorban Révai és Sőtér tanulmányaira gondolok — itt emancipálódik először a maga egészében, minden árnyalatában, az értékelés és az értelmezés terén egyaránt a polgári irodalomtörténetírás szemléletétől a költői pálya első szakaszára vonatkozóan a marxista Petőfi-kép, az igazi Petőfi-kép. S ennek az eredménynek kiküzdéséhez egymagában kevés lett volna a még oly gondos anyagismeret s beleérző művészi készség. Más is kellett hozzá: szilárd elvi látás, az általános törvényszerűségeket bizton felmérő, távlatokra néző elméleti erő.

*

A marxista irodalomtörténetírás elméleti igényességével az irodalomtörténet öntörvényű, az anyag természetéhez igazodó vizsgáló módszereit feltve fordulnak szembe egyesek. Félnék tőle, hogy a nagy társadalmi összefüggéseket tudatosító szemléletmódban — s a marxista elmélet elsősorban erre kötelez — a művészet művészet-volta sikkad el, háttérbe szorulnak a formai kérdések, politikai közhelyekbe vesznek az írói egyéniség külön színei, s történelmi-szociológiai fejtegetések s absztrakciók foglalják el a jellegzetesen irodalmi-esztétikai okfejtések helyét. S legyünk őszinték: ez az aggodalom nem alaptalan. Olykor szinte riasztó, mennyi-

szer tér vissza még egyetemi hallgatók feleleteiben is az ilyesfajta klisé: „x. y. író (s a név itt többnyire szabadon behelyettesíthető) híven tükrözte vissza kora valóságát, szenvedélyesen bírálta az uralkodó osztályokat, de nem látva a munkásosztály erejét, nem tudott kiutat mutatni”. Ez a közhely él, bántó némaság viszont a válasz, ha egy-egy írói egyéniség művészi sajátságai, az irodalom par excellence ábrázolásbeli problémái s poétikai kérdések kerülnek szóba. S ezért a helyzetért a mi munkánk, az irodalomtörténeti munka is felelős.

De csak a mi munkákat érheti a gáncs, és nem lehet a módszert s a mögötte rejlő esztétikai-világnézeti alapokat is vádoltak padjára ültetni a dogmatizmus, a szellemi renyhesség és a tehetségtelenség bűneiért. Akik ezt teszik, nem a marxista irodalomelméletet gazdagítják. Csak a szánandóan szűk horizontú, sancho-panzai földhöz-ragadtság gondolhat pl. arra, hogy a polgári művészetből-elejtés önkifejezés elvével, s az innen adódó fenomenológiai módszerekkel kísérrelje meg összeegyeztetni a marxista esztétika visszatükrözés-elméletét. Csak az tekintheti a marxista irodalomtudomány továbbfejlesztésére hivatott oltóanyag: a zürichi iskola egzisztencializmusát, vagy az amerikai neo-formalizmust; konkrétan fogalmazva: Wolfgang Kayser vagy Warren—Wellek irodalomelméletét. A vulgarizálás hibáit az ilyesfajta egyeztető kísérletet nem küszöbölhetik ki, ezek csak az elméleti kuszaság dokumentálására jönek. A leegyszerűsítésből eredő irracionális leküzdésére nem az eklekticizmus, hanem a marxista módszer helyes alkalmazása az egyetlen lehetséges út. S itt lehet ismét példaként idézni Pándinak a könyvét.

Egyértelműen a marxista esztétika szabja meg Pándi módszerét: a társadalmi-történelmi valóság jelenti számára a legfőbb mozgatót. Tudja, hogy minden emberi érték fő forrása az emberiség. Az igazi művész nagysága benső lelki gazdagságában rejlik ugyan. Petőfiről szólva nem utolsó sorban ezért állítja előtérbe a költő harcát önmagának személységéért. De tudja azt is, hogy nem az egyéni lélek irracionális mélyeiből vagy a minden társadalmi vonatkozástól lemeztelenített lét homályló szorongásából ered a lelki gazdagság. Ennek forrása mindig a külső világ. A dolgok objektív rendjéhez fűződő kapcsolatoknak sokrétűsége, mélysége, a megélt és értett valóság teszi az embert emberré.

Ez a felismerés határozza meg Pándi módszerét. Ezért válik kulcsszavává a valóság-élmény. Vallja, hogy pusztán immanens, irodalmon belüli vagy individuálpszichológiai tényezőkből nem érhető meg a művészet. Egy valamennyire is jelentős költői egyéniség kibontakozása elválaszthatatlan az ösztönző, előrehajtó valóságélményektől. A pályakép változásaiban mindig az objektív, külső tényezők szerepe a döntő. Egy-egy mű jelentését csak akkor foghatja fel teljesen és mélyen a kutató, ha sohasem veszi szem elől a valósághoz való viszony kérdését.

A módszer tudatossága, s ennek megmondott, árnyalt, tárgyhoz simuló alkalmazása jelenti Pándi monográfiájának a főerejét. S itt a tudatosság és a helyes alkalmazás egyaránt hangsúlyozva van. Hiszen a művészet és a valóság kapcsolatának az elve a maga elvontságában frázissá ürlődő közhely is lehet. Pándi ellenben mindig keresi azt a különleges, konkrét, egyéni módot, ahogy ez a kapcsolat testet ölt. Petőfi pályakezdését tárgyalva, ezért kap pl. sajátlagos hangsúlyt nála az életélmény. Hiszen a kor nagy társadalmi harcait s törekvéseit mindennek előtt a saját egyéni életútján át élte meg az induló költő. Diákként, katonaként, vándorszínészként hányódott ide-oda; az egykorú magyar élet elhanyagolt, sáros mélyeiben élt. S a szerencséje volt ez a kivetettség. Azzal a világgal kötötte össze így a sors, honnan alig néhány év múlva összetoborzódtak a kaszát egyenesítő paraszt-ezredek, előrukkoltak a vörös tollas, hetyke flamingók. A társadalom lenti rétegeiben élt, s a hódító jövő, a 48/49 mozgalmába a forradalmi szenvedélyt belevívó plebejus Magyarország itt érlelődött, készült. A perifériákon élve a társadalmi mozgás fő irányát érezhette meg az induló költő. Életélményei plebejus öntudatát edzették, nevelték.

A valósághoz fűződő kapcsolat elemzésében ez a mindig jelenlevő konkretizáló igény óvja meg Pándit attól, hogy valóság és irodalom összefüggésének helyes elve semmitmondó frázissá sekélyesedjék. Megvan benne az igazi tehetség ismérve: az átfogó látás mellett az

elemző, árnyaló, konkrétizáló képesség. A módszer csak eszköz nála a konkrét történelmi anyag beható komoly tanulmányozására, s nem érzi ennek birtokában felmentettnek magát a tárgy természetétől diktált elmélyedő komoly vizsgálattól. Nem hajlandó a végső okkal azonosítani, s abban feloldani az okok összetett kusza láncolatát. Szemléletét a marxista világnézet szabja meg, konkrét vizsgálatmódja azonban a választott téma belső törvényeihez igazodik. A meghatározó valóság csak a háttérben él, mintegy a gondolatok néma iránytűjeként. A könyv főhőse azonban Petőfi, a költő, s a szerző arról beszél, amiről szólnia kell: az irodalomról.

A módszer alkalmazásának ez a konkrétsága kozza magával, hogy sokrétűek, szerteágazók, s valóban irodalmiak Pándi szempontjai. A sajátos expresszív Petőfi-egyéniiséget, a különféle hazai és külföldi irodalmi hatásokat, a kor esztétikai tudatát, az irodalmi élet sajátosságait, az uralkodó stílusirányokat s ízlésformákat, az egyes témák, motívumok, műfajok, kifejezési eszközök alakulását, belső törvényeit egyaránt számba veszi. Minden lényeges vonatkozást áttekint, de a komplexitást eklekticizmussal mégsem cseréli fel. Idegen tőle a szökődöt kavaráó, esztétizáló álbonyolultság. Szempontjai sokfélék, de nem elvtelenek: az értett s vállalt fontossági rend a sokrétűségbe mindig egységet visz. Nem veszti sosem szem elől, hogy a különféle emberi s művészi megnyilvánulások mögött, mint végső meghatározó, mindig adva van: az értető valóság, az előre menő társadalmi fejlődés, a nehéz sodrású emberi történelem. Ezért tud bízton tájékozódni a jelenségek között. Csak egyetlen, de nem lényegtelen vonatkozást ragadva ki: a művészi kifejezés, a művészi forma kérdéseinek tárgyalásmódjában ezért tud valóban mintaszerű, valóban marxista lenni.

Tudja Pándi, hogy az irodalom saját nyelvén beszél: könyvében a formai kérdések tárgyalására különös súly esik. Főhőseit elsősorban rajtuk keresztül közelíti meg. A különféle formai problémákat azonban nemcsak leltározza ez a szemlélet. Mi sem áll tőle távolabb, mint a modern polgári irodalomtudomány rezignált szkepszise, az a lemondó tehetetlenség-érzés, amelyet a polgári világ egyik legszínvonalasabb élő tudósa, Emil Staiger pl. így fejezett ki: „Csak leírni szabad, magyarázni nem”. Mozdulatlaná dermed ebben a szemléletben az élet, a művészet belső mozgása megfoghatatlanná válik, s a formalistából marxistává lett nagy szovjet tudós Sklovszkij szavaival szólva: oly céltalanul váltogatják egymást a különböző formák, mint a divatok. Az irodalomtörténetírás is elérte itt hellénisztikus korok társadalomtudományi diszciplináinak leverő sorsa: elvesztette teremtő, alkotó jellegét. A marxista irodalomtörténetírás ebben a tekintetben szöges ellentéte kíván lenni a polgári tudománynak. Vallja tudományszakja alkotó jellegét: ott él benne a magyarázó okok megkeresésének az igénye is. Valóban meg kívánja értetni a tárgyalt irodalmi jelenségeket: láttatni akarja az éltető gyökereket.

A műfaj, s általában a forma megválasztása nem a véletlen műve ebben a szemléletben: az élettől diktált tartalom kényszeríti ki. A polgári irodalomtörténetírás pl. csak a kordivat, korszellem, korizlés semmit mondó üres fogalmával, vagy a szerepjátszás koholt lélektani kategóriájával tudta indokolni az induló Petőfi jellegzetes vonzódását a bordalokhoz, népdalokhoz s a zsánerképekhez. Pándi ellenben fel tudja tárni ennek a vonzalomnak igazi tartalmait. A különállását érző, de ugyanakkor közösségre vágyó, még nem öntudatos, de már öntudatosodó plebejus látadó fordult szükségszerűen ezekhez a hagyományos műnemekhez: a formálódó egyéniség számára bizonyos mérvű szabadmozgást tettek lehetővé ezek az örökbe kapott műfaji keretek.

Nem esetlegések, nem ötletszerűek ebben a szemléletben a fiatal költő formai vívmányai sem. Minden eddiginél gondosabban tudja kielemezni Pándi Petőfi alakuló lírai realizmusának fő ismérveit. Nemcsak azért, mert fel tudja használni az előtte járt nagy kutatónak, Horváth Jánosnak az eredményeit, hanem elsősorban azért, mert érti ezeknek a formai újításoknak belső törvényeit. A köznapi, természetes dolgok és gesztusok költőiségének a felfedezése, a konkrétizáló, személyes jellegű művészi látás, a meghódított nyelvi fesztelenség,

a jambus feloldása a köznapi magyar beszéd hangsúlytörvényeibe, a verskezddés mozgósító szokatlan lendülete, a dolgok középebe rántó kompozicionális megoldások, az ellenpontozó szerkesztési elv, s az innen eredő drámai feszültség, a változatos, mozgalmos strófászerkesztés, s a többi jellegzetesen Petőfi-s formai vívmány — lényegében mind egy irányba mutat: a művészi forradalmár mögött az érlelődő plebejus forradalmár költőt sejteti. Az állásfoglaló, kertelés nélküli, nyílt, egyenes beszéd a lélek törvénye itt.

A művet és a valóságot egységben látó, a formai kérdéseket nem pusztán regisztráló, hanem a magyarázó okokat is felfedni kívánó szemlélet adja meg Pándi verselemzéseinek az erejét. A különféle formalista irodalomtudományi iskolák — s itt elsősorban az orosz formalistákra s a svájci Trivium körre gondolok — talán a műelemzés terén adtak legtöbbet az irodalomtudomány számára. Értettek hozzá, hogyan kell egy művet vegyi elemekre bontani. Számos finom poétikai részmegegfigyelésük, elemző módszereik hajlékonysága ösztönző, erjesztő hatású lehet tudományszakunk egészére is. Ugyanakkor a műelemzés náluk, s még a legnagyobbaknál is, jobbára csak vonzó, lenyűgöző, de végső soron meddő intellektuális játék maradt, vagy irracionális, többnyire egzisztenciálista kontemplációkba fúlt. Nagy érzékenységgel hozzáértéssel észlelték az egyes jelenségeket, de veszni hagyták a lényeget: elsikkadt a művekben rejlő humánus tartalom. Az ember, az élet elemzéseiken kívül rekedt, s a formák üres, ember nélküli hideg világában a lélek fázva élt. A veszni hagyott emberi meleget, a kívül maradt élettartalmakat képes megragadni a művészet megismerő, valóság-feltáró szerepét valló marxista elemzés. Feltéve, ha értő kéz kezeli a módszer fegyverét. S Pándi érti a maga mesterségét. Olyan kitűnő verselemzések tanuskodnak erről, mint pl. az *Egy estém otthon*, *Az Alföld*, *Bucsu 1844-től*, *Ivás közben*, *Helység kalapácsa*, *János vitéz* stb.

Részeire bontja Pándi is az egyes verseket, de közben mindig az egészre néz. Keresi a belső kohéziós erőt: azt a valóságtól sugallt központi élményt, mely egységbe rendeli az egyes részeket. A színekép mögött a fényre figyel. A valóságtól meghatározott tartalmi egység számára a vers, hol az értelmet nemcsak a szavak logikai-grammatikai tartalma hordozza, hanem tartalom-sugalló, tartalom-módosító ereje van a formának is. A költemény különböző rész-elemei együtt, egyszerre, egymással szoros kapcsolatban, mintegy összejátékban jelenítik meg a lényeget: a verset kiváltó érzelmet, mondanivalót.

A *Bucsu 1844-től* c. költemény tárgyalásánál pl. nem elégszik meg Pándi azzal, hogy kielemezze a vers szövegszerinti értelmét, hogy számba vegye a műnemi összetettséget: az elégia, az óda, a gondolati költemény villódzó sajátos keveredését. Nemcsak a lényeget kimondó erőteljes intonációra, a fokozó, kizárásos, feszültséget keltő szerkesztés-módra, a refrén lelecsapó keménységére, a jambikus sorok méltóságteljes, emelkedett, ünnepi lejtésére, a rím-képlet feszültségére figyel. Mindezt a részletet egységbe is vonja. Az egyes elemek összhangzatában észreveszi a gondolatiság és líraiság drámai egységét, a gyónó, vallomásos órák mély, ihletett csendjét. A vers részleteinek összhatásában megjeleníti azt a Petőfit, kiben a közösség gondja már a személyes ügy izzásával él, kiben mindinkább egygyéttől válik a haza élete és az önmagáé. Nemcsak a költői eszközök virtuóza látszik itt, hanem ennél sokkalta több. Látszik a vers szavaiba, soraiba lelket lehellő igaz emberség.

Pándi könyve meggyőző példa rá: indokolatlan az aggály, hogy esetleg elszegényíti az irodalmi élményt a következetes marxista szemléletmód. Ellenkezőleg: teljesebbé teszi. Az egyes írók emberségét bírja felidézni a művet és a valóságot egységben látó, hozzáértő marxista elemzés. Az önmagában üres, mit sem mondó formai szépség lélekkel telik. Tartalmat, jelentést kap, ami pusztá jel volt. S a művekből kielémmzett emberi érzéseken át a valóság, végtelen, áradó szépsége ad hírt magáról. Saját törvényei szerint tudatosodik itt a művészi alkotás. Úgy jelenik meg, mint az élet szerves része, mint a világot a szépség törvényei szerint is birtokba vevő emberi szellem sajátos alkotása, mint élet-megismerő és élet-alakító nagyszerű erő.

*

Vannak Pándi monográfiájában további tisztázásra váró, problematikusnak látszó tételek. Szakmai polémiák bizonyára módosítani, árnyalni fogják egyes megállapításait. Vitatkozni lehet pl. arról, hogy vajon Petőfi fejlődését taglalva a különállás, a különbözős, a másféleség kategóriája mellett, nem kellett volna-e hasonló súlyú nyomatékot adni az otthonkeresés igényének, a harmónia-vágyának is. Vitakérdés Petőfi és a reformkori költészet, tágabban fogalmazva: a plebejus demokratizmus és a nemesi liberalizmus kapcsolatának a megítélése is. Pándi itt túlzottan csak az elválasztó mozzanatokra veti a hangsúlyt; nem veszi eléggé számba, hogy Petőfi nemcsak a reformkori nemesi liberalizmus ellenében nőtt Petőfivé, hanem nem kis részben ennek a révén is. S talán helyesebb lett volna a város olykor elvontan kezelt kulcs-szava helyett a kezdődő polgárosodástól létrehívott magyar vegyesrendű értelmiség kialakulásával kötni egybe Petőfi öntudatosodó plebejus népiességét. Hiszen várost mondva lényegében a szerző is erre gondol. S az egyértelműen társadalmi tartalmú kategória pontosabb s helyénvalóbb megjelölés lett volna, mint a társadalmilag sokkalta elmosódóbb város-fogalom. Tovább lehetne sorolni az egyes — ha jobbára hangsúly kérdésekben is, de meglevő — vitapontokat. Ezek kifejezésénél mégis sokkalta fontosabb az eredmények számbavétele. A mű természete kívánja ezt így. Hiszen Pándi könyvében olyan irodalomtörténeti munka született meg — s ez az igazán lényeges, — amely a maga eredményeivel alkalmas arra, hogy jobb- és baloldali előjelű lejárátú nézetekkel, s mindenfajta helytelen gyakorlattal szemben megvédje az életre néző, elméleti igényű, a művészetet és a társadalmi valóságot egységben látó irodalomtörténetírás, a valóban marxista irodalomtörténetírás rangját, hitelét.

István Király

TENDANCES NOUVELLES DANS L'HISTORIOGRAPHIE LITTÉRAIRE HONGROISE

L'auteur de l'étude analyse la monographie intitulée Petőfi par Pál Pándi, et en connexion du compte rendu il examine quelques questions de principe fondamentales de l'historiographie littéraire hongroise. Dans sa monographie de Petőfi, Pándi esquisse un tableau fidèle du développement artistique du poète débutant, met au point des théories erronées (entre autres celle de l'attitude fautive, peu sincère du poète, qui «aurait joué sa vie comme un rôle», fait comprendre la logique immanente de la formation du poète, en nous indiquant, d'une manière nouvelle et frappante, les plus importantes étapes de sa carrière. Pándi représente les débuts de la formation artistique de Petőfi comme le processus de la prise de conscience du poète plébéien. Malgré que la monographie en question ne mette en oeuvre qu'une période de la carrière poétique, c'est bien elle qui, faisant suite à plusieurs travaux initiateurs précieux mais souvent bâclés, fournit le premier portrait marxiste synthétique de Petőfi. L'ouvrage de Pándi constitue une oeuvre d'histoire littéraire telle que, par ses résultats acquis, est faite pour défendre — contre des opinions vétustes du côté droit ou gauche, ainsi que contre toute pratique abusive — le rang et le crédit de L'historiographie vraiment marxiste, celle qui, ayant un caractère théorique, s'appuie sur la vie, sur la conception de l'unité de l'art et de la réalité sociale.

AZ „IRODALMI DEÁK-PÁRT” KÉRDÉSÉHEZ

A múlt század 50-es, 60-as éveit vizsgáló irodalomtörténetírás egyik főbb vitapontja az ún. „irodalmi Deák-párt” kérdésköre. A polémia, szóban és írásban, tulajdonképp akörül forog: volt-e „irodalmi párt” vagy nem. Ha pedig volt, mikor alakult.¹ Barta János álláspontja erősen szkeptikus: az „irodalmi Deák-párt” hagyományos elméletét pusztá fikciónak minősíti. Azt nem tagadja, hogy ilyen csoportosulás valóban létezett, létrejöttét azonban az 1860-as évek elejére teszi. Ebből logikusan következik, hogy egy „nem létező párt” tevékenységét az önkényuralom korában nem lehet bizonyítani. Sőtér István véleménye Bartához hasonló (l. Kovács Kálmán még említendő disszertációjának vitajegyzőkönyvében; MTA TMB). Komlós Aladár álláspontja viszont az, hogy fenntartás nélkül ragaszkodnunk kell az „irodalmi Deák-párt”-ról alkotott hagyományos megállapításokhoz (uo. olvasható). E meggyőződésének ad hangot irodalomtörténeti rendszerezésében is (*A m. költészet Petőjtitől Adyig*, 23. kk), persze, itt nem polemikusan.

Ezek a legmarkánsabb álláspontok, a kevésbé lényegeseket, azt hiszem, most mellőzhetem. Látható ennyiből is: az egymással szembezálló vélemények különös fontosságú, sokszálú vitát sejtetnek. E különben is összekuszálódott kérdéskomplexus bonyolultságát még az is fokozza, hogy a hagyományos felfogás ellenzői nemcsak Komlós Aladár igazát tagadják, hanem a polgári magyar irodalomtörténetírás legnagyobb képviselőjének, Horváth Jánosnak idevágó nézeteivel sem értenek egyet, hiszen köztudomású: Horváth János *A nemzeti klasszicizmus irodalmi izléséről* c. tanulmánya egyik alapelvűl az „irodalmi Deák-párt” Salámon Ferentől származó értelmezését választotta (*Tanulmányok*, 443—444. lap). Mármost e párhuzamból következik, hogy Komlós irodalomtörténetírói elvrendszere Horváth János méltán bírált koncepciójával rokon jellegű? Meglepő, de ennek épp ellenkezője fedi a valót, amint a „nép-nemzeti irodalom” megítélésében elfoglalt kétféle — normatív, illetve organikus — irodalomtörténeti nézőpontjuk mindennél jobban tanúsítja. A jelek tehát arra mutatnak, hogy az „irodalmi Deák-pártról” támadt vita egyfelől alapvető elvi különbségeket, más oldalról pedig tisztázatlan nézeteket takar. Az álláspontoknak ezt az elkülönülését, illetve azonosulását még az is árnyalja, hogy az „irodalmi Deák-párt” a Salámon Ferenc-i hagyomány szerint 1852—53-ban, a Szépirodalmi Lapok megjelenése táján keletkezett; abban a korszakban, melynek értékelése körül évek óta szerteágazó vita folyik.

Nem is esoda, hogy az „irodalmi Deák-párt” ügye és a véle kapcsolatos problémakörök napjainkban zavarosabbnak tűnnek, mint ennek előtte! Főképpen azért nem, mert ez az ominózus „pártkomplexus” — mint általában a valóságtól elrugaszkodott történeti konstruk-

¹ E dolgozatomat korábbi nézeteim (pl. MTA NyIÖKözl. XVI, 1—4: 188.) cáfolatául is szánom. Az 50-es, 60-as évek írói mozgalmainak, elsősorban Gyulai Pál tevékenységének tanulmányozása, valamint KOVÁCS KÁLMÁN egy. adjunktus (Debrecen) e kérdéskört illető egyes megfigyelései és baráti jelzései győztek meg az alábbiak helyességéről. Tanulmányom egyszersmind egy készülő Gyulai-pályakép bizonyos tekintetben cikkszerűvé dolgozott, kiegészített részlete.

ciók — szinte a logikai labirintus hatását kelti; s nemcsak a jelen, hanem a múlt oldaláról is. Salamonnal szólva, az 1850-es évek irodalomtörténeti anyagának egyes tényezői szinte sugallják, hogy az „irodalmi Deák-párt” alakulását illető kinyilatkoztatásról még a kétség árnyéka sem merüljön fel bennünk. Effajta „döntő”, félvezető tényezők közé tartoznak: Gyulai Pál, a „párt” legharcosabb „ítésze” 1852-ben és 53-ban fogalmazta meg később terebélyesedő munkásságának alapvető tételeit; a Szépirodalmi Lapokat Pákh Albert és Gyulai közösen szerkesztették; Pákh, Gyulai és Csengery Antal ekkor már elvi alapon támogatták egymást a legkülönbözőbb irodalmi ügyekben; a Szépirodalmi Lapok „vezérkarában” Kemény Zsigmondnak jelentős szerepe volt; a Szépirodalmi Lapok — noha mindössze hat hónapig tengődött — majd mindegyik irodalmi lappal összekülönbözött, mégpedig primer elvi kérdésekben, pl. a Jókai szerkesztette Délibábbal is, és így tovább.²

Más tények viszont óvatosságra intenek. Nevezetesen az „irodalmi Deák-párt” összetételére vonatkozó, ellentmondásokkal terhelt ismereteink. Ezek sorából csak a legjellemzőbbet említem előljáróban. Salamon szerint Erdélyi János az „irodalmi Deák-párt”-nak majdhogynem alapítói közé tartozik, ám véleményét az utóbbi években egyre kevesebben osztják; és nem csupán azok, kik e „párt” létezését az 50-es években eleve tagadják, hanem olyanok is, kik a salamoni teóriát lényegében elfogadják.³ Ez utóbbiakhoz tartozik például Heller Ágnes, ki megállapította, hogy Erdélyi János a deákpárti „irodalmi klikkel” már 1854-ben eredményesen harcolt.⁴ Tehát — ez következik gondolatmenetéből, noha jómaga nem ír róla — Salamon érvei légből kapottak. A többszörös ellentmondás máris nyilvánvaló. Kiegészítésül még ennyit: Salamon emlékeivel próbálta igazolni fejtegetéseit, Heller Ágnes pedig tetszetős, de nem kellően bizonyított kijelentésekkel. Ez utóbbiakat — Gyulai Pál, illetve Erdélyi János Petőfi-tanulmánya kapcsán — részben már szóvá tettem, az itt következők az „irodalmi Deák-párt” kérdéskörének más irányú vizsgálatát tűzik ki célul.⁵

Elsőként a fent említett ellentmondás jöhet számításba, hiszen közismert: Erdélyi János, az „irodalmi klikk” állítólag legfőbb ellenfele és Gyulai Pál, az „irodalmi Deák-párt” minden bizonnyal legjelentősebb teoretikusa gyakran és sokat vitatkoztak. Hol pontosan körülhatárolható témákról, hol általános elvkérdésekben; először 1853—54-ben, majd 1855-től az évtized végéig majdnem folyamatosan. Ugyancsak ismeretes, hogy Csengery Antal, Deák Ferenc „szürke eminenciása” és Kemény Zsigmond, Deák bizalmi embere, ha állást foglaltak, rendszerint Gyulait pártolták, Erdélyit viszont sohasem. Tévedés azonban ne essék: a következők nem arról tanúskodnak, hogy e polémiák az „irodalmi klikket” támadó Erdélyi János ellen irányultak. Az „irodalmi Deák-párt” főkolomposának mondható Csengery ugyanis ilyen és ehhez hasonló leveleket írogatott Erdélyinek: „Kedves Barátom!... bocsáss meg, ha sajnálatomat fejezem ki, hogy egyéb térekről, mint látszik, egy idő óta visszavonultál s különösen az a esthetica mezején *vezéri szavadat* egy idő óta nem hallatod. Barátom, ez csapás az

² Gyulai ide illő dolgozatai: Bajza összegyűjtött munkái. Értesítő, 1852. május 1-én ill. Budapesti Visszhang, 1852. 1. szám (FONTES V, 19—30. lap). — Kazinczy Ferenc. Szépirodalmi Lapok, 1853. január 2-án; uo. 295—297. lap. — Vallomások, szenvedések és víziók. Szépirodalmi Lapok, 1853. április 7-én. — Polemikus jegyzetek. Szépirodalmi Lapok, 1853. június 19-én; uo. 167—168. lap. — Petőfi Sándor és lírai költészetünk. [Irtta 1853-ban!] Új Magyar Múzeum, 1854. januári és februári szám stb.

³ SALAMON még többször említhető munkája: Irodalmi tanulmányok I. Budapest 1889., Előszó, V—IX.

⁴ HELLER ÁGNES véleményére I. ERDÉLYI JÁNOS: Válogatott esztétikai tanulmányok. Művelt Nép Könyvkiadó [Budapest] 1953. 19—23., előszó, Erdélyi János címen.

⁵ L. ITK 1961. IV, 377—398.

irodalomra. Részemről, ha némi árnyalatokban eltértem is olykor nézeteidtől, akkor is mindég örömmel olvastam cikkeidet s némileg rosszul esik, hogy maholnap utolsó füzetét adom ki a [Budapesti] Szemle ez évi folyamának és Tőled még semmit sem közölhettem. Bocsáss meg ez okból, ha a vállalatom kezdetén hozzád intézett kérést megújítom s kérlek, küldj valamit . . . Azt ne véld, hogy én bizonyos eszmék számára tartom kizárólag közlőnyúl a Szemlét. Számodra [az] akkor is nyitva áll, ha nézeteimmel egyben-másban ellenkeznék cikked. Egyébiránt ismerem munkásságodat s azt hiszem, nagyára egyezünk mindenben.”⁶ Erdélyi pedig tudta, hogy Csengery igazat ír s örömmel lépett a Szemle munkatársai közé.⁷ Válaszát is hasonlóképpen kezdte, mint Csengery az ő felkérő levelét: „Édes Barátom! . . .”⁸ S ezek nagy szavak. A mindenken elvhű, óriási tudásával és tekintélyével pontosan tisztában levő, erős érzelmi életet élő és kissé rátartó Erdélyi Jánostól különösen. Akihez őt nem az alapelvek rokonsága fűzte, vagy akiben már csalódott, azt a világ minden kincséért sem nevezte „barátjának”.

De akad más példa is: Erdélyinek Kemény Zsigmondról alkotott ítélete. A szakirodalom régen számon tartja, hogy Erdélyinek az *Egy századnegyed a magyar szépirodalom-ból* c., 1855-i cikksorozatát Kemény csak előzetes „szerkesztői jegyzéssel” tette közzé, mert jól megérezte a sorok között bujkáló, Gyulaival polemizáló gondolatokat.⁹ Tudott dolog az is, hogy Kemény eljárása felbosszantotta Erdélyit. Sérelmét azonban visszafojtotta magánügyek szféráiba és Keményt, a művész-regényíró, a történetek után is nagyra tartotta.¹⁰ Márpedig, ha ezen egyetlen összekoccanásukon túl számottevő világnézeti-politikai ellentét lett volna köztük, akkor Csengerynek 1859-ben aligha írja: „A rajongók [!] nálunk [Sáros-patakon] igen jó néven vétetett s én magam részéről, nem bánom, hogy Keményt dicsértem 1855-ben [a sérelmes glossza után] *Gyulai Pálért* [a regényért]. Nekem úgy tetszik, hogy jobb történelmi regényt nem ismerek övénel, ez utóbbinál (*Rajongók*).”¹¹

E vallomások önmagukért beszélnek s arra intenek: ha Erdélyi lényegében egy véleményen volt Csengeryvel és egyszersmind tisztelettel adózott Kemény művészi tehetségének — mivel történelmi regényről van szó, mondható így is, történelemszemléletének —, akkor Erdélyinek a Deák-párti „irodalmi klikkel” folytatott harcát fokozott fenntartásokkal kell fogadni, mert nem vitás: Csengery és Kemény Deák Ferenc legszűkebb kabinetjéhez tartoztak. Vagy más oldalról, ha Csengeryék és Erdélyi végelemzésben egy véleményen voltak, akkor Salamonnal szólva — akár „párttagokként”, akár az „irodalmi Deák-párton” kívül — mégis elvbarátoknak számítottak.

⁶ Pest, 1858. június 18-án; FONTES III., kéziratban. Sajtó alá rendezi TÖRÖK TAMÁSNÉ ERDÉLYI ILONA.

⁷ Pl. a BpSzle-ben jelent meg tőle: A magyar líra (1859), A középkori francia irodalom (1865), A francia renaissance irodalom (1856) stb.

⁸ Teljes szövege: FONTES III. — De említhető Csengerynek ugyancsak Erdélyihez írt levele (E. J. 1859-i lírai szemléje okán): „Cikked nagy hatást tőn. A divatlapok, magok a költők sem merik megtagadni. Csak a Hölgyfutár mondá, hogy Tóth Kálmánt illetőleg nincs igazad, különben ő is »tapsol« cikkednek. Vajda János föltétlenül magasztalja” stb., uo. — És szinte ide kíváncozik: „Fogadd őszinte üdvözetemet barátaiddal, barátaimmal egyetemben. Barátod . . .”, illetve: „Lelki, testi bajaim mindig enyhültek, ha közétek mentem s én ez alkalmat áldozattal is megszerzem . . .” (E. J. Csengeryhez, 1860. február 26-án és 1861. november 30-án, uo.).

⁹ A PN 1855. szeptember 13-i számában „szerkesztő” aláírással: „Volna némi észrevételünk. Különösen azon sorra, mely Gyulaira vonatkozik. De ezen barátunk nem szorult a mi védelmünkre, s mi előre örvendünk az érdekes eszmecserének. . . Ne tapsoljon tehát a ránkór, a megsértett híúság, mely ok helyett piszkálódásokkal állt elő Gyulai alapos cikkeire [a lejjebb említendő Szépirodalmi szemlére]. . . Erdélyi szintűgy örvendett Gyulai cikkeinek, mint magunk; erről alkalma volt személyesen meggyőződnie e lap szerkesztőjének. Néhány kiindulási pont, amiben eltérnek; s ezeket házilag kiegyenlítik e lapban, mely örömet számítja mindkettőjüket főbb munkatársai közé” stb.

¹⁰ Bosszankodására I. levelét Keményhez, 1858. január 1-én; FONTES III.

¹¹ Levele Csengeryhez, 1859. május 17-én; FONTES III.

A Salamon Ferenc-i pártkomplexus másik nagy bökkenője, a Jókai-kérdés hasonló talányokkal szolgál. Salamon erről szót sem ejtett, pedig témája okán illetet volna megemlítenie, hogy a Jókai-ellenes kirohanások vajon miért csak Gyulai és Csengery ösztönzésére vezethetők vissza, illetve, ami ennél is fontosabb, hogy Jókait miért *csak az évtized végén*, a Dózsa-dráma bemutatója után kezdték támadni?

Magyarázatul az kínálkozik, hogy Salamon — hihetőleg — nem érezte szükségét e kérdéskör megpendítésének, mert így vélekedett: az évtized végéig Jókai is „tagja” vagy legalábbis „szimpatizánsa” volt az „irodalmi Deák-pártnak”. Az ilyen elképzelés azonban nem megnyugtató, mert nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a Szépirodalmi Lapok alapításakor Pákh Albert, ha kényszerből is, de társulni akart Jókaival, ami viszont sem Gyulainak, sem Csengerynek nem tetszett, — tehát mégsem lehettek „egy táborban”.¹² Ha viszont így igaz, akkor másfél évvel később miért egyesítették erőiket a Vasárnapi Újságban? E kiváló hetilap legelső szerkesztő bizottságaként miért szoktuk a Pákh—Gyulai—Jókai-féle triumvirátust emlegetni? Talán Pákh és Gyulai 1854-ben hirtelen feladták korábbi meggyőződésüket és irodalmi „pártszempontjaikat”? Vagy netalán Jókai csatlakozott az „irodalmi Deák-pártiakhoz”?

Nem érdemes találgatni. Az efféle homályos irodalmi ügyek száma különben egykönnyen növelhető, pl. ezzel: hogyan lehetséges, hogy Tóth Kálmán — Deák kedvelt fiatal költője és Kemény Zsigmond őszinte tisztelője, barátja — 1855-ben épp az „irodalmi klikk” irodalompolitikusát, Gyulai Pált állította pisztolycső elé s kényszerítette halált ígérő párbajra?

Máris gyanítható, csakugyan baj van az „irodalmi Deák-párt” körül. Valóban, szóvá kell tenni: beszélhetünk-e „irodalmi Deák-pártról”, deáki elveket szolgáló pártszerű irodalompolitikai törekvésekről a Szépirodalmi Lapok alapítása idején, illetve az 50-es években? Tárgyilagos válasszal a hagyományos megállapítások ellenőrzése szolgál.

2

Salamon Ferenc majd 75 esztendő s tanulmánya szerint Világos után nyomban kettészakadt a magyar irodalom a „színvonal” és a „színvonaltalanság” táborára. Ami a második csoportba tartozó írókat illeti: az 1860-as évek derekáig a magyar olvasóközönség „egyértelműnek tartotta az írást a hazafisággal... Az irodalom s mellette a magyar színpad, ha jól viselte is magát, de mind elkényeztetett gyermek... nem ritkán vissza kezdett élni a kegyes elnézéssel s követelőzőtt is olykor, hogy a kontárt lángésznek, a középest óriásnak, a költői formák rombolóit mártyroknak tekintse a jelen- és utókor. Ilyeket neveztek a vidéken élt Arany és Tompa' fiatal óriásoknak'. Összetartó *párt lett ez, melyet irodalmi szélsőbálnak* nevezhetnénk.”

Nyilvánvaló, hogy a kisebb lapok — leginkább a Hölgyfutár — alkalmi versfaragóit, a hazafias dilettánsokat, illetve a tágabb értelemben vehető epigonköltőket értette a „fiatal óriások” „összetartó pártján”. Szerepüket azonban teljesen ferde megvilágításba helyezte. Politikai-világnézeti értelemben ezek sohasem számítottak „szélsőbaloldaliaknak”. Még az epigonok irányzatának legtehetségesebb, leginkább egyéni hangú képviselője, Tóth Kálmán sem.¹³ Lisznyairól nem is beszélve, ki annak ellenére, hogy úton-útfélen hazafias érzelmeivel

¹² Lásd: Pákh Gyulaihoz, 1852. december 4-én; FONTES IV, 151—153.

¹³ Hogy Tóth Kálmánt Deák már az 50-es években kedvelte, több adat tanúsítja, pl. a SZANA TAMÁSÉ. Ő írja, hogy T. K. Losonczy özvegye címen balladát írt s „beküldte a Pesti Naplónak... A vers megjelenése után néhány napra Kemény Zsigmond... így szólt: ifjú barátom, Önt nagy kitüntetés érte. Deák Ferenc elolvasta a balladát és személyesen is meg akar ismerkedni Önnel... jöjjön, Deákhoz vezetem... Deák szívesen fogadta... és amikor Tóth Kálmán eltávozott... Egressy Samunak... ezt mondta: te Samu, a magyarok istene

hívalkodott, a Magyarországra látogató Ferenc Józsefet mégis hozsannázó verssel köszöntötte. Márpedig, ha ez mércének számít, akkor Arany János — *A walesi bárdok* alapján — mi más lehet, mint az önkényuralom korának „jakobinus költője”.

Salamon mentségére még az sem szolgál, hogy esetleg nem politikai értelemben használta a „szélsőbal” fogalmát (mi különben furcsa dolog lenne, hiszen a szavaknak vagy van értelme, vagy nincs). Fejtegetéseit ugyanis azzal folytatta, hogy „volt azonban mérsékelt párt is, egy irodalmi jobboldal” — ti. az „irodalmi Deák-párt”. Véleményét érdemes szó szerint felidézni:

Ámbár Deák — ki csak 1854 után szokott volt feljöni Pestre a téli hónapokban — nem vett soha közvetlen részt a szépirodalmi ügyekben, mégis, a mérsékelt irodalmi kört méltán nevezhetjük irodalmi Deák-pártnak. Pártfegyelemről ugyan szó sem volt ez irodalmi körben. Mindenki azt vallhatta és írhatta, amit tetszett. Csak a rokon gondolkodás s elvi bátorság tartotta össze. Az igazságos részrehajlatlanság volt a fő jelszó, mi sokkal bajosabb mindig, mint a részrehajlás.

Csak említem az irodalmi párt jelen híveit, a már 1852-ben vidéken élt Aranyt, Tompát, Lévay Józsefet, Erdélyit és Szász Károlyt, kik szép költeményeket küldöttek föl olykor, de távol állottak a pesti irodalmi világ zajától. A mérsékelt irodalmi körnek csak Pesten volt képviselőiről szólok, amint először 1852-ben láttam.

Ennek legtehetségesebb jeje Kemény Zsigmond, sugalmazó és mozgató szelleme Csengery Antal. Pákh Alberttel volt kiegészítve a triumvirátus. A táborkart az ezeknél ifjabb Sülkei Károly és Gyulai Pál alkották . . . Pestre jöttöm után . . . ez érdemes férfiak és ifjak járadoztak egy hetilap, a Szépirodalmi Lapok fenntartása körül. Ennek, valamint az Újjabkori Ismeretek Tárának is a szerkesztője, az akkor mindig úgyban jeküdt szenvedő, de se humorát, se munkakedvét el nem vesztett Pákh volt. Az ő elég lágas, két nagy szobából álló szállása, melyet Gyulaival osztott meg, volt egyszersmind ezen irodalmi párt szokott gyülekezési helye.

Ez a kor, miután a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az dlság, a valótlanság és ámitások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre midőn majd a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.

Ha féltették nemzetünket a germanizálástól, féltették saját maga hibáitól, a tútázástól, ön-ámitástól, nyegleségtől s általán a jellem elhajlásától, mire az irodalom s kivált a költészet, mely gyakran előpostája a közel jövendő politikájának, nagy hatással van. Az ízés nem csupán az ízés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel s a helyes gondolkodással is. Az irodalmi kör a nemzeti nyelvvel együtt a magyar józan ész őre is kívánt lenni. A fölesigázott reményű emigratio e törekvésekről keveset tudhatott s később sem sokat akart tudni róla róla ; de a nemzet intelligentiája jelfogta, megértette és pártolta.

A Szépirodalmi Lapok megszűnván és a szerkesztő gyógyulás végett hosszabb időre külföldre menvén, a mérsékelt párt együtt maradt. Gyülekező helye Csengery Antal egyszerű, de vendégszerető háztája lett s irodalmi működése szakadatlan volt. Először a Pesti Napló volt a közlönye. Ez nemskóra Récsi Emil szerkesztő kezéből a Török Jánoséba került. Sem irodalmi, sem politikai eljárásának modora nem egyezett azon irodalmi körével. Azért inkább a másik politikai napilap, az akkor hivatalos Budapesti Hírlap tárcájának adott elsőséget, hol az irodalmi részben, a szerkesztő, a tudományosan és irodalmilag művelt Szilágyi Ferenc szabad tért nyitott a kör eszméinek és íróinak. Majd a Pesti Napló Kemény Zsigmond, Pompéry, Királyi kezébe, azaz mindig csak a Kemény-Csengery-kör rendelkezése alá kerülvén, a párt írói kezdtek már, amennyire lehetett,

mégis gondoskodott rólunk . . . meghalt Petőfi, de meglásd, hogy ebből a bajai fiúból is lesz valami.” Vö. Tóth Kálmán emlékalbuma. Baja 1894. 161. — Hasonlóan ír Dömötör PÁL; l. tőle: Tóth Kálmán életrajza. Budapest 1914. 34—35. — Tóth K. Deák Ferenc, ill. a deáki politika iránti rokonszenvére — noha ugyanő 1848 forradalmi emlékének és Kossuth szellemének is hódolt — l. Deák Ferenc halálára és Deák Ferenc emlékezte c. hatásos verseit, valamint találó kortesnotáját Kemény Zsigmond mellett stb.

politikailag is hatni. Mind több és több harcosa lett 1856-tól 1861-ig. Az előbb csak irodalmi kör Deák-pártja nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abban a politika jóformán elnyomta az irodalmat, mely onnan Csengery Szemléjében és Arany hetilapjaiban talál menedéket...¹⁴.

Ami első olvasásra szembeüt: újabb ellentmondás a terminológiában. Ugyan miért „jobbboldaliság” az, ha valaki óvja övéit és félti nemzete irodalmát a „túlzásoktól”, az „önámítástól” és a „nyegleségtől” s általában a „jellem elfajulásától”? Hiszen e hibák ellen minden épeszű, valamennyire is felelősen gondolkodó embernek küzdenie kellett. Mint Arany példája is mutatja; az ő fejében már 1853 előtt is megfordultak e gondolatok, noha akkor még Salamon szerint sem létezett az „irodalmi Deák-párt”.

Persze, számításba kell venni, hogy Salamon e „túlzásokon” főleg a forradalom újabb harcokra serkentő emlékét, az „önámításon” pedig nemzeti erőnk túlbecsülését, a világsi katasztrófát értette. Azonban így sem lehet mellőzni, hogy e gondolatokat nem Deák Ferenc találta ki vagy fogalmazta meg. Vagy elképzelhető, hogy pl. Kemény röpiratait, illetve a Csengery szerkesztette *Magyar szónokok és státusférjakat* (1850) Deák sugallta? Deák Ferenc, ki akkoriban vidéki magányába vonulva, Kehidán gazdálkodott, s ki a debreceni menekülés után már a politikai mozgalmakból sem kívánta részét, míg Csengery és Kemény a békepárt vezérkarában politizáltak? És hasonlóképpen: feltehető, hogy Gyulai első eszmélkedését az önkényuralom korában (*Társas életünk*, 1850) Deák szelleme inspirálta, nem pedig az események és az ellenforradalom oldalán álló Kemény Zsigmond, illetve gr. Teleki Domokos?

Van olyan nézet, amelyik azt tartja, igen. Az effajta érvelés — mint Horváth Jánosé, illetve Komlós Aladaré — nagyjából így hangzik: Deák bár nem vett részt az önkényuralom korának kezdeti mozgalmában, az ő neve mégis fogalom volt: bárkiénél többet ér, hagyományos szimbóluma a politikai józanságnak és okos óvatosságnak: Akik tehát szegről-végről elvrokonainak vagy tisztelőinek számítottak — akár 48 előtti időkből, akár Világos óta —, legvégül pártjához szegődtek. Ha ugyanezek ráadásul írók, költők, akkor magatartásukat olybá kell venni, hogy az íróember még akkor is társadalomszemléletét és politikai meggyőződését hirdeti, ha nem vesz részt a politikai közéletben, csak ír. Márpedig Kemény, Gyulai és mások szépirodalmi, illetve irodalomelméleti igényű munkái magukon viselik a Világos utáni eszmei revízió főbb jegyeit, s mivel ezek a stigmák végelemzésben egymeműek a kiegyezést tető alá hozó Deák alapelveivel, az illetők eleve deákpartiaknak vehetők, ti. fejlődésük irányából, alakulólban levő elveikből következőleg.

Az ilyen műltszemlélet tévútra vezet. Leginkább azért, mert bár akarva-akaratlanul, de leplezetten abból a politikatörténeti fikcióból indul ki, hogy Deák Ferenc kezdettől fogva határozottan, megtorpanások nélkül és *egyvégtében* képviselte az 1867-i kiegyezés, azaz pontosabban: az 1861—62-ben megfogalmazott „kiegyenlítési alapelveket”. A valóság azonban arról tanúskodik, hogy Deák az 1850-es években gyakran óvakodott a határozott, tételes állásfoglalástól, és ha mégis arra kényszerült, majdhogynem dodonai válaszokkal szolgált.¹⁵ Nem opportunizmusból és nem is gyávaságból, inkább a körülmények kényszerítő ereje, a sejtlemesnek és bizonytalannak látszó jövő miatt. Mindössze a passzív rezisztencia elvét képviselte határozottan és leginkább abban volt következetes, hogy mindenkor, minden idegszálával irtózott egy újabb forradalomtól, melytől semmi jót nem remélt, csupán az ún. „történelmi jogok” végleges elejtését, a magyarság végső pusztulását. Mármost miféle párt az — *nem a későbbiekben, de ekkor*, és akár irodalmi, akár politikai téren —, melynek ilyen szükségszerűen bizonytalan programja van, melynek vezére ily óvatosan politizál?

A felelet egyértelmű: *nem létező*. S hogy papíron mégis életre kelt, annak nyitját a polgári történet- és irodalomtörténetírás irányzatosságában jelölhetnők meg. A polgári korszak

¹⁴ SALAMON FERENC: I. m. VI—IX.

¹⁵ L. Deák levelét Szőgyény Lászlóhoz, 1851. május 1-én; Deák Ferenc beszédei 1842—1861. [II. köt.] Összegyűjtötte KÓNYI MANÓ. Budapest 1903.² 383—384.

tudománypolitikusainak és tudósainak ugyanis szükségük volt a Deák személyét övező, fokozott misztifikációra. Megtették hát Deák Ferencet „kezdetől fogva” egy elvet követő s ily módon taktikázó politikusnak, ki mind az emigráció törekvéseivel, mind a honi konzervatív irányzatokkal szemben a „határozottan” és „nyíltan” választott 48-i közjogi alapot tekintette és hirdette a nemzeti politika vezéreszméjéül. Magyarán mondvá: az évtized vége felé és a 60-as évek elején kialakult állapotokat egyszerűen visszavetítették az elődökbe.

Salamon Ferenc elmélete hasonló taktikán alapul. Terminológiai zavara pontosan mutatja, hogy gondolatmenete hol siklott ferde irányba. Nyilván az irodalmi „baloldaliság” megítélésekor, midőn 1889-ben jelenét ő is múlttá varázsolta. Bizton állítható, hogy a 80-as, 90-es évek még hatalomélvező, de java egészében már hatalombitorló akadémikus irodalompolitikája szülte e vaslogikát: ami rossz, „mérécn aluli” irodalom, az eo ipso „baloldali”, ami viszont jó és színvonalas, mi más lehetne, mint „jobboldali”.

Vagy más oldalról nézve e Salamon teremtette kérdéskomplexust: hogy Deák neve az ellenforradalmi eszmék, a Kossuth-ellenesség terén lobogónak számított, és hogy Deák önismeret-igényét a kortársak jól ismerték, való igaz, amint az is, hogy Deák Ferenc ezen alapelvek képviselőjében még a politikai irányadók sorában sem állt egyedül. Somssich Pál vagy Ürményi József — mindketten országos hírű ókonzervatívok — az említett vonatkozásokban hasonló nézeteket hirdettek. Somssich pl. országszerte olvasott Guizot-fordításának elő- és utószavában, és már 1850 októberében, tehát Kemény első röpirata után alig két hónappal.¹⁶ Az efféle jelenségek alapján pedig adódhatnék olyan vélemény, hogy a Salamon említette irodalmi pártemberek végül osztozhattak az ókonzervatív vezetők elveiben is, s ekképpen az 1850-es évek elején mégiscsak kialakulhatott a politikai feladatokat magukra vállaló írók és a politikai közélet valamifajta szorosabb kapcsolata, esetleg nem is annyira a deáki eszmék, mint inkább az ókonzervatív elgondolások nézőpontjából.

Napnál világosabb, hogy az ilyen feltevés komolytalan tréfa volna. Csengeryék, Keményék politikai céljai sohasem elegyültek az ókonzervatívok különben más irányú és gyakran elpalástolt törekvései közé. (Kemény pl. élete legnagyobb sajtóvitáját — 1860-ban — épp ellenük vívta és nevezetesen Ürményi elvbarátjával, Zsedényi Eduárddal.) Az összekuszálódott társadalmi viszonyokat azonban mi sem érzékelteti jobban, minthogy az efféle hóbortos ötletekben is lenne szemernyi igazság; ugyanis az 50-es évek politikai-társadalmi közéletének volt olyan területe, hol Deák, Kemény, Csengery, Gyulai és sokan mások csaknem egy évtizedig azonos nevezőre kerültek az ókonzervatívokkal. E terület pedig a nemzeti érdekegyesítés politikája, melynek problémaköre az „irodalmi Deák-párt” alakulásához is magyarázatul szolgál.

3

A nemzeti érdekegyesítés 1849 utáni politikája, illetve azon belül a majdani politikai Deák-párt kialakulása némi történeti visszatekintést tesz szükségessé.

Elindulási pontul ez vehető: a honi fejlődést az 1850-es években az érdekegyesítés eszméje határozta meg; az 1847-i állapotokat visszasóvárgó konzervatív és a 48-i eredményekhez többé-kevésbé ragaszkodni óhajtó liberális középnesemi törekvések aránylag békésen megfértek egymás mellett, mert az összbirodalom elnémetesítését hirdető centralisztikus bécsi politika, ha különböző mértékben is, de egyaránt sújtotta a magyar társadalom minden osztályát. A Bach-rendszer elleni törekvések tehát egyelőre háttérbe szorították a számba jöhető

¹⁶ Kemény első röpiratának megjelenéséről a PN 1850. július 31-i száma tudósít. — Somssich Pál munkája (Értekezés az angol forradalom története felett. Írta Guizot. Elő- és végszóval ellátta, fordította Somssich Pál) ugyan „Pesten, 1851-ben” jelent meg, de előre datálva. Előszava „Sárád, 1850. október 1-ről” kelt.

pártok és érdekszövetségek ellentéteit, s elfedték a polgári átalakulásról, az alkotmányos magyar állam kialakításáról vallott nézeteket.¹⁷ Mi sem idézi jobban e szerencsétlen évtized jellegét, mint Táncsics Mihály útkereső eszmélkedése; noha pillanatra sem mondott le messze- menő szociális terveiről, elképzeléseit az 50-es években a nemzeti célok mögé állította.¹⁸ Talán azért is, mert a magyar társadalom helyzete igen ellentmondásosnak bizonyult. Ugyanis az abszolutizmus — mi mást tehetett volna! — tudomásul vette a jobbágyszabadítást. Persze, nem érdek nélkül. Döntésével a lezajlott forradalom magára hagyott, de nagy szociális energiákat őrző tömegeit akarta semlegesíteni.¹⁹ 1853-ban közzé tették a Magyarországra érvényes úrbéri pátenst, majd egy évvel később az Erdélyre vonatkozót. S e rendelkezések alapján, ha nem is zavartalan, de aránylag hosszabb ideig tartó és békés fejlődéssel lehetett számolni. A mából nézve van ebben valami elszomorító, mert a bécsi önkény ravasz, osztályszempontú adópolitikája az úrbéri földek kártérítési költségeit csaknem egészében a parasztságra hártotta, a parasztság pedig, ha az ország egyik-másik részében mozgolódott is (mint az erdélyi, ún. „kurialista” földfogaló mozgalmakban), általában várakozó álláspontra helyezkedett; talmi illúzióknak élt s elhitte, hogy gazdasági függetlenségét megszerezheti.²⁰

Csak az 1857-i tagosítások alkalmával derült ki, hiába volt e nagy várakozás, — a parasztság hiába szabadult fel a jobbágysorból, becsapták. Az egykori urasági földeket volt gazdáik időközben elkerítették, a közösségi földingatlanokat pedig önösen osztották fel. S ugyanakkor az is bizonyossá vált, hogy lényegében még a robotmunka is a parasztok nyakában maradt, csak a korábbiaknál burkoltabb, ún. „ledolgozási” formában. Törvényszerű, hogy e keserű felismerések nyomában a megerősödő és gyakori parasztmegmozdulások időszaka következett, mely a tartósan ígérkezett és illuzórikus osztálybékét — a nemzeti érdekegyesítés politikájának Achilles-sarkát — előbb-utóbb lehetetlenné, majd objektíve feleslegessé tette.²¹ Lassan új helyzet alakult ki mind a bécsi politika, mind a honi osztályok és érdekszövetségek tekintetében.

Báró Augusz Antal, ki Bécs szemével nézte az eseményeket, pontosan megfigyelte, tulajdonképpen mi is történt. Egyik, a közhangulat alakulását tárgyozó jelentése szerint: „amikor megkezdődött a[z úrbéri] kártalanítások fizetése, akkor felderültek az arcok, bőség volt kilátásban. Amikor aztán a terményárak — az ország közállapotain kívül fekvő okok miatt — mesés magasságba emelkedtek [a krími háború idején] s velük együtt a telekárak is, akkor ezek az urak [a magyar birtokos osztály] megszárdultak s azt hitték, hogy kárpótolhatják magukat a nemzetgazdasági vállalkozásokban való részvételükkel. De amikor a természetes visszahatás [az 1857/58-i világgazdasági válság] bekövetkezett — akkor a lehangolt-ság majdnem nagyobbá vált, mint az árak zuhanása — akkor ők megint a nemzeti politika emeltyűjébe kapaszkodtak” és azon voltak, hogy tulajdon érdekszövetségük befolyását minél szélesebb körökben népszerűsítsék.²²

A jelentés alapjául szolgáló főbb mozgalmak az érdekegyesítő politika fokozatos felbomlását idézik. Ami bécsi szemszögből a „nemzeti politika emeltyűjébe való kapaszkodás-

¹⁷ LUKÁCS LAJOS: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Budapest 1955. 30. kk.

¹⁸ L. KOVÁCS KÁLMÁN ez év nyarán elfogadott, kéziratos kandidátusi értekezését (MTAK): Gyulai Pál kritikai elveinek kialakulása, 40.

¹⁹ L. PARASZTSÁGUNK a Habsburg önkényuralom korában 1849—1867. című kötet (Budapest 1951) 77. kk.

²⁰ LUKÁCS LAJOS: I. m. 31—32.

²¹ E folyamat kiteljesedését a birtokos osztályok taktikája is fokozta. Ugyanis azzal, hogy Bécs-ellenes, de osztályszempontú harcaikhoz a parasztság ellenállását is igénybe vették, a földfogaló paraszti (zsellér) mozgalmaknak akaratlanul is ösztönzést adtak, míg ezek végül ellenük fordultak, különösen 1859 táján.

²² Feljegyzése 1858. április 2-ról (OL: MCG/G. Pr. 1858/48—372.); idézi és értékeli LUKÁCS LAJOS: I. m. 160.

nak”, „magyarizmusnak” látszott, az honi tekintetben a fő- és középnemesi politika fokozatos elkülönüléseként jelentkezett.

Az ókonzervatívok pl. már 1857-ben, Ferenc József magyarországi látogatásakor akcióba kezdtek. Memorandummal fordultak a császárhoz, abban a reményben, hogy az összbirodalmat is válsággal fenyegető politikai és gazdasági viszonyokat — „alkotmányos engedmények formájában” — a maguk számára zsákmányolhatják ki. Törekvésük azonban balul végződött, emlékiratukat elutasították.²³ Bécsben jól észlelték, hogy az ókonzervatívok miben fáradoznak. Az egyik jelentés szerint: az ókonzervatívok szövetsége „a fenyegetett nemzetiség ürügyén híveket [kíván] szerezni a lakosság minden rétegében — a magyar nemzeti érzésnek minden törvénybe nem ütköző eszközzel kifejezést adni — így tért nyerve arra, hogy alkalmas pillanatban — a nemzeti egység akaratará hivatkozva — engedményeket erőszakolhassanak ki.”²⁴

Ugyanekkor kezdett mozgolódní a lassan-lassan alakulóban levő Deákpárt is. A legelső jel, mi az eddigieknél határozottabban mutatta állásfoglalásukat, Deák Ferenc csendes tiltakozása az ókonzervatívok memorandumja ellen. Ezt, bárhogyan környékezték, nem írta alá. Gesztusából már gyanítani lehetett, mi az, amivel nem ért egyet; ám híveinek egységes, párt-szerű fellépésére még ekkor sem került sor; a petíciót a „deákpárti”, de igen félénk és minden szélre megrezzenő Eötvös József pl. aláírta.²⁵ Csak egy tekintetben mutatkoztak egységesnek: pontosan rezonáltak a birtokos nemesség félelmére a népi, paraszti megmozdulásoktól.²⁶

Az érdekegyesítő politika további gyöngülését az 1859-i olasz háborúk segítették elő. Az eseményeket az indította el, hogy az osztrák front katasztrófális helyzete egykettőre felpaprikázta a hazai közvéleményt. Többek megállapítása szerint — a birodalom hirtelen meggyöngülése következtében — szinte forradalmi helyzet lett úrrá Magyarországon.²⁷ A birtokos osztály minden eddiginél nagyobb félelme a népforradalomtól újból odáig fajult, hogy a közállapotokon mind az ókonzervatívok, mind a középnemesség tábora a maga receptje szerint próbált segíteni, változatlanul a nemzeti egységpolitika álarcában, melyről pedig tudniok kellett, hogy fabatkát sem ér s legfeljebb Bécs ellen játszható ki ütőkartyaként.

Újból az ókonzervatívok mozdultak elsőként. Noha a villafrancai béke (1859. augusztusában) egyelőre elejét vette minden magyarországi megmozdulásnak, az arisztokrácia mégis fejét veszítette s már-már arra készült, hogy majdnem bármi áron behódoljon Bécsnek. Bach bukása után érintkezésbe léptek osztrák elvarátaikkal, programjukat pedig Dessewffy Emil tette közzé *Tervezte egy hadjáratnak Ausztria belsejében, hogy az 1859. évi szerencsétlen háború következtéseinek eleje vétsésk és tartós erőkhöz lehessen jutni c. röpiratában.*²⁸ Végül az új Rechberg-kormányral is tárgyalást kezdtek, eredmény nélkül.

²³ Emlékiratukra l. KÓNYI MANÓ: I. m. II, 397—403.

²⁴ Prottmann rendőrfőnöki jelentése március 29-ről; OL: MCG/G. Pr. 1858/150—40/372. idézi és elemzi LUKÁCS LAJOS: I. m. 164.

²⁵ KÓNYI MANÓ (i. h.) a nagypolgárság képviselőit is az aláírók sorában említi; ebben az ókonzervatívok irányította nemesi-polgári érdekszövetség kísérlete mutatkozott meg.

²⁶ LUKÁCS LAJOS: I. m. 161., 260.

²⁷ KÓNYI MANÓ: I. m. II, 421., LUKÁCS LAJOS: I. m. 181—182. — HALÁSZ IMRE is megállapítja — noha őtöle semmi sem állt távolabb, mint az emigrációs vagy forradalmi politika tárgyilagosa, de egyúttérző szemlélete — hogy „az akkori fiatalságban, s erről már magam is tanúságot tehetek, az idegen kényuralomnak akkora gyűlölete forrott, mely az ország irányadó férfainak bölcsessége által éppen csak hogy féken tartható volt, de egy kívülről jövő kezdés és megfelelő szervezés esetén a legrövidebb idő alatt egypárszáz ezer halálra szánt ifjút gyűjtött volna egy újabb szabadságharc zászlói alá. Az 50-es években s még a 60-as évek elején is ilyen volt az ország hangulata.” L. tőle: *Egy letűnt nemzedék.* Budapest 1911. 179—180.

²⁸ LUKÁCS LAJOS: I. m. 188—189.

²⁹ Uo. Jellemző azonban, hogy az ókonzervatívok ezen újabb kísérletétől Eötvös már tartózkodott, mivel a közvélemény erősen megnehezítelt reá 1857-i ballépéséért.

Próbálkozásuk a honi közvélemény dühös megvetését váltotta ki. Többé már Deák és környezete sem volt oly bizalmas viszonyban velük, mint ennek előtte.²⁹ A Deák-párttá növekedő politikai tömörülés egyre határozottabb irányt vett a 48-i program megfogalmazására, de még így is az történt, hogy céljaik rögzítése csak 1860. október 25-én jelent meg a Pesti Naplóban, — Kemény Zsigmond „jóvöltából” és Deák Ferenc akarata ellenére. Érdemes felidézni hogyan, milyen előzmények után.

A Villafranca után erősen megváltozott nemzeti közvélemény fokozott várakozással fordult Deák személye felé, mert az ókonzervatívokat, akik egy tál lencséért eladták volna az országot, meggyűlölte, és mert nagymértékben kiábrándult Kossuth Lajos „Dionysius fül-szerepéből” (Marx véleménye). De a sors iróniája: Deák tétovázott, a cselekvéstől és a felelősségtől egyaránt megriadt. Milyen helyzetben lehetett? Egy 1911 óta ismeretes Széchenyi-levél kitűnően megmutatja.

Mondja meg Deáknak és a többi barátainak — írja Széchenyi István gr. Eszterháznak — hogy azt a hatalmat, mely nekik a közvélemény felett van, ne hagyják használatlanul, míg a vihar oly hangos lesz, hogy hangjukat nem lehet meghallani, úgy mint az enyimet 1848-ban nem akarták meghallani. Ha a birtokos nemesség nem marad ama mozgalom élén, mely a szellemeket megragadta, akkor Magyarországot az emigráció vérjűrdöbe juttatja; aztán elárulja és eladja. Ne tévesszék szem elől azokat a tényezőket, melyek már most tudunk és akaratumk nélkül működnek, s a jobb osztályok kikerülésével azokhoz a néprétegekhez fordulnak, melyek elég vakok, hogy a bosszút irták zseblajukra a jog helyett. Magyarországnak a Habsburg-házal 300 év előtt megkötött kapcsolata talán nem volt szerencsés, de egy szerencsétlen házasságból is származhatnak erőteljes gyermekek. Ne árnítsák magukat külső segítséggel. Ne építsenek Oroszországnak Ausztria ellen való gyűlöletére sem. Az én tanácsom — ne nevéssék ki — kibékülés 47-es alapon (mutatis mutandis), a nélkül, hogy megkísérelnék a császárt megalázní, akít mint magyar királyt nagyinak akarnak. Deák és társai jól megfontolva szájbanak a nemzeti kívánságoknak lehetséges, méltányos határokat és akkor mindenkinek, ha kell, ököllet mondják a szemébe : ulterius ne tende odiis! [Ne feszítsétek tovább gyűlölködéssel a hűrt!]

Rövid idő múlva az iszapból emberek fogják jelemelni fejöket s vezetni akarják a mozgalmat, akkor már csak 1848 megújulása, véres folytatása következhetik. Nem hazaji az, aki ezt be akarja várni! Magyarország nem 1848-tól, hanem 1000-tól kezdődik. A múltból való vezetők nélkül, Magyarország nem fog múltjáért harcolni, egy agyrém után, mely erejét, segédeszközeit jelemesztí és Lengyelországnak sorsára jutna. Higyjétek egy vén bolondnak. Bolondok sokszor voltak pró-jéták . . .”³⁰

E figyelmeztetést — mely egyszersmind Széchenyi politikai végrendeletének is vehető — Eszterházy minden bizonnal megmutatta Deáknak, és hat nappal a levél kelte után eldörrent a végzetes pisztolylövés. Ez pedig ahhoz is hozzájárulhatott, hogy a nem sokkal később kibocsátott októberi diplomáról Deák a baljós tanácsstalanság állapotában értesüljön.

A diploma szövegét, mely hírül adta, hogy Bécs — úgymond — „szakított” az abszolutisztikus törekvésekkel, az ókonzervatív Dessewffy Emi még a kihirdetés napján hozta meg a császári fővárosból s vitte egyenesen Deákhoz, kinél történetesen épp Eötvös és Kemény volt vendégségben.³¹ Hogy melegiben miről tanácskoztak, homály fedi, de az tény, két nappal később, októner 23-án, Deák „kissé agítált hangon mondá el véleményét, mégis a tartózkodás bizonyos nemével”, hlogy ti. „ő a semmittevés politikáját fogja állhatatosan követni [és] nem kívánja kárhozotatni a konzervatívokat, kik az engedményeket kieszközölték, kiknél a leg-jobb akaratot teszi fel” stb.³² Kónyi Manó szerint Gyulainak tudomása volt arról is: Deák nem

³⁰ Gr. Eszterházy Bálinthoz, „Döbling, a tébolydában, 1860. április 2-i” keltezéssel; közli HALÁSZ IMRE: i. m. 184.

³¹ FERENCZI ZOLTÁN: Deák élete II. Budapest 1904. 245.

³² LÓNYAI MENYHÉRT 1860. október 23-i naplójegyzete. Idézi KÓNYI MANÓ: I. m. II, 508.

akarta magára venni a felelősséget, nehogy az események menetét már a kezdetekben megzavarja felszólalásával.³³

Deák ugyanis borúlátóan ítélte meg a kül- és belviszonyokat, és úgy vélte, hogy a leg-
alapvetőbb kérdések célszerű megoldása csaknem lehetetlen, mert számolni kell az összbiro-
dalom és benne Magyarország *esetleges széthullásával!* Elve az volt, hogy „aki a jelen nehéz
helyzetben nem elégszik meg a törvényre való utalással, hanem a negáció terén túl is akar
tenni, kénytelen bevallani, hogy magának sincs határozott véleménye a „miként” íránt.
Engedni a kiegyezés kedvéért épp oly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre
juttatni a dolgot.”³⁴ S miközben ő így elmélkedett, Pesten zűrzavar uralkodott. A város vezető-
sége — felsőbb utasításra — nyomban elrendelte a kivilágítást a „császári kegy”, a diploma
tisztletére, de a lakosság inkább tüntetésekre hajlott. Zavargások támadtak: több helyen
beverték a kivilágosított ablakokat, míg végül katonaságot parancsoltak a rendzavarók ellen.
A szűpítgető hivatalos tudósítások szerint is számos sebesülés történt.

Ebben az elhatározást követelő helyzetben az általában túlzó kombinálgatások rabja,
a tétova Kemény Zsigmond ragadta magához a kezdeményezést. Talán nem véletlenül. Mert
a minden lehetőséggel és veszéllyel számolni szerető, magukemésztő egyéniségek, ha néha várat-
lanul cselekszenek is, az csak látszat. Hiszen ki lát a lélek mélyébe? — hol gyakran a leg-
nagyobb és leggyorsabb elhatározások is leplezetten, elaprózva érlelődnek, az önbecsülés és
a felelősség kereszttüzében.

Kemény a következetes és nyílt fellépést szorgalmazta. Deák ezt határozottan ellenezte,
és óhajtotta, hogy a nemzet, a diploma értékét, minden ráhatás nélkül, önerejéből, saját
megfontolása alapján ítélje meg. Kemény úgy vélekedett, hogy napokon belül dönteni kell, mert
késő lesz. Éppen ezért tanácsolta, hogy a 48-i közjogi alap zászlaját tüstént bontsák ki. Deák
azonban erre sem hajlott s inkább azt tanácsolta, hogy a Pesti Napló csak ismeresse a diplo-
mát, de a kommentároktól vagy ellenvéleményektől tartózkodjék. Sehogy sem tudtak dülőre
jutni, Kemény hát megszegte fiatal pártjuk fegyelmét és saját felelősségére zászlót bontott.³⁵
Amit tett, visszacsinálni már nem lehetett. A kocka el volt vetve! A 48-i közjogi alapra helyez-
kedett Deák-párt mindenkitől egyformán értelmezhető és programszerű verbuválódása be-

³³ KÖNYI MANÓ: UO.

³⁴ Levele sógorához, Oszterhuber Józsefhez, 1860. december 30-án és 1861. január
9-én. Az elsőben: „Mennyire nem ismered Te is hazánk jelen helyzetét, mutatja levelednek
utolsó sora, melyben azt mondod, hogy az én kezemben van hazánk állapota. Hidd el nekem,
egy ember, bárki legyen az, csak igen keveset tehet a dolgok jobbra fordításában s kivált a
jelen viszonyok között minden munka, minden törekvés egy véletlen eseten, egy kóborló
s néha üres híren, egy könnyelműleg költött s terjesztett hazugságon megtörik. A legtisztább
szándék erőtlen a magasra fokozott izgatottságot akár csillapítani, akár célra vezetni. Vak
esettől függ minden, mert mindenütt bizalmatlanság s akit más nem ámit, maga ámitja magát.
Helyzetünket határozottan s részletesen sem magunk, sem elleneink nem ismerhetik, azért
még csak hozzávetőleg sem képes megjósolni senki, ami a legközelebbi pillanatban bekövet-
kezhetik. . . Én, kinek hitét az embereken, reményét a jövőben a kor és az események meg-
ingatták, nem bírnék, ha akarnék is, eldöntő szerepet vinni; én a múlt idők maradványa
vagyok s egy új nemzedék és annyi új elem nem ismernek, és én sem ismerem őket. . . Még
azoknak is, kik valamely határozott kérdésben véleményemet tudakolják; csak óvatosságot
és higgadtságot tanácsolhatok és annyit merek mondani: hogy dolgainkat nem lehet a régi
mértékkel mérni, hanem gondos vigyázattal párosult szilárdság most inkább szükséges,
mint bármikor volt” — A másodikban: „a nem magyar nemzetiségek. . . teljesíthetetlen
követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindenik különálló politikai nemzetnek akar
tekintetni s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot
megszüntetné s legfeljebb egy új szövetség államot hozna létre, melyben a magyar faj az
ország közepén természetes, védhető határok nélkül csak töredéket képezne. . .” (KÖNYI
MANÓ: I. m. II, 522—525, 527—532. lap).

³⁵ BEKSCSICS GUSZTÁV: Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Budapest 1883.²
218, 227., FERENCZI ZOLTÁN: I. m. 248., HALÁSZ IMRE: I. m. 186.

fejeződött; a politikai csoportosulások és pártok egymás közötti, illetve Béccsel szembeni küzdelmében gyökeres fordulat állott be.³⁶

Összegezésül tehát megállapítható: a Bach-rendszer „virágkora” idején semmi sem tanúsítja, hogy Deák Ferenc, ill. a Deák-párt következetes, önálló tevékenységet folytatott volna. Erről különben az osztrák titkosrendőrség információs szolgálata is bizonyítókkal szolgál. Az első figyelemre méltó jelentések az érdekegyesítési politika legelső jelentős meggyöngülésekor, 1857—58-ban teszik szövé, hogy Deák szűkebb környezetében, mint hírlík, „liberális alkotmánypárt” alakult volna. Amint Lukács Lajos megállapította: ebben annyi igazság csakugyan volt, hogy „kezdték kikristályosodni azok az erők, melyek a 60-as évek elején párttá alakultak.”³⁷

4

Az „irodalmi Deák-párt” kb. hasonló tétovázások után jött létre, de nem oly látványosan, mint politikai megfelelője. Ami a lassú alakulás időszakát illeti, az újabb érveket nyújt Salamon cáfolatára. Nem tanulság nélküli előljáróban Arany János, illetve Kemény Zsigmond példájára utalunk.

Arany, mint már említettem, a kritikus nemzeti önismeret-igény kimondásához (*A nagyidai cigányok*), nem sokkal Világos után, önerejéből is eljutott. Költői fejlődésének mégsem ez a lényeges vonása, hanem az, hogy egyidejűleg elvesztette művészi irányát: a bukás következményei „átok gyanánt” feküdtek mellé; érezte, hiába akarja „magára vitázni az ellenkezőt”, az 50-es évek Prokrusztész-ágyának is beillő irodalmi normái és írói lehetőségei közt, az óhajtott, helyesnek gyanított utat nem találja (1856: levele Erdélyihez). Az epikus költészet hősi-idilli világát sóvárogta, lényegében eredmény nélkül; a költői nagyepikához szükséges lelki békét és huzamos nyugalmat nem sikerült megszereznie; ebben mind borongós kedélyvilága, mind emberi-írói körülményei megakadályozták, s hajlama, iránya, munkaöszöne dacára „subjectív költővé” lett, fájó lelkét „egyes lyrai darabokba tördelve szét” (önéletrajz). Bizton elmondható: 1849 utáni pályafutására leginkább a helyét kereső, önenergiáit pusztító, művészi kísérletezés a jellemző. Újabb és újabb műnemekkel tesz próbát; látszatra ötletszerűen csapong, mint akinek a biztos talaj régen kicsúszott lába alól, holott valójában kényszeredetten, de tudatosan azt puhatolta: szemérmesen eltitkolt művészi becsvágyához, írói felelősségtudatához és a kor hangulatához mi illik leginkább (*A nagyidai cigányok, Katalin, Koldus-ének, Bolond Istók, Furkó Tamás, Keveháza, Daliás idők* és a többi). S hogy eközben ráadásul még azon zsémbelt: a fűzfapoéták siserehada züllésbe taszítja az irodalmat? — korántsem meglepő, és főképpen nem bizonyítja azt, hogy ezért — valamint a nemzeti önismeret-igény elfogadása miatt — az „irodalmi Deák-párt” tagja lett volna. Hiszen, ha Arany magatartása e két vonásért már „párttagnak” számít, akkor Toldy Ferencet vagy Kazinczy Gábort ugyanazon jögon szintén e „párt” tagjainak tekinthetnők. Az önismeret elvét, kétségtelen, ők is elfogadták; az epigonok tobzódását — bár népiesség-elméletük Aranyétól vagy épp Gyulaiétól eltért — maguk sem nézték jó szemmel (l. egymással folytatott levelezésüket, illetve Pákh Aranyhoz írt 1853-i kiadatlan leveleit; MTAK).

Salamon teóriájának további és legfőbb gyengéjét abban látom, hogy az 50-es években — Csengeryékhez, Keményékhez hasonlóan — Arany önszántából osztozott a nemzeti érdekegyesítés politikájának *pártok feletti* eszméjében; ettől eltérő tevékenysége szórványos és eset-

³⁶ E változást bizonyítják Kemény magánlevelei is. Ennél korábban soha sem említi, hogy pártot tettek volna, míg ezen időponttól gyakran ír ilyeneket: „pártom”, „pártunk” stb. A sort Falk Miksához írt, hiányosan keltezett, de 1860. október 25-ről való levele nyitja meg, melyben ez áll: „igen természetesen az a néhány sor, melyet felküldtem, *párt* és lapprogram, mely nem egy vezércikkre való.” Lásd: ItK 1921: 193., de téves, a Keménytől származó, jól olvasható töredék-kelkezésnek ellentmondó datálással (Fradetileg OSZK: Falk-levelezés).

³⁷ LUKÁCS LAJOS: I. m. 160.

leges. Az ő 49 utáni fejlődésének — ha tetszik: útkereső, kísérletező művészi tragédiájának — első jelentősebb állomását a *Dalids időkben* (első változat: 1849—53, második: 1853—54), illetve a *Keveházban* (1853) kell megjelölnünk. Ezekben az epikus darabokban a nemzeti egységpolitika és az osztatlan nemzetszemlélet olyan felfogása uralkodik, ami rokonítható Kemény Zsigmond *Élet és irodalom* c. elmélkedésének (1853) főbb eszméivel, illetve ami *Jókai Egy magyar nábob* c. regényében (1853—54) ugyancsak uralkodó jellegű. (Ezek szerint — mivel az *Egy magyar nábob* a Kemény Zsigmond eszmekörébe illik — Jókai is „tagja” volna az „irodalmi pártnak”?) Mármint, ha ebből a nézőpontból ítéljük meg Arany további útját, vajon nem törvényszerű, hogy a későbbiekben csak szórványosan jelentkező társadalmi mondanivalóját végelemzésben épp az érdekegyesítő nemzeti politika elfogadása szorítja háttérbe s hallgattatja el; vagy más oldalról: nem innen magyarázható-e, hogy ettől kezdve mindinkább a lélektani realizmus, az erkölcsi ember, — az eszményítés elvét vallja magáénak? S végül, ha lelkivilága eltemetett rétegeinek egyre ritkuló fellobbanásait is ide számítjuk, vagyis: hogy 1848 emlékét a történetk ellenére sohasem tagadta meg, mint Kemény vagy Csengery, s hogy bármikor több megértéssel és szeretettel nyilatkozott Petőfiről, mint pl. az ellenzéki Zilahy Károly, akkor az is eleve kétes, hogy bármikor tagja lett volna az „irodalmi Deák-pártnak”.

Az Arany-életpályának a 60-as, 70-es évekre eső szakasza hasonló, bár első látásra bonyolultabbnak tetsző képet mutat. Horváth János említett tanulmányában (i. h.) pl. így vélekedik:

A [Salamontól] megnevezett írók csoportjáról, a „párt” szó hamis értelmezésével, oly téves nézet került forgalomba, mintha azok mind a politikai, mind az irodalmi életben valami uralomra törő szövetkezésbe fogtak volna össze. Ily nézet tökéletesen ellenkezik Salamon világos jellemzésével, Aranyra pedig különösen nem érvényes. A politikai életben mennyire nem kívánt szerepet játszani: köztudomású. „Kiki a maga szerepében!” — írta Szalontára, mikor ottani tisztelői az 1861-i országgyűlésre követül akarták jelölni. Ő irodalmi téren volt „a maga szerepében”, de ott is mennyire óvakodott minden pártszerű megkötöttségtől, egy 1876-i nyilatkozata fejezi ki legvilágosabban. Jókai kérte akkor támogatását tervezett lapja (az *Életképek*) számára, megjegyezvén, hogy ha tőle buzdító szót nyer, Csengeryt, Gyulait, Szász Károlyt, Gregusst és többi irodalmi maladorainkat is fel fogja szólítani munkatársakul, tudatva, hogy Arany elhatározása azokat is befolyásolhatja. Arany ezt felelte neki: „abban csalódot, ha velem szemben írói pártból beszélsz, — én ilyet, igaz lelkemre! nem ősmerek. Az a néhány név, amiket föllemlítesz, annyira nem párt, és én azok közt s azokkal annyira nem vagyok semmi solidaritásban, hogy az én válaszom (mely tisztán subjectív) az ő elhatározásukra se buzdító, se hátráltató elhatározással nem lehet. . .” A nevek — Csengery, Gyulai, Szász, — kiket Arany említi, már a Salamon-féle irodalmi körben is szerepeltek, helyesen mondta tehát Salamon (s Arany gondolatával egyezően), hogy a megnevezett írók „szervezett pártot” nem alkottak, s kiki „szabadon vallhatta és írhatta”, amit akart.

Vegyük csak sorra a fontos passzus főbb megállapításait. Hogy Arany a politikai szerepléstől, mi egyéniségéhez nem vágott, mindenkor berzenkedett; hogy még a pártszerű irodalmi megkötöttségektől is visszariadt: mindenki elismeri. Magatartásának e jellemzői már Világos előtt megmutatkoztak. Feltűnő csupán csak az, hogy Arany most felidézett, nem éppen tárgyias és főleg óvatosan-tapintatosan fogalmazott válaszát Horváth betű szerint veszi. Hisz Arany bár tagadja az „írói párt” létezését, egyszersmind azt is jelzi: az ő „tisztára subjectív” válasza az említett személyekre „se buzdító, se hátráltató hatással nem lehet”, ez pedig kertelés nélküli, hétköznapi nyelvre fordítva kb. annyit tesz: ’papolhatok én azoknak, rám nem hallgatnak, ha szavamra adnának is, én akkor sem szólnék, mert az ilyen akciókat nem szeretem; hagyj hát békén’. Tegyük most ehhez azt is: a nevezettek a 70-es években már pártot alkottak, s mi több, klikkbe tömörültek, tehát Horváth János teljességgel félre értette, félre magyarázta a tanulmánya írásakor már régen ismeretes tényeket. Bizonytalán azért siklott vakvágányra, mert Csengeryéknek a 70-es években már erősen megmutatkozó párt- és klikk-

szerű tevékenysége nem illett bele az általa teremtett „nemzeti klasszicizmus”-koncepcióba.

Horváth végső következtetése sem épül szilárd alapra. Szerinte „helyesen mondta . . . Salamon (s Arany gondolatával egyezően), hogy a megnevezett írók »szervezett pártot« nem alkottak, s kiki »szabadon vallhatta és írhatta, amit akart«”. E tétel ugyanis nemcsak irodalomtörténeti értelemben vitatható, de sántít logikailag is. Hiszen Arany János idézett „gondolkozásából” egyáltalán nem következik Salamon e fölléte. Különben az „írasszabadságra” vonatkozó, megtévesztő Salamon Ferenc-i tétel — mint a későbbiekben még rátérek — kizárólag történeti alapon, az összefüggések ismeretében értelmezhető. Másképp nem. Tehát — egyelőre csak előlegezem — Salamon megállapításának épp Arany Jánoshoz való kapcsolása tarthatatlan. Mielőtt azonban erre térnénk, vessünk néhány pillantást Kemény Zsigmondnak az „irodalmi párt” kérdéskörét illető tevékenységére is.

Kemény esete mindenképpen más, mint Aranyé, de Salamon oldaláról nézve hasonlóképpen ellentmondásos. Kemény Zsigmond — Csengeryhez, Gyulaihoz hasonlóan — 1857—58-ig ugyancsak szívvel-lélekkel képviselte az érdekegyesítő politikát, amint azt a későbbiekben is hirdette, egészen a kiegyezés előkészítéséig; persze, akkor már inkább kényszerből és kevésbé meggyőződésből: az emigrációs és a baloldali törekvések elleni taktikai megfontolás alapján. Korábbi érdekegyesítő politikája viszont még Deákot is megelőzte. Mert míg Deák Ferenc 1850 tavaszán mindössze Schmerling Bécsbe szóló meghívását utasította vissza — mely gesztusából csak oppozíciós magatartását lehetett kiolvasni —, addig Kemény az ő hírhedett röpiratában, s ugyancsak 1850-ben már „egyesülésre szólítja fel a pártokat egy nagy nemzeti párttá.”³⁸ Ezt a felismerését ismételte egyéb, irodalompolitikai tárgyú dolgozataiban is, mint pl. az *Élet és irodalomban*, az *Újabb Nemzeti Könyvtárban*, az ugyancsak *Élet és irodalom* címen megjelent második cikksorozatában, illetve a *Szellemi tér c.*, tizenegy folytatásban közölt tanulmányában stb.³⁹

Szerkesztői tevékenysége ugyanebbe a tárgykörbe vág. Az Újabb Nemzeti Könyvtárat Toldyval, Jókaival és az ókonzervatív Ürményivel együtt szerkesztette (1852-től), Vas Gereben vállalkozásainak ugyancsak pártfogója volt (1854), s ami a legfeltűnőbb: 1857—58-ig a közismert ókonzervatív vagy más politikai áramlatokat képviselő, de semmi esetre sem „deákpárti” politikuskok cikkeket gyakran közölte a Pesti Naplóban.⁴⁰ Általában véve a Bach-korszak idején nem képviselt határozott elveken alapuló pártpolitikát, — pártyszerű irodalompolitikát. Még 1854 táján sem, noha erről az időszakról azt szokták megállapítani (túlhang-

³⁸ GYULAI megfigyelése: Emlékbeszédek I. Budapest 1914. 183.

³⁹ PN 1852. október 22-től; utolsó folytatása december 31-én, — ez kiadatlan; PN 1853. február 1-től; PN 1853. július 7-től és uo. augusztus 24-től. — Kemény Zs. Gyulaitól gondozott ŐM-ben valamennyi újraközölve.

⁴⁰ Pl. Somssich Pálét, Daniélik Jánosét, Ürményi Józsefét, Jókai Mórét (tőle regényeket is; Vas Gerebentől ugyancsak!) és így tovább. S mi több, 1858-tól gr. Károlyi István és György, gr. Apponyi György, b. Jósika Samu, gr. Andrássy Gyula és mások a PN *főrésvényesei, fenntartói* voltak. — Az érdekegyesítő politika irodalmi vonatkozásait a kortársak pontosan észlelték, pl. egy mérleg-jegyű szerző (SZILÁGYI VIRGIL) s épp az ÜNKtár szerkesztőségének ősszététele kapcsán: „Mily különböző elemű, hangzású és politikai színezetű nevek! — most már a viharos idők után barátilag kezelt fogva, nemzetiségünk érdekében politikai küzdőtér helyett, az irodalom áldozó oltára körül, mi mindenesetre jó színnel leplezi el a forradalom előtti irodalmunkat nem igen nagy pártolásra méltatott ókonzervatívok törekvéseinek vörös szavacskaít, s az ily ártatlan, sőt hasznos cotteriákat a magyar elem minden barátja jó szívvel veendi.” (Szépirodalmunk a forradalom után II. PN 1852. október 24-én.) — Gyulainak egy ide vágó észrevétele: „A régi conservatív és szabadelvű pártban, a magyar arisztokrácia- és középosztályban nem volt annyi lélek hogy részvények útján egy nagy lapot alapítson s eleinte, ha áldozattal is, támogassa az irodalom magasabb érdekeit.” (Emlékbeszédei I, 51. lap.) A szövegkörnyezetből kiderül, hogy itt ugyanazon lapkísérletről van szó, melyről Csengery 1854. október 28-i, bátyjához írt levele is említést tesz; l. Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest 1928. 447., s melynek Gyulai Pál, illetve Bérczy Károly lettek volna a szerkesztői, elvi irányítói pedig Kemény és Csengery.

súlyozván Salamon önmagában is csalóka visszaemlékezését): „Keményt író társaival együtt visszavonulásra kényszerítette Török [János] conservatív gondolkozása, mely a Pesti Napló szellemét teljesen megváltoztatta.”⁴¹ A tények ugyanis azt mutatják, hogy Kemény, Csengery és Gyulai ekkor nem a konzervatív, hanem a politikai meggyőződésétől függetlenül is jellemtelen Töröktől fordultak el s pártoltak — ideiglenesen — Szilágyi Ferenchez, a bécsi kormányzat hivatalos lapjának szerkesztőjéhez. Márpedig, ha „deákpártiakként” szakítottak Törökkel, a „konzervatív” szerkesztővel, úgy miért csatlakoztak — bizonyára változatlanul „deákpártiakként” — a *kormánylap*hoz? A megoldás nyilvánvaló: Szilágyihoz mindössze azért szegődtek, mert a Budapesti Hírlapban kellő teret kaptak a valódi irodalmi értékek következetes védelmére. Itt, e lap hasábjain jelent meg pl. Gyulai korszakos hatású *Szép-irodalmi szemléje* is.⁴²

Kemény társadalmi — írói és közéleti — összeköttetései további ellentmondásokról árulkodnak. Bár igaz, hogy ő már 1853 és 1856 között Csengery és Deák bizalmi emberének, barátjának számított — pl. másfél évig Csengeryéknél lakott, majd Deáknak volt szobaszomszédja az Angol Királyné Szállóban — mégis: ugyanebben az időszakban „jó barátságban volt Degré Alajossal, Kossuthnak rajongó hívével.”⁴³ És ugyancsak jó viszonyban volt Danielik Jánossal, Pesti Naplójának egyik főerősségével és szertelen mulatozásainak állandó részesével vagy éppen gróf Károlyi Istvánnal, a Magyar Írók Segélyegylete alapító főrészvényesével és Naplójának egyik legtöbb áldozatot vállaló fenntartójával stb. Gróf Károlyit pedig — kinek gyanús arisztokrata és feltűnő ultramontán összeköttetései voltak, illetve Danieliket — kinek nem éppen bizalomgerjesztő klerikális kapcsolatait Csengery soha sem nézte jó szemmel, Jókai pedig leleplezte — alig minősíthetjük „deákpárti” embereknek.

Kemény magatartásának, politikai és irodalompolitikai elveinek jellemzésére még egy adalék említhető: a Magyar Nép Könyve c. vállalkozása, melyet Csengeryvel közösen szerkesztett 1854-től 1856-ig.⁴⁴ E füzetes kiadványt az ún. „didaktikus” népirodalomba sorolhatjuk. Az 1848 óta betűre szokott egyszerű embereknek írták; közérthető, „népies-nemzeties” modorban, de kellő komolysággal, nem úgy, mint Vas Gereben az ő gúgygőző hangú, voltaképpen parasztlenező „népolvasmányait”. Ismeretes, a Magyar Nép Könyve lassú haldoklás után csúfosan megbukott. Részben a munkatársak nemtörődömsége, illetve más irányú elfoglaltsága miatt, részben pedig — és ez a nyomósabb ok — mert az előfizetők lassanként lemorzsolódtak. Ám hogy bukására épp 1856 végén, a világgazdasági válság, az 1857-i parasztmegmozdulások előestéjén került sor, nem a véletlen dolga. E vállalkozás kudarca egyszerűen úgy fogható fel, mint a nemzeti érdekegyesítő politika irodalmi síkon is megmutatkozó hanyatlásának egyik előjele.

E folyamat egyes szakaszait az eddigi kutatások még nem tárták fel kellő mértékben, de annyi máris feltehető, hogy a Dózsa-dráma vitája, a Jókai—Gyulai-ellentét első számottevő állomása ebbe a fejlődésrendbe illik. A szakirodalom régóta számol vele, hogy Kemény és környezete (mások szerint Csengery és csoportja) 1857-ben teljesen váratlanul Jókai-ellenes kirohanásokba kezdett. A hangadó bizonyosan Csengery, Jókai állandó rágalalmazója és gyűlölködő ellenfele, hiszen ő tette lehetővé, hogy Gyulai ismeretes bírálata megjelenhessen a Budapesti Szemlében.⁴⁵ És ide tartozik az is, hogy Kemény Pesti Naplója hasonlóképpen foglalt állást, ugyancsak Jókai ellen.⁴⁶

⁴¹ PAPP FERENC: Bárány Kemény Zsigmond II. Budapest 1922. 93.

⁴² 1855. január 23-tól.

⁴³ PAPP FERENC: I. m. II, 113., Degré emlékiratai szellemében.

⁴⁴ Három kötete jelent meg. Voltaképpen folyóirat volt: a kötetek önálló, füzet szerű egységekként jelentek meg.

⁴⁵ BpSzle 1857, III., illetve: Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok I. Budapest 1908. 273—309.

⁴⁶ Pl. 1857. november 6-án, december 30-án; 1858. január 8-án, 13-án, 29-én, 30-án, — február 7-én, 9-én stb. stb.

A Dózsa-dráma vitájának szerteágazó szálai és vitacikkei közül elég Greguss Ágost keresetlen őszinteséggel megírt véleményét idézni: „A költőnek — oktattja Jókait — társadalmi kötelességei is vannak, midőn ír. Neki nem szabad magát korából kiszakítani, sőt szolgálni kell kora, nemzete valódi érdekeit. Csak ha ezekhez híven ragaszkodik, lehet kora s nemzete igazi tolmácsa. Ez a hűség az író jellemének egyik leglényegesebb alkatrésze. Jókai elfelejtette, hogy éppen most legkevésbé korszerű dolog az osztályok közt a feszültséget oly minden engesztelődés nélkül jelmutatni. Szeretetre, egyesülésre, összebékülésre tán soha nagyobb szükségünk nem volt, mint jelenteg. Nem éljük a kölcsönös bizalom, szilárdság és összetartás idejét, midőn a széthúzás bármi csekély példája is veszélyessé ne lehetne, kivált ha a szomorító szakadás tárva-nyitva marad az eszme békítő, vigasztaló véggyőzelme nélkül, mint a Dózsa Györgyben.”⁴⁷ Mármost lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogy a Szépirodalmi Közlönyben viszont Szegfi Mór kelt Jókai védelmére s hangoztatta: Gyulai és Kemény összeesküdtek a magyar irodalom ellen. Ha Jókaival így bánnak, mit várhatnak a kisebb tehetségű, fiatal írók? Szegfi öntudatos hangja már a közeljövő irodalmi csatározásait, a 60-as évek irodalmi ellenzékének közeli fellépését előlegezte; már-már terminológiai vonatkozásokban is. Vitáját — saját szavai — a „magát tudósnak nevező ítéző-párttal” folytatta.⁴⁸

Kiegészítésül tehát az eddigiekhez megállapítható: „irodalmi Deák-párt” csakugyan volt, de semmi esetre sem az 1849 utáni érdekegyesítő politika „fénykorában”. Épp ezért az „irodalmi Deák-párt” keletkezése és fellépése az 50-es évek végére, illetve még inkább a 60-as évek elejére tehető, hiszen e párt jelentkezése nagyjában-egészében egybeesik a Bach-korszakot követő politikai mozgalmakkal, a deáki politika tételese megfogalmazásával — az irodalmi ellenzék első, egyelőre még szerény szárnypróbálgatásaival —, irodalmunk ún. „kettészakadásának” legkorábbi, még-még halványan jelentkező tüneteivel. Pontos cezura — irodalomról, többirányú fejlődésrendbe tartozó és többszörös ellentmondásokkal terhelt organizmusról lévén szó — nem vonható. A fejlődés egyes szakaszainak körülhatárolása aprólékos, messzemenően tárgyias vizsgálódásokat kíván.

Ami pedig az 50-es éveket illeti: mivel gyakorlati megfontolásból szükség mutatkozik valamifajta minősítésre, Keményék és Csengeryék színvonal őrző, következetes eszmeiségét sürgető tömörülését inkább „Csengery és körének”, „Kemény és körének” vagy más esetekben a „Pesti Napló és körének” kellene nevezni az eddig használatos, céltatos előre-datáláson alapuló „irodalmi Deák-párt” minősítés helyett. (Ebből következőleg: az „irodalmi Deák-párt” elnevezést ama időszakra kellene alkalmazni, melyben e párt már valóban létezett.) Ily megoldásra különben, bármily furcsa, Salamon visszaemlékezése is ösztönzéssel szolgál. Tanulmányának azon részlete ugyanis, hogy az „irodalmi Deák-párton” belül „mindenki azt vallhatta és írhatta, ami tetszett” s „csak a rokon gondolkodás s elvi bátorság tartotta [a párt tagjait] össze” inkább az 50-es évekre, a *majdani párt előtörténetére* vonatkozik, viszont *semmiképp sem illik az évtized fordulójára, a 60-as évek elejére*, tehát arra az időszakra, melyben az „irodalmi párt” megalakulásának legelső és még korántsem határozott jelei feltűnöznek.⁴⁹ Mert elgondolkoztató, hogy az 50-es években Gyulai írhatott szinte bármit, cikkeit, polémiáit Kemény és Csengery egyaránt helyeselték. Legfeljebb Csengery jelentette be különvéleményét — magánlevelekben.⁵⁰ Márpedig a pártok és a pártszerű elvi csoportosulások életére mindenkor, minden körülmények között a kettős harc jellemző: az ellenféllel *kifelé* vívott és az egységet óvó, *befelé* folytatott. E régi tétel igazságát bizonyítják az 1857—58 után történtek is.

⁴⁷ GREGUSS ÁGOST: Dózsa György. PN 1857. november 6-án, ill. módosított szöveggel: Tanulmányai II. Pest 1872. 219. — GREGUSS é támadásának fenti összefüggéseire már korábban utaltam: MTA NyIÖKözl. i. h. 115—116.

⁴⁸ Kritikánk, tudományunk és szépirodalmunk címen, SzKözl. 1858. jan. 31.

⁴⁹ SALAMON FERENC: Í. m. VI.

⁵⁰ Pl. 1856-ban, Gyulainak Egressy Gábor ellen írt egyik vitacikkével kapcsolatban; I. FONTES IV, 214.

Ismét Gyulai tevékenysége vehető például. Ő, az „irodalmi Deák-párt” legesélyesebb diktátor-jelöltje, az 1860-as évek elején már *nem irhatott mindig hajlama, egyéni elképzelése* szerint. Salamon erről az „apróságáról” — úgy látszik — „elfelejtkezett”, noha a történetekről, mint a a következőkből nyomban kiderül, tudnia kellett. Nevezetesen, amikor Gyulai polemizálni akart Jósika Miklós *Regény és regényírtészet* c. könyvecskéjével (megjelent Pesten, 1859-ben), vitacikkét mind a Pesti Napló, mind a Budapesti Szemle, tehát mind Kemény Zsigmond, mind Csengery visszautasította. (Csengery különben majdnem ekkor tette közzé Salamon hírhedt Petőfi-cikkét, illetve szorgalmazta Erdélyit, „klikkük ellenfelét”, hogy írjon Szemléjének!) Az ok: nem lehet feleslegesen megsérteni a nemzeti közérzületet, — a közvélemény erejét, hacsak lehet, nem szabad szétforgácsolni. A határozottabb, pártszerűbb irodalompolitikus természetesen az agilis, mindent elvei alá rendelő és taktikus Csengery. „Cikkeddel — írta Gyulainak — meg vagyok akadva. Én igen jó cikkeknek tartom, bár kissé élesnek. Kiszedettem már félig, midőn említést tevék róla Keménynek. Ő azt mondá, Jósika ellen nem tanácsol oly heves támadást. Tekintetbe kell vennünk, úgymond, állását [hogy ti. emigráns], mely mindenestre kíméletet érdemel, s aztán regényírói érdemeit, s mint embernek rendkívüli érzékenységét, mely most már szinte betegességig ment. Én megtevém az ellenvetésekre észrevételeimet, azonban ráállék, hogy *a mi arbiterünkre, Deákra bízom a dolog eldöntését*. Deák megolvastván a cikket, nagyon magasztalólag szólt felőle, de a fennebb érintett tekinteteket annyira fontosaknak mondá, melyeket csak az esetben nem kellene eldöntő erejűeknek venni, ha Jósika röpirata veszélyes hatást idézett volna elő... [tehát] tanácsosabbnak tartaná[n]k, azon szép és helyes eszméket, melyek cikkedben vannak, önálló értekezés alakjában, nem kötve Jósika munkájához, mondani el. Én ígértem, hogy e nézeteket közlöm veled. Azonban ezzel nem vettem el, csak elhalasztám, rövid időre félre tettem cikkedet.”⁵¹

Mily ügyesen, tapintatosan fogalmazott! Dehogynem vetette el Gyulai cikkét. Az végül nem a „hivatalos” Budapesti Szemlében, hanem Arany hetilapjában jelent meg. És Csengery tanácsolta el Gyulait attól is, hogy méltányolva elemezze *Az ember tragédiáját*, illetve ugyanő beszélte le — szinte Gyulai kikényszerített közreműködésével — Brassai Samut egy Liszt Ferenczel kapcsolatos vitacikkéről.⁵² Gyulai pedig ugyanakkor panaszkodott s épp Aranyhoz, ki Horváth János szerint „Salamonnal egyezően” gondolkozott az „irodalmi párt” „írászsabadságáról”: „úgy veszem észre, hogy legjobb barátaim... nem igen kedvelik modoromat. Kemény nem rég tudtomra adta, hogy írjak bármit lapjába, csak kritikát ne. Csengery nem rég, bár elég gyöngéden, visszautasította egy hosszabb kritikai cikkemet s nem sok kedvet mutatott az Erdélyi cikkei vagy a Salamon Petőfi-bíráta ellen kiadni tőlem valamit.”⁵³

E sort könnyen lehetne folytatni, azonban felesleges. Látható: az évtized fordulója táján már keresztbe-kasul vitatkoztak, táboron belül, *befelé is*, (pl. Szász Károly Gyulaival, a kritika *milyenségéről*, s jellemző, hogy „semleges terület”, Arany lapjában), és ugyanettől kezdve pártjuk kialakulóban levő taktikája s fegyelme lassacskán beárnyékolni kezdte cselekedeteik nyíltságát, utóbb pedig, a 60-as években, szándékaik tisztaságát is.

Végül talán csak annyit: ekkortájt, az irodalmi-irodalompolitikai ügyek eligazításában, már Deák Ferenc is részt vett, és a számításba vehető esetek többségében is olyan passzív, „tanácsadói” módon, mint Csengery fentebbi levele alapján gyanítani lehet. Az első: Deák Ferenc hevenyészve fogalmazott levele Kemény Zsigmondhoz, 1861. október 19-én. Ebben, többek között, ez áll: „Vachottné felszólított, írjak én is néhány sort az anyák hetilapja mellett. Kérését meg nem tagadhattam, azért is, mert ez a lap az egyetlen jövendőli forrás, melyből

⁵¹ 1860. február 11-én; uo. 399, 346, 347, 350, 372. — Gy. tanulmánya végül a Szép-irodalmi Figyelő 1861. február 27-i és március 6-i számában jelent meg.

⁵² Madáchcsal kapcsolatban: Csengery Gy.-hoz 1862. április 4-én; FONTES IV, 467, 466, 663, 665. — A Brassai—Liszt-polémiára: uo. 415, 654.

⁵³ Levele Aranyhoz, 1860. augusztus 20-án; uo. 425.

szegény táplálja magát s neveli gyermekeit, hanem azért is, mert *csakugyan óhajtom : hogy a politika minden mást leszorítson az irodalom teréről*, — irtam néhány sort, hozzád intézett magánlevél alakjában. Kérlek, közöld ezt lapodban, de úgy, mint hozzád intézett magánlevelet, természetesen, nevem kitételével, mert hiszen Vachottné is így óhajtotta.”⁵⁴ A második: újból egy magánlevél; Csengery Antalé, Gyulai Pálhoz, — Pest, 1858. december 16-án. Ebben ez olvasható: „A tegnapi akadémiai közgyűlésen Téged levelező taggá választottak. Arany ugyan-ez ülésben előbb levelező, majd tüstént rendes taggá lett. Erdélyből: Mikó gróf tiszteleti, Berde levelező tag. Engem első helyen proponalt a historiai osztály, legifjabb tag létemre. A választás szintén tegnap történt meg. *Deák Ferenc intéző szellemét mind a jutalmak kiosztásában, mind a választásokban láthatod. Minden úgy ment, ahogy ő akarta*” stb.⁵⁵

E tények arra hivatottak, hogy befejezésül Salamon Ferenc egy újabb turpisságát idézzék. Hogyan is írta? „Deák — ki csak 1854 után szokott volt feljöni Pestre a téli hónapokban — *nem vett soha közvetlen részt a szépirodalmi ügyekben . . .*” Világosan látható: Salamon — a rá különben is jellemző ügyes mellébeszéléssel — témája lényegét szépen elkendőzte. Mert bár igaz lehet, Deák sohasem avatkozott a művészi problémák aprólékos megítélésébe, mégis, ki állíthatná szemrebbenés nélkül, hogy nem voltak irodalom- és tudománypolitikai ambíciói?

5

Az „irodalmi Deák-párt” kérdéskörének az 50-es éveket illető része tehát újból csak abban összegezhető, hogy ilyen irodalmi párt valóban létezett a későbbiek során, de keletkezésének ideje — a történeti és irodalomtörténeti vonatkozásokban egyaránt — az évtized végére, illetve a 60-as évek legelejére kívánkozik.⁵⁶

Ezt a tételt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az „irodalmi Deák-párt” hagyományos elméletének nyugtalanító hatása itt is, ott is érezhető az önkényuralom korával foglalkozó irodalomtörténeti kutatásokban, és e nyugtalanító jelenségek korántsem mellékesek. Salamon Ferenc ódon, irányzatos koncepciójának hatása nem kisebb tévedésekben és torzításokban jelentkezik, mint aminők az Arany-kérdést és az Erdélyi-kutatásokat illetik.

Számos példát említhetnék, de ezek sorából kettő is jelezheti, miről van szó. Az előbbi tekintetben elég Hermann István *Arany János esztétikája* c., megannyi bírálatban részesült könyvére utalnom (Budapest 1956), melyben az elferdített vagy tévesen értelmezett megállapítások tucatja olvasható; különösen az 50-es évek irodalmi viszonyait, az „irodalmi Deák-párt” és Arany János kapcsolatát illetően. Az utóbbi vonatkozásban pedig ékes példával szolgál, hogy Erdélyi Jánost — Salamon elméletét el is fogadván és ugyanakkor cáfolván is — még lehetett tenni egy, az 50-es évek derekán *még nem létező párt mondavacsínált ellenfelének*. E problémák pedig az 50-es, 60-as évek írói mozgalmainak és irányzatainak egyszersmind alapkérdései, a nézetek tisztázása tehát különösen sürgető és valósággal elkerülhetetlen. Az egyéb, ugyancsak idevágó témákat most épp csak említvén, pl. a Szépirodalmi Lapok és a Pesti Napló, azaz: Pákh Albert, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Sükei Károly és mások megítélését, a nép-nemzeti irodalom hegemoniájáért folytatott több irányú harcban.

⁵⁴ Név nélkül: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822—1875. Budapest 1890. 291—293.

⁵⁵ FONTES IV, 359. — Az említett jutalmazottak: Petőfi, Arany, Eötvös, Szalay, Teleki József stb.

⁵⁶ A párt egyik hatalmi kulcspozícióját, a M. Írók Segélyegylete titkári tisztségét pl. csak 1862-ben szerzik meg; önjelöltjük — Csengery kezdeményezésére — Gyulai Pál. — Végül itt jegyzem meg, hogy a dőltbetűs szövegrészletek az eredeti, idézett forrásokban kurzíválás nélkül szerepelnek.

ZUR FRAGE DER „LITERARISCHEN DEÁK-PARTEI“

Ein stark umstrittener Punkt der auf die 50er und 60er Jahre des vergangenen Jahrhunderts bezüglichen ungarischen Literaturgeschichtsschreibung ist der Problemkreis der sog. literarischen Deák-Partei. Diese „Partei“, die überlieferungsgemäß um die Jahre 1852/53 entstand, soll alle diejenigen Schriftsteller zu ihren Mitgliedern gezählt haben, die nach dem Zusammenbruch im Jahre 1849 im Namen der „Besonnenheit“, der „Nüchternheit“ und der geschichtlichen Realitäten — auf literarischer Ebene — den Kampf gegen allerhand „Anmassung“, „Selbstverblendung“ und „Übertreibungen“ aufnahmen. Im wesentlichen gehörten somit dieser „Partei“ die Schriftsteller an, die schließlich die Anhänger Ferenc Deáks des Urhebers des 1867-er Ausgleichs geworden sind. (Das war die Ansicht von Ferenc Salamon im Jahre 1889.)

Salamon zwingt durch diese seine Konzeption die besten Schriftsteller und Ästhetiker (Kritiker) dieser Epoche in ein einziges Lager ein: vom Hegelianer Erdélyi angefangen bis zum eine gegenrevolutionäre Realpolitik verfolgenden Zsigmond Kemény bzw. János Arany, dem größten Dichter dieser Zeit oder bis Mór Jókai, dem meist gelesenen Romanschriftsteller der nachrevolutionären Periode.

Die Theorie von Ferenc Salamon hat mehrere wunde Punkte; die gekünstelte Konzeption findet ihre Erklärung darin, daß Salamon die Politik des Ferenc Deák — selbst in literarischer Hinsicht — um jeden Preis mistifizieren wollte.

Die Wirklichkeit erbringt jedoch den Beweis, daß von einer selbständigen „Deák-Politik“ nach dem Jahre 1849 — eigentlich bis zum Ende des nächsten Jahrzehnts — nicht die Rede sein kann. Die Entwicklung des politischen Lebens nach der Waffenstreckung bei Világos war von der Vereinigung der nationalen Interessen, der ungeteilten nationalen Anschauung geleitet; dieser österreichfeindlichen Taktik pflichteten die hervorragendsten Schriftsteller und Politiker der Zeit bei. Eine Änderung führen lediglich die zum Ausgang des Jahrzehnts eintretenden Ereignisse und die mit diesen einhergehende soziale Differenzierung herbei. Die Bildung der politischen Deák-Partei fällt jedenfalls in die dem Sturz der Bach-Ära folgende Periode; die ersten Anzeichen der allmählichen Begründung der „literarischen Deák-Partei“ fallen gleichfalls auf diesen Zeitabschnitt.

Die überlieferte Theorie von der „literarischen Deák-Partei“ ist demnach blosse Fiktion. Die Beseitigung dieser Legende wird die objektive Neubewertung der führenden Schriftsteller und Literaturtheoretiker dieser Epoche fördern.

Die Überprüfung der Theorie erweist sich daher für notwendig; auf die Klärung der Ansichten drängt auch der Umstand, daß die Theorie von Salamon, wenn sie auch noch so veraltet und mit offenkundigen Widersprüchen belastet ist, in der Marxistischen Literaturgeschichtsschreibung der Zeit nach der Befreiung hier und da dennoch Eingang fand; die Widersprüche die sich aus ihr ergeben, haben zu einer Verwirrung geführt, die auf die neueren literaturgeschichtlichen Forschungen mit der Zeit lähmend ausgewirkt hat (und teilweise auch heute noch auswirkt).

A PAJKOS ÉNEK ÉS A NÉPKÖLTÉS ZET

A Pajkos éneket, a régi magyar irodalomnak ezt a minden tekintetben páratlan emléket Fanchali Jób János 1606 novembere és 1607 novembere között írta be nevezetes kéziratába.¹ A különös szöveg egészében nehezen érthető. Klanciczay „erős romlást”, „értelmetlenné torzulást”² tétélez fel ennek magyarázatául s ez a feltételezés önként kínálkozik akkor, ha eredetijét egyetlen hosszabb, valamilyen epikus jellegű énekben sejtjük. Meggondolandó azonban, hogy egyes versszakai, illetőleg versszakok bizonyos együttesei önmagukban véve teljesen érthetőek (ez alól csak a 22. vsz. kivétel), s a kitűnően pergő ritmus is csak két versszakban döccen meg. Az éneknek ezek az önmagukban érthető részei a következők. 1. versszak: az énekes első személyben, jelen időben szól lovához. 2—10. versszak: egy tolvaj első személyben, múlt időben énekel kalandjairól. 11. versszak: az énekes elmondja, hogy valakinek az anyját vízbe dobták. 12. versszak: az énekes jelen időben beszél saját magáról. 13—16. versszak: egy rablóbanda tagjainak gúnynevükön való felsorolása. 17. versszak: csúfolódás egy öreg lányon. 18—19. versszak: egy leány kéri apját, hogy házasítsa meg. 20. versszak: múlt időben, első személyben elmondott kaland. 21—22. versszak: az énekes jelen időben egy bíróhoz, illetőleg gazdához szól. 23—26. versszak: egy kocsis beszél Drágfi Gáspárnéhoz való viszonyáról. 27. versszak: záróstrófa, az ének szerzésének körülményei. Igen nehéz ezt a sokfeléséget egyetlen énekre visszavezetni, bár kétségtelen, hogy néhány részlet kapcsolatban van egymással. A 2—10. versszakhoz (a tolvaj énekéhez) a 12. és a 20. versszakot a kalandok múlt idejű, első személyes elmondása, a 13—16. versszakot a közös tematika (rablók), a 11. versszakot pedig egy külső mozzanat (Sajószentpéter említése) köti. A 23—26. versszakot (a Drágfi Gáspárné kocsisáról szóló részt) Klanciczay azzal a magyarázattal próbálja kapcsolatba hozni az ének többi részével, hogy az ének hőse (katona-tolvaj-énekmondó) valamikor Drágfiné kocsisa volt és visszavágyik korábbi jó állapotába, tehát mintegy a vágyálmait éneklie meg. Néhány részlet, mint a férjhez menni akaró lány éneke (18—19. vsz.) vagy a bíró lányáról szóló strófa (21. vsz.) semmilyen módon nem hozható kapcsolatba az ének többi részével. Ha tehát úgy gondoljuk, hogy itt egy eredetileg hosszabb éneknek csak „romjai” maradtak meg, akkor az ének szövegének igen jelentős megsemmisülésével, számos strófa elveszésével kellene számolnunk, olyan strófákkal, amelyek valamilyen módon megmagyarázták az egyes

¹ Szövegét KLANCICZAY TIBOR közölte: I. OK. XIV (1959), 248—9.; MIŠLANIK—ECKHARDT—KLANCICZAY: A Fanchali-Jób-kódex magyar és szlovák versei. Bp. 1959, 199—201.; KLANCICZAY TIBOR: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961, 54—6. — A két első közlés betűhív, a harmadik mai helyesírásra átírt. A kiadásokba néhány apróbb pontatlanság került be. Az 5. vsz. 1. sorában *juttem* (az átírt szövegben *jüttem*) helyett *juttam* (a. m. jutottam) a helyes olvasta; a 6. és 7. vsz. *kirj*, továbbá a 11. vsz. *vetik* szavának helyes átírása nem *kiri* és *vetik*, hanem *kiri* és *vetik*, mert ezek múlt idejű igealakok, *i*-zű változatban; a 9. versszakban *giorson* helyett *giorzan* olvasandó. Ugyane sorban kijavítható Fanchali Jób János nyilvánvaló tollhibája is: *Saio szt Peterj* helyett *Saio szt Peterjg* a jó szöveg. Az egész szövegben egyébként ez az egyetlen tollhiba. — Klanciczay a második és a harmadik közléshez tanulmányt is csatolt; idézett megállapításai e tanulmányból valók, erre a továbbiakban nem utalunk.

részek között összefüggés. Elvileg nincs kizárva, hogy a *Pajkos ének széténekelt szöveg*, gyakorlatilag az írás valószínűtlen, hogy egy hosszú ének egymáshoz viszonyítva értelmetlen, de önmagában a darabját az emlékezet együtt tartotta volna meg. A romlást, számos versszak későbbi értelem a másolók számlájára lehetne írni. Figyelmetlen másolók esetén azonban a romlás a részleteket is kikezdi, de ennek, mint láttuk, a *Pajkos énekben* alig van nyoma. Sokkal egyszerűbb, ha a folyamat ellenkezőjét képzeljük el: a *Pajkos ének nem széténekelt*, hanem összénekelt forma, számos rövidebb ének kontaminációja útján keletkezett.

Ez a jelenség a XVII. századi kéziratos költésben kezdeti fokon és szórványosan található meg. Legtöbb esetben csak egyes strófák vándorlásáról lehet szó és aránylag ritka az olyan szöveg, amelyről kimutatható vagy feltételezhető, hogy strófaikban többsége más énekből való.² A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben már gyakoribbak az olyan énekek, melyeknek egészükben nincs variánsuk, holott szélteiben ismert versszakokból állanak, tehát feltételezhető, hogy elterjedt rövidebb énekek egyszeri, alkalmi kontaminációi. Még gyakoribb, sokszor megfigyelt jelenség ez a népköltészetben. A jelenség számos leírása közül *Faragó József* idézzük: „A csángó népi alkotók egyik olyan szerkesztési eljárása, amely a magyar nyelvterületen kisebb-nagyobb mértékben másutt is szokásban van, az ugyanarra a dallamra énekelt különböző szövegek lánc- vagy fűzrszerű összekapcsolása. Arról van szó, hogy bizonyos esetekben az énekes már befejezte ugyan egy dal eléneklését, közben azonban olyan más dal, olyan új szakaszok is eszébe jutnak, amelyeknek tartalma azonos vagy rokon a befejezett daléval, valamint sor- és szótagzámaik is lehetővé teszik, hogy a megkezdett dallamra folytatólagosan továbbénekelje, vagyis az első dalhoz hozzáénekelje őket. A szövegeknek ez a fűzrszerű összekapcsolása eredményezi azokat a hosszú, 15–20–25 szakaszos lírai dalokat, amelyekről úgy érezzük, hogy három–négy dal alkalmi vagy egyéni összekapcsolásai.”³ A *Pajkos ének* is ennek a szerkesztési módnak folytán jött létre ma ismert formájában: rokon tartalmú, azonos versformájú és stílusú énekek vagy versszakok alkalmi, egyszeri kombinációja. Ez a tény egymagában bizonyítja, hogy a közösségi vagy hagyományozott költészet legkorábbi, elsődleges a szóbeliség révén terjedő rétegéhez tartozik. Az ének egyes részleteinek önmagában, rokonsági körének szömbavétele szintén összeénekelt, kontaminált jellegét bizonyítja.

Az 1. strófaának közvetlen analógiája nincs. A XVII. századból ismeretes ugyan két olyan ének, melyben az énekes a lovához szól,⁴ ezeknek azonban más a versformájuk s nincs bennük a *Pajkos ének* 1. versszakára emlékeztető mozzanat. *Klaniczay* feltételezi, hogy ez a vers eredetileg a 11. előtt volt s az énekes azt is közli lovával, hogy anyját (ti. a ló anyját) vízbe dobta. A 11. versszakot alább másként próbáljuk magyarázni. E strófa 1. sorának jelentése egyébként nem egészen világos. *Klaniczay* szerint a *dudo* szó a ló neve lehetett. A *leit* szónak azonban önmagában is lehet 'ló' jelentése,⁵ s ennek megfelelően a *dudo* nem annyira a ló neve, mint talán inkább valamilyen lovat szólítgató, megnyugtató szó lehet.

Számos problémát vet fel a *Pajkos ének* 2–10. strófája. E részlet két sorát — mint *Klaniczay* figyelmeztet erre tanulmányának 2. kiadásában — 1639-ben Veresmarty Mihály idézi. Érdemes ezt a már régen számon tartott idézetet teljes összefüggésében ismertetni. A kálvinista prédikátor és a katolikus plébános vitája során a prédikátor azt mondja, hogy a papstáknak nem kellene a kálvinistákat annyira „eretnekeztetni”, mint pl. a pécsi ariánu-

² Ilyenek például: RMKT XVII III, 157. (e szövegről később részletesen is szó lesz), 300., 249. sz.

³ Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bukarest é. n. 17–8. — Népköltési kiadványaink többsége nem tükrözi ezt a szerkesztési eljárást, mert a gyűjtők a hosszabb lírai darabokat szétdarabolva adták közre.

⁴ *Oláh Geczi éneke*, MKBR 201–3.; Reménytelen szegény fele, 111, 278. sz.

⁵ Vö. az Egy bújosó szegény legény... kezdetű ének 7. sorát: „holt ösztövé”. MKBR 251 (Erre a helyre CSANÁDI IMRE hívt)

sokat, hiszen sok dologban ugyanazt vallják, mint a katolikusok. „Kevésért egy-mást halálos ellenségnek nem kellene tartanunk.” A plébános ezt feleli: „Hallod-e? Min a' más-féle vétések, ha reájok hadnák, a' gonosz nevet mind másokra adnák, s' magokat meg-jámborítanák. Mert a' Fertelmes-előtt az elég lenne, hogy, ő mit vét azzal, ha szaporittya e' világot: hanem, az a' lator, a' ki embereknek kárt téssen: a' Lopó. Ez-is méltatlannak itélné, hogy egy, két dög löért latornak kellyen tartatni, 's miatta meg kellyen halni: hanem, A' Tolvaj, ugy-mond, igazán hogy lator, 's büntetést érdemel. De még ez-is, maga törvénye-szerént, meg-igazitaná magát:

Noha Tolvaj voltam (ugy-mond) ugyan jámbor voltam;
Kit estve meg-vertem, reggel el-tettem.”

Veresmarti a lapszélén megjegyzi: „Tolvaj dalolás”, a *reggel eltemtettem* szövegéhez pedig a következő jegyzetet fűzi: „A' jámborságot ez abba helyeztetí, hogy el-tette, ha meg-ölte is; 's igaz elég pedig ez.”⁶ Megjegyzendő még, hogy Veresmarti — céljának megfelelően — a tolvajnak saját jámborságára való ironikus vagy inkább cinikus utalását szó szerint érti és mentegetődzésnek fogja fel. Az idézetből az is kiderül, hogy a *tolvaj* szó a régiségben 'rabló'-t jelentett,⁷ (a mai tolvaj akkor *lopó* volt) s a tolvaj a bűnözés fokozatainak a legtetőjén áll, aki magánál nagyobb bűnösre már nem is tud hivatkozni. Rabló-ének — Veresmarti szavával: tolvaj-dalolás — ez tehát, és ugyanebbe a műfajba tartozik a *Pajkos ének* 13—16. verszaka is, mint a felsorolt gúnynevek (állj meg itt az utat, szedd el vedd el tőle, takaríts mind hozzád) és a *kalauz* szó itteni jelentése⁸ mutatják. Ez a műfaj a régi magyar költészetben teljesen ismeretlen és a népköltészetben is csak nyomai maradtak meg. A régiségben való hiánya azzal magyarázható, hogy teljesen irodalom-alatti műfaj lévén, nem jegyezték fel. A népköltészetből pedig azért vesztetett ki csaknem teljesen, mert a rablókról, utonállókról szóló ének régi, *Pajkos ének*-beli típusát a XVIII. században kiszorította egy stílusban, mondanivalóban új műfaj, a betyárballada. A *Pajkos ének*-kel összefüggésbe hozható szövegek mind Erdélyből valók. Ennek az lehet az oka, hogy a betyárballadák (nem lévén Erdélyben betyárvilág) ott szinte ismeretlenek. Feltűnő a rablókról szóló székely népballadának az archaikus vonása, hogy a rablót „tolvaj”-nak nevezik, pedig a tolvaj szó régi jelentése az erdélyi köznyelvben nem ismeretes. A közismert „nagy hegyi tolvaj”-ról szóló ballada mellett ilyen a három tolvaj legényről szóló is, amely csak egy változatban maradt fenn. Ennek az eleje emlékeztet a *Pajkos ének* 2—6. versszakára:

Mind menyen, mind menyen három tolvaj legény,
Mind menyen, mind menyen rengeteg erdőkön.
Rengeteg erdőkön görögöt érének,
Görögöt megölék, szekerét fölverék.
Mind menyen, mind menyen három tolvaj legény,
Korcsmát érének, oda bémenének... (MNGy III, 32.)

A népballada azonban tragikusan folytatódik s éppen a tragédia mozzanata a *Pajkos ének*-ből teljesen hiányzik. Közvetlen kapcsolat tehát nem lehet közöttük, még kevésbé tekint-

⁶ Intő 's Tanító Levél. Pozsony. 1639, 150—1. (RMK I, 697.) *szkh ellenör*

⁷ A NySz a következő értelmezéseit adja: *lato*, *grassator*, *aggressor*, *pirata*, *praedo*.

⁸ A *kalauz* azonos a *kalóz* szóval (ennek régi jelentése 'kiborló, dúló, rabló', mai jelentése, 'tengeri rabló' csak később fejlődött ki), átvétel valamelyik török nyelvből, ottani jelentése, 'útmutató, vezető'. Lehet, hogy a *kalauz* és a *kalóz* két külön átvétele, de éppúgy lehet, hogy a *kalauz* a magyarrá lett szónak két magyar alakváltozata, elkülönült jelentéssel.

... mint a magyarban fejlődött a török hódítás idejében. (SzófSz) A NySz... elkülönülés nem teljesen következetes, van egy adata arra, hogy a... vezető' jelentésben. Egészen valószínű, hogy a *kalauz* válto... a *Pajkos ének* szövege ezt nyilvánvalóvá teszi.

hető a *Pajkos ének* „egy születőben levő népballadának”, mint Klaniczay vélte. Anr
esetre valószínűnek látszik, hogy az efféle — korábban feltehetőleg gyakoribb — r
a *Pajkos ének*hez hasonló rabló-énekek frazeológiájából is meríthettek. Mert rabló-
énekek éppen a *Pajkos ének*-beli változata a folklórban is el lehetett terjed
vetlenül
is bizonyítható a Most jöttem Erdélyből... kezdetű ének következő két ával:

Most jöttem Erdélyből, Erdély országából,
Lovastól nyergestől, egy nyargalt szolgástól.
Szolgámnak a neve hánd el vesd el Gyurka,
Magamnak a neve bujdosó katona.

(XIX. század eleji kéziratból kiad. Szabó T. Attila. ItK 1935, 381.)

Most jöttem Erdélyből, hat lóval hintóval,
Hát lóval hintóval s egy rongyos szolgával.
Az én szolgám neve: Húzd-el-vond-el Gyurka,
Az én szolgám neve: Húzd-el-vond-el Gyurka.

Csillagom pajtásom, hol vagyon szállásom?
Csíkba van Ámfalván, Tompai Zsuzsinál.
Ebédem vacsorám Cifra Boricánál,
Kardom, pár pistolom Talpas Pann'asszonnál.

(Kodály gyűjtése Bukovinában, 1914-ben. Bartók—Kodály: Erdélyi népdalok 73. sz.)

A XIX. század eleji szöveg harmadik sora a *Pajkos ének* 14—16. versszakának rabló-
gúnyneveire emlékeztet, negyedik sora pedig csaknem teljesen megegyezik a 2. vsz. 1. sorával.
(Magamnak a neve bujdosó katona = Ohaj nekem nevem bujdosó katona.) Az istenségi
változatból ez a sor már hiányzik, a 3—4. sor itt azonos. Ez viszont sokkal közelebb áll a
Pajkos ének rablóneveihez (különösen ehhez: Harmadiknak neve szedd el vedd el tőle, mint
a korábbi változat hánd el vesd-el Gyurká-ja. Folytatása (Csillagom pajtásom, hol vagyon
szállásom... stb.) tartalmilag a kóborlás és szállás-keresés mozzanatát őrizhette meg, amely
ismét a 2—10. versszakokra jellemző. E népköltési változatokban tehát a *Pajkos ének* két
részlet tartalmú részletének töredékei maradtak meg együtt.

Klaniczay Tibor erre a két észre gondolhatott, amikor a *Pajkos éneket* a kuruckori
és költészettel hozta közvetlen kapcsolatba. Itt található meg az a két motívum, ami a
s versekhez köti: a szerző „bujdosó katoná”-nak nevezi magát és az énekrészlet tárgya
származás, illetőleg a rablás. E két közös motívum szövegbeli funkciója azonban külön-

A *Pajkos ének*ben ezen az egy soron kívül semmi sem utal a katonaságra: ellenséggel
való harcról, fegyverekről stb. egyáltalában nem esik szó s ezért a katonaság nem fogható
tel központi, az egész éneket meghatározó motívumként. A hangsúly a rabláson van. A XVII.
század végi bujdosó versekben viszont szolgálatból kikopott katonák keseregnek azon, hogy
bujdosniok kell ahelyett, hogy az ellenséggel csatázhatnának, hogy hazájukat megvédehetnék
és kenyszerűségből még a zsákmányolásra is rá kell fanyalodniok, ha nem akarnak éhen halni.
Nehézzé teszi a *Pajkos ének* és a kuruc bujdosó versek összekapcsolását teljesen eltérő hangjuk:
csúszus magabiztosság szemben a hazafias, istenfélő, kesergő hangú bujdosó énekekkel. A népi
távabbítás során éppen az utóbbi, mint a leglényesebb őrződött meg, gondoljunk a bujdosó
énekekből keletkezett székely „keserves”-ekre. Mát a stílusuk és a verstípusuk is.

A *Pajkos ének* 11. versszakának mondanivalója teljesen más. Itt arról van szó, hogy
varkinek az anyját a vízbe dobták. Pirnát Antal figyelmeztetett arra, hogy a XVI—XVII.
században gyakran büntették ezzel a parázna nőket.⁹ Az énekes tehát itt egy nem éppen

⁹ Vö. ECKHART FERENC: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században.
1954, 142—3.

181
kőval: „Az
-jén.
R

illedelmes célzást tesz valakinek az anyjára. Szavai vonatkozhatnak arra a gazdára, aki nem akart ingyen abrakot adni lovának (6—8 vsz.), vagy arra, akire a 22. versszakban nem egészen világos értelmű szitkokat szór. De még valószínűbb, hogy ez a versszak a többitől teljesen független és az énekes az őt körülálló hallgatóság egyik tagjához intézte a derű fokozása céljából. Az ilyesfajta ma már elviselhetetlenül durva tréfálkozás a szülők haláláról akkoriban megengedhető volt, mint azt egy lakodalmi ének tanúsítja, ahol az énekes a vargákhoz a következő strófákat intézi:

Im megmondom, hogyha meghallgatjátok,
Az hammasban volt az szegény atyátok,
Jobb, ha mind felkeltek és haza futtok,
Mert megbüszhött immár, ha kivonjátok.

Az szegény anyátok kivonja vala,
Lába felmerede, beléje hala,
Az mi kis szerszáma szegénnek vala,
Azt testámentomban vargáknak hatta. (RMKT XVII. III, 45. sz.)

A *Pajkos ének* 12. és 20. versszakának műfaja jól ismert: az énekes saját maga kifigurázásával akarja megnevetetni hallgatóságát. E műfaj számontartott és Klaniczay által is felsorolt képviselőiben (Moldovai Mihály, Hegedős Márton énekei, a Szendrői hegedős ének, Tinódinak Az udvarbírákról és kulcsárokról szóló versezete) megtalálhatók a *Pajkos ének* e két versszakának motívumai: az énekes ironizálása saját részegsége felett és az álnok társakra való panaszkodás. Ebbe a műfajba tartozik egyébként a Vásárhelyi daloskönyv egyik darabja is (A mezőre kimenék... RMKT XVII. III, 120. sz.), amelyben az énekes többek között elmondja, hogyan verte el őt egy gazda.

A *Pajkos ének* következő önálló részletéhez, a szerelemre éhes öreg lányt gúnyoló 17. versszakhoz csak távoli tárgyi analógiák ismereteseek. (Legelterjedtebb a „vén leány panasza” típus.) A strófa 1. sorának nyilván trágár utalásai nem érthetők pontosan: a 2. sor *gunar niak*-ának a szövegösszefüggésből is kikövetkeztethető értelmezéséhez párhuzamul a sárospataki Felvidítő egyik tréfás énekének az elejét idézzük:

Nem kell nékem hosszú vékony,
Se nem kell rövid vastag,
Megalégszem akkorával,
Mint egy öreg gunár nyak. (141. sz. kt. 218.)

Érdemesnek látszik a vizsgálatra a 18—19. versszak, a férjhez menni akaró lány éneke. Ez a tárgya egy elterjedt, valószínűleg a XVIII. századi deák-költészetben gyökerező¹⁰ ének-típusnak, az ún. „deák dicséret”-nek is. Legkorábban lejegyzett változata az 1748 körüli Solymosi-daloskönyvben található:

Kedves rajom, szép leányom, kertem rózsaszála!
Férjhez mégy-é te nemeshez, kényesen nevelthez?
— Nem kell ő nemessége, mert teste igen gyenge,
Ott hamar az köszvény elvალსzt mint törvény nemestől...

A további versszakokban baráthoz, paphoz, katonához akarja az anya leányát adni, de annak csak a deák kell. A népköltői változatok nagy része ezt a szerkezetet (és részben versformát) őrizte meg. Ennek a típusnak nyilvánvalóan semmi közvetlen köze nincs a *Pajkos*

¹⁰ SZABÓ T. ATTILA: Két népdalunk szövegének forrása. Erd. Múz. 1941, 259.

ének két strófájához. Érdeemes azonban végignézni azokat a változatokat, amelyekben nem az anya szólítja meg előbb leányát, hanem a leány követeli, hogy adják férjhez. Három ezek közül ezzel a sablonná merevült sorral kezdődik: Adj el anyám, adj el, mert elhagylak... A férjhezadásra való felszólítás csaknem azonos a *Pajkos énekével*, ám ez nem jelenti azt, hogy közvetlen összefüggés van közöttük. Ez már csak azért sem valószínű, mert versformájuk különböző. Érdekes viszont, hogy a három megvizsgált változat közül csak egyben szerepel a különböző foglalkozású férfiak felsorolása után csattanóként a deák (MTAK Népk. 172/a. 17a.), a másikban a juhász a csattanó (Kodály—Vargyas 224. sz.), végül a harmadikban nem is szerepelnek férj-jelöltek:

Adj el anyám, adj el, mert itt hagylak.
Ne hagyj, édes lányom, szoknyát vészek.
Ej, nem kell nékem, mert van nékem!

A 2. vsz.-ban: „kötőt vészek”, a 3-ban: „legényt vészek”, mire a leány: „Ej, a kell nékem, mert nincs nékem!” (MNGy II, 19.) Az „Adj el anyám, adj el...” kezdetű változatokhoz eredetileg nem tartozhatott a különböző foglalkozású férfiak felsorolása, hanem csak a leány követelődzését és fenyegetését tartalmazhatták, mint a *Pajkos énekben* is. A durva fenyegetést ('ha el nem adsz, kurva leszek') a népköltési változatok megszelídítve őrizték meg. („Mert itt hagylak.”) Azok közül a változatok közül, melyekben a párbeszédet a leány kezdi, még egy erdélyit is idézünk:

Megyek anyám, megyek, kapitányné leszek.
Nem menj lányom, ne menj, eladlak én téged.
Kihez anyám, kihez? Egy kovács legényhez.

Nem kell anyám, nem kell az a kovács legény,
Fuvónyomogatni, patkószveget verni,
Rip, rip, rop, rop, rop, kapitányné leszek. (MNGy III, 104.)

Ennek a szövegnek az az érdekessége a *Pajkos ének* szempontjából, hogy versformájuk ugyanaz és mindkettő katonára vonatkozik. A tárgyalt változatok egyike sem származtatható közvetlenül a *Pajkos énekből*. Itt valami hasonló történetet, mint a rabló-ének — betyárballada esetében. A férjhezmenendő lányról szóló ének régebbi típusát (ahol tehát a lány követeli férjhezadását) valamikor a XVIII. században kiszoríthatta a „deák dicsérete” típus, amelyikben az anya szólítja meg előbb leányát és központi motívum a különböző foglalkozású férfiak felsorolása, majd ezek közül az egyik (többnyire a deák) kiválasztása. Egyes népi változatokban azonban megmaradt a korábbi típus két mozzanata (a lány követelődzése és fenyegetése) és versformája.

A 21. versszak 2. sorában olvasható fazék-törés Klaniczay jegyzete szerint alighanem a gazda fazékban elrejtett (elásott) pénzének az elrablását jelenti. Matkó István *Bányász csákány*-ának egyik helye azonban azt bizonyítja, hogy itt nem rablásról, hanem erőszakos paráznaságról van szó: „Továbbá azt irod... Hogy Cassán, Sebesben, Tordán s-egyebütt Papókat, Barátokat ölte meg... Én ugy hallottam azoknak némelyikei felől, specifice pedig a Karánsebesi clastrombul kicsapattatott barátok, papok felől, hogy egy leányon tött erőszakos paráznasáért és gyilkosságért esett, ami esett rajtok... Talám afféle cserép törésekkel adtanak a többiek is okot méltó büntetésekre.”¹¹ — E strófának számos népköltési változata is

¹¹ RMK I. 1072, 121—2. (Vö. Ny. Sz.) — A *cserép* jelentése itt: 'cserépedény, fazék'. A fazéknak ilyen értelmű elterjedt szimbolikus jelentésével itt nem foglalkozhatunk, csak a

ismeretes. Tipikus alakjuk:

Bánod bíró, bánod, hogy jányodhoz járok,
De még jobban bánod, hogyha véle hálok.

(Nagysáp, Komárom m. 1922. MSz 1551. sz.)

A legállandóbb az 1. és 2. sor első fele; az, amit a bíró (máskor „gazda”, „paraszt” vagy „asszony”) bán, illetőleg „jobban bán” eléggé változatos.¹² Egy elszigetelt Csík megyei változat szövege a következő:

Bánjad asszony, bánjad, hogy lányodhoz járok,
Minél inkább bánod, annál inkább járok.

Nappal vele járok, éjjel vele hálok,
Derekaljas ágyban purdikot csinálók.

(Ajnád, 1912. MF 1601/a.)

Ebben a változatban őrződött meg a leghatározottabban a *Pajkos ének* szövegének drasztikus volta, további érdekessége pedig az, hogy 2. versszakának 1. sora a *Pajkos ének* 19. versszakának 2. sorával vethető össze: Éjjel véle hálok, regvel hópénzt várok = Nappal vele járok, éjjel vele hálok. Lehet tehát, hogy e változatban a férjhez menendő lány énekének egyik sora is megmaradt. (A 21. versszakhoz tartalmilag különben is a 18–19. versszak áll legközelebb.) Lehet azonban, hogy a Csík megyei változatban nem a *Pajkos ének* két rokontartalmú részlete őrződött meg együtt (mint ahogyan a két rabló-ének nyomai is ugyanabban a népdalban voltak felfedezhetők), hanem véletlen, alkalmi kontaminációval van dolgunk. A népdal 2. strófájának 1. sora ugyanis más összefüggésben már a XVIII. század végétől fogva elterjedt:

Vagy élek, vagy halok, szép asszonyt szolgálók,
Nappal véle járok, éjjel véle hálok. (Szeel Imre-ék. 1790.)

A Bánod bíró... kezdetű strófát legtöbbször más versszakokkal együtt jegyezték fel, e szövegek különböző strófák alkalmi összekapcsolásai. Egy bizonyos strófával való affinitása azonban különösen erős:

Bánod gazda, bánod, hogy jányodhoz járok,
Hej de még jobban bánod, hogy kerteden járok.

házasulandó legény tréfás töprengéséről szóló XVII. századi ének 22. versszakát idézzük:

Ha szép leszen, szépet alig fejem győzi,
Mert ötet strázsálni mindenkor ki győzi?
Elhódítják pedig, ha ember nem őrzi,
Az én fazekamban koncát más is főzi.

(RMKT XVII. III, 158., ami viszont meglepő, bár valószínűleg véletlen egyezést mutat a Talmud egyik, tilos szerelemre vonatkozó helyével: *Ne főzzél a más fazekával*. Pesz. 112a)

¹² Ugyanez a szöveg Ecseg (Nógrád m.) 1913. MNT I, 524. sz. 4. vsz.; ...hogy kertetbe járok ...hogy lányodhoz járok: Lábatlan és Uny (Komárom m.) 1922. MSz 1551. és 1609. sz.; ... hogy az utcán járok, de aztat nem bánod, ha lányoddal hálok: Keszthely, MTAK Népk. 97. 48b–49b., utolsó vsz.; ...hogy lányodhoz járok, ...hogy kertetben járok: Kisbujcs (Győr m.) 1954. AP 992a. (E változatra Kiss Lajos hívta fel figyelmemet.) ...hogy az utcán járok, ...ha a kerten járok: Erdély, MTAK Népk. 75. 2b.; Bánjad asszony, bánjad, ha lányodhoz járok, De még jobban bánjad, ha többet nem járok: Acsa (Pest m.) 1923. MF 2 71c. A szövegeknek csak az elsőtől való fontosabb eltéréseit közöltük.

Mert a kertkapudon olyan rést csinálók,
Hej nincsen annyi nádod, mivel becsinálod.¹³

Amadé-Karcsa (Pozsony m.) 1957. (I. OK XIV, 243.)

Még két olyan változat ismeretes, amelyekben a versszak a kerten való rés-csinálásra utaló strófával kapcsolódik egybe, sőt a 12. jegyzetben felsorolt változatok egy része is utal a kert alatt járásra. E motívum más népdalok tanúsága szerint tilos, tiltott udvarlásra vonatkozik:

Ne füttyöréssz, ne füttyöréssz,
Kertem alatt ne csinálj rést,
Mer én szegény leány vagyok,
Nem tehozzád való vagyok.

és még egyéb értelme is van!

(Kőröstárkány, Bihar m., 1912. MF 1615/a.)

A népi változatok tehát enyhítették a *Pajkos ének* 21. strófájának mondanivalóját: az erőszakoskodásból tiltott udvarlás lett. (A durva tartalom szelidebbé válásának folyamatát figyelhettük meg a Férjhez menendő lány fenyegetésének esetében is.)

A *Pajkos ének* 23–26. versszaka (Drágfi Gáspárné kocsisának éneke) a *Vásárhelyi-dalok* kötetének következő darabjával hozható kapcsolatba:

1. Ajak vérén termett sugár liliomszál,
Kinek az ajakán felnőtt két virágszál,
Ó mely boldog ember, kit az csók eltáplál,
Talám engem végre követ szörnű halál.
2. Circének vesseje ha kezemben volna,
Avagy Árgirusnak palástja nyakamban,
Higgyed, megkereslek ma első álomban,
Titkon csókot hintek rózsaszín orecdra.
3. Hozd el hamar, szolgál, jól tartott lovamat,
Hadd vegyem előmben régi utaimot,
Hadd menyek látnia az én asszonkámot
Az én asszonkámot, édes Annókámot.
4. Honn vagy-e, honn vagy-e, lelkem, szép asszonyom?
Honn vagyok, honn vagyok, szerelmes virágom.
Jövel bé, jövel bé, szerelmes virágom.
Serem is jó vagyom, borom is jó vagyom.
5. Innod is jót adok, enned is jót adok
Neked ónkupából, másnak fakupából,
Neked ingyen adok, másnak pénzért adok,
Ágyat is jót adok, jól el is nyugotlak. (RMKT XVII. III, 157. sz.)

¹³ A fentihez hasonló: Mezőörs (Győr-Sopron m.) 1952. MNT III/A 903. sz.; Egy eltérő: Bánod gazda, bánod, hogy házadhoz járok? Add el a lányodat, nem járok házadhoz. Lányod el nem adod, holtig hozzád járok, Kerteden átjárok, ott is rést csinálók. Ghymes (Nyitra m.) 1906. MNT II, 300. sz.

Ez a szöveg nyilvánvalóan két különböző ének összeolvasztása. Az 1—2. és 3—5. versszakok határozottan elkülönülnek egymástól. Ezt több tény is bizonyítja. Az 1—2. vsz. szövege két 7 strófás XVIII. századi ének kezdeteként is előfordul. (Szövegüket lásd a RMKT jegyzeteiben.) Ez a két versszak eredetileg egy önálló ének lehetett (gondolatmenete is kerek egész), amelyhez különböző strófák kapcsolódtak, a Vásárhelyi-daloskönyv szövegének esetében egy három strófás, eredetileg szintén önálló ének. A kettőt a szerető felkeresésének motívuma köti össze, de egyébként stílusban is élesen elválnak, amely talán még döntőbb érv a kontamináció mellett, mint az 1—2. vsz. önálló továbbélése. Az első két strófa szokványos, nehézkes tizenketteseit olyan sorok váltják fel, melyekben a középmetasztet élességét a szintakszis és a változatos ismétlődő alakzatok különösen kiemelik. Az ismétlődő alakzatok között megtalálható az egyes periódusok ún. teraszos kialakítása is az ének 3. versszakában.¹⁴ Ez a versszak tartalmilag és szerkezetileg teljesen megegyezik a kocsis énekének elejével: Had menyek látnia az én asszonkámot, Az én asszonkámot, édes Annókámot = Én elhaza megyek az én asszonyomhoz. Az én asszonyomhoz, Drághi Gáspárnéhoz. A tartalom a továbbiakban is hasonló: az asszony megeteti és megitatja szerelmét, a Vásárhelyi-daloskönyv szövegében még „el is nyugotja”. Valószínű tehát, hogy a *Pajkos ének* 23—26. versszakai és az idézett ének 3—5. versszakai ugyanannak a szerelmi ének-típusnak a változatai.

Ez utóbbi analógiánál különösen, de a többiek nagy részében is megállapíthatjuk, hogy a *Pajkos ének*kel azonos versformájúak, sőt a rokonítás egyik előfeltételének tekintettük a versforma azonosságát. Érdemes mármint ezt a versformát közelebbről is szemügyre venni. Az ének sorfajája felező tizenkettős, az a sorfaj tehát, amely már Geszthy László és Apáthy Ferenc énekével, mint Arany mondja, „teljesen kifejlődve áll előttünk . . . s a XVI. században egyszerre oly tömegesen jelentkezik, hogy . . . régebbi divatát is nem lehet föl nem tennünk.”¹⁵ Ez a sorfaj a XVII—XVIII. században is nagy számban fordul elő, cezúrája legtöbbször hibátlan. Eltekintve attól, hogy a tizenkettésekben írt versek nagy többségében négy sor alkot egy versszakot, míg a *Pajkos ének* strófái kétsorosak, különbséget érzünk a szokványos tizenkettések és a *Pajkos ének* tizenkettesei között a sormetszet élessége szempontjából is. A szokványos tizenkettésekben egy sor a legtöbb esetben egy mondat:

Mikint a szélvészben / eltévedett madár,
Kit az záporosó / úgy elfárasztott már,
Fáradtsága miatt / csak alig s gyöngén jár,
Jaj mert minden felől / halálos fegyvert vár.

(RMKT XVII. III, 201. sz. 21—4. sor.)

Aránylag ritkábban fordul elő, hogy a sor mondattanilag is két részre oszlik: Fel s alá vonatik, / mert bűja nagy vagyon (Uo. 201, 16); Hogy csak olyan vagyok, / mint fél úton nőtt ág. (Uo. 201, 18.) Elvéte még az is megtörténik, hogy egy mondattanilag két (esetleg több) részre tagolódnak a sor metszete nem a mondatok végére esik: Szivem dobog, mint az / junak, mikor delel (Uo. 148, 19); Nem irigylem, nem is / tehetek én arrul. (Uo. 270, 5. — E sor későbbi változataiban a mondattani tagolódás már alkalmazkodik a ritmikai metszethez: Nem. irigylem én azt, / nem tehetek arról.) E tizenkettéstől tehát csak annyit várunk, hogy a metszet szót ne vágjon ketté, de az már nem baj, ha az igekötőt az igétől, a névutót és a jelzőt a főnévtől elválasztja.¹⁶ A *Pajkos ének*ben ezzel szemben lényegesen nagyobb azoknak

¹⁴ E szerkezetről és finnugor előzményeiről: GÁLDI, NyK LXI, 133—5.

¹⁵ HORVÁTH JÁNOS: A magyar vers. 198.

¹⁶ HORVÁTH JÁNOS: Gyöngyösi és Arany sormetszete. MNy 1941, 21—245. — A RMKT XVII. III. kötetének néhány tizenkettésekben írt énekében a mondattanilag két részre oszló, illetőleg nem oszló sorok aránya a következő. 109. sz. 6: 54; 177. sz. 3: 17; 201. sz. 3: 41; 260. sz. 6: 42; 270. sz. 1: 23.

a soroknak a száma (54-ből 25), melyek mondattanilag két részre oszlanak, határozottabbá, élesebbé téve ezáltal a sormetszetet. A félsorok mondattani viszonya lehet alárendelt: Bánod bíró, bánod, / hogy leányoddal hálok, Reggel inkább bánod, / ha fazekat török (21. vsz.), vagy mellérendelt: Társaim jók vótak, / fára felhágattak, Alattam levágták/s csaknem nyakam szakadt. (20. vsz.) Emellett az ismétlés különböző módjai is élesebbé teszik a cezúrát, mint pl. a 14—16. versszakok lényegében azonos soraiban az azonos mondattani és ritmikai helyen sorozatosan ismétlődő neve szó. Az ismétlés másik jellegzetes fajtája a már említett „teraszos” szerkezet: egy sor második fele azonos a következő sor első felével. A 23. vsz. 1. sora ugyan egyetlen mondatból áll (Én elhaza megyek az én asszonyomhoz), ám második felének megismétlése a következő sorban azt a hatást kelti, hogy „az én asszonyomhoz” szövegrész jobban elválik a sor első felétől. Hasonló a helyzet a szóismétlésekkel is. Ezt a sort: „Adj el apa, adj el / kevil katonának”, tagoltabbnak érezzük, mintha valahogyan így lenné megfogalmazva: „Adj el apa engem kevil katonának”. Hozzászámítva most már a szintakszis által kiemelt metszetekhez az ismétlés különböző fajtáival kiemelteteket, azt az eredményt kapjuk, hogy a *Pajkos ének* 54 sora közül 37-nek a közép-metszete a szokásosnál élesebb. Az esetek egy részében mindkét tényező egyszerre van jelen, sőt a metszet élességét szórványosan még egy harmadik tényező, a *betűrím* is kiemeli: Adj el apa, adj el / kevil katonának (18. vsz.); Ő engemet jártat / kék karazsiában, Kék karazsiában, / gallos gyócs gatyában (24. vsz.).¹⁷

Ezek a verselési sajátosságok így együtt a régi magyar irodalomban csak roppant szórványosan lehetők fel. A XVI. századból mindössze egy ilyen jellegű emlék ismeretes. Töredék ugyan, de mégis annyira jellegzetesen e ritmusban zeng, hogy kétségtelenül a *Pajkos ének* ritmikái rokonsághoz számítható. Nádasdy Tamás idézi egyik 1555-i levelében, s „veteris cantilená”-nak mondja:

Hozd el gazda, hozd el az Szerémnek borát,
Noha nincsen pénzem, de nagyon emberségem. (EPHK 1901, 173—4.)

Megtalálható itt az egyik legjellegzetesebb ismétlődő alakzat: állítmány, alany, majd ugyanaz az állítmány (vö. a *Pajkos ének*ben: Adj el apa, adj el; Bánod bíró, bánod), a második sorban pedig a sor *netszet* a *mellérendelő szerkezet* következtében különösen éles. Ugyanezernak pedig az a rendkívüli érdekessége, hogy csaknem szöszert megtalálható egy népi gyermekjátékdalban is: „... Igyon édes komám uram, ha nincsen is pénze, de ván embersége.”¹⁸

Rendkívül ritka ez a stílus és versforma a XVII. században is. A RMKT XVII. III. kötetének

¹⁷ Mirlthogy a rím, mely a sorok határait egyértelműen kijelölné, a *Pajkos ének*ben alig játszik szerepet (ahol van, az csak véletlenül, az azonos mondattani szerkezet következtében létrejövő ragrím), sőt az egyetlen szándékos rím éppen a hatosok végén csendül (17. vsz.: Nem kell neki túró, csak kell neki fúró), felvetődhet a kérdés, vajon nem tekinthető-e az ének strofái négy hatos sorból állóknak. Ez ellen az szól, hogy a tizenkét szótagos sor elég sok esetben áll egyetlen mondatból s ha ezeket két hatosnak fogjuk fel, gyakori enjambement-t kellene feltételeznünk, ami nem valószínű. A szöveget másoló Fanchali Jób János tizenkettes sorokra gondolt, mert — bár a kor szokása szerint a versszakokat egyvégtében másolta — néhány versszakban vesszővel jelölte a sorvéget. (Erre VARJAS BÉLA figyelmeztetett.) Felvethetnénk annak a lehetőségét is, hogy a *Pajkos ének* élesebb cezúrái egy olyan korábbi állapotot mutatnak, amikor két hatos sor tizenkettessé válása éppen csak megkezdődött. Verstörténeteink ut, többé-kevésbé határozottan azt vallják, hogy tizenketteseink két hatos sor-összetételéből származnak. (HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan 29.; VARGYAS LAJOS: A magyar vers ritmusa 23—4.) Lehetséges, hogy valamikor ez történt (bár Gáldi felveti a tizenkettős finnugor előzményeinek lehetőségét is, I. OK. IX, 208—9.), alább viszont egy éppen ellenkező tendencia létezését szeretnénk bizonyítani.

¹⁸ Kartal (Pest m.) MNT I. 679. sz. — Távolsági változat: Ihatnám, ehethém, nincs kötsigre pízem, Kocsmáros nem ösmer, nincsen emberségem. Kolon (Nyitra m.) 1906. MNT III/1/201. sz., 4. vsz. — A népdaloknak a Nádasdy által feljegyzett töredékével azonos műfaja (ívó-tal) és versformája csaknem kétségtelenné teszi, hogy közvetlen összefüggés van közöttük.

75 tizenkettesekben írt éneke közül mindössze négyben (a 107., 157., 233. és 266. sorszámúakban) található meg nagyobb mértékben azok a verselési és stílussajátságok, melyek a *Pajkos éneke*kre is jellemzőek. Valamennyinek szinte törvényszerűen népköltési változata is van.¹⁹ Hogyan alakulhattak ki az e stílusra leginkább jellemző ismétlődő formulák? Az adott szótag-szám-keretet az egyéni megfogalmazás gyakran tölti ki henyé, a mondanivaló szempontjából lényegtelen szavakkal. E sorban pl.: „Hozd el immár, kérlek, jó szolgám, lovomot” (RMKT XVII. III, 72. sz. 5. sor) az *immár* és a *kérlek* szavaknak van pusztán helykitöltő szerepük. Változata már jobb: „Hozd el hamar, szolgál, jól tartott lovomot” (Uo. 157. sz. 5. sor) Ebben csak a *hamar* szót érezzük feleslegesnek. Elképzelhető, hogy a következő *hamar* szó kiesése lesz és a sor a fentebb idézett 1555-i töredék (Hozd el gazda, hozd el az aranyból kalickát) analógiájára így alakul: Hozd el szolgál, hozd el jól tartott lovomot. A szóismétléses változat kialakulására példa lehet még a következő: *Szánj-meg édes rózsám*, igen szépen kérlek, Engem így segíjjen, szivemből szeretlek. (Uo. 148/II, 19–20., Első sorának ilyen változata is van: Szánj meg édes szivem, igen szépen kérlek, 114/V, 28.) Későbbi változata: *Szánj meg édes rózsám*, mert téged kereslek, Isten is jól tudja, hogy szivből szeretlek. (Uo. 624. I. 18) az édes rózsám esett ki hasonló módon. A félsorismétlés kialakulását ugyanígy képzelhetjük el. Példa erre a következő: Csináltatok néked ezüstből kalickát, Abban csináltatok aranyból ajtaját (233. 3–4). Népi változataiban az *abban csináltatok* szövegrészt a félsor ismétlésével helyettesítik: Csináltattam neked aranyból kalickát, *Aranyból kalickát*, ezüstből ajtaját, Ezüstből ajtaját, Gyémántból váluját (Uo. 682. I.)²⁰ Átalakul a szájhagyományban élés következőnként az egyéni megfogalmazású, bonyolult szintaxisis is. Itt már nemcsak egyes szövegrészek az emlékezetből való kihullása, hanem az eredeti megfogalmazás kisebb-nagyobb mérvű megváltoztatása is megfigyelhető. Egyetlen példa részletes elemzés nélkül is megvilágítja ezt a folyamatot:

Annyira elgyötrött már az szomorúság,
Hogy csak olyan vagyok, mint fél úton nőtt ág,
Kit minek utána valaki ha levág,
Minden úton jár rajta tapod és hág. (201, 17–20.)

Én csak olyan vagyok, mint útfélen egy fa,
Mint útfélen egy fa, kesereg egyedül,
Kinek ágát rontják, a sárba tiporják (Népköltés, uo. 650. I.)

A szokványos egyetlen mondatból álló tizenkettes sorok itt a nép ajkára kerülve tagolt tizenkettősökké váltak, különböző eszközök, köztük a félsorismétlés segítségével.

Mindebből levonható most már az a következtetés, hogy a *Pajkos ének* jellemző verselési és stílussajátságai hosszú ideig tartó szájhagyományban élés eredményei. Azok az énektípusok és műfajok tehát, melyekrek kontaminációja folytán a *Pajkos ének* létrejött, ismertek

¹⁹ A heterometrikus strófászerkezeteket figyelmen kívül hagytuk. A népköltési változatokat lásd a RMKT megfelelő jegyzeteiben. Ebből a szempontból is jelentős a fentebb idézett teljes terjedelmében idézett Alak csemetéből... kezdetű ének (157. sz.), melynek harmadik sora csaknem szószerint egy régies stílusú erdélyi népballadában lelhető fel. A 107. számú ének (Nem szoktam, nem szoktam kalitkában lakni...) Arany nyilatkozata teszi nevezetessé, melyet alább idézünk.

²⁰ Egy másik, bonyolultabb példát csak jegyzetben idézünk: Gyász ruhám (is ne vedd, mint holló, Az óram (is mi nem) utolsó, (Tehát) mit sírsz, kis-Apolló, kész az koporsó. (275, 1–3.) Gyász ruhám mint holló, ne sírj te Apolló, Ne sírj te Apolló, mert kész az koporsó. (275, 5–6) A szöveg eredeti ritmusát a második, későbbi változat őrizhette meg. Az első változat szerzője ezt a két tizenkettesből álló sort alakította henyé szavak betoldásával (ez a sor zárójelbe tettük) más ritmusúvá. Az így kikövetkeztethető félsor („az óram utolsó”), amely nem mondható túlságosan sikerültnek, kiesett az emlékezetből, s helyette a „ne sírj, te Apolló” félsort ismételték meg. Lehet, hogy ezt maga a szöveg leírója tette. Az ének 7. versszakában sem emlékezett egy félsorra, ennek helyét azonban üresen hagyta.

lehettek már a XVI. században (esetleg még korábban) is, ekkor még feltehetőleg olyan versformában (az egyéni megfogalmazás eredményeként), melyben a tizenkettes sorok középmet-szetei nem voltak különösebben élesek. A keltezési idő és a szerzőség kérdésében tehát nem lehet oly határozottan állást foglalni, mint azt Klaniczay tette. Ő az egész éneket az 1545—1550 közötti évekre datálta, mert a 23. versszakban az akkor e néven szereplő Drágfi Gáspárnéról van szó. Ez még arra sem lehet bizonyíték, hogy a 23—26. versszakok ekkor keletkeztek. Mindössze annyit mondhatunk, hogy az olyan témájú szerelmi énekek, melyekben a szerelmes asszonyához megy, aki aztán jól tartja őt, ismertek lehettek abban az időben, amikor Drágfi Gáspárné élt és a *Pajkos ének*nek ez a részlete e témának Drágfi Gáspárnéra való aktualizálását őrizte meg. Nem valószínű, hogy a hét kalauz legény előljárója, Méhes András azonos lenne azzal a Meszes Andrással, aki 1565-ben Báthori György megbízásából az Erdődöt ostromló sereggel tárgyalt. Az utóbbi megbecsült, közismert, valamilyen rangot viselő katona lehetett, Méhes András pedig egy rablócsapat vezére volt. De még ha elő is kerülne Méhes András rablóvezér neve valamelyik évhez köthető feljegyzésben, az ének vagy énekrészlet keltezési idejére vonatkozólag nem sokat bizonyítana. Akkor is csak azt mondhatnánk, hogy a rablókról szóló énekek az a típusa, amely a csapat tagjait gúnynevekön sorolja fel, az illető évben már ismert lehetett. Az ének egésze egy szerzőnek nem tulajdonítható, ez már kontaminált jellegének megállapításából is következik. De ettől függetlenül is nehéz lenne az énekszerzőt egy személyben katonának, rablónak, kocsisnak és hivatásos énekmondónak elképzelnünk. A *Pajkos ének* korábbi állapotára következtetni tehát csak fenntartásokkal lehet, s e következtetés legfeljebb műfajokra, motívumokra vagy versformákra vonatkozhat. Éppen ezért szövegét nem lehet XVI. századi emlékeknek tekintenünk, hanem úgy kell vele számolnunk, ahogyan azt 1607-ben Fanchali Jób János feljegyezte, ebben a sajátos egyvelegében és mégis egységében, ahol gyilkosság, rablás, útonállás, kurválkodás és lányon való erőszakotétel a költészet tárgya. Érvényes rá az, amit Horváth János — más összefüggésben — írt: „...én csak *irott* nyelvemléket tudok elképzelni, s népi (szóhadományban fönntartott) szöveget is csak attól az időponttól kezdve tartok nyelvemlékeknek, a mikor lejegyeztetett. Mert nyelvemlék, filológiai vizsgálatok megbízható alapja csak oly szöveg lehet, mely többé nem változhat... Mert a mi él, az változik, s mennél tovább él valamely szöveg a nép ajkán, a nyelv fejlődésével annál messzebb távolodik eredeti alakjától, s így mindig csak annak a kornak lehet a nyelvemléke, a melyben írásba rögzítik.”²¹

A különböző szempontú vizsgálatok tehát mind azt bizonyítják, hogy a *Pajkos ének* a szájról szájra terjedő költészetnek, az írástalan kultúrának jellegzetes képviselője. Vajon elmondhatjuk-e róla, amit Arany János a *Nem szoktam nem szoktam kalitkában lakni...* kezdetű, 1672-ben leírt énekről mondott: „Ime a magyar népdal kétszáz esztendő előtt! Olyan friss, mintha ma termett volna; az olvasónak kedve jó eldalolni, mert lejtése, dallama egészen a mai, s formája ép oly teljes, mint mostani népdalainké.”²² Ez a jellemzés teljes egészében ráillik a *Pajkos ének*re is, de úgy látszik, hogy a „népdal” elnevezést itt mégsem lehet mai kizárólagos, csakis a parasztság énekkincsére vonatkozó értelmében alkalmazni. Klaniczay joggal tételezi fel hivatásos énekmondó közreműködését. Igaz, hogy a záróstrófát („Ez éneket szerzék egy omlott pincében, egy régi pincének szintén az lukában”) nem kell olyan szószerint venni, mint ő tette. Nem más az, mint a műköltők záróstrófaik „alászállt”, talán azokat parodizáló változata. Mégis arra vall, hogy a *Pajkos éneket* hivatásos énekmondó adta elő, olyan énekmondó, aki még a Moldovai Mihályoknál és Hegedüs Mártonoknál is

²¹ MNy 1918, 182. — Ez természetesen műköltői szövegekre nem vonatkozik. Beriszló Péter 1559—1560 körüli lejegyzésben fennmaradt éneke például teljes joggal tárgyalható 1515-i emlékként nemcsak tartalmi, hanem stílusvizsgálat szempontjából is. (De már helyes-írástörténeti vagy hangtani vizsgálatokra nem alkalmas.)

²² A magyar népdal az irodalomban. Hátrahagyott iratai II, 11—2.

alacsonyabb szinten: teljesen a szóbeliség szintjén folytatta mesterségét. Moldovai Mihály és társai a szerzői öntudat bizonyos fokán voltak: saját maguk által szerzett énekeiket adták elő, melyek versfőibe nevüket is befoglalták, sőt Hegedüs Márton éneke még nyomtatásban is megjelent. A *Pajkos ének* előadója már csak innen-onnan hallomásból felszedett énekekkel házalt. Fanchali Jób János talán magától az énekmondótól tanulta el, mert — mint már említettük — az ún. „másolási hibák” teljesen hiányoznak a szövegből, ami arra vall, hogy emlékezetből írta be kódexébe. Lehetséges, hogy neki magának is volt valamelyes része a szöveg alakításában vagy legalábbis a versszakok sorrendjének megválasztásában, ami azt is bizonyítaná, hogy saját spontán énekkészletéhez tartozhatott. Láttuk, ismert hasonló stílusú éneket Nádasdy Tamás, az ország első főura is. Úgy látszik tehát, hogy ilyesfajta énekekkel nemcsak a legalsóbb társadalmi rétegek éltek. A lényeg azonban az, hogy a *Pajkos ének* az írástalan, szóbeli kultúra szintjén keletkezett és élt s ebben az értelemben teljes joggal tekinthető a XVI—XVII. századi népköltészet ritka emlékének.

Béla Stoll

“THE ROGUES’ SONG” AND FOLK-POETRY

“The Rogues’ Song” has been preserved in a codex compiled about 1606—1607 and discovered in the National Library in Vienna. Its subject is: murder, robbery, waylaying, rape and the like. The song was published by Tibor Klaniczay who dated it from the years between 1545 and 1550, and ascribed it to a *single* author. The present author is in contrast of the opinion that the words of the song as known today, cannot be regarded as the work of a *single* author but rather as an incidental contamination of several shorter songs of different origin. An inquiry into the affinity of the song, an analysis of style and prosody also indicate that its survival has been a matter of oral tradition; thus the only method by which it should be treated is that of a folklore.

Kuruc költészet és pozitívizmus

Az ItK 1961. évi első számában egy rövid tanulmány keretében summázva irodalomtörténetírásunknak a kuruc költészettel összefüggően végzett kutatásait, megpróbáltam felvázolni a kor költészetének új tárgyalási módozatait, egy marxista szintézis lehetséges szempontjait.¹ A kérdés történeti áttekintésében irodalomtörténetírásunk különböző irányzatairól szólva néhány bíráló adalékot nyújtottam irodalomtörténetírásunk pozitívista irányzatáról is. A *Századok* 1961. évf. 4—5. számában Várkonyi Ágnes cikket írt, hogy vitázzék a „néhány ponton elfogadhatatlan, de szándékában figyelemre méltó, új adatokat is feltáró és gondolatébresztő” dolgozattal.²

Várkonyi Ágnes azonban olyan dolgokat kér tőlem számon, melyeket szóban forgó tanulmányom nem kívánt megoldani, és természeténél fogva nem oldhatott meg. Cikkének dolgozatometől merőben eltérő nézőpontja van; őt a századforduló körüli magyar tudományosság története, elsősorban a pozitívista történetírás problematikája foglalkoztatja. Ebből kifolyólag pozitívista történetírásunkra vonatkozólag vizsgálódásaiban több hasznos észrevétel, de ugyanakkor a kuruc költészet kérdését illetően nem jelentős, nem egyszer ellentmondó, sőt téves megállapítás található.

Más célokat szem előtt tartó és másféle nézőpontból eredő, ezért indokolatlannak is nevezhető polémiájában helyteleníti, hogy nem vizsgáltam azokat a kérdéseket, melyekkel ő foglalkozik. *Irodalomtörténeti* szempontú dolgozatom egy szóval sem ígérte pl. a magyar történetírás pozitívista irányzatainak felmérését, mint ezt Várkonyi állítja. Így, természetesen, nem foglalkoztam olyan problémákkal, hogy a pozitívista történetírás magyarországi kezdeteit Pauler Gyulának a *Századokban* 1871 és 1873-ban megjelent cikkei mutatják-e, vagy ismeretes az irány már a 60-as években is. Mivel irodalomtörténetírásunk pozitívista irányzatán és a kuruc költészetnek kérdésében semmi jelentőséget sem játszik a Nagyszalontáról szóló monográfia³ vagy R. Kiss Istvánnak Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségéről szóló munkája,⁴ ezeket a műveket sem tárgyaltam. Nem méltányos, hogy mikor maga a historiográfus Várkonyi jelenti ki: „nem történt még kísérlet annak tisztázására, a századforduló tudósradsalmának melyik csoportjához tartozik R. Kiss István”,⁵ éppen dolgozatomtól várta a kérdés felvetését, talán tisztázását is. A pozitívizmusnak nemcsak a történetírásban, de irodalomtörténetírásunkban való jelentkezését sem vizsgáltam, mivel ez sem volt dolgozatom célja.

Amellett, hogy a vitacikk írója egyrészt számon kéri a magyarországi pozitívizmus egyes tárgyalásra nem került jelenségeit, melyekkel ő részletesen foglalkozik, másrészt helyteleníti a kuruc költészettel valóban összefüggésben levő bizonyos problémák summás megoldását, illetőleg nyitva hagyását. Örültünk volna, ha hozzászólása e tekintetben előbbre vitte volna a kérdést. A pozitívizmusnak és a kuruc költészetnek kapcsolatában Várkonyi Ágnesnek a véleménye szerint is „a kérdés központja, ahová mind szál összefut, az 1913-ban kirobbanó és évtizedekig továbbhullámozó kuruc dalpör.”⁶ Dolgozatomban hiányolja, hogy nem adtam választ arra a kérdésre, *hogyan és miért* következett be, hogy a hamisítás felderítése után a hamisítványokat lényegükben valódiaknak tartották. Én ezt azzal magyaráztam, hogy a Horthy-rezsim politikai, társadalmi és kulturális viszonyai között a pozitívista irány végképpen vaskalapossá, nacionalistává vedlett, a társadalmi kérdések vizsgálatától tartózko-

¹ VARGA IMRE, A kuruc költészet kérdésének története. ItK. 1961. 19—31.

² R. VÁRKONYI ÁGNES, Kuruc költészet és pozitívizmus. Sz. 1961. 729. 2. sz. jegyz.

³ ROZVÁNY GYÖRGY, Nagyszalonta mezőváros történelme (monográfiája) tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajduközösek viszonyaira. Gyula. 1870.

⁴ R. KISS ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmé választása. Bp. 1906.

⁵ R. VÁRKONYI Á. m. 730.

⁶ Uo. 729.

dott, meghamisította a kuruc versek történetiségének a képét. A „kettős kérdés-komplexum gordiusi csomójának” megoldására vagy ketté vágására Várkonyi kísérletet sem tesz. A *hogyan* és *miért* kérdésre mindössze azt feleli: „a hamisítvány hitelesítésének munkáját az utódok tekintették főfeladatuknak”.⁷ Ez, hogy saját szavaival éljünk: „nemcsak keveset mondó, de félre vezető és korszerűtlen is”.

A pozitivisták történetírásunk tényanyagában való tájékozatlanságom következménye Várkonyi Ágnes szerint, hogy dolgozatomban Ferenczi Zoltánt jelöltem meg, mint aki elsőként mutatott rá a múlt század végén a kuruc költészetért való lelkesedés politikai okaira. Várkonyi szerint Lánczy Gyula előtte ezt már 8 évvel megtette. Az ő „kritikájában együtt vannak mindazok az elméleti, politikai, filológiai és lélektani szempontok, amelyeknek következetes érvényesítésével hamarosan végére lehetett volna járni a balladák kérdésének.”⁸

Lánczy „kritikájának” ez a beállítása, mely legfeljebb homályosan feltűnő régi emlékek alapján rajzolódhatott így ki Várkonyiban, a vitázónak önmagának és a tudományosságának félrevezetése.

Várkonyi erősen túlértékeli Lánczy Gyulának számunkra már jelentéktelen recenzióját. Megtévesztő az is, ahogyan ezt az *Adalékok* két kötetéről szóló könyvismertetését egy nagyszabású tanulmányként így idézi: *Lánczy Gyula*: Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő 1872. 10, 12, 13. sz. A cím ti. az ismertető cikk élén a Thaly kiadványáé, melyet a szokásos könyvészeti adat: a kiadás helye, éve, a kiadó neve követ, és csak a második meg a harmadik folytatásban kap a recenzió is címet. (*A kuruc világ költészete.*)

Dolgozatomban egyáltalán nem foglalkoztam ezzel a könyvismertetéssel, mely semmiképpen nem tartalmazza oly mértékben „a pozitivisták történetelmélet elméleti sajátosságait”, mint Várkonyi véli, vagy olyan elvi fontosságú megállapításokat, hogy azok a pozitivisták történetelmélet kialakításában fontos helyet követhetnének maguknak. Irodalomtörténetileg pedig a kuruc költészet kérdésében Lánczy recenziója jelentéktelen hozzászólás és mindaz, amit Várkonyi vele kapcsolatban mond, tévedés.

Lánczy ismertetésében a kuruc verseket nem aszerint csoportosítja, hogy milyen társadalmi osztály vagy csoport gondolkozását juttatják kifejezésre, hanem a „költői becs és érdekek kritériumát” alkalmazza. Minthogy ennek meglétét fedezi fel a Kemény János csinálmányában (*Székelyföld mindig zöld*), Forgách Júliának Palocsay Györgyhoz intézett versében, Gyöngyösinek *Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról* szóló művében, Koháry István verseiben, a *Kerekes Izsák*-, *Ocskay-balladában*, ezeket ismerteti elsőként és értékeli leginkább. Csak utánuk tér rá egyéb darabokra, melyek „nélkülözik a költői forma és kifejezés varázsát”, mint pl. a tábori nóták, katonadalok, prot. panaszversek, *Szegénylegény éneke*, *Ricsány gyónása*, *Magyar városokról* stb.

Várkonyi hangsúlyozza, hogy a *Szegénylegény énekének* 4 töredékét Lánczy jelentős alkotásnak tartja, mert a nyomorgó, bujdosó katona sorsáról ad hiteles képet. Mi a versben éppen nem ezt, hanem az elének társadalmi mondanivalót értékeljük, s ebből Lánczy semmit sem vett észre. Mentségére szolgáljon, az éneknek csak töredékeit ismerte. Ha a *Szegénylegény éneke* nem, talán a *Csinom Palkóról* mondott véleménye bizonyítja Lánczynak a társadalmi kérdések iránt való fogékonyságát? „Garázdább, hencegőbb, léhább verset az ember ennél a kuruc nótánál nem képzelhet. Piszkolja benne igen aljasan azon ellenséget, mely gyakran éppen nem vallott kudarcot a kuruc előtt; dicsekszik, mintha legalábbis a világot hódította volna meg. Azután félreismerhetetlen benne azon bocskorosnemesi cynizmus, mely jussai megvédése mellett egy kis zsarolást a más jószágában igen üdvösnek tart . . . Okvetlen a „Csinom Palkó” éneklőinek az utódai lehettek azok a vitez kurtanemesek, kik a 40-es években Zalában agyonverték egymást Deák Ferenc választásánál . . . kiktől az úri vendégségek után a háziúr valami rokonával egy pengő forintjával szokta visszaváltani az ezüst 'eszcajgot’ ”⁹ Kétségtelen, ez nem a kuruc lelkeséget, a kuruc költészetet megértő eszmeiség!

Bizonyára a pozitivisták filológus érdemére célzott Várkonyi, mikor érdemesnek tartotta megemlíteni, hogy Lánczy kifogásolta, hogy Thaly önkényesen rövidítve közölt egyes verseket. Egyetlen helyen, Gyöngyösi művével kapcsolatban tette.

Nincs több alapja Várkonyi véleményének, mikor azt állítja, Lánczynak feltűnt az *Ocskay-ballada* szerkezeti és formai tökéletessége. Egyáltalán nem olyan módon, hogy ebből Thaly hamisításának megsejtésére gondolhatnánk. Semmi nyomát nem találjuk Lánczy recenziójában annak, hogy rámutatott volna a kuruc költészetért való lelkesedés politikai okaira.

Igazolják-e mindezek Várkonyi fentebbi állítását, hogy oly kiváló politikai, filológiai, elméleti és lélektani szempontok nyertek megfogalmazást Lánczy kritikájában? Kétségtelenül nem!

⁷ Uo. 737.

⁸ Uo. 733.

⁹ LÁN CZY I. m. Szana-Figyelő 1872. 150.

Várkonyi Ágnes hozzászólásában többször tesz szemrehányást summás megállapításaimért, ezeket keveset mondóknak bélyegzi. Pedig „az adatfeltárás és mélyreható elméleti vizsgálódás hosszadalmas munkáját”¹⁰ bizonyos esetekben mellőzhetőnek tartja. Vitacikkéből az tűnik ki, hogy szerinte dolgozatom természete ezt nem engedte meg. Szerintem igen, és több mindenről, amit Várkonyi igényel, felesleges lett volna hosszasan szólnom, mint tettem. Mint ahogy Várkonyi feleslegesen foglalkozik olyan kérdésekkel is, melyek a probléma előbbre vitele helyett a kuruc költészet kérdését összezavarják, mert a tényanyag ellentétben áll azzal, amit belőle kikövetkeztet.

Varga Imre

Arany János levele Hirschler Ignác szemészhez

Voinovich Géza — Arany János szembajáról szólva — azt írja: „Sértette szemét minden fény. Orvoshoz nem fordult, nem bízott bennök.”¹¹ Ez így nem pontos, mert kezelte őt specialista: dr. Hirschler Ignác (1823—1891), az „első modern szemészünk”¹², a magyar művelődés előmozdítója,³ a M. Tud. Akadémia tagja.

Az irodalom erről tud. Farkas Kálmán, Arany háziorvosa, még a költő halála évében nyilatkozott: „A szem látási gyengeségét a mindkét szemem képződött szürke hályognak tartottam, de azt magával Arannyal nem tudattam. (Kezelő orvosa hosszabb ideig dr. Hirschler volt. Az utóbbi időben szemorvost nem consultált; félt a vizsgálatnál alkalmazott fény behatásától, ami mindig irritálni szokta a szemét).”¹⁴

Grósz Emil szerint Farkas „azon gyanujának, hogy szürke hályog képződik, nem volt tárgyi alapja, de az is ellene szól, hogy 1877 óta öt éven át a látás nem hanyatlott s utolsó napjáig rövid időre a legkisebb nyomtatást is elolvashatta.”¹⁵ Megtudta Hirschler vejétől, Pollák Rezső ügyvédétől, hogy „a gyógyítás 1877 szeptember-október folyamán történhetett.”¹⁶ Grósz Emil — mint orvostanhallgató — Arany János házának gyakori vendége volt, de látogatásai a költő unokájának szóltak: „Arany János szeméit, természetesen, sohasem vizsgáltam meg (elsőéves medikus koromban jártam hozzá). . . Minden jel szerint idősebb korában a sárgafolt tájékán (a legélesebb látás területén) sorvadásos foltok keletkeztek az érhártyában és ideghártyában. Látását nem veszítette el teljesen, de az olvasás és írás nagyon nehezen ment.”¹⁷

Hogy mi volt Hirschler Ignác diagnózisa, nem tudhatni. Többkötetes naplójának kézirata a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben van, de a bennünket érdeklő kötetben erről nem tesz említést.⁸ Felbukkant azonban Hirschler Ignác leszármazottjánál, Boros Lászlónénál Arany János egy levele Hirschlerhez, amely némely ponton kiigazítja eddigi ismereteinket. Megtudjuk belőle, hogy a gyógyítás már május 9.-én végetért, s hogy nem Arany, hanem Hirschler szakította meg. Meg azt is, hogy Arany nagyon gavallérosan honorálta orvosát.

A levél szövege így hangzik:

Igen tisztelt Orvos úr,

Miután május 9-e óta nem volt szerencsém, s így azt kell hinnem, hogy szemeim további orvoslását fölöslegesnek tartja: részemről nincs egyéb hátra, mint hálámat az eddigiekért ismételve kifejezni, s tehetőségem szerint anyagilag is méltányolni.

Fogadja kérem az idezárt 100 ftot oly jó néven, a mily szívesen adja
Buda-Pest 1877. sept. 6.

hálás tisztelője
Arany János

¹⁰ R. VÁRKONYI i. m. 729.

¹¹ VOINOVICH GÉZA: Arany János életrajza. III. Bp., 1938. 325. Lásd még jegyzeteit: Arany János ÖM. I- Bp., 1951. 547-548; VI. Bp., 1952. 254.

¹² BIRÓ IMRE: Hirschler Ignác és szerepe a magyar szemészet fejlődésében. Orvosi Hetilap. XCVIII 1957. 1350—1353.

¹³ VARGA LAJOS: Hirschler Ignác. Szemészet. XCVII. 1960. 178—186.

¹⁴ FARKAS KÁLMÁN: Arany János betegségeiről. Nemzet. I. 1882. 111. szám.

¹⁵ GRÓSZ EMIL: Arany János szembaja. Budapesti Szemle. CII. 1900. 437; CSAPODI ISTVÁN: Arany János szembajához. Uo. CIII. 1900. 315—316.

¹⁶ GRÓSZ EMIL: i. m. 438.

¹⁷ GRÓSZ EMIL: Ötven év munkában. Bp., 1939. 16. A 17. lapon elmondja, hogy Arany Lászlóné ajánldékeként az ő tulajdonában van a „Domokos napra” című költemény egyik kézirata (VOINOVICH nem tartja számon: Arany János ÖM. I. Bp., 1951. 452). Ez a kézirat egy évtizeddel ezelőtt elveszett.

¹⁸ Nyomtatásban megjelent önéletrajza 1848-ig jut el csupán: Dr. Ignaz Hirschler (Autobiographisches Fragment). Bp., 1891. Kéziratok naplójából néhány részlet olvasható VIDOR ZSIGMOND emlékkönyvében: Megemlékezés Hirschler Ignácra. Szemészet. 1892. 58—66.

Hirschler Ignác előbb idézett naplójában így utal Arany levelére és honoráriumára: „Eingelaufene Briefe: . . . Arany János (Hon.)” Hogy korábban és később is volt kapcsolat közöttük, mutatja naplója: 1876 december 31-én újévi üdvözlötet küldött Aranynak. Ezt megismételte 1878. jan. 1-én. Jan. 2-án az a bejegyzés olvasható, hogy Arany is küldött újévi kártyát neki. Ez — tudtommal — nincs meg a Hirschler-hagyatékban.

Scheiber Sándor

József Attila versei a szegedi Színházi Ujság című hetilapban

Kutatásaim során a *Színház és Társaság* című hetilap tanulmányozása közben bemutattak Jenő Istvánnak, e lap volt szerkesztőjének, József Attila szegedi fiataalkori barátjának. (Vö. József Attila Emlékkönyv. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957. Szerkesztette Szabolcsi Miklós. Jenő István: Visszaemlékezéseim József Attilára. 68—72.)

Beszélgetésünk közben felhívta figyelmem arra, hogy volt még egy hasonló hetilap, amelyben annak idején ő is irogatott. Érdekesnek találtam utánanézni, hátha találok valami nyomot József Attiláról. Rá is találtam. A *Színház és Társaság* című hetilapnak létezett annak idején még egy ikertestvére éspedig a *Színházi Ujság* (szöveges színlap), színházi, művészeti és szépirodalmi hetilap Úr György szerkesztésében, amely József Attila verseit is közölte; mégpedig az 1924-es nov. 1. 6. szám, 2. lapján az „Üvegöntők”-et, az 1925-ös jan. 17-i 16. sz. 4. lapján a „Magyarok” című verse második részét és az ugyanez év január 24-i 16. sz. 13. lapján a „Forduló” címűt.

Ellenőrizve az akkori, Szegeden kiadott napi-, hetilapokat és más kiadású műveket, kiderült, hogy a fent nevezett *Színházi Ujság*-ot a József Attila Összes Művei (II. kiadás, 1955) kritikai kiadás nem ismeri, csak pótlásként jelzi a *Magyarok* és a *Forduló* c. versek megjelenését, nem tartva számon az általam alább bemutatott szövegváltozatokat. (II. k. 484. l.) Pedig az említett *Színházi Ujság* elég ismert hetilap volt. Írtak benne országosan ismert nevezetességek, éspedig Juhász Gyula, Móra Ferenc, dr. Lugosi Döme ügyvéd, aki a *Színházi Ujság* alapítója volt, Baróthy József, az akkori szegedi színház főrendezője, Magyar László, a Szeged és utána a Délmagyarország című napilap munkatársa és karikaturistája, Jenő István szerkesztő stb.

A három vers közül a *Magyarok* II. része jelent meg eltéréssel a lapban: Eltérések a kritikai kiadás szövegétől (ÖM² T. 80.):

- 2 kenyér
- 6 Száguldó, vad ménések nyomán
- 7 A barna földek tompa dobaját
- 10 mosl (sajtóhiba)
- 12 Még temetőnek is kicsi lett
világunk
- 14 kibírnunk,
- 16 vágunk,
- 19 vlhar (sajtóhiba)
- 22 Hogy minden búzatábla szeme kiperegjen

A másik két költeményben kevésbé jelentős ékezet- és központozás-eltéréseket állapítottam meg.

A *Magyarok* II. fenti változatai bevilágítanak a vers keletkezésének eddig ismeretlen részleteibe.

Jan Sobolewski

Törő Györgyi

PETŐFI KÖNYVBEJEGYZÉSEI, DEDIKÁCIÓI

Petőfi hagyatékának legértékesebb darabjai — művein kívül — azok a saját kezű bejegyzésével ellátott könyvek, melyek túl azon, hogy Petőfi ceruza- vagy tollvonásait őrzik, megelevenítik számunkra a tankönyveit forgató diák, a művelt: franciául, angolul, németül és latinul olvasó, barátainak az általa kedvelt szerzők vagy saját műveit ajándékozó költő alakját is. Az idők folyamán számos ily becses ereklye kallódhatott el, de a megőrzött, könyvtárainkban ma is megtalálható könyvekről sem készült még pontos, összefoglaló feldolgozás. Számos bejegyzésről még meg sem emlékezett a Petőfi-irodalom.

Az alábbiakban feltételezhető vagy nyilvánvalóan adott időrendi sorrendben külön ismertetem Petőfi saját könyveibe írt bejegyzéseit és dedikációit.

I. Petőfi saját könyveibe írt bejegyzései

1.

Nemcsak az első könyvbejegyzést, de egyben Petőfi legelső ránkmaradt tollvonásait is őrzi a Christian Gottlob Bröders Wörterbuch zu seiner kleinen lateinischen Grammatik für Anfänger. (Ein und zwanzigste verbesserte Auflage. Leipzig, 1832 bey Friedrich Christian Wilhelm Vogel) című, VIII, 151 lap terjedelmű, 20 × 13 cm nagyságú tankönyv, mely jelenleg az Orsz. Evangélikus Könyvtár tulajdona.

A tintával írt bejegyzés a könyv zöld, keménykötésű fedőlapjának belső oldalán olvasható:

*Hic Liber est meus
Testis est Deus,
Hic nomen erit,
Alexander natus,
Petrovits vocatus.*

Közvetlenül e latin versike alá írta be a későbbiek folyamán az egykori iskolatárs, Szeberényi Lajos a kötet további sorsát jelző bejegyzését:

A Selmecről távozó Petőfi
Sándor hagyta nálam.
Szeberényi Lmpp

E könyvet s Petőfi bejegyzését elsősorban Szeberényi Lajos ismertette 1872-ben, közölve a kézirat autotyp másolatát is.¹ Cikkében megkísérelte a bejegyzés keletkezési idejét is megállapítani:

... midőn 1840. [!] elején Selmecről távozott, részint vétel útján, részint ajándékba több könyvet hagyott nálam. Ezek közt volt „Bröders Wörterbuch” című latin—német kis szótár is, s ennek táblájára vannak a mellékelt szavak saját kezével írva, mint az akkor tájban szokásban volt, kivált kisebb tanulóknál. ... midőn ezt írta, még nagyon is gyermeknek kellett lennie. ... azon korban, midőn megismerém, ti. 1839-ben [!] ő is bírt a latin nyelvben annyi jártasságot, mint mi többiek. ... E kézírata pedig mutatja,

¹ Petőfi legrégibb kézírata. Magyarország és a Nagyvilág 1872. 52. sz. dec. 29., 618—619.

hogy akkor azt, a mit írt, még nem értette; mert a szokott versből nemcsak hogy egy sor egészen kimaradt, hanem az utolsó két sorban a „natus” és „vocatus” el is van cserélve. Tehát ezt több évvel 1839 előtt kellett írnia.

De melyik évben? 1832 előtt nem, mivel a könyv 1832-ben jelent meg Lipszében. De azért sem, mivel 1831-ben Szent-Lőrinczen és Gyöngön [!] tanult, hol a német nyelvet nem értő fiú a latin nyelv tanulásánál, ha ezt tanulta is, nem használhatott latin—német szótárt. De 1832-ben [!] Pestre ment, s ott maradt 1835-nek közepéig. Ha már meggondoljuk, mennyire német volt Pest e korban, nagyon valószínűnek fogjuk találni, hogy az ottani gimnasiunban legalább a túlnyomó többség kedvéért a német nyelv volt a magyarázat nyelve a latin nyelv tanulásánál. Ennélfogva a Bröder latin nyelvtanában levő latin gyakorlatokat, mely nyelvtan, mint tudom, akkor csakugyan tankönyvül volt behozva, németre szokták volt fordítani. És e szótár valóban Bröder nyelvtanához van alkalmazva. Ez adatokból kétségtelenül következik, hogy Petőfinek e sorokat 1832-ben vagy legfőlebb 1833-ban, tehát 9 vagy legfőlebb 10 éves korában kellett írnia.

A kézirat valóban — ha nem Aszódon — csak 1833-ban keletkezhetett Pesten. Az 1833-4-es tanévben tanult Petőfi először Pesten, az evangélikus gimnáziumban. A következő tanévet már a piaristáknál járta, ott viszont nem volt német a tanítás nyelve.²

Szeberényi Lajos unokája 1907-ben újra ismertette e könyvet és a bejegyzést,³ de mind kettőt hibásan, mert ekkor már nem volt a család birtokában az ereklye. Nagyapja halála évében (1875) eltűnt, „de hogy hova került s megvan-e valahol, nem tudom” — írta, említést téve ugyanekkor eltűnt Petőfi-levelekről is. A levelek azonban nem veszttek el: 1892. július 28-án Zábolyi Béla kiskőrösi tanító 40 forintért „Szeberényi Lajos hagyatékából” származó két Szeberényihez írt Petőfi-levelet, a *Szeberényi Lajos emlékkönyvébe* című vers kéziratát s e könyvbejegyzés vékony papírra kopírozott másolatát adta el a Nemzeti Múzeumnak. (Ld: OSZK Petőfi-Ereklyetár 92. sz.) Hogy hogyan jutott e kéziratokhoz, a bejegyzés másolatához, s hogy hol volt ekkor a könyv, nem tudjuk. Az Orsz. Evang. Könyvtárba az 1930-as években került dr. Händel Béla ügyvéd hagyatéka révén, kinek édesapja Selmecen volt pap.⁴

A teljesség kedvéért meg kell emlékeznünk még egy, hasonló szövegű könyvbejegyzést ismertető cikkről.⁵ A névtelen közlő szerint a Nemzeti Múzeum tulajdonában van az a tankönyv, melynek bejegyzését autotypiában közli is. A könyv azonban nincs az OSZK tulajdonában, a kézírás egészen eltér a meglévő könyvbejegyzés írásától, s hibásabb is annál: „Alexsandor natus” — így áll az utolsó előtti sorban. S körül is van kerítve a szöveg egy görbe vonallal — igaz, hogy ilyenről — „körülkanyarítva egy girbe-görbe vonallal” — Szeberényi unokája is említést tesz. Feltehető, hogy Petőfi e szöveget több könyvébe is beírta; ebben az esetben egy másik talán korábbi könyvbejegyzésről van szó — ez azonban ma már nincs meg.

2.

Szeberényi Lajos szerint Petőfi aszódi tanulókorából maradt fenn a következő saját kezű könyvbejegyzése a *Prosodia et Periodologia auctore Michaële Tekus* (Pestini 1830. Typus Josephi Beimel Typographiae Strigoniensis et unius e Pestanis proprietarii) c., 18,5 × 12 cm nagyságú, 40 számozott lapot tartalmazó tankönyvben. A valaha kemény kötésű könyv fedőlapja hiányzik, a kemény borítólap csak hátul maradt meg. Az első, még számozatlan, zöld lap felső szélén tintával írt autográf bejegyzés látható:

Ex libris Alexandri Petrovits

Ez alatt olvasható Szeberényi írása:

Hogy a' főnebbi kézirat Petőfi
Sándornak saját írása kö,,
rül belül 1836. évből, ezen,,
nel bizonyítom. Pozsony, 1849.
dec. 7. Szeberényi Lajos

² DIENES ANDRÁS közlése.

³ Petőfi ereklyék. PH 1907. júl. 7., 37. l.

⁴ Az Orsz. Ev. Könyvtár dolgozóinak, Dr. GAUDY LÁSZLÓnak és dr. VIRÁG JENŐnek ezúton mondok köszönetet a könyv felolgozásához adott segítségükért, valamint DIENES ANDRÁSnak, ki felhívta figyelmemet e könyvre.

⁵ Petőfi diákkori kézírata. Magyar Hirlap 1899. júl. 30., 11. p.

A kötet végén, az utolsó, jobb oldali zöld lapon még további, az írásból ítélve Petőfitől származó bejegyzések olvashatók:

Aurora
Tu pueros somno fraudas tradesque
magistris
Ut subeant tenerae verbera saeva
manu
Ovidius

—
Quid [!] gravis Aesopus, quid [!] doctus Ro.,
sciens egit.
Ovidius

—
Magnus Monarcha Mundi Mathias Mense
Majo Morietur

—
Fidat Fortuna Friedlandus, Fata, Farebunt

A jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) tulajdonát képező kötet belső címlapján körpecsét jelzi a könyv egy későbbi gazdáját: Lehr Albert tanár.

3.

A PIM őrzi Petőfinek — a bejegyzés szerint Pápán használt — harmadik iskolai tankönyvét is. A félbőr kötésű, 21,5 × 12 cm nagyságú, XVI, 415, (1) lap terjedelmű könyv címe: *Elementa algebrae seu Arithmeticae generalis ab Adalberto Antonio Bresztyenszky...* (Editio altera priore auctio, et emendatio. Jaurini, Typis Leopoldi Streibig. 1829.)

A kemény kötés belső oldalán ceruzairások (a könyv minden bejegyzése ceruzairás!): számítások, olvashatatlan, elmosódott szavak, Gaál Péter (valószínűleg a könyv egy másik gazdájának neve). Az oldal alsó felében Petőfi névbejegyzése látható:

A. Petrovits

Petőfi aláírása újra szerepel a belső címlap előtti lap tetején:

A. Petrovits
Pápa

A könyv belsejében a margókon, a sorok, ábrák között a 75., 96—97., 131., 191., 192., 193., 198., 199., 200., 211., 213., 228., 229., 303., 309 és a 317. lapokon még számos bejegyzés: latin nyelvű algebra-szabályok, görög betűk stb. láthatók, de hogy az elmosódott bejegyzések Petőfitől, vagy a könyv más gazdától származtak-e, nehéz megállapítani. Jelentősebbek a kötés hátsó lapjának belső felén levő bejegyzések: a *Vándordalok 2.* és a *Hazatérés c.* versek cím nélküli kézírata látható itt.

E könyv lapjai közt rejtőző papírdarabkáról közölte Hatvany Lajos 1959-ben a „Hányszor mondáad, hogy látni” kezdetű ismeretlen, két szakaszos Petőfi-verset⁶, a könyvet azonban nem ismertette, csak annyit jegyzett meg róla, hogy Petőfi ezt 1841-ben használta.

4.

Ma már nem állapítható meg, mikor írta be Petőfi a nevét a *Neues vollständiges Wörterbuch der Englischen und der Deutschen Sprache* (Nebst einem kurzen Abrisse der englischen und der deutschen Sprachlehre von I. H. Kalt-

⁶ HATVANY LAJOS: Egy kiadatlan Petőfi-vers. Népszabadság 1959. márc. 15. 9. l.

schmidt. Stereotypausgabe. Erster Theil. Englisch-Deutsch. Leipzig, bei Karl Tauschnitz. 1837.) című szótárába. A PIM tulajdonában levő zöld vászonkötésű könyv 21 × 14 cm nagyságú, 514 számozott lapot tartalmaz. Az első, vastagabb papírú lap alján látható Petőfi névbejegyzése:

Petőfi Sándor

5—7.

A következő három könyvet, melyekben szintén csak a költő aláírása olvasható, Török Károly ajándékozta az OSZK-nak, ki Petőfi Zoltántól kapta ajándékba azokat.⁷ A bejegyzés ideje ezeknél sem állapítható meg.

Petit dictionnaire complet français-allemand et allemand-français, composé d'après les meilleurs ouvrages, le Dictionnaire de l'Académie française etc. par J. H. Kaltschmidt. Seconde édition. Leipzig—Paris—Bruxelles. 1844. (Könyvtári jelzete: OSZK P.-Erekly. 228/10.)

A kiskalakú (14 × 10 cm) könyv belső címlapja előtti üres lapon látható a költő (kétes hitelű) bejegyzése:

Petőfi Sándor

Alatta a későbbi tulajdonos aláírása:

Török Károly
Pest, 1869. márt. 10.

The poetical works of Thomas Moore. Complete in one volume. London: Printed for Loongman, Brown, Green and Longmans. Paternoster-row. 1846. (24 × 16 cm. Könyvtári jelzete: OSZK P.-Erekly. 228/13.)

A belső címlap előtti üres lapon látható — itt is egymás alatt — a költő (kétes hitelű) és a későbbi tulajdonos s. k. aláírása:

Petőfi Sándor
Török Károly
Pest. 1870. márczius 15.

The works of Lord Byron. Complete in one volume. The third edition, considerably augmented. Francfort O. M. Printed by and for H. L. Broenner. 1837. (28 × 19 cm. XXX, 784 Könyvtári jelzete: OSZK P.-Erekly. 228/14.)

Petőfi aláírása a belső címlap előtti zöld lap alján olvasható:

Petőfi Sándoré

Török e könyvben az előző lapra írta nevét:

Török Károly
Pest. 1870. márt. 19.

8.

Nem állapítható meg a beírás kelte a kétkötetes angol nyelvű Shakespeare mű esetében sem, mely 1909-ben került a Petőfi-Házba (jelenleg a PIM őrzé): *The complete works of William Shakspeare* [!], with Explanatory & Historical Notes by the most eminent commentators. Accurately printed from the correct and esteemed edition of Alexander Chalmers, F. S. A. In two Volumes. Paris, 1838. (24 × 15 cm, CXXXIV, 466; 732 p.)

⁷ PN 1875. 110. sz. máj. 15. (reg. kiad.) 2. l.

Petőfi s. k. bejegyzése csak az első kötetben, az első, még számozatlan lap alján látható:

Petőfi Sándoré

A könyv későbbi történetéről két, a kötetekkel együtt megőrzött írás tájékoztat bennünket. Az egyik Ferenci Zoltán kísérőlevele:

A mű címe előfordul a „Verzeichniss der Petőfi'schen Bücher” féle ismert hivatalos jegyzékben a 3-ik sz. a., de csak az I. kötet van említve. Az ajándékozási irat szerint ezt a példányt ebből a műből a költő özvegye ajándékozta Szigligeti Edének, kitől leányára, Törs Kálmánra, Szigligeti Arankára szállt, kinek halálos ágyán kifejezett óhaja szerint, gyermekei a Petőfi-háznak ajándékozták azzal, hogy a feliratta láttassék el: „*Özv. Törs Kálmánné, született Szigligeti Aranka adomány.* Tudomásunk szerint Szigligeti Ede ebből a példányból fordította *III. Richard király-t* (II. 195—260. p.) Ezt megerősíti a 195. l.-on olvasható pár jegyzet s a II. kötetben a használat feltűnő nyomai, melyeket éppen ezért nem tüntettünk el. Valószínű, hogy Petőfi is e pl.-ból fordította a *Coriolanus-t*, mely ugyancsak a használt II kötetében van (323—359. l.). Ezt megerősíti az a körülmény, hogy más angol szövegű Shakespeare nincs könyvei jegyzékében.

Magában a könyvben a kért felírás nem olvasható, de fennmaradt a könyvhöz csatolva Szigligeti Ede unokáinak (Törs Kálmán—Muzsik Józsefné Törs Aranka—Szolnoky Dezsőné Törs Fatima és Törs Tibor) 1909. november 24-én kelt ajándékozó levele, melynek tartalma teljes egészében benne van Ferenci Zoltán kísérő írásában.

E könyv azért is figyelemre méltó, mert a címlapján is olvasható névirási forma teszi érthetővé, miért írta Petőfi az angol író nevét következetesen mindig „Shakespeare”-nek.

9.

Petőfi István hagyatékából került az OSzK tulajdonába⁸ az *Esprit de la révolution et de la constitution de France par Louis-Leon de Saint Just...* (A Paris, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, n° 18. 1791.) című, 20 × 14 cm nagyságú könyv. (VIII, 175 p. Könyvtári jelzete: OSzK P.-Erekly. 228/15.)

A könyv címlapja hiányzik; Petőfi bejegyzése a belső címlap legalján olvasható:

Petőfi Sándor kincse. 1848.

Noha a bejegyzés csak a forradalom évében keletkezett, a mű valószínűleg már korábban is a költő tulajdonában lehetett. 1848. március 17-én írta Petőfi: „Évek óta csaknem kirekesztőlegesen olvasmányom, reggeli és esteli imádságom; mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem...” (*Lapok Petőfi Sándor naplójából.*)

10.

Petőfi saját könyvébe írt legutolsó fennmaradt bejegyzését a következő kétkötetes mű első kötetében láthatjuk: *Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch nach Imm. Joh. Gerh. Scheller und Georg Heinr. Lünemann, neu bearbeitet von Dr. Karl Ernst Georges. Erster Band A—J. Achte vielfach verbesse[r]te und vermehrte Auflage. Leipzig, 1837. Zweiter Band K—Z. Leipzig, 1838. (24 × 16 cm. 1804; 1937 p.)*

Ezt az ereklyét Ferenci Zoltán ajándékozta a Petőfi-Háznak (jelenleg a PIM tulajdona), mint ezt az első kötet kemény kötésű címlapja belső oldalán levő bejegyzésből olvashatjuk:

Ezt a becses könyvet a Petőfi bejegyzésével a Petőfi-háznak adom. Bp. 909. márcz. 15. 1909. [!]

Ferenci Zoltán

⁸ MKSZle 1880. 197., 206—207. l. A könyv a hagyatéki leltár 55. tétele.

E kötet belső címlapja előtti tiszta lapjára írta Petőfi a következő bejegyzést:

*Requirálta Szászsebesben
1849ben Petőfi Sándor*

Mindkét kötet belső címlapján a volt tulajdonos olvashatatlan monogramja látható. E bejegyzés értékes képet ad a szabadságharc katona-Petőfijéről. Az anyagi gondokkal is küzdő költő számára még a harcok között is legértékesebb kincs a könyv: egy latin—német szótár! Hitte, hogy még szüksége lesz rá...

II. Petőfi dedikációi

A következőkben azokat a fennmaradt könyveket ismertetjük — szintén időrendben —, melyekkel, dedikációval ellátva, barátait ajándékozta meg.

1.

Noha a legelső fennmaradt dedikációt nem könyvbe, csak egy színes emléklapra írta Petőfi, a gyermekkori írás szempontjából ez is értékes ereklye. A PIM anyagában levő 8,5 × 6 cm-es színes gyermek-emléklap hátoldalán olvasható:

Zum Andenken

von

A. Petrovics

dem

A. Dömök.

1836.

Dömök Elek 1837-ig Petőfi aszódi iskolatársa, egyik legjobb barátja volt.⁹ Kapcsolatuk később sem szakadt meg: a soproni katona meglátogatta az akkor már Pozsonyban tanuló hajdani diákpajtását, s Dömök is felkereste Petőfit Sopronban.¹⁰ 1843-ban is találkoztak Pozsonyban; 1844-ből egy Dömöknek írt baráti hangú levél tanúskodik még mindig élő barátságukról. Későbbi kapcsolatukról már nem tudunk.

Az ajánlás németnyelvűsége az iskolai tanulmányokra utal; mint Petőfi két évvel későbből fennmaradt írásgyakorlatai is mutatják (*Specimen Calligraphiae*), a diákoknak gyakorolniuk kellett a szép németi rást is. Érdekes, hogy bár ez időben — mint a már ismertetett tankönyvbejegyzések s az ugyancsak 1836-ban írt *Specimina Scripturae* mutatják — Petőfi általában *ts*-sel írta nevét, itt Petrovics-ot írt.

2—3.

Az 1844. november 10-én *V e r s e k* címen megjelent kötetéből két dedikált példány maradt fenn. A dedikáció mindkét esetben a könyv megjelenését követő hetekben, hónapokban keletkezhetett.

Az egyik dedikált könyvet (OSzK P.-Erekly. 228/29) unokatestvére s hajdani pápai iskolatársa, Orlay Petrics Soma kapta, a következő ajánlással:

*Petric's Soma barát
jának*

Petőfi

E bejegyzés annak a zöld címlapnak hátoldalán látható, melynek felírása: „Petőfi versei 1842—44.” A kötetbe beírták nevüket a későbbi tulajdonosok is. Petőfi sorai alatt olvasható:

⁹ FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza. I. 91.

¹⁰ KEMÉNY JÁNOS: Adalékok P. S. életrajzához. Kossorú 1881. V. — DÖMÖK ELEK: P. ifjúkorából. Űstökös 1877. 19. sz. máj. 13.

Az én lelki barátnémnak és
jegyesemnek

Orlai Petris

A belső címlapon:

Petrich Béla

A következő lapon:

Orlay Petrich Mihály
tulajdona

A Versek másik fennmaradt példányát a PIM őrzi. A borítólapon hátoldálán olvasható a dedikáció:

Uj-Károly barátjának
„a régi jó idők. . . . emlékeül”
Petőfi Sándor

Ez az ajánlás minden valószínűség szerint Neumann Károlynak szól, ki már ebben az időben gondolkozhatott valami magyar hangzású néven; 1845 elejétől, mint a *Pesti Divatlap* színikritikusa, az „Aszódi” nevet használta.¹¹

Neumann aszódi iskolatársa volt a költőnek, annak a titkos diáktársaságnak feje, melynek „Becskereki” néven Petőfi is tagja volt. A hajdani közös játékok, kirándulások, csínytevések szép emlékére vonatkozhatnak az ajánlás második sorának szavai. Barátságuk az aszódi évek után sem szakadt meg. Petőfi 1841 áprilisában, Selmecen — hová bizonyítványáért látogatott el — *Neumann Károly emlékkönyvébe* című versében fejezte ki barátja iránt érzett nagy szeretetét. 1841 őszén Pozsonyban az akkor már ott tanuló Neumann adott neki rövid időre szállást; ekkor adta neki Petőfi ajándékba a „Lant versei” címen kiadni szándékozott, összeírt versei kéziratát. Tovább is élő barátságuk egyik bizonyítéka e dedikált verseskötet s az a pártfogás, mellyel később, 1845 elejétől, az akkor már beérkezett költő egyengette Neumann útját a *Pesti Divatlap*hoz.¹²

4.

Neumann Károlynak szól az 1845. március 6-án megjelent János vitéz fennmaradt dedikált példányának ajánlása is. (OSZK P.-Erekly. 214.)

A lovashuszárt ábrázoló címlap hátoldalán látható a dedikáció:

[U]j Károly ba,,
rátjának
Petőfi Sándor

Az eredetileg puha fedőlapú könyvet később kemény kötéssel látták el; ekkor sérült meg a dedikáció. A könyvkötő pár millimétert levágott a könyv széléből. . .

5.

A későbbi évekből — talán 1847-ből — való az ajánlás abban az Aranynek ajándékozott kis (11 × 7 cm), barna bőrkötésű Béranger kötetben, mely jelenleg az MTA kéziratárában látható (K. 519. sz): *Oeuvres complètes de P. J. de Béranger*. Paris 1844. Az ajándékból látszik: Petőfi a jó barátal is meg akarta kedveltetni az általa oly lelkesen tisztelt francia költőt. A belső címlap előtti, tiszta lap alján olvasható Petőfi bejegyzése:

Arany Jánosnak
Petőfi Sándor

¹¹ FEKETE SÁNDOR: P., a segédszerkesztő. Bp. 1958. 21., 39.

¹² FERENCZI: I. m. I. 77., 214., 218—222. és FEKETE: I. m. 39.

A könyv később a *Petőfi Múzeum* 1891. január 1-i keltezéssel (de valószínűleg csak februárban) megjelent száma ismertetésének szavai szerint valóban „a poéták vándorkönyve” lett. Egymásnak ajándékozták az írók, úgy, hogy a Petőfi-dedikáció fölött, az ajándékozás sorrendjét feltüntető számokkal együtt, a következő sajátkezű bejegyzések olvashatók, így:

3. Lévy Józsefnek
Tompa Mihály
4. Szász Károlynak
8/III. 883
Lévy József
2. Tompának
Arany
1. Arany Jánosnak
Petőfi Sándor

Petőfi dedikációja elé nyilván később került a szám. E bejegyzésekkel szemközti (bal) oldalon olvashatók az utolsó megajándékozottak szavai:

A Kisfaludy Társaságnak
megőrzés végett
Budapest 1891. febr 4
Szász Károly

Erről az ajándékozásról adott hírt a *PMuz* már említett közleménye.

6—8.

Az 1847. március 15-én megjelent *Petőfi Összes Költeményei* egy kötetben. (Pest, Emich G. sajátja, 1847. VI, 537 p.) c. könyvből három dedikált példány, ill. három dedikáció maradt fenn. Az ajánlások valószínűleg mind a kiadás évében keletkeztek.

Az MTA kézirtattárában található példány (K. 518. sz.) dedikációja Aranyra szól, a könyv első, zöld lapján olvasható:

Arany Jánosnak
Petőfi Sándor

E lap hátoldalán — ugyancsak tintával írva — egy francia vers és egy görög betűs, az Odüsszeiából való Homérosz-idézet olvasható. Bár a francia szöveg kézírása nagyon hasonlít Petőfi írására, mindkét bejegyzést Arany írta — Petőfi halála után. Így tudja Arany László is¹³, de még inkább nyilvánvalóvá teszi a görög szöveg jelentése: „hír- és nyomtalanul ment el, csak a jajt, meg a gondot hagyta nekem.” (Odüss. I. 242.)¹⁴

A francia szövegű vers a következő:

Ő és rágalmazói

... quand il le voudra, scribes, docteurs, poètes,
Il sait qu'il peut, d'un souffle, en vos bouches muettes
Eteindre vos clameurs,
Et qu'il emportera toutes vos voix ensemble
Comme le vent de mer emporte où bon lui semble
La chanson des rameurs!

¹³ Arany János Hátrahagyott iratal és lev. 3. k. Bp. 1888. X.

¹⁴ DEVECSERI G. ford. — Noha, mint a görög szöveg végén megadott sorszám mutatja, Arany könyvből másolta a szöveget, nem hibátlan. Pl. a szöveg első betűje ő helyett Ω-nak van írva.

En vain vos légions l'environnent sans nombre,
Il n'a qu'à se lever pour couvrir de son ombre
A la fois tous tous vos fronts;
Il n'a qu'à dire un mot pour couvrir vos voix grêles
Comme un char en passant couvre le bruit des ailes
De mille moucheçons!

Quand il veut, vos flambeaux, sublimes auréoles
Dont vous illuminez vos temples, vos idoles,
Vos dieux, votre foyer,
Phares éblouissants, clartés universelles,
Pâlissent à l'éclat des moindres étincelles
Du pied de son coursier!

Hugo V. Byronról

E vers Victor Hugo *Les feuilles d'automne* c. kötete XI. *Dédain* c. versének III. része. A vers alatti utalást, hogy V. Hugo Byronról írta e költeményt, a francia verseskötetekben nem találjuk. A cím sem pontos fordítás.

Az Összes Költemények Szemerének ajándékozott dedikált példányát a PIM őrzi. A belső címlap hátoldalán olvasható az ajánlás:

Szemere Pálnak
Petőfi Sándor

Szemere Pált — mint az 1845-ben írt, *Szemere Pálhoz* c. költeménye is mutatja — Petőfi nagyon szerette és tisztelte. Az idős barát már az 1844 végén megindult támadások idején védte őt szavaival, megnyilatkozásaival. 1846. szeptemberében az *Életképek*ben megjelent nyílt levelében adott hangot Petőfi tehetsége iránti csodálatának, tiszteletének.¹⁵

A könyvnek — mint a bejegyzésekből és Ferenczi kísérőleveléből megtudhatjuk — később érdekes sorsa volt: Reményi Ede híres magyar hegedűművész útján még Párizsba is eljutott, mielőtt a dedikációt követő 64. évben haza, ill. a Petőfi-ház tulajdonába került. (Jelenleg a PIM őrzi.)

Petőfi dedikációja alatt a következő bejegyzések olvashatók:

Reményi Károlynak
Szemere Pál

Végre pedig én kaptam e becses
ajándékot Károly öcsémtől. — Ki bírandja
én utánam? azt nem tudom — minden-
esetre kívánok annak jó egészséget, és
jó szép feleséget.

Reményi Ede
Pest. 1865. 19/1.

Reményi Ede egyike volt azoknak, kik ebben az időben a legtöbbet tették a Petőfi-kultusz érdekében: hangversenykörútjai felajánlott jövedelme tette lehetővé a budapesti Petőfi-szobor felállítását. A könyv további sorsáról Ferenczi kísérőleveléből értesülhetünk:

Petőfi Sándor összes költeményeinek 1847-i kiadása e példányát kegyes adományul a Petőfi-háznak ajándékozta az alólírt napon Bruckner Júlia úrnő. E pl. eredetileg mint a költő dedikációja mutatja, a Szemere Pálé volt, a ki Reményi Károlynak s ő Reményi Edének ajándékozta. Tőle került Alexandre Le Grand párizsi bankár tulajdonába, a ki jó barátja volt [Reményi 1875-től kezdve szinte állandóan Párizsban élt! TGy.] és Bruckner Júlia úrnő testvéreinek, Annának férje, a ki e becses könyvet Bruck-

¹⁵ FERENCZI: I. m. II. 205. 280—283.

ner Júlia úrnőnek adományozta, illetőleg hagyományozta s halála után a megboldogult özvegye adta át nővérének, ki most a legilletőbb helyre, a Petőfi-házba juttatta.

Budapest 1912. szept. 28.

Ferenczi Zoltán
alelnök

A levél végén az adományozó sajátkezű írása:

A fentieket igazolom
Bruckner Júlia.

Az *Összes Költemények* harmadik — szintén a PIM-ban levő — dedikációja Garay Jánosnak szól. A könyv ma már nincs meg, csak a kivágott dedikáció, de a lap hátoldalán levő nyomtatott szövegből megállapítható, hogy ebből a kötetből való. Az ajánlást Petőfi a belső címlap hátoldalára írta:

Garay Jánosnak
Petőfi Sándor

A korábban a *Regélőt* szerkesztő, s 1845-ben az *Életképek* „Hírlapi méh” c. rovatát vezető íróval Petőfi egyidőben elég feszült viszonyban volt, mint ezt a költő *Írói jogtapadás a Regélőben* c. írása és Vahot Imréhez 1845. június 19-én írt nyílt levele mutatja. Később azonban ez a feszültség feloldódott; ezt mutatják e dedikáció s Garaynak 1848 végén Petőfihez írt levelei is.

9—10.

Az 1848. február 1-én megjelent Petőfi Sándor *Összes Költeményei* 1842—1846. (Második kiadás. Pest, 1848. Emich Gusztáv sajátja) c., kétkötetes műnek két dedikált példányát ismerjük.

A Bankos Károlynak adott példányt jelenleg a PIM őrzi. Petőfi mindkét kötet első (nem teljes, kiadó nélküli) címlapjára beírta az alábbi dedikációt:

Bankos Károlynak
barátiilag
Petőfi Sándor

A kunszentmiklósi barátal, Bankossal 1844-ben ismerkedett meg Petőfi egy kirándulása alkalmával.¹⁶ A költő újabb kunszentmiklósi látogatásakor, 1845-ben ismét találkoztak; ennek hangulatát őrzi Bankosnak a *Pesti Divatlap* július 31-i számában megjelent tudósítása és Petőfi *Bucsu Kunszentmiklóstól* c. verse. Szorosabb kapcsolat kettőjük között azonban csak 1848-ban szövődött — Petőfi követjelöltsége és a választások alatt. A dedikáció a választást megelőző hetekben keletkezhetett, mikor többször is találkozott a kerületébe leutazgató képviselőjelölt-költő s a már 1845-től tisztségviselő, Kunszentmiklóson közbíróként működő, Petőfi megválasztása érdekében tevékenykedő, „agitáló” jóbarát. Kapcsolatuk, melyről az 1848-ból fennmaradt Bankoshoz írt három Petőfi-levél is tanúskodik, a választási kudarc után sem szakadt meg.

A kétkötetes *Összes Költemények* másik dedikált példánya a kötetben levő bélyegző szerint Ernst Lajos gyűjteményéből került az OSZK-ba. (P.-Érekly. 228/30.) Az első kötet első (nem teljes, kiadó nélküli) címlapján olvasható a későbbi kötés folytán megcsönkített ajánlás:

Orlai-Petrics Soma barátomnak
és atyámjainak
Petőfi Sándor

11.

A PIM őrzi az Aranyak ajándékozott, dedikált Moore-kötetet: *L y r i c a i b e a u t i e s o f T h o m a s M o o r e*. (Selected by Dr. H. M. Melford, ... Brunswick, Printed for and by George Westermann. 1845. 14 × 9 cm.)

¹⁶ Uo. 22.

A kötet belső címlapja alján olvasható Petőfi bejegyzése:

Arany Jánosnak
Petőfi Sándor

A bejegyzés idejéről s a könyv későbbi történetéről Kozma Andor kísérőlevele tájékoztat:

Ez a könyv 1848-ban Petőfi tulajdona volt. Ebből fordította a „Forget not the field” című költeményt.

Aztán, baráti emlékül Petőfi a könyvet Arany Jánosnak ajándékozta, mint azt a belső címlapon olvasható sajátkezű beírása tanúsítja.

Arany János ugyanebből a könyvből fordította ugyancsak a „Forget not the field”-et 1852-ben.

Garay János ebben az időben már nagyon bús és beteg volt. Arany János, hogy szenvedő költőtársának örömet szerezzen s iránta érzett becsüléséről meggyőzze, ezt a Petőfittől kapott s drága ereklyeként őrzött könyvet Garay Jánosnak ajándékozta. A könyv védőlapján olvasható Arany János dedicatioja.

Garay János özvegye, késő agg korában, halálát érezvén közeledni, a könyvet nekem ajándékozta. Én is lefordítottam belőle azt a költeményt, a melyet két dicső nagy költőnk.

Budapest 923 május 8.

Kozma Andor.

Mint korábban már láttuk, Petőfi saját könyvei közt is volt egy későbbi, 1846-i kiadású, de teljes („complete”) Moore-kötet. Ha 1848 elején még valóban e könyvből fordította a *Ne feledd a tért* c. költeményt, akkor valószínű, hogy a teljes kiadás csak később került a birtokába, s akkor adta — e már feleslegessé vált — válogatott kötetet Aranynak.

A könyvben megtalálható a későbbi tulajdonosok bejegyzése is. Az első tiszta lap közepén:

Garay Jánosnak
Arany János

A belső címlap előtti lap alján:

Kozma Andornak
Garay János Özvegye

A kemény kötés belső lapján Kozma különböző időből származó bejegyzéseit olvashatjuk:

Kozma Andor
kapta e könyvet 1905 jul. 8.

Halálom után ez a könyv a Kísfa,
ludytársaság ereklyetáráé legyen!
Kozma Andor

—
Mint hogy a Kisfaludytársaság ereklyetára még még[!] mindig s úgy látszik örökre a világ elől elzárt helyen porladoz, noha drága kincseket is rejteget, régebbi elhatáro,, zásomat megváltoztatva, ezt a könyvet a Petőfi társa,, ságnak ajándékozom a Petőfi-múzeum részére.

Budapest 1923. márczius 13. Kozma Andor

—
Ebből a könyvből fordította Petőfi 1848-ban, Arany 1852-ben a 37-ik oldalon található „Forget not the field” című verset.

Én is ebből:

Kozma Andor

A későbbi tulajdonosnak a könyvbe írt sorai tájékoztatnak Petőfi utolsó fennmaradt dedikációja keletkezési idejéről is.

A *Budapesti Hírlap* 1885. december 20-i számának „Egy újabb Petőfi-ereklye” című cikke adott hírt Sass István ajándékaról, arról a Nemzeti Múzeumba került „gyémántkiadású” kis Horatius kötetéről, „melyet neki 1849-ben Petőfi adott emlékül orvosi honorárium fejében”: *Quinti Horatii Flacci Opera omnia*, recensuit Filon, in regio Ludovici magni collegio professor. Parisiis, A. Mesnier, Bibliopolam, . . . 1828. (VIII, 229 p.).

Az OSzK-ban levő kötet (P.-Erekly. 228/25) első tiszta lapja felső felére írta Petőfi a következő dedikációt:

*Sass Istóknak
legrégibb barátjának
Petőfi Sándor*

Sass István a kötet 6—7. üres lapjára írta be a könyvre s Petőfire vonatkozó sorait:

1849ben a téli hadjárataból visszatértekor, saját maga s neje arczképével együtt adá — emlékül s szüleinél tett orvosi fáradozásom viszonzásaképen.

A közben eső sort nálam írám, ezért más színe is van.

Legkedvesebb költeménye az „aequam memento” féle volt — azért legkönnyebb ráfordítani.

Ekkor láttam utoljára — aztán

„Thou hast fallen in darkness, like a star, that shoots across the desert — when the traveller is alone and mourns the transient beam.” Ossian

Szegzardon 885. okt. 31.

Dr. Sass István

A 7 × 5 cm nagyságú, másfél cm vastagságú, bőrkötésű, zsebben hordható kis könyvet — mint a *BpH* cikkírója megjegyzi — Petőfi „csakugyan mellénye zsebében hordta. . . Szemrontás nélkül a szöveget olvasni nem lehet, miért is a kiadás inkább csak olyanoknak való, a kik már jól ismerik a költemények tartalmát s csupán az emlékezet felrisszítése végett tekintenek a szövegbe.”

Pár évvel később Ferenczi Zoltán külön tanulmányban foglalkozott Petőfi Horatius-kedvelésével s e kötettel, a kötet bejegyzéseivel is.¹⁷ Kutatásai szerint Petőfi már 1838-ban, Aszódon az egész féléven át magánál tartotta s olvasgatta Horatius műveit; a következő évben, Ostffyasszonyfán, Salkovics Péter irnokával folytatott vitában védte Horatius elsőbbségét Ovidius felett.

Mindkét ismertető megemlítette, hogy a könyv a 34. lapon könnyen felnyílik, ami arra mutat, hogy a Delliushoz címzett óda: *Ad Delliium* (Lib. II. Carm. III.) lehetett Petőfi legkedvesebb verse. A kötetben e lap aljáról egy fél cm-nyi sáv le van vágva, de hogy e kivágás mikori, azt nem lehet megállapítani.

Az ajánlás „legrégibb barátjának” kitétele a valóban régi barátságra utal, mely még 1831-ben kötődött Sárszentlőrincen az ott tanuló két kisdiaák között. Később is számtalanszor töltöttek el rövidebb-hosszabb időt együtt Sopronban, 1845-ben Borjádön — hová Sass meghívására látogatott el Petőfi — s már 1843-tól kezdve Pesten. 1848-ban Sass kísérte Petőfit Vácra, mikor híre jött, hogy a költő édesanyja betegeskedik.¹⁸ A Sass által említett „orvosi fáradozás” talán erre a látogatásra vonatkozik, de valószínű, hogy később is segített orvosi tanácsaival a később Pestre költözött öreg szülőkön.

*

¹⁷ Petőfi és Horatius. PMuz 1892. jan., 8—10. l.; márc., 37—40. l.; máj., 53—62. p.

¹⁸ P. és Sass kapcsolatára nézve l. FERENCZI I. m. mindhárom kötetében és Sass cikkeit: Tolnamegyei Közl. 1880. 48. és köv. sz., VU 1883. 50—52. sz.; 1884. 5—7., 12., 52. sz.; 1887. 1. sz. és 1888. 45. sz.

Ma már nem tudjuk hol van, de Voinovich Géza Aranyról írt monográfiájában megemlíti,¹⁹ hogy Petőfi — saját aláírásával ellátva — Aranyak ajándékozta Börne: *Gesammelte Schriften I—VIII*. (Hamburg, 1835.) c. kötetét is.

Mivel Petőfi olvasmányaira, kapcsolataira vetnek fényt, érdemes megemlíteni még pár olyan könyvet is, melyekben Petőfi-dedikáció nincs ugyan, de az ismertetések szerint Petőfitől kerültek más tulajdonába:

a) Ferenczi Zoltán említi ismertetett tanulmányában, hogy már 1839-ben, Ostffy-asszonyfán volt Petőfinek egy kis Horatius-kötete, „melyet midőn szept. 5-én Sopronba mentek, Orlaynak ajándékozott.” — A könyv ma már nincs meg.

b) Szeberényi Lajos unokája a már ismertetett cikkében *Toldy Ferenc: Handbuch der ungarischen Poesie* c., 1828-ban megjelent kétkötetes művéről ír, melyet Petőfi akkor adott el, mikor Selmecet elhagyani készülve, útiköltségre gyűjtött pénzt. A kötetbe Szeberényi Lajos ezt írta be: „Vettem Selmecen 1838. dec. 3 f. 12 p. p. Szeberényi Lajos. Petőfi Sándortól midőn Selmecet el akarta hagyni.” A beírás második fele — ezt a Petőfi név is nyilvánvalóvá teszi — később keletkezett, de, mint a cikk is megjegyzi: „e bejegyzés hitelességében semmi okunk kételkedni.” — A könyv jelenlegi hollétééről nem tudunk.

c) Csernátóni Gyula „Petőfi könyvtárához” c. cikkében²⁰ azt a Tieck-könyvet ismereti, melyet Petőfi — különösen debreceni tele alatt — sokat forgatott. Bajzának írta 1843. november 28-án: „Tieck dram. lapjait s Rötischer Kunst der dram. Darstellungját szorgalmasan olvasom; ezzel telik időm.” A könyv címe: *Dramatische Blätter*, nebst einem Anhang noch ungedruckter Aufsätze über das Deutsch Theater und Berichten über die Englische Bühne, geschrieben auf einer Reise in Jahre 1817. von Ludwig Tieck. I-ter Th. Wien 1826. Chr. Fr. Schade. 8-r. 200 p. — A könyvet később Egressy kapta ajándékba, mint erről a művésznék a cikkben ismertetett könyvbejegyzése tanúskodik: „Egressy Gábor könyvtára. Petőfi Sándor baráti ajándoka”. — A kötet a cikk írásakor már a kolozsvári ref. collegium könyvtárában volt, „hová ajándékozás útján került”.

d) A PIM tulajdonában van az az 1847-es *Összes Költemények* kötet, melyet Deák Ferenc kapott — dedikáció nélkül — Petőfitől. Az ajándékozásról csak a következő bejegyzés tanúskodik: „a szerző ajándékából”.

*

Petőfi ismertetett könyvbejegyzésein kívül többről nem tudunk; reméljük azonban, hogy ezeknek az értékes ereklyéknek sora az idők folyamán nemhogy fogyni, de gyarapodni fog.²¹

Kosztolányi Dezsőné

KOSZTOLÁNYI ÉS A PEN CLUB VÁLSÁGA

Rákosi Jenő, a Pen Club elnöke 1929 februárjában meghalt. A Pen Clubnak ezután egy ideig egyáltalán nem volt elnöke. Radó Antal, az ügyvezető alelnök ügyködött az intézmény körül, amely egyébként — úgy rémlik — nem nagy hullámokat vethetett a magyar irodalom akkortájt igen élénk vizein.

1930 decemberében meglepetésszerűen férjemet, Kosztolányi Dezsőt megválasztották egyhangúan a magyar Pen Club elnökévé. Úgy vélem, keresve se találhattak volna megfelelőbbet, márcsak a P. E. N. három betűjének szellemében sem. Poéta volt, esszéista, novella-és regényíró, amellett kitűnően beszélt a legtöbb nyugati nyelvet, franciát, angolt, németet, olaszt, jól tudott spanyolul, portugálul, sőt románul is, keveset szerbül, latinban, ógörögben otthonos volt, de újságolvasás erejéig megbirkózott svédvel, norvégval, hollanddal is. Jóindulatot, kedvességet sugárzó lénye, közvetlensége, elméssége senkit sem hagyott közömbösen.

¹⁹ I. 186.

²⁰ PMuz 1888. jan.—márc., 20. l.

²¹ Nem sokkal e cikk megjelenése előtt került kezembe — így már csak jegyzetben említhetem — egy eddig ismeretlen, valószínűleg 1847-ben kelt Petőfi-dedikáció. A Sümegi Városi Múzeum tulajdonában levő *TRIGIS ÉS HIÉNA*-kötet belső címlapján az alábbi, sajátkezü ajánlás olvasható: *Várady Antalnak barátilag Petőfi*

Kosztolányi elnökké választásától fogva kezdett a magyar Pen Club dinamikussá, érdekessé válni a sajtó, az olvasóközönség, a magyar irodalom, sőt a külföldi Pen Clubok számára is.

1931 júniusában, Hollandiában a Pen Clubba tömörült írók kilencedik kongresszusán körülbelül 250 író találkozott, 35 ország írógárdájának képviselőitében. Kosztolányi már mint a magyar Pen Club elnöke jelent meg ezen a kongresszuson, amelynek regénypályázatára a Magyar Pen Club még Kosztolányi elnökké választása előtt Földi Mihály *Káddár Anna lelke* című regényét küldte el. Férjem nem értett egyet ezzel a választással, de nem akart vétót mondani, nem akarta működését ellentétek szításával, hatalmon levő sajtóorgánumok esetleges haragjának felkeltésével kezdeni, nagyobb célra tört, a külföldi írók, szerkesztők és kiadók figyelmét és jóindulatát akarta a magyar irodalom felé irányítani.

1932 májusában Kosztolányi már nem volt a magyar Pen Club elnöke.

Ennek okát s a közbeeső idő magyar eseményeinek néhány mozzanatát igyekszem most röviden vázolni.

1931 decemberében Kosztolányi Dezső Londonba utazott, ahol is a Pesti Hírlap főszerkesztőjének kívánságára meglátogatta Lord Rothermere-t, a Daily Mail Magyarországra iránt érdeklődő főszerkesztőjét és tulajdonosát. Beszélt többek közt a magyar írók súlyos helyzetéről, mire a Lord felajánlott két éven keresztül ezer-ezer fontot az esztendő legkiválóbb irodalmi művének jutalmazására s Kosztolányira bízta ennek megítélését és lebonyolítását.

Ez az egyébként igen jelentős ajándék lett azután a görög mondai Deianeire palást analógiájára az, ami a magyar Pen Clubot felbolydította, elhintette mérgét s végül is a Pen Club válságához vezetett.

Az történt ugyanis, hogy Kosztolányi az első esztendő ezer fontját megosztva Móricz és Krúdy egy-egy munkájának ítélte, azzal a megszorítással, hogy a körülbelül tíz-tízezer pengőt jelentő összegből a jutalmazottak tíz-tíz százalékról lemondjanak a nyomorgó magyar írók javára. A két jutalmazott mű egyike Móricz *Forr a bor* című könyve, a másik Krúdy *Az élet álom* című elbeszéléskötete volt. Ez utóbbit Kosztolányinak sikerült nem egykönnyen még a kitűzött évben megjelentetnie. Tudvalevő, hogy a 32-es, 33-as esztendők súlyos, gazdaságilag válságos évek voltak.

Közbevetően két derűsebb epizódot szeretnék megemlíteni a díjjal kapcsolatban. Egyik az, hogy Hegedűs Loránd megjelent nálunk otthon a villában, leült a dolgozószoba egyik hatalmas börszölygébe és igen határozott, mondhatnám autoriteri hangon ezt mondta: „Remélem, kedves Dezsőm, hogy a díjat én kapom meg, s természetesen kész vagyok az összeg, mondjuk, tíz százalékról lemondani az arra rászoruló írók javára.”

Férjem rámvillantotta a szemét, elhúzta a száját, de nem nevetett, majd diplomatikusan ezt felelte: „Sajnos, kedves barátom, nem én döntök egymagam a díj felől, megállapodtunk, hogy bizottságot hívunk össze erre a célra, mindenesetre fel fogom vetni a nevedet.”

A másik derűsen megható jelenet az volt, amikor Krúdy Gyula, aki tudvalevően soha semmiféle előadáson, hangversenyen vagy színházban nem volt látható, most megjelent a Zeneakadémián tartott ünnepségen, ahol többek közt Kosztolányi is szerepelt a dobogón. Krúdy elől, a második sorban ült, az én helyemtől két székkal odább és Kosztolányi előadása közben két karját és fejét kérdő mozdulattal fel-fel nyújtogatva hívta fel férjem figyelmét, aki persze megértette ifjúkori barátja jelbeszédét, s arcával, szemével, egész lényével cinkosan mosolygva, öklét az akkor divatos „ilyen vas” jellel megrázogatva jelezte, hogy minden rendben van, lesz dohány, a díj fele az övé.

Miután nyilvánosságra került, hogy kik kapják a díjat, a Pen Club magukat „nemzetieknek” nevező írói megkezdtek támadásukat. Pergőtűzet zúdítottak nemcsak a két jutalmazott ellen, akik elvégre nem tehettek arról, hogy ők voltak a legérdemesebbek, de Kosztolányi személyét is kikezdték. Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Császár Elemér, Csathó Kálmán, Hegedűs Loránd és mások kiléptek a Penből s ezzel a májusra tervezett budapesti kongresszust a meghiúsulás veszélye fenyegette, mert nyilvánvaló volt, hogy az adott helyzetben a kormány egyetlen fillért sem ad a kongresszus költségeinek fedezésére. Ezután tárgyalások indultak a kongresszus megmentése érdekében. A fejleményekről Radó Antalnak férjemhez intézett következő levele számolt be:

„Kedves Barátom!

Ezennel referálok Neked a mai értekezlet lefolyásáról. Megjelent Berzeviczyn és rajtam kívül Herczeg, Csathó, Voinovich, Pekár, Császár és a Külügyminisztérium részéről Gerevich. Az ülést Berzeviczyn nyitotta meg, röviden vázolja az ügyek állását és hangsúlyozva a Kongresszus megtörténtének fontosságát. Erre engem szólított fel, referáljak az eddigi történetekről. Én elmondtam, mily régen törekszünk arra, hogy a Kongresszus Budapesten ülésessen és, hogy a legjobb kilátásaink vannak a kongresszus nagysikerű lefolyása dolgában. Hangsú-

lyoztam, milyen gúnyos röhejjel fogadták ellenségeink azt a hírt, hogy most, tíz héttel a kongresszus előtt visszaszívjuk a meghívást, és hogy ennek mennyire örülnének a jugoszlávok, akik úgymaguknak szerették volna biztosítani a Kongresszust. Megmondtam, hogy mi respektáljuk azoknak a nézetét, akik a R.-díj odaítélésé dolgában elítélik a P. C.-ot, de hangsúlyoztam, hogy Te *szabály szerint* jártál el, mert Te *zsűrire* akartad bizni a döntést és csak Heltai és Lengyel indítványára vállaltad, hogy Magad ítéleket és döntéseket az igazgatóság elé fogod terjeszteni. Megmondtam, hogy mi azt hisszük, senkisésem akarhatja a Kongresszus csúfos bukását. Sem a lemondott urak, sem mi, s legkevésbé Te, aki elnöki állásodhoz sem ragaszkodol, ha ezzel a békességet szolgálhatod. Végül kértem őket, mondják meg, mily feltételekhez kötik lemondásuk visszavonását: mi mindent megteszünk, ami teljesíthető.

Elsőnek Herczeg szólalt most fel, aki előrebozsátotta, hogy az ő és társai lemondása nem valami megrendezett tüntetés akart lenni, sőt ő nem is akarta, hogy lemondása publikáltassék. Lemondott, mert nem akart szolidaritást vállalni a P. C.-ban legutóbb történetekkel. Lépése abszolút nem irányult személyed ellen. *Ő Téged becsül és szeret*, de itt elvek harcáról van szó; arról van szó, hogy a Kongresszus is oly vezetőség alatt folyjon le, mely alatt szívesen csoportosul minden írói árnyalat. A Kongresszus elgáncsolása esze ágában sem volt: ha a megfelelő elnök áll a P. C. élére, ő is és azt hiszi társai is készséggel visszavonják a lemondást. Sem sajátmagát, sem pl. Pekárt nem tartja a tisztásra alkalmasnak, de Tégedet sem.

Az ennek kapcsán felmerült tárgyalás folyamán egyhangúlag az a nézet kerekedett felül, hogy *Berzeviczy vállalja el az elnöki tiszteletet*. Ő erre, nagy rábeszélés után, vállalkozott.

Gerevich most a Külügyminisztérium nevében nagy örömet fejezte ki a megoldáson, mely után semmisen áll annak útjában, hogy a kormány és a főváros a legmesszebbmenő támogatásban részesítse a Kongresszust, 40 ezer P. költség erejéig. Berzeviczy most azt kérte, hogy melléje kongresszusi rendezőbizottság szerveztessék és kifejezte azt a reményét, hogy abban Te is részt fogsz venni. Ezt mindenki helyeselte.

Ezzel ért véget az értekezlet, melyen sikerült megmenteni a Kongresszust, bár ez azzal a sokunkra nézve igen sajnálatos áldozattal járna, hogy Te távozol az egyesület éléről. Én, telefonbeszélgetésünkre hivatkozva, biztosítottam Herczeget, hogy Te rá fogod venni közelebbi barátaidat is, hogy fogadják szívesen e megoldást: azt hiszem, *Berzeviczy elnöksége alatt valamennyien örömmel dolgozhatunk*.

Még csak azt jegyeztem meg, hogy Gerevich felszólított, igen *sürgősen* tartsuk meg ez ügyben összehívandó rendkívüli közgyűlést. Ha tehát, mint hiszem, magad is készséggel hozzájárulsz a súlyos krízis illetően megoldásához, írd nekem, mint ügyvezető alelnöknek, hogy bejelentésedet a Közgyűlés elé terjeszthessem. Maradva meleg kézzorítással

igaz híved

Radó Antal.”

Kosztolányi Dezső lemondott a Pen Club elnökségéről, hogy megmentse a budapesti kongresszust és megkímélje a magyarságot a szégyentől. Kosztolányi lemondása azonban nem oldotta meg a belső válságot. 1932. május 12-én még a képviselőház egy csoportja is hosszan és erőteljesen foglalkozott a kérdéssel Kosztolányi védelmében. Több külföldi újság is feltárlta az ügyet, a magyar írók közül pedig harminckilencen ugyancsak Kosztolányi és a díjazottak védelmében kiléptek a Pen Clubból.

1932. március 23-i keltezéssel a következő szöveget tették közzé: „A Pen néhány igazgatósági tagja hetekkel ezelőtt olyan tüntető magatartást tanúsított, amely a vezetőség által kitűnően előkészített világkongresszus sikereit nyilván veszélyeztette. Mi, a Pen Club alulírott tagjai, éppen a kongresszus érdekében aggodalommal látjuk, hogy ez a csoport az alapszabályok megsértésével és puccszerű lépéssel óhajtja megakadályozni régi elnökségét abban, hogy a Club ügyeit tovább vezesse és a kongresszus előkészületeit a Pen Clubok szellemének megfelelő irányban tovább folytathassa. Minthogy semmiféle puccsal magunkat azonosítani nem tudjuk, és a kongresszus érdekeit éppen az ennek következtében előállott helyzet folytán veszélyeztetve látjuk, kijelentjük, hogy a Pen Club tagjainak sorából kilépünk.

Babits Mihály, Benedek Marcell, Dormándi László, Erdélyi József, Emőd Tamás, Főth János, Fóti Lajos, Földes Imre, Füst Milán, Gellért Oszkár, Gaál Andor, Illyés Gyula, Ignóus Pál, Komor András, Komlós Aladár, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Kodolányi János, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Márai Sándor, M. Pogány Béla, Nagy Endre, Nagy Zoltán, Németh Andor, Pásztor Árpád, Püskösti Andor, Relle Pál, Pakots József, Sárközi György, Schöpflin Aladár, Török Sophie, Varró István, Vitéz Miklós, Várnai Zseni, Zsolt Béla.

Közben Berzeviczy lemondott, Herczeg Ferenc nem fogadta el az elnökséget, Zsolt Béla erre — nyilván gúnyból — az ifjú József Ferenc főherceget ajánlotta, de miután a főherceg nem volt tagja a Clubnak, nem lehetett megválasztani, végül mégis Berzeviczy lett az elnök. (Kosztolányi pompás *Elnök* című szatirikus elbeszélésének a modellje).

Radó Antal a következő levelet küldte Kosztolányihoz ez ügyben.

„Kedves barátom,

Schöpflin barátunk közölte velem, hogy felkeresték őt Földi és Kárpáti és meg akarták őt kérni, egy akció támogatására, amelyet lemondásod ügyében óhajtanának megindítani. Schöpflin az akciót a leghatározottabban ellenezte, minthogy annak semmi más eredménye nem lehetne, mint Berzeviczy *visszavonulása*, a kongresszus meghíúsulása és esetleg az egész Pen Club felrobbantása. Bár Schöpflinnek az a benyomása, hogy érvei hatottak a nevezett urakra: mégis Tégedet is kérlek, hogy befolyásoddal Te is igyekezzél elejét venni minden ilyenféle lépésnek.

Melegen üdvözöl

igaz híved

Radó Antal.”

Kosztolányi enélkül a levél nélkül is mindent elkövetett, hogy a budapesti világkongresszus lehetőleg zökkenőmentes legyen. Részt vett a külföldi írók fogadásában, többeket kedvesen vendégül látott otthonában és egyetlen szóval vagy mozdulattal sem árulta el, mennyire kétségbeesett, nem azon, hogy nem ő az elnök, hiszen ez csak fáradtságtól kímélte meg, de a magyar irodalom és a magyar közélet reménytelen sorsán, amely oly pregnánsan megmutatkozott ebben az egyébként jelentéktelennek tűnő válságban.

Talán nem érdektelen, ha a Pen-üggyel kapcsolatban közlöm Krúdy Gyula két levelét. Az első január 31-ről keltezett.

„Kedves Dezsőm” írja Krúdy „nemesszívű indítványodat boldogan megszavazom. Adjunk a szegény gyerekeknek a Lord fontjaiból amennyit te jónak gondolsz.

Ellenben van egy különös, személyes kérésem, amelyet olyan bizalommal terjesztek eléd, mint eddigi kérelmeimet. Amennyiben reménységem valóra válna és a nevezett díjat megkaphánám: nem szeretném azt nyilvános gyűlésen kézhez venni. Részemre igen nagy veszélyt jelentene nyilvánosan ennyi pénzt mutogatni, ismervén kiéhezett hitelezőimet, olyan rohamot várhatok testi épségem ellen, hogy még Óbudáig sem érhetnék el a kinccsel, pedig arra itt leginkább számítanak.

Másszóval azt szeretném, ha a díjat előbb vagy utóbb az ünnepély megtörténténél kaphatnám kézhez, hogy én disponálhassak az életem zaklatói felett, ne pedig ők erőszakoskodjanak velem. Igaz, hogy régi, kipróbált adós vagyok, de még ennyire nem voltam eladósodva. Legalább kis pihenést szeretnék februárban a Te jóvoltodból. Azt hiszem ez teljesíthető.

Bocsáss meg, hogy ennyire igénybe veszem gondoskodásodat, de drágalátos magaviseleteddel felhatalmaztál erre.

Öllelek, csókollak Isten áldjon meg.

Krúdy Gyula (III. Templom u. 15)”

A másik levél több, mint egy évvel későbből, 1933 márciusából keltezett.

„Kedves Dezsőm,

Levelem elküldése után jutott eszembe a következő mondanivaló. Hozzad intézett levelemben nem könyörödományt kérek, az idei Rothermere díjból, hanem csak annak az 50 (ötven) angol fontnak a kellő formák közt való visszaadását, amelyet tavaly, gazdagember állapotomban gondolkodás nélkül felajánlottam a jótékony célra, nem gondolván arra, hogy egy év múlva magam is jótékonyásra szorulok.

Kedves Dezsőm, ha valaki megérti védekezésem: Te vagy. Tépd össze tegnapi leveletem, valamint ezt is. Régi igaz híved

Krúdy Gyula.”

Annak a bizonyos levélnek a tartalmára én bizony nem emlékszem már, lehet, hogy férjem meg se mutatta és összetépte, míg az itt közöltet eltette, márcsak Krúdy édes-keser életének és portréjának az utókor számára való megőrzése okából is. Az is lehetséges, hogy tervezte, egyszer majd megírja életét valamilyen formában.

Kosztolányi számára a Pen ügynek voltak még 1933-ban utóregzései. Néhány hírlapi cikk megvádolta az 1933-as évi raguzai Pen kongresszus felrobbantási kísérletével. Egy levélről

írtak, amelyben állítólag tiltakozott Kosztolányi az elnökségnél a magyar hivatalos küldött elismertetése ellen. Nevetséges és képtelen vád volt ez. Azután a Magyar Hírlapban megjelent *Radó Antal nyilatkozata az apokrif Kosztolányi levelekről* címen:

„Hazaérkezve a raguzai Pen-Kongresszusról megütközéssel olvastam több napilapban azt a hírt, hogy Kosztolányi Dezső levelet intézett a francia delegáció elnökéhez azt indítványozva, hogy Raguzában megjelent magyar Pen küldöttségét zárják ki a kongresszusból, mert a legjobb magyar írók nem tagjai a Pen Clubnak. (Ez igaz volt, de a levél nem, K. D-né). Kijelentem, hogy ilyen tartalmú levélről tudomásom nincs. A francia delegáció vezetője sem velem folytatott magánbeszélgetésünk során, se a végrehajtó bizottság ülésén, se a kongresszuson ilyen levélről említést nem tett, más sem tud róla, amiből nyilvánvaló, hogy ilyen levél *nem is létezik*. Ezt Kosztolányi védelmében kötelességemnek tartom kijelenteni.”

Schöppflin Aladár pedig a Pesti Naplóban nyilatkozott, így:

„Csodálkozással hallottam idehaza Budapesten, hogy a lapokban olyan hírek jelentek meg, hogy Kosztolányi Dezsőtől valami tiltakozó levél vagy távirat érkezett volna a magyar Pen Club delegációjának illetékessége ellen. Raguzában ilyen tiltakozásról senkise hallott semmit, ilyen tiltakozást oda senki nem küldött. Sőt ellenkezőleg a végrehajtó bizottság a magyar Pen Club ügyét ad-acta tette, amiben jelentős része volt annak, hogy Kosztolányi a központi főtitkárhoz, Cremieux-höz néhány héttel a kongresszus előtt levelet intézett, azzal a kéréssel, hogy a mi ügyünket ne tárgyalják.

Schöppflin Aladár.”

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy Gellért Oszkár tévedett, amikor *Kortársaim* című kötetének 149. oldalán azt írta, hogy Móricz csak ötezer pengőt kapott a Rothermerek-díjból. A díj évente ezer-ezer font, tehát az első évben egyenként ötszáz-ötszáz fontot kaptak, tíz százaléknyi levonással a nyomorgó írók számára. Egyébként sem valószínű, hogy öt-ötezer pengőnyi összeg miatt annyira felbolydult volna egy csomó úgynevezett „nemzeti” író, hiszen az éventei magyar Baumgarten-díj is négyezer pengőt tett ki s ennyit évente több magyar író is kapott, sőt egyik-másika, például Schöppflin is nem is egy ízben, de Krúdy leveleiből is kiténik, hogy 50 fontnyi összegről, azaz a tíz százalékról mondott le a „szegény gyermekek” javára, s ezt az ötven fontot kérte vissza a második esztendő összegéből, amelynek odaítélését már nem Kosztolányi irányította. Ebben is téved Gellért Oszkár, egyrészt akkor férjem már nem volt a Pen elnöke, másrészt ő akkor súlyosan beteg volt. Szentül hiszem, hogy betegségét siettetette és súlyosbította az a lelki válság, amelyet a magyar irodalom válsága okozott.

Hegedűs Nándor

ADY-ENDRE MYLITTA-VERSEI

Őszi piros virágok — így nevezte el Ady Endre a „Ki látott engem” c. verses kötetében azokat a szerelmes verseket, amelyeket 1913-ban és 1914 elején írt. Csaknem 50 év pergett le azóta, hogy ezek a költemények megszülettek, de az irodalomtörténetben fel sem merült a kérdés: kik ihlették ezeket a verseket? Az őszi piros virágok asszonyai ismeretlenek maradtak.

A ciklusban a legtöbb verset bizonyos Mylitta nevű nő kapta, akivel Ady a Mária-Grün-i szanatóriumban ismerkedett meg. A költő Léda után hozzá írta a legtöbb verset. Legelső feladatunk, hogy lehető pontossággal összeállítsuk azokat a költeményeket, amelyek megírását a Mylitta-szerelemnek köszönhetjük. A versek egy részét a Nyugat hasábjain nyíltan Mylittának „küldte” és itt semmiféle bizonyításra nincs szükség. Viszont vannak versek, amelyekről csak akkor tudjuk bizonyossággal megállapítani, hogy Mylittának szóltak, ha Mylitta leveleivel és verseivel — mert Mylitta költőnő is volt — összevetjük.¹ Ady szerelmes versei az említett időben a Nyugatban jelentek meg, a „Ceruzasorok Petrarca könyvén” kivételével, amely a Vasárnapi Újságban látott napvilágot. Induljunk el tehát a versek megjelenésének dátuma szerint.

1913. május 1. És mégis kikiáltom. Mylitta 1913. május 5-én kelt levele kéri Adyt, vigyázzon mindenre, ami a nyilvánosság elé kerül. Feltehető, hogy erre már korábban is intette és ez a vers akar felelet lenni a kérelemre és figyelmeztetésre.

¹ Mylitta levelei és versei az MTA kéziratárának 1951.7. sz. csomagjában találhatóak.

1913. május 1. *Feleselés egy asszony-verssel.* Mylitta versei között van az alábbi vers Mária-Grün-i levélpapíron. Minthogy Mylitta előbb utazott el a szanatóriumból, mint Ady, világos, hogy Mylitta ezt a verset akkor írta, amikor még a költővel együtt tartózkodott a szanatóriumban. Így Ady is nyomban alkotta meg válaszként a *Feleselés egy asszony-verssel* c. költeményét, ha ez később jelent is meg. Íme Mylitta verse: (címe nincs)

Sudár fa állott, őríasi,
Tavaszelén a napsütésben,
Ezer a lombja s a virági
Büszkén ragyogtak hőszin fényben.

Véletlen kertjében bimbózott
Pazar dús virágsátor, kevély,
Hamis asszony odalopózott,
Pajzán és huncut jó-rossz személy.

Gondoltam hanyag keze, a szél
Belekapott galyba, virágba,
Hullott, keringett a sok levél
Belesodródva forgó árba.

Volt két virág más másik ágról
De egy volt szirmuk s kelyhük színe,
Alig nyíltak s tudtak egymásról
Széjjel sodródtak már messzire.

Dühös örvényben, forgatagban,
Egyik ide, másik odaszállt.
Míg végre piros alkonyatban
Szél koma belefáradt, elállt.

Pihelve egymás mellé hulltak,
Két fáradt virág más-más ágról,
Félőn, halkán összesimultak,
Megremegtek a boldogságtól.

Tudták jól, hogy röpke az idő
S hogy az övék csak egy pillanat,
Hogy vihar, kegyetlen fuvás jó,
S széjjel rántja egy új forgatag.

És szomorúság volt a nászuk,
Édes, tiszta, bánattal teli,
Színesebb, mélyebb virulásuk
S összeforrt szívük harmatkönny fedí.

Ha ezt a szöveget összehasonlítjuk azokkal a sorokkal, amelyeket belőle Ady idéz a *Feleselés egy asszony-verssel* c. költeményében, megállapíthatjuk, hogy Ady javított Mylitta versén (a „harmatkönny” például Ady régi szava). Csak egy-egy szót vagy szóférfest változtatott, de milyen más a vers Ady javításai után. Például Mylitta ezt írja:

Gondoltam hanyag keze, a szél,
belekapott galyba, virágba.

E helyett Ady ezt a két sort így idézi:

Szeszély-asszony hanyag keze, a szél
Belekapott galyba, virágba.

Május 16. *Könyörgő májusi levél.* Ugyanazzal a mottóval, mint a könyvben: „Je sais ton coeur, mon coeur... a csak egy-Asszonynak küldöm.” A verset Ady a *Ki látott engem?* kötetben nem az *Őszi piros virágok* ciklusba iktatta be. „Csak azt tudom, hogy elmentél hamar”

— ez a sor egymaga amellet érvél, hogy a vers Mylittának szól. De bizonyítja ezt W. V.-nek (Wertheimstein Viktor) a Politika című lapban közzétett cikke is². „Napokon át hallottam (Mylitta) dicséretét és láttam a *Könyörgő májusi levél* kéziratát „je sais ton coeur, mon coeur — a csak egy-Asszonynek küldöm.” „Így ajánlotta a verset Mylittának.”

Június 16. *Ha vérharmat kell.* Az, hogy „nem ígértél”, Mylitta mellett tanúskodik. Ilyen kijelentést Mylitta leveleiben olvashatunk. Június 2-án ezt írja Adynak: „Én nem ígérhetek Magának semmit, hiszen meg vagyok kötve és különben is érzéseket ígérni nem lehet, pe barátságomat odaadtam és nem vonom vissza, ha bármi történjék is. Megpróbáltam „tanácskozni” magammal és vizsgáltam magamat, ha Maga most elhagyna, még üresebb és sötétebb volna a világ és szegényebb volnék újra egy reménnyel. De becsületes akarok lenni és azért könnyezve mondom: én nem tudom milyen leszek és ha nem tud bennem bízni és várni esetleg ígérét nélkül, én nem akarom hitegetni és nem akarom, hogy szenvedjen.”

Július 1. *Ijű sirályi kedvek.* Velencébe üzen benne és Mylitta ekkor Velencében tartózkodott.

Július 1. *Erdőben, esős délutánon.* A Nyugatban minden ajánlás nélkül, ellenben a kötetben, mégpedig *A kényszerűség jája* c. ciklusban ezzel az ajánlással: „Révész Bélának küldöm, a régi Révésznek, a régi Ady.” 1914-ben, amikor a *Ki látott engem?* megjelent, már elhalványodott a vers eredeti célja és Ady bizonyára valamely előttünk ismeretlen apropóból akarta Révész Bélát megajándékozni ezzel a mottóval. A versben ezt a szakaszt találjuk:

Az asszonyom?
Ha ifjabb lennék, tán szeretne,
Így csak renyhe
Lassu, kis ígérető
Pillantást küld el vétve,
Én pedig másolt, régi lázaimat
Küldöm cserébe.

A „lassu, kis ígérető pillantás” valamint az a tény, hogy 1913 júniusában, amikor Ady ezt a verset írta, még mindig Mylittát tarthatjuk legfontosabbnak az életében, a verset csaknem teljes bizonyossággal a Mylitta-versek sorába iktatja.

Július 16. *Most követeltek magamnak.* A félszek és tilalmas körülmények, amiről a vers énekel, kiütköznek Mylitta ekkori leveleiből. Június 2-án kelt Mylitta-leveleiből idézzük a következő sorokat. „Maga először azért kellett nekem, mert szerettem a társaságát és mert ugy-e kötelessége az embernek a szépet keresni és a haladást. De mert költő volt és ezért a szememben nagy érték, egy lépést sem tettem Maga felé. Aztán félttem is; először, hogy csalódom majd az emberben, később attól félttem, hogy nem fogok csalódni. Nem akartam ilyen fáradtan, összetörtten belemenni az ütközetbe, mert éreztem, hogy gyöngye vagyok és nem bízhattam se magamban, sem Magában. Mégsem kerülhettük ki egymást. Most itt állunk szemközt egymással és félünk egymástól.”

Augusztus 1. *Tüzes trónod körül.* Ezt a verset helyezte a költő az *Őszi piros virágok* ciklus élére, miután az egész ciklust a könyvben ezzel az ajánlással látta el: „Mylittának, a legpogányabb nőnek és istennőnek s annak a Mylittának, aki éppen a legszeretőbb és legszeretettőbb.”

Október 1. *Nem hagyom abba.* A kötetben minden ajánlás nélkül. Ellenben a Nyugatban ez áll fölötte, a cím alatt: „Küldöm valakinek, ha akarja.” Mylitta ekkor a bécsi Cottage szanatóriumban van és az akadémiai kéziratárban ebből az időből csupán háromsoros levelező lap található tőle. Augusztusról Mylitta levelei hiányoznak. Így tehát csak mint feltevést állíthatjuk, hogy a vers neki íródott. Tartalma: a biztatás, fogadkozás, bátorítás, Mylitta mellett érvél.

Szeptember 15. *Keserű imádságok Mylittához.* Hat vers.

Október 1. *Őszülő erdők rettegése.* A Nyugatban ezzel az ajánlással: „Mylittának az őszben reménytelenül megjelenőnek.” A kötetben az ajánlás elmaradt.

Október 1. *Be szépre nőttél bennem.* A Nyugatban ezzel a mottóval: „Valakinek, akinek kis csőrét máig sem kaphattam meg igazán.” Az ajánlás a kötetben hiányzik.

Október 16. *Négy címetlen vers.* Mottó: „Mind a négyet Mylittának küldöm.” A kötetben azonban a költő a verseket szétparcellázta és részben másoknak ajánlotta. 1) *Nagyon közelbe kerültünk.* Ennek csak címet adott. 2) *Őszi piros virágok.* Ez a kötetben a következő ajánlású kísérelő sorokat kapta: „Lesznai Anna asszony, aki olyan jóságos, drága barátom, szeretni fogja talán ezt a verset és megvédi bántói ellen.” 3) *Megköszönöm, hogy vagy.* Ezzel a címmel került

² Ady Mária-Grünben, Politika 1949. január 29.

a kötetbe. 4) *Oh júrcsa élet*. A kötetben ezzel az ajánlással: „Sándor Lászlóknak szeretettel.” Ez mindenesetre a legkülönösebb. Nyanyuci becenevű szerelmének olyan verset ajánl, amelyet eredetileg Mylittának írt. Ez feltűnően mutatja, hogy Ady kötetbeli ajánlásaiból nem mindig lehet helyes következtetést levonni.

November 1. Elmetem szemem látottjait. „Mylittának küldöm szívesen” — írja Ady a Nyugatban. A kötetben az ajánlást elhagyta.

Ugyanebben a számban közli *A legfőbb várta* c. versét, ezzel az ajánlással: „Kis senkimnek küldöm.” Ez a mondat a kötetből kimaradt. Minthogy a „kis senki” az *Elmetem szemem látottjait* című és Mylittának ajánlott versben is előfordul, joggal feltehetnők, hogy ezt a verset is Mylittának szánta. De a költemény műzsáját világosan elárulja ez a két sor: „Gyermekek, aki nem tőlem vagy nemzett S gyermekem mégis és én a tied talán.” Baróti Mariska nevű nő levelezésbe kezdett Adyval és megkérte a költőt, tekintse magát apjának és őt a gyermekének. Levélben is megkapta Adytól ezt a verset.³ Így tehát ezt a verset nem sorolhatjuk a Mylitta-versek közé.

November 16. Új tavasz ez. Problematisus vers. Két mozzanat Baróti Mariska mellett szól. Az egyik, hogy a leány 1913 novemberében Pesten járt és Adyval telefonon beszélt. A másik a „hóságod”. Mariska ekkor még fiatal leány volt. Viszont ellene szól ez a sor: „Karjaim kik ölelve tartanak.” Ady és Mariska személyesen sohasem találkoztak. De Mylitta-versek sem tekinthetők.

Ugyanebben a számban találjuk a *Nő van mellettem* c. verset, amelyet Ady kiemelt a ciklusból. Továbbá: *Aki magának él*. — Ebben a versben ismét szerepel a „Kis Senki.” Egyiket sem lehet Mylitta-versek mondani. A dec. 1-i számban a „*Becéző simogató kezek*” és a dec. 16-i számban az *Élet helyett órák* c. költemény Dénes Zsófiának szól.

1914. január 1. Életbérem sírva panaszlom. A versben megemlíti Mylitta nevét.

A Nyugat 1914. január 16-i száma két verset közöl: *Vándor téli hold* és *Talán Hellászt küldött*. Miért maradtak ki ezek a *Ki látott engem?* kötetből és kerültek *A halottak élén* kötetbe, nem tudom. Az első verset Földessy Gyula Dénes Zsófiához írotnak mondja⁴, bár a nevének nem írja ki. A másodikról Dénes Zsófia az *Élet helyett órák* című könyvében maga állítja, hogy ezt Ady neki írta.

1914 február 1. Egy napló kezdete. Mottó a Nyugatban: „Mondjuk: január huszonkilencedik napján.” Ezek a sorok vallanak arra, hogy a verset Mylittának írta:

Rend, félelem, szanatórium,
Elmaradt csókok s duplával ígérték:
Értek-e valamit és mennyit értek.

A költemény kötetben csak 1954-ben jelent meg mottó nélkül. Az Ady-múzeum II. kötetében az *Ady-versek időrendje* c. cikkben ez a vers címe: *Naplótöredék egy szanatóriumban*.⁵ De ezt a címet sem a Nyugatban, sem az 1954. évi kiadásban nem lehet felfedezni.

1914 április 1. Kár volna érted. Szintén *A halottak élén* c. kötetben jelent meg. Bajos meghatározni, kihez íródott. A vers szövege előtt ez a sor olvasható: „Levél valakihöz vagy valakikhez.” Úgy látszik, tudatni akarta valamennyi szerelmével, hogy „el kell köszönni.” A kötetben ez a mottó elmaradt. Nem állíthatom, hogy a „valakik” között gondolt Mylittára is és így ezt a verset sem számíthatjuk oda a Mylitta-versek közé.

1914 Május 1. Én bús ibolyavetésem. Ismét olyan vers, amely nincs a Mylitta-ciklusban, sőt a *Ki látott engem?* kötetben sem. Földessy Gyula nehezen asszociálható versnek ítéli.⁶ A Mylitta-levelek beható tanulmányozása sem jön a költemény megfejtséének segítségére, mert a levelek — legalábbis azok, amelyeket ismerünk — 1913 októberében egy kivételével megszűnnek és csak 1914. áprilistól bukkannak fel újra. Biztos megállapítást nem lehet megkockáztatni. De az „egy szó” valószínűleg arra céloz, hogy Mylitta nem tudta a döntő szót kimondani.

Dr. Kardeván Károly nyug. középiskolai tanár azt mondja nekem, hogy ezt a verset Ady 1917-ben saját kezével lemásolta és Zsófia nevű lőcsei rajongójának elküldte, mintha közvetlenül neki írta volna. Kardeván Károlyt hiteles tanúnak tekinthetjük, mert 1917-ben Lőcsén tanárkodott. A költeményben lefestett körülmények egyeztek véletlenül Zsófia életviszonyaival és így a fiatal hívő joggal vélhette, hogy Ady egyenesen neki írhatta a verset. Hiszen kötetben nem találhatta fel, mert csak *A halottak élén* c. könyvben jelent meg 1918-ban.

³ LUKÁCS ISTVÁN: Ady hőfehér szerelme. Az Est 1934. március 10. szám.

⁴ FÖLDESSY GYULA: Ady minden titkai. Atheneum 1949. 227. „Akiről itt szó van, továbbra is, Ady élete végeig hűséges barátja maradt Adynak.”

⁵ Ady verseinek időrendje. Összeállította FÖLDESSY GYULA. Ady múzeum II. 13.

⁶ FÖLDESSY GYULA, i. m. 226.

A Nyugat ugyane számában jelentkezik az első Csinszka-vers: *Vajon milyennek láttál?* és ezzel a Mylitta versek sora végleg lezárul.

Szigorú mérlegelés szerint is kétségtelen, hogy Ady 24 költeményt írt Mylittához. Eppen elég szép számú alkotás ahhoz, hogy végre megtudjuk: ki volt ez a múzsa? Hiszen Petőfi csak egyszer találkozott a borjádi Erzsikével, akivel a négy ökrös szekér ballagott és mégis ennek az egy találkozásnak és ennek az egy költeménynek milyen tekintélyes irodalma van. Mylittával is meg kell tehát ismerkedni. Ki volt Mylitta és milyen kapcsolata volt Adyval?

Böllöni György Az igazi Ady című művében azt írja⁷, hogy 1913 tavaszán ezeket a sorokat kapta Adytól Mária-Grünből, ahol a költő ekkor megismerkedett Mylittával: „Hát ti rossz emberek egészen elhagyatottak engem? Nem irtok, nem jöttök. Még csak az Érdekes Ujságot sem külditek. Ha jöttök, kellő időben tudassatok, mert esetleg Bécsbe szaladok fel két napra. Egyébként 77 és fél kiló és reménytelenül szerelmes vagyok.”

Ady életrajzából is megállapítható, hogy ez a szerelem körülbelül egy évig tartott. Ady egy ízben, 1913 májusában inkognitóban és titokban felszökött a Grác melletti Mária-Grün-i szanatóriumból Pestre, kétségkívül azért, hogy Mylittával találkozzék.⁸ Ez a „reménytelen” szerelem azonban nem lehetett nála mindent betöltő kizárólagos nagy érzés.

Érdekes, esős délután című versében a már idézett szavak: „Az asszonyom? — Ha ifjabb lennék, tán szeretne — Így csak renyhe, — Lassu kis ígérő — Pillantást küld el véte — Én pedig másolt, régi lázaimat — Küldöm cserébe.” Ezek a sorok arról árulkodnak, hogy Ady csak holmi utánérzett, szokványyszerelmet tudott Mylittának felkinálni.

Ady Lajos a költő Mária-Grün-i szerelmei között (mert más nővel is barátságot kötött itt) így emlékezik meg Mylittáról.⁹

„A másik komolyabb szerelmet — s ezúttal csakugyan nem blaszfémia a szó — Mylitta ébresztette benne. Mylitta pesti asszony volt, akinek a Sors mindent megadott — derék urat, szép gyerekeket, anyagi jólétet, társadalmi pozíciót — egy kicsit az irodalommal (talán az irodalomtörténettel is) óhajtott kacérkodni. Maga is poetrix volt. (I. *Feteselés egy asszony-verssel.*) A Bandi részéről sem komolyan indult először a dolog s komollyá talán csak az tette, hogy Mylitta kockáztat és áldozatok nélkül akart regényt szőni. E a Bandi szemében új és izgató momentum volt s talán éppen emiatt nem ért véget Grünnel a dolog s kora ősszel még titkos szerelmi séták folytak a pesti csendes utcákon. S Bandi oly izgalommal sietett el ezekre, mint akár diákkorában a Zsóka-randevúkra a zilahi piac vadgesztenyés korzójára. E késői, éterikus szerelem azonban elsuhant az őszi verőfényvel együtt, emlékek mindössze néhány vers maradt s októberben már a Magyar Király lett újból a tanyája, ahova pedig megint „illetlenül fiatal utak, sőt tolvaj ösvények vezettek.”

Ady Lajos egy lapjai jegyzetben ezt írja még: „Egy kicsit restellte tőlem ezt a diákos szerelmet s ez okból némi cinizmussal így emlékszik meg Mylitta grüni távozásáról: „Egyébként ama szívbeli bánatomon kívül, hogy elutazott az édes, drága X-né, jól vagyok. (A levél eredeti szövegében M-né áll és Ady Lajos tapintatból írt X-nét)¹⁰”

Ady Lajosné könyve: *Az ismeretlen Ady*, szintén beszél Mylittáról. De ennek a részletnek Ady Lajoséhoz semmi köze, hanem a könyv igazi írójának, Dénes Zsófiának Ady Mylitta-versei nyomán kidolgozott fejtegetését tartalmazza. Közvetlen adat nem olvasható benne. Hogy Dénes Zsófia ismerte-e Mylittát, nem derül ki. Aligha. Ady Lajosné pedig bizonyára nem találkozott vele.

Egyetlen tanú ismerte Ady környezetéből Mylittát abban az időben személyesen: Wertheimstein Viktor. De ő sem akkor, amikor Mylitta még a Mária-Grün-i szanatóriumban tartózkodott, hanem néhány hónap múlva üdült együtt Mylittával a Cottage-szanatóriumban, Bécsben.

Wertheimstein Viktor nagyváradi ember volt. 1908-ban részt vett a Holnap megalakításában és talán pénzübeli támogatásában is. (Ezt ugyan ő előttem mindig kereken tagadta.) Szorosabb barátság közte és Ady között Mária-Grünben szövődött.

Wertheimstein Viktor a Politika című budapesti hetilap már említett 1949. évi január 29. számában W. V. aláírással, „Ady Mária-Grünben” címmel tárcát közöl és Ady Mária-Grün-i szerelmeiről, mint szemtanú, ezeket írja:

„Mylitta — ezt a nevet adta Ady annak a pesti asszonynak, akivel ott ismerkedett meg és akihez annyi verset írt. Az első múzsa Léda után.¹¹”

⁷ BÖLLÖNI GYÖRGY: *Az igazi Ady*. Párizsi kiadás 262.

⁸ BELLA GYÖRGY: *Ady válogatott levelei*. 416., 418. Hatvany Lajos: *Ady I.* 249.

⁹ ADY LAJOS: *Ady Endre*. Amicus kiadás 1923. 169.

¹⁰ Uo.

¹¹ Ez tévedés. Az első múzsa Léda után „Ada”, volt, a költő adta ezt a nevet egy aradi hölgynek, akivel 1912-ben egy budai szanatóriumban ismerkedett meg, és több verset írt hozzá. L. MITTAY BÉSZLŐ: *Az ismeretlen Ada*. Pesti Napló 1933. dec. 24. 57.

Már eltávozott a pesti asszony Grünből, amikor én odaérkeztem de Ady sokat beszélt áradozva róla és panaszkodott, hogy mennyire hiányzik neki. Finom, kulturált asszony volt és mint sóhajta mondta: megközelíthetetlen! Hideg volt és fölünyes, de okos és gyönyörű; bevallotta: megzavarta. Leírta selymes szőke haját, álmodozó kék szemeit, ringó járását. Napokon át hallottam dicséretét és láttam a *Könyörgő májusi levél* kéziratát „je sais ton coeur mon coeur — a csak egy-Asszonynak küldöm.” Így ajánlotta a verset Mylittának. Tudjuk, hogy ez év végén ismét találkozott vele Pesten, egyelőre azonban Grünben vígasztalódott: volt választék elég. Ott volt például egy csinos resicabányai menyecske, egy marburgi sörgyáros özvegye és végül egy naív vidéki asszonyka, akit Ferinének nevezett. Ezekkel szórakozott a költő. Feriné néhány napi udvarlás után megszedült, válással, házasságtervekkel foglalkozott már, de végre is sirva búcsúzkodott és elutazott a „kis kék dereglye”

„Vasút-kocsidban megigazítom
Siratón, hajh a párnád.”

És jött még egy asszony férjestül, mind a ketten morfinisták. Mylitta és Feriné után „Nyanyuci” lett a kedvenc, nem kis aggodalmára dr. Forenbachernek a morfium miatt, mert betegét amúgyis sokat foglalkoztatta Baudelaire, „Paradis artificiel”-je: a morfium, ópium és a hasis, órákat töltött a házaspár szobájában. Így élt a rajongó asszonyok között, de már akkor levelezett egy ismeretlen lánnyal”...

Eddig szól Wertheimstein Viktor cikke.

Engem Wertheimstein Viktorhoz félévszázados barátság kötött és mióta Adyval behatóan foglalkozom, sokat faggattam őt a Mária-Grün-i közjáték felől. Ő azonban, miután tudomása szerint Mylitta még élt Ausztráliában, sőt azt is hallotta, hogy leánya talán Budapesten lakik, nem volt hajlandó többet közölni Ady szerelméről, annál, amit elmondhatónak vélt. Wertheimstein Budapesten, majd Nagymaroson élt, 1957-ben kivándorolt Londonba és 1959-ben Bécsben meghalt. Halála előtt még néhány nappal levelet kaptam tőle Londonból, de ebben ismét megtagad minden kimerítőbb felvilágosítást.

Mindaz, amit nekem elmondott és amit előtte jegyeztem le (feljegyzéseimen még dátumot is olvasok: 1957. február 15) a következő:

Mylitta: dr. Machlup Henrikné Zwack Mici.¹² Mylitta Machlup halála után férjhez ment Molnár Árpádhoz. Más verzió szerint Rázsó debreceni főispánhoz.^{12a} Mindkét férfi a Pest Magyar Kereskedelmi Bank főtisztviselője volt. Machlup később Kismartonra magyarosította a nevét. Én Mylittával nem Mária-Grünben, hanem a bécsi Cottage-szanatóriumban ismerkedtem meg. Én Mária-Grünből elutaztam Ostendebe és odakaptam Adytól egy levelezőlapot ezzel a szöveggel: „Grün fölötté népes, de hiányoztok: te, Neumanné és Mlle Medence no és Resica. Köszönöm, viszont vigyázz magadra és ne siess Váradra, oda az ember mindig idejében érkezik. Ólél és köszönt, írj, Endre”.

Wertheimstein nekem ajándékozta a levelezőlapot.

Egy másik levelezőlapot Ady Semmeringről írt 1913. május 13-án Mária-Grünbe ezzel a szöveggel: „Édes Viktorom, köszöntelek, én még hamarabb érkezem hozzád az üdvözlétnél. Ólél Ady.” Ez a levelezőlap is az én birtokomban van.

Az első levelezőlapon még a következő aláírások láthatók: Sándorné (Sándor Lászlóné, akit Ady Nyanyuci néven becézett), Sándor Pista (dr. Sándor István jelenlegi budapesti ügyvéd, Nyanyuci fivére, aki Adynak később állandó ügyvédje volt Budapesten és több perét vitte) és Feriné (dr. Weisz Ferencné, temesvári asszony), „a kis kék dereglye.”

Ezek után igyekezzünk pontosan megállapítani a Mária-Grün-i naptárt.

Ady Endre, Ady Lajos szerint,¹³ 1913. március közepén utazott el Mária-Grünbe. Ez tévedés. Ady március 13. dátummal ír levelet onnan Bölöni Györgynek. De már ezt megelőzőleg dátum nélkül ír neki és ebben ez áll. „Az én megoperáltatási ügyem nehezen megy.”¹⁴ Tehát már gyógykezelték, vagy mint ugyanekkor Ady Lajosnak írja „nagy puhatolózások

¹² Machlupné nevét először FRANYÓ ZOLTÁN írja le a marosvásárhelyi Igaz Szó V. évfolyam 11 (1967. nov.) Ady-számban helytelenül így: „a finom kulturájú Machlukné.” Többet nem tud róla.

^{12a} L. HORVÁTH BÉLA Ady-dokumentumok, Jelenkor (Pécs) 1961. évi 4. sz. Horváth Béla Dénes Zsófia szóbeli közlésére hivatkozik. De mivel Wertheimstein Viktor a húszas-harmincas években a Magyar Ált. Hitelbank igazgatója volt, nézetem szerint jobban ismerte a pesti bankvilág előkelőségeinek családjait, mint Dénes Zsófia.

¹³ ADY LAJOS I. m. 156.

¹⁴ BÖLÖNI GYÖRGY I. m. 261.

kísérletezések.”¹⁵ Tehát vizsgálják. Azt is közli még, hogy Pintér Jenő küldeményei meg is érkeztek hozzá.¹⁶ Világos mindebből, hogy Ady nem március közepén érkezett a szanatóriumba, hanem jóval előbb. Ezt megerősíti Ady Lajosné is.¹⁷

Ott volt-e már akkor Mylitta? Lehetséges. Az kétségtelen, hogy Mylitta 1913. április 25-én utazott el Mária-Grünből, mint ez a költőnek Ady Lajoshoz intézett leveléből kiderül.¹⁸ Egy Mária-Grün-i tartózkodás éppen úgy tarthat négy hónapig, mint négy hétig és így az elutazás dátumából nem lehet az érkezés dátumára következtetni. Kettejük együttlétét öt-hat hétnél hosszabb időtartamúnak nem taksálhatjuk.

Érdekes, hogy Ady ez időben, 1913 áprilisában Boncza Bertának is ír levelet Mária-Grünből és ebben ezt olvassuk: „Próbálok elvegyülni az emberek közé, már ti. grüni sorsfársaim közé, kik között csinos asszonyok is vannak, de a barátkozás nehezen megy. Két év óta nem igen tudok új barátságot kötni.”¹⁹ Ady itt igyekszik elhessegetni a gyanút, mintha új szerelmekbe bocsájtkoznék.

Fehér Dezső, a Nagyváradai Napló főszerkesztője 1913 márciusában és április első napjaiban szintén Mária-Grünben tartott kúrárt. Onnan április első hetében érkezett haza Nagyváradra, ahonnan nyomban levelet írt Adynak Mária-Grünbe.²⁰ „Szeretném hinni, hogy azóta még jobban erőre kaptál és az egészséged is kielégítőbb, amiben bizonyára nagy része van az engem mindenképen méltón helyettesítő bájos Zsóka asszonynak.”

Ki lehet ez a Zsóka?

Fehér Dezső előbb utazott el Grünből, mint Mylitta. Ady Endre már azt kérdezi levélben Ady Lajostól: „Fehér nem beszélt arról stb.”²¹ Tehát Fehér április 10-én már nem tartózkodott Grünben. A Nagyváradai Napló tanúsága szerint április 10-én már Nagyváradon volt.²² Ady ekkor még csak körülbelül három hetet tölthetett együtt Mylittával. Lehet, hogy ekkor még, ismeretségük kezdetén fel sem merült a mitológiai Mylitta név, hanem Ady neki ajánlódta első szerelmének, Zsókanak a nevét. De Fehér Dezsőnél az sem lehetetlen, hogy mire Nagyváradra hazaért, elfelejtette a nevet, eszébe jutott Ady első szerelmének neve és a kettőt összekeverte.

Mylitta gyakori utazásai, külföldi üdülései azt mutatják, hogy jó módban élt, ami az első világháború előtt egy pesti nagy bank igazgatójának feleségénél egészen természetes. Egyes levelekből kitűnően két gyermeke van, egy fia és egy leánya. Kiderül a levelekből az is, hogy van egy férfi mögötte, aki rajongó, nem titkolt, áhítatos szerelemmel követi a fiatal asszonyt. Bár Mylitta a leveleiben dicsérettel szól a férjéről, nem lehet nagyon boldog, hiszen az 1913. év nagy részét Budapestről távol tölti, folyton utazik és csak egy ízben célzó reá, hogy férje utána fog egy hétre külföldre menni. Íme mit ír a férjről 1913. május 26-án: „Az akire gondol, nem is tud a maga létezéséről, a keleti bölcsek nagyszerű nyugalmaival nézi ezt a neveléses, vad és csúf komédiát, küzdést, szenvedélyt, tülekedést... Ő mástól nem félt engemet, mint a könnyelmű és nem számító végzetes nekilendülésektől és biztat, hogy keressem a boldogságomat függetlenül tőle, ha másutt vélem feltalálni.” Arról a bizonyos másik férfiről május 10-én ezt írja Adynak: „Most el akarom mondani, magának, hogy az a barátom, akiről meséltem, a szeretők ösztönével rögtön megérezte a mi barátságunkat és a Nyugatban bizonyosságot is szerzett erről. „Ez magának szól” mondotta és én nem tudok hazudni annak, aki bizik bennem.”

Június 28-án a velencei Palace-szálloda levélpapírján ír a férjről is, a barátról is. „Henrik mához egy hétre érkezik és az »önzetlenebb« barát csak Tirolban keres fel.”

Mylitta 1913. május 2-án írja (Mária Grünből történt elutazása után) az első levelet Adynak, akitől már két levelet is kapott. Ez mutatja Ady türelmetlenségét az asszony elutazása után. Hogy a leveleket Ady hova címezte, nem lehet megállapítani, minthogy Ady levelei nincsenek meg. Felteszem, hogy valahol, valakinél lappanganak és egyszer elő fognak kerülni. Ady Lajosné (Dénes Zsófia) írja: Ady „a mindig kisikló asszony miatt sohasem érez bánatot.”²³ Miért tartotta fenn mégis a kapcsolatot Mylittával: erre a kérdésre nehéz megfelelni.

Ady 1913 végén ezt írja Mária-Grünből Hatvany Lajosnak: „Tudod, hogy nekem kell egy nagy viszony, úgy mint a levegő (ti. ráutaltam, hogy ez nálam komoly és fontos), néhány napig együtt voltam itt egy nővel, akiben eljövendő megkínzóztatásomat sejttem, de ez is elu-

¹⁵ Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady. Béta rt kiadása 224.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ADY LAJOSNÉ I. m. 217.

¹⁸ ADY LAJOSNÉ I. m. 221.

¹⁹ BELIA GYÖRGY I. m. 211.

²⁰ BELIA GYÖRGY I. m. 403.

²¹ Uo.

²² Nagyváradai Napló 1913. ápr. 10.

²³ ADY LAJOSNÉ I. m. 223.

tazott.”²⁴ Ady tehát — ha ezeket a sorokat programszerű elképzelésnek és vágynak fogjuk fel — Mylittával való ismeretségében egy nagy viszony kialakulását sejtette vagy remélte.

Mylitta első levelén nincs megszólítás és csak később vezet be a leveleket így: „Kedves Ady” vagy „kedves Adym.” Az első leveleken aláírás sincs. A legelső levél nagyon tartózkodó, félénk. Keresett filozófálás van benne, itt a bevezető részlet: »Íme: üzenek. Nem volt „gimnasztika” a barátság-ígéretem és nem volt futó hangulat sem. Most is a szemébe nézek, mint akkor és mondom: „ha maga úgy akarja.” Megfogom a kezét, ha úgy akarja és barátja leszek. Tudja és érezte — ha nem is látja — hogy figyelem az útját, hogy vigyázó, őrködő szemekkel kísérem a lépteit. A lelkiismeretének a lelke akarok lenni, hogy megdobbanjon, ha az Életnek sok kísértése túlerős, hogy visszarántsa, ha alkohol vagy egyéb örvények nyílnának és hívnák biztatólag. A szívében akarok lenni, hogy csak jó legyen, bátor és erős és akarom, hogy fejlődjön, haladjon, előre, mindig előre és fölfelé. Elég erős lesz-e az én akaratom? Bántott, hogy igaztalan volt hozzám, de őszinte volt és én ezt mindennél többre becslöm. Olyannak mutatta magát — úgy hiszem — amilyen és bár megijeszt egy kissé a vadsága, féktelensége, én meg vagyok elégedve. Beteg a kicsi fiam és mióta itthon vagyok, jóformán nem aludtam, zúg a fejem, a szemeim égnek, de nem tudom magát tovább várni. Örültem nagyon a két levelének és a versei szépek. Olyan nagyon szeretnék dolgozni, csak nincsen iránytűm és nincsen alpom. De még egyszer kérdem: van-e igazán értelme, hogy írjak? Mért akar már most kiruccanni a jó Mária-Grünről? Legyen türelmes és gyógyuljon meg vagy Pesten lesz most már az édesanyja? Tudom, hogy üresen kong a hely, ahonnan távozott, akit szeretünk, de magának ki kell tartania. Én gyógyítani szeretek, nem rontani. Ugy-e megígérte, hogy okos lesz. Van-e egy szimpatikus ember, akivel beszélhet? Hány cigarettát szí el naponta és ki kontrollálja a sörösök számát, nagy fiú? Hív a fiam, de kell mennem, isten áldja meg.”

Ez tehát Mylitta legelső levele. Azért közöltem, mert a többi levelére nincs terem és egyet mégis be akartam mutatni. Anyáskodó, becézgető, gondoskodó de nem szerelmes írás ez. Kissé naív, amikor például 1913-ban azt kívánja Adynak, hogy fejlődjék, Adynak, aki már a zenitén ragyog. A levélből az is kiderül, hogy Mylitta tudatában van, hogy ő maga gyenge költő, de Ady azért mégis bátoríthatta, hogy írjon, pedig ki látta volna nála világosabban, milyen javíthatatlan dilettánssal van dolga.

Május 5-én Mylitta két levelet is ír. Ismét sok elmélkedés, mint egy Beniczkyné Bajzaregényben. A levél elején felkiált: oh bárcsak hinnék! Szégyelli a gyávaságát, de nem mer a magasba szállni. De ezek sem őszinte szavak.

Május 10-én ismét ír. Köszöni a képet és levelet. Nem akarja, hogy a képet más is lássa és megjegyzést tegyenek reá. „Én várom a szavait és kívánom őket”. A levelet így zárja be: „A kezemet nyújtom, isten vele.” Fanyar, szürke búcsúzás. Még megkérdi: hol van a „máshova írott levelem?” Ez a levél azt árulja el, hogy Mylitta még más címre is küldött Adynak levelet. De hova? És minek? Vagy félt, hogy a levél a sanatóriumban idegen kezekbe kerülhet?

Ugyanebben a levélben említi meg Mylitta, hogy ideálisan szerető barátja Ady verséből azt következtette, hogy az Mylittának szól. Az a vers, amelyet a hű barát (a szerető, persze a szónak nem vulgáris értelmében) gyanúsna talált az „És mégis kikiáltom”, hiszen Ady ebben ezt írja:

Grác mellől, melyben Pázmány tanított
S hova most magyar eretnek poétát
Gyógyulni küldött a féltő szeretet,
Szállj tarthatatlan szerelmi titok.

Ebből világosan érthetett az, aki tudta, hogy Mylitta Mária-Grünben tartózkodik. Május 26-án kelt levelében Mylitta ismét mesterkélt mondatokkal akarja szellemi értékét megmutatni. Adytól szenvedélyes leveleket kap. Íme néhány kiragadott mondat az asszony leveléből:

„Szomorú hangszer az, amelynek húrján nem játszik senki. Hát nem fogja senki megtalálni a valóm csodakulcsát, hogy fölszendüljenek bennem soha el nem hangzott szimfóniák. Megöl ez a mozdulatlan némaság. Becsületes akarok lenni és azért könnyezve mondom: én nem tudom, milyen leszek és ha nem tud bennem bízni és várni esetleg, ígéret nélkül, én nem akarom hitegetni és nem akarom, hogy szenvedjen”.

Ady valószínűleg különféle szemrehányásokkal halmozhatta el, többek között azzal, hogy Mylitta azért űzi vele a játékot, hogy „másnak jobban kelljen”, mert az asszony elég zavarosan így felel: „nem tartom magamat árunak, amelynek felszökik az értéke, hogy mennél többen kívánják és szenvedjen; tiltakozom ezen csúnya és mindennél kicsinyesebb asszonyi gyenge ellen.”

²⁴ HATVANY LAJOS: Ady a kortársak között 188.

Június 2-án volt Mylitta születésnapja. „Tegnap volt a születésnapom. Sok-sok kapott virág közül — bár papíron voltak csak — a magáénak volt a legerősebb illatuk. Köszönöm ezt és magának a kezét nyújtja Miczy.”

Mylitta jelzi, hogy a Lidóra utaznak. 1913. július 2-án kelt levelében az alábbi verset csatolja és megkérdezi Adyt, mikor jön, örömmel és nagyon várja.

Oh messze vagy nagyon,
Közöttünk egy világ,
Áthatlan vad vadon,
Hol nem virul virág.

Köröttem zúg a lét
Jajok sikonganak,
Csatazaj szerteszét,
Csak holtak nyugszanak.

Lelkem örök bolyongó,
Küzd, vágyik, törtet, kutat,
Bomló vérem, a forró,
Volt Golgotákra mutat.

Csábítottak olykor
Lidércálmok, fények,
Százszor átkozottak,
Szörnyű ébredések.

Most sem igaz való
Csillag csillogásod,
Most is lápra csaló
Fölszengő hívásod.

Oh engedd, hogy végre
Meggpihenjek nálad,
Nagyon elfáradtam
És széles a vállad.

De akad a versek között, amelyeket Mylitta ekkor Adynak küldött, még bátrabb is:

Ma ért el hozzám májusi levél,
A májusi ég is Rólad beszél.

Ma ért el hozzám az üzeneted,
Meggyújtott bennem szent tüzeket.

S szivem, úgy érzem, piros rózsá,
Régen már megdermedt a bimbója.

De ma könnyek melegen hulltak,
S a szirmok bíboran kigyultak.

És duzzad, feszül az én vágy-virágom,
Ma éjjel vedd el, néked kínálok.

Feltehetjük, hogy Ady nem vette túlságosan komolyan ezeket a verses fellángolásokat. Minden sorukból árad a csináltság és az Ady-utánzás. Mylitta egyébként gyorsan igyekezett az effajta „bűnös” kínálkozás útjáról letérni és a Riviéráról, a Garda-tó mellől (dátum és cím nélkül) el is bocsájtja Adyt ezzel a költeménnyel:

Látod, én hiszek! Vannak csoda-percek,
Te is vágyva várod és ha tagadod
Konok magadnak, ment konok válaszod,
Valakiről szavaid leperegnek.

Valaki én, kissé mint édesanyád
Ugy szeretlek és követlek Téged,
Látó szemmel győzöm a messzeséget —
Rossz drága fiu, én büszke vagyok Rád.

Ugy érzem néha, hogy életet adtam
Néhány nemes vágnak vagy álomnak tán,
Nem panaszkodom, hogy hűséged fogytán,
Mig nekem jajgotod: jaj, de elfáradtam!

Mert igaz, mi útunk nem a szerelemnek
Utja volt, nem gyönyör, hej, hamuvá porló
Ölelésre ölelt. Fájdalom forró
Tüzes láncai hültükben keményednek.

És nem bocsájtanak el, széjjel nem válnak
Összefolyt könnyek, közös panaszok, jajok,
Lelkünk földjébe hullnak mint termőmagok,
Kikelnek újra, vissza-hazajárnak.

De én nem haragszom, keresd üdvösséged
Máshol is, máshol is, nyugodtabb vidéken,
Hol nincsenek felhők s viharok az égen,
Keresd az örök fényt, az áldásom véled!

Mielőtt Mylitta 1913 júniusában elutazott a Lidóra, ahonnan ezt a verset is küldte, megbeszélték, hogy Ady utána utazik. Mylitta ugyanis június 28-án kelt levelében megkérdezi Adyt, mikor megy utána a Lidóra. A férje „csak mához egy hétre érkezik.” Sőt, Mylitta három nappal korábban, június 25-én a velencei Excelsior-szálloda levélpapírján pár sort ír Adynak, mégpedig elég izgatott hangon: „Nagyon kérem, írjon hamar és azt is, hogy mikor jön, örömmel és már nagyon várja Miczy”. Ebben a néhány sorban Ady találhatott volna biztatást, de nincs semmi nyoma annak, hogy a hívást követte volna. Vajon miért nem sietett Mylitta után? Erre két oka lehetett. Az egyik az, hogy Ady ekkor már ugyancsak szoros szálakkal fűzte magához új barátnőjét, Sándor Lászlónét, akit el is akart választani a férjétől (ilyen tervei ugyan Mylittával is voltak). A másik ok a következő. Mylitta ugyanebben a levélben közli, hogy az öccse az utolsó percben elhatározta, hogy vele tölti a szabadságát. Ady nem sok értelmét láthatta a lidói együttlétnek, ha Mylitta öccse is ott volt. Az a feltevés, hogy a család már gyanút fogott, Ady verseiről már széltében beszélhettek, féltek, hogy Mylitta mégis valamilyen meggondolatlan lépést csinál és a nyakára küldték ellenőrne az öccsét. Július 11-én Mylitta meg is kérdezi Adyt: „Miért nem jött? Miért hallgat?” Július 16-án értesíti, hogy utaznak.

Ady ekkor már nincsen Mária-Grünben. Július 6-án vagy 7-én utazott el.²⁵ Mylitta augusztus 12-én megkérdezi: „Nem kapta meg a leveletem?” Milyen levélről lehet szó és hova küldhette, nem tudhatjuk, mert, mint mondtam, Adynak egyetlen sora sem maradt meg abból, amit Mylittának levélben írt. Az bizonyos, hogy ekkor is leveleztek egymással. Mylitta augusztus 18-án perlekedő, elkeseredett, szemrehányó levelet ír Adynak, amelynek tartalmát az eddigi tartózkodó és fölényes magatartás után bajos megmagyarázni. Ezt panasolja: „Törődött Maga valaha velem, mikor nem magával voltak kapcsolatban? (Hiányos fogalmazás.) Gondolt-e keserűséggel, melyek nem Magáért voltak. A könnyeimel, melyek nem Magáért folytak? Maga, ha kedve úgy tartotta, hír nélkül és nyugtalanságban tartott hetekig.” Valószínűleg ezt a felzúdulást akarta jóvátenni a Garda-tó mellől érkezett vers, amely megnyugtatta Adyt, hogy a vers írója nem haragszik.

Mylitta figyelemmel kísérte a Nyugatot. A folyóirat 1913. június 1-i számában Balázs Béla ír a *Magunk szerelme* kötetről és többek között ezt mondja: „Az igazi szerelmeseknek, harcosoknak, nincs szükségük lángszító asszonyokra, ellenségre. Oh, jönnek még ez után is (ti. Léda után) asszonyok. De túlsokan. Előre kész szerelemmel vártak és előre eleresztettek és mindig int a „túlsó part.”

Mylitta megkérdezi Adyt: így van-e csakugyan, ahogy Balázs Béla leleplezi őt?
Ezután következik az ősz, amikor Ady ismét találkozik Mylittával.

A szeptemberi pesti sétákról Ady Lajos is megemlékezik. A hat versből álló Mylitta-sorozat között (megjelent 1913. szeptember 16-án) van az *Oh pesti ucca* című

²⁵ BELIA i. m. 430. Levél Schöpfung Aladarhoz.

Be szépek vagytok,
Egykor gyűlölt, rut, pesti uccák;
Lábaim hogyha
Ő finom, rossz utjait futják.

Kapcsolatuk 1913 végén sem szűnt meg. Erről tanúskodik Mylitta egy 1913. dec. 13-án kelt Adyhoz írt levelezőlapja, melyben közli Adyval, hogy másnap Nyergesújfaluba megy. Egy újabban felbukkant adat²⁶ azt is bizonyítja, hogy Ady és Mylitta találkoztak is Nyergesújfaluban, Kernstoknál, néhány hónappal Mylitta lapjának kelte előtt, 1913 szeptemberében.

Mylitta 1913 novemberében a bécsi Cottage-szanatóriumban van és itt ismerkedik meg Wertheimstein Viktorral. A bécsi tartózkodás bizonyítéka egy kemény kartonlap Adyhoz, ezzel a szöveggel. „A Maga költészetéről mint összekötő kapocsról beszélünk és sajnálom, hogy nincs itt. Remélem jól van, sokszor üdvözlö M. M.”

Milyen volt a kapcsolat a két ember között? Mylittának tetszhetett Ady, de talán inkább a hírneve, mint a személye. Leveleiben semmi tűz, semmi lelkesedés vagy éppen odaadás; sok kényeskedés, előkelőség. Nem Léda. Nem „héja-madár”, hanem „csöndes asszony”, akiről ugyan Ady azt éneklé (És mégis kikiáltom), hogy „minden volt verset, asszonyt legyőzött,” de egyetlen Mylitta-vers sem ér fel a Léda-himnuszok szenvedélyes lángolásáig. Igaz, hogy Ady is tíz évvel öregebb és fáradtabb, mint amikor Lédát megismerte. Ady azonban hajszolta a „nagy viszonyt”, de miért tartott ki Mylitta mellett akkor is, mikor már új barátnői voltak és látnia kellett, hogy Mylittából sohasem lesz „nagy viszony”. Erre már nehezen tudnánk válaszolni. Mylitta még 1913. dec. 29-én is ír levelet Adynak és ebben többek között elmondja, hogy kereste a *Világ* szerkesztőségében, de nem találta.^{26a}

A „Mylitta-regénynek” később még akadt néhány utóregzése. 1914. április 12-ről olvasunk még egy Mylitta-levelet, amely Ady levelére válaszol. Közömbös tartalmú. 1914. június 26-án Mylitta a Lidórról ír megint. Rövid levél: „Kedves jó barátom, ezer baj, gond közepette még el sem búcsúzhattam magától. Pedig tán még soha hangulatban és érzésben így meg nem kapott a levele.” Ady tehát még mindig levelezett és találkozott Mylittával.

Az első világháború Franciaországban érte az asszonyt, akinek nehezen sikerült Svájcban át hazavergődni. 1914. szeptember 24-én ezt írja Adynak: „Szívvel örültem a boldogságának.²⁷ Ady Endre, magának most nem szabad álmodozva elnémulnia. Ne felejtse el, hogy a hitemet magának adtam és velem együtt sok mások. Csendüljön fel a szava, hogy ráhallgassunk és hogy gyönyörködhessünk benne. Vezessen és bátorítson, mert sok a kishitű.”

Mylitta talán lelkesítő háborús, hazafiaskodó verset várt Adytól.

Ez az utolsó nyom Mylitta felől.

Örülünk, ha ez a dolgozat eljutna azokhoz, akik Adynak Mylittához írott leveleit őrzik és ily módon ezek a levelek előkerülnének.

Holovics Flórián

KI FORDÍTOTTA A KÁLDI-FÉLE BIBLIÁT?

Furcsa kérdés, mert hiszen 300 éven át úgy tudtuk, hogy *Káldi* György fordította. Az utolsó évtizedekben azonban vita tárgyává lett; nem egy író más értelemben nyilatkozott, mint ahogy eddig tudtuk. A vita nem zárult le, azért helye lehet még a hozzászólásnak.

Előljáróban meg kell említenünk az irodalomtörténeiből azt, hogy a XVII. század első évtizedében ketten foglalkoztak a szentírásnak magyar nyelvre való átültetésével: *Szántó*, latinosan *Arator* István (1540?—1612) és *Káldi* György (1573—1634). *Szántó* a fordítást Olmücben végezte, s haláláig elkészült az ószövevséggel és az újszövevség egy részével. *Káldi* Gyulafehérvárt kezdte és Olmücben végezte munkáját. Megmaradt kéziratában¹ pontosan följegyezte az egyes részek elkezdésének, illetve bevégzésének napját. Eszerint az egész művel 1605. okt. 11-től 1607. márc. 25-ig, tehát egy év és 166 nap, azaz 17 és fél hónap alatt lett készen.

Lássuk mindenekelőtt, kik azok, akik arra a meggyőződésre jutottak, hogy *Káldi* mellett másnak is jelentős vagy főszerepet kell juttatni az első, nyomtatásban is megjelent, teljes katolikus bibliafordításban. Időrendi sorrendben a következők:

²⁶ HORVÁTH BÉLA: Ady Endre ismeretlen levele Kernstok Károlyhoz. *Élet és Irodalom* 1961. aug. 5.

^{26a} L. HORVÁTH BÉLA i. m.

²⁷ Ady valószínűleg Csinszkaról és házassági szándékáról tudathatta Mylittát.

¹ Bp-i Egyet. Kvt. A. 1.

1) *Pintér* Jenő irodalomtörténetének végső kiadásában *Szántó* Istvánról írja, hogy „kevés magyar írónak volt hozzá hasonló balszerencséje kéziratának kinyomatásában. Kéziratai vagy megsemmisültek vagy mások írói dicsőségét gyarapították.”² Valóban nagy balszerencse volt, hogy 1605 tavaszán, mikor *Bocskai* hajdúi Znióváralját ostromolták, 40 év irodalmi termése kevés kivétellel elveszett, s mindent újra kellett kezdeni. De mit lett az utolsó évek kézírataival? *Pintér* szerint vagy megsemmisültek vagy mások írói dicsőségét gyarapították. Aki tudja, hogy *Szántó* halála után a források egybehangzó tanúsága szerint csak 2 magyar nyelvű kézirat maradt tőle, a tridenti katekizmus és az ószövetségi szentírás fordítása; s aki tudja, hogy az első máig sem jelent meg Magyarországon, az nem tud kitérni a következtetés elől, hogy *Káldi* az, akinek írói dicsőségét *Szántó* munkássága gyarapította, mert hiszen az ő nevével jelent meg a *Biblia* 1626-ban. Bár az idézett szöveg folytatásában *Pintér* csak annyit mond, hogy *Szántó* fordításának kéziratát *Káldi* a maga teljes bibliafordításában „haszonnal forgatta”, mégis a fentiek szerint többre gondolt; arra, hogy *Káldi* átvette *Szántó* fordítását és a maga nevével kiadta.

2) *Timár* Kálmán, *Szántó* István írói működésének legszorgosabb kutatója, kezdetben csak annyit állított, hogy *Káldi* a magyar szentírás kiadásakor (nem fordításakor) felhasználta *Szántó*nak hozzájutott kéziratát.³ 1931-ben megjelent cikkében (*Szántó Arator István öregkora*)⁴ ennél tovább megy. Az 1612. júliusi állapotot föltüntetető rendi névtárban megtalálta azt a följegyzést, hogy a grazi kollégiumban *Forró* György és *Káldi* Márton a magyar biblia átvizsgálásával vannak elfoglalva. Hozzáfűzi: Az a „magyar biblia”, amelynek fölülvizsgálataival ez a két személy foglalkozott, nyilván nem lehetett más, mint *Szántó* fordításának teljesen elkészült része, az ószövetség.

3) *Szittyay* Dénes a Magy. Tud. Akadémia kézirtárában és a Ráday Könyvtárban őrzött kefelenyomatos kéziratában ír a kérdéstről. Előadása röviden. *Szántó* elkészült a teljes bibliafordítással. Mikor *Bocskai* István hajdúi 1605 áprilisában Znióváralja határához értek, *Szántó* a kigyulladt renházából „jóformán” semmi mást nem bírt megmenteni, mint a hasznavehetetlen *Alkoránt* (azaz a Korán cáfolatáról írt latin művét). Irodalmi jegyzetei, kéziratok könyvei, bibliafordításának legnagyobb része a lángok martalékává vált. A továbbiakban mégis azt írja, hogy az ószövetséget megmenthette, *Káldira* rábízhatta, aki azt az újszövetséggel kiegészítve 1626-ban kiadta. Sőt a szövegkritika azt mutatja, hogy *Káldi* az újszövetségi fordítás egy részét is megkaphatta rendtársától. *Szittyay* szerint *Szántó* 1605 után nem foglalkozott a szentírással, mert a fordításhoz szükséges szellemi frissesége nem volt meg.⁵

4) *Holl* Béla a váci püspöki könyvtár egyik kötetének táblájában megtalálta a *Káldi*-biblia nyomdai kéziratának és kefelenyomatának egy részét. Ez szolgált alkalmul a Magyar Könyvszemlében megjelent cikkére: *Adalékok a Káldi Biblia történetéhez*.⁶ *Káldi*nak az eredeti kézirat bejegyzéseivel igazolt gyors ütemű munkájából ez a végkövetkeztetése: „Tekintve nyugtalansággal, sok helyváltoztatással telt életét, és figyelembe véve az egyes szentírási könyvekre eső rendkívül rövid időt, azt kell mondanunk, hogy az első kézirat nem fordítás, hanem másolás. . . . Másolt szövegről látszik tanúskodni a helyesírás is. . . . A másolás alapjául szolgáló szövegnek [a magától eltérő] helyesírásai sajátosságait *Káldi* az első kéziratba átvette. . . . Egészen kézenfekvő a feltevés, hogy a másolás alapjául *Szántó Arator* István fordítása szolgált.”

A *Confutatio Alcorani* alapján ő is elfogadja, hogy *Szántó* fordítása 1605 előtt készen állt. A znióváraljai tűzvész pusztításából eredő nehézséget úgy kerüli meg, hogy fölveszi, hogy *Káldi* 1604-ben jutott hozzá *Szántó* kéziratához, mikor maga Vágsellyen, *Szántó* pedig Turócon — Znióváralján tartózkodott. Észreveszi a másik nehézséget is: *Káldi* azt állítja a *Biblia* végéhez csatolt *Oktató* intéseben, hogy nem tudott *Szántó* munkájáról, azért Erdélyben az igaz *Biblia* fordításához kezdett s azt végbe is vitte.⁷ Ezt így szereli le: „ezzel a megjegyzéssel nem lehetett célja *Szántó* érdemeit homályosítani. . . . *Káldi* mint munkatárs szerepelhetett a közvélemény előtt; majd 1612 után mint *Szántó* szellemi örököse. Az is biztos, hogy a szerzői érdemet ez a kor is, de a rendi munkafegyelem is más szemmel tekintette.” A nyomtatott biblia megjelenéséig eltelt hosszú idő alatt „az eredeti fordító érdemeit, úgy látszik, a kiadás körüli munkálatok háttérbe szorították.” De azért a szerző tud arról is, hogy *Szántó* 1605-ben Olmüche menekült s ott haláláig hivatalos foglalkozása a szentírásfordítás.⁸

² PINTÉR J. Magyar irodalomtörténete. II. 147. Bp., 1930.

³ Szántó Arator István nyelve. Magyar Nyelv 1929. 134.

⁴ ItK 1931. 209.

⁵ Szántó István levelezése. Bevezetés. MTA Ms 28, 11. lap. — A tűzvészt legkorábban csak Rostynak 1881-ből idézendő cikkében találok.

⁶ 1956. 52—58.

⁷ 7. lap.

⁸ GERŐ JÁNOS: A kath. magy. bibliafordítások története (Bp, 1901) 48. lapján olvashatjuk: Toldy Ferenc azért nem tartja *Káldi* önálló fordítónak, mert tizenöt hónap alatt csak úgy fordíthatta le az egész bibliát, ha a régi kódexek szövege után indult. — Ezt az állítást nem találok Toldynál. Vö. TOLDY F.: A magyar nemzeti irodalom története. . . 3-ik, jav. kiad. (Pest, 1872) I. 65. A 15 hónapot Ballagi emlegette.

Ki volt a fordító? — így hangzik jelenleg a kérdés. Esetleg így: Káldi fordította vagy másolta a *Bibliát*?

Megvizsgáltam az új állításokat és érveket, egyben a *Káldi* munkájának önállósága mellett szólókat is. Az eredményt szeretném előadni, hogy mások is ítélhessenek róla.

Káldi szerzősége javára szolgáló érvek:

1) Maga *Káldi* 9 alkalommal mondja egyes szám első személyben, hogy ő fordította a *Bibliát*. Az egész *Bibliáról* beszélve a címlapon, az *Oktató intéz* 7. és 44. lapján, a vasárnapi prédikációk ajánló levelében a IV. és VI. lapon. Egyes részokről az *Oktató intéz* 14., 15., 17. és 18. lapján. *Az igaz Bibliának fordításához kezdettem — a Szent Bibliát úgy fordítottam — amely Bibliával én éltem, abban nem volt [2 szó], és én sem tölttem a Magyar Bibliába — szórul szóra úgy olvasom az én Bibliámban és úgy is fordítom — Én a Vulgáta Editzio szerént imígyen fordítottam — az én Bibliámban úgy olvasom, amint Károlyi kívánnya, és úgyis fordítottam:* ilyen kifejezéseket olvashatunk egymás után. Írói többsét csak egyszer használ úgy, hogy az nyilvánvalóan a fordításra vonatkozik (*Okt. i. 17.*: A mi fordításunk imez). Más művének átjavitását aligha nevezhetné saját fordításának.

Kiegészíti ezt az, hogy *Káldi* nem mulasztja el mások érdemét megemlíteni. Az *Oktató intéz*ben (44.): „Ha mi jó vagyon pedig é munkámban (ez is első személy!), tulajdonítom Isten után egy néhány tudós és Isten-félt atyafiaknak, kiknek tanásával éltem.” — A vasárnapi prédikációk ajánló levelében (IX.): „... nem igyekeztem a predikációkat a magam köntöse újból kirázni, hanem azoknak könyvökkel éltem, a kiket” stb.

Ha nem ő lenne a fordító, nem akadt volna meg a keze, mikor *Vatablusról* azt írta, hogy nem az ő fordítása az a *Biblia*, amelynek elejére tették a nevét? (*Okt. i. 21.*) Azt vallja, hogy kevesebb a hitele annak a fordításnak, melynek nem ismerjük készítőjét (uo. 22).

2) A *Biblia* elején, a 2. lapon olvasható *Pázmány Péter*nek, mint Magyarország egyházi főhatóságának engedélye a kinyomatásra. Ez is kifejezetten *Káldi*t jelöli meg fordítóul: per. . Georgium Káldi. . . Hungarica lingua versa. Az egyházi főhatóságnak hivatalból kellett tudnia a munka szerzőjét.

3) Ugyanott a rendi jóváhagyást az az *Argento János* adja meg, aki *Káldi György*nek 1605—1606-ban Erdélyben előljárója volt, akinek viszont *Káldi* tolmácsként volt segítségére, pl. 1605. aug. közepe táján *Bocskainál* Kozolozsvárt.⁹ 1606. októberében együtt voltak *Bocskai*-hoz Kassára rendelve, s együtt sújtotta őket a következő hónapban az Erdélyből való száműzetés.¹⁰ Tehát ha valaki, ő ismerhette *Káldi* dolgait, s ő is a jóváhagyásban *Káldi*t tünteti fel fordítóul: *Biblia sacra a P. Georgio Káldi. . . in Hungaricum idioma translata.*

4) A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában van a pozsonyi kollégium 1634. évi jelentése (másolat), melyben beszámolnak *Káldi* haláláról. Erre nem akartam hivatkozni, mert bár értelem szerint ugyanazt jelenti, de nincs benne kifejezetten a fordítást jelölő szó (*Biblia Ungarica ex vulgata Latina, auctoritate qua debuit, ad 2000 exemplaria edidit*). Sikerült azonban hozzájutnom az 1634. évi litterae annuae Bécsben őrzött kéziratának fénymásolatához. Ennek vonatkozó szövege: „*Szorgalmának emléke elsősorban a latin vulgátából kellett megbízhatósággal a honi nyelvre fordított Biblia*”.¹¹ Utólag rájöttem, hogy ugyanez a szöveg megvan a bp-i Egyet. Könyvtárban őrzött halotti jelentésben.¹²

5) A *Ribadeneira-Alegambe*-féle rendi könyvészetnek 1640-re elkészült s 1643-ban megjelent kiadásában *Káldi*nál az *edidit* után újra csak az áll: „*Biblia Sacra. . . a se in Hungaricum Linguam translata.*”¹³

6) *Lukács László* fölkutatta a Rómában található, *Káldi György*re vonatkozó adatokat s *Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez* című dolgozatában közölte.¹⁴ Tőle veszem a következő bizonyítékot. Az ált. rendfőnök 1610. dec. 11-én ezt írta *Argento János*nak: „Helyeseljük, hogy amit P. *Pázmány* és P. *Káldi* írt, azt megbírálják, és azután a kiadásról gondolkodjanak. Őrülök, hogy olyan jól vannak honi nyelven megírva, amint Ftdőséged jelentette.”¹⁵ A két szóbanforgó személy életének ismeretében állíthatjuk, hogy itt a *Kalauzról* és a *Bibliáról* van szó, — 1610 végén, amikor *Szántó* még nincsen készen az öszvetéssel sem Ezt az adatot kiegészíti a következő.

7) Ugyancsak a rendfőnök írja 1611. aug. 20-án *Argentónak* júl. 13-i levelére: „Hátrovolt még a válasz az Újszövetségről, amelyről Ftdőséged azt írta, hogy P. *Káldi György*

⁹ VERESS, A.: Fontes Rerum Transylvanicarum (FRTr) V. 137—139.

¹⁰ Uo. 158—172.

¹¹ Wiener Nationalbibliothek N. 12.218, 84.

¹² Ab 146: Epistolae. Elogia defunctorum. X. 384.

¹³ 156. lap. Az Orsz. Széch. Kvtár példányából hiányzik a címlap.

¹⁴ Megjelent: Civitas Dei. 1 1956. 7—24 (A *Káldi György Társaság* évkve).

¹⁵ Uo. 20. lap, 28. jegyzet.

magyarra fordította, és kérte, hogy miután ott néhány atya átnézte, azután ki lehessen nyomtatni, és azután folytatni a *Biblia* többi részével.¹⁶

8) A zágrábi kollégium történetében¹⁷ az 1612. évnél ezt olvassuk: „A kollégium püncskös [jún. 10] körül első rektorként megkapta P. *Dobokai* Sándort, aki az előző években a sellyei kollégiumot kormányozta rektori hatalommal. P. *Káldi* Mártont pedig [az eddigi előjárót] Grazba küldötték, hogy ott P. *Forró* Györggyel följelölje a magyar bibliát, melyet a nyomtatás számára, előljárói és a pápa engedélyével, P. *Káldi* György latinból átültetett.” A pontosság kedvéért meg kell említenünk, hogy a zágrábi kollégium történetét 1628. febr. 18-án kezdte meg pótolni az elmúlt 23 évről *Dobronoki* György rektor, mert elődei, a 7 évig kormányzó *Forró* Györgyöt kivéve, alig jegyeztek fel valamit s azt sem kötött könyvbé. A tanúság súlyát növeli az, hogy *Dobronoki* saját följegyzése szerint 1610. okt. 22-től *Káldi* György újoncmesternek növendéke volt a brünni rendi újoncházban.¹⁸

9) A következő rendfőnök 1625. nov. 1-én *Káldi* Györgynek ír a már folyamatban levő kiadásról. Szavai: „P. Provinciális is közölte velem, hogy már megkezdődött a *Szent Biblia* nyomása, melyet Ftdóséged magyar nyelven elkészített. Mivel tudom, hogy ezt többen átvizsgálták és jóváhagyták, mindenképpen bízom, hogy Ftdóséged fáradozásának és munkájának meglesz az a gyümölcse, amelyet amint hallom, várnak tőle mindazok, akik már régen átvizsgálták a fordítás szövegét.”¹⁹

Mind ezek a bizonyságok nem harmadik-negyedik kézből valók, hanem a lehető legközvetlenebbek és hivatalosak. Ha hiszünk *Káldi* időbejegyzéseinek az első kéziratában, miért ne hinnénk ezeknek? Az emberek jól tudták akkor is, mi a „fordítani” szó értelme.

Miért nem hivatkozunk itt az eredeti kézirat bejegyzéseire is? Azért, mert ott mindig csak a megkezdtem-bevégeztem szavak szerepelnek. De úgy vélem, a sok köszönés, melyet minden rész bejegyzése alkalmával *Káldi* leír, erejét veszti, ha csak másolásról lenne szó.

Am az eddigiekkel kapcsolatban már készen áll az ellenvetés, melyet főntebb olvastunk: *A szerzői érdemet az a kor és a rendi munkafegyelem más szemmel tekintette, mint mi.* Ezzel szemben hivatkozom a következő tényre: 1606. dec. 24-én a száműzött *Káldi* Olmücbé ért, ahol ugyanakkor *Szántó* mint hivatalos bibliafordító működött. A találkozásnak mi lett az eredménye? Mindakettő folytatta a maga munkáját, *Káldi* 3 hónapig, *Szántó* még öt és fél évig, hiszen halotti jelentése szerint a biblia fordítása közben halt meg. Mindkettőben volt annyi szerzői önérzet, hogy nem fogadta el sajátjának a másik munkáját. — Ebből nyilvánvaló az is, hogy *Káldi* nál nem volt *Szántó* fordítása. Ha nála lett volna, mi lett volna természetesebb, mint ha azt mondja: „Atyám, ne törje magát, itt a munkája.” Hiszen ha nem kellett volna visszaadnia, akkor miért is másolta?

*

Többen, így *Timár*²⁰ és *Holl*²¹ is föltételezik, hogy *Szántó* kétszer is lefordította a *Bibliát*. *Timár* szerint az első fordítás 1605-ben Znióvárálján megsemmisült, *Holl* szerint pedig *Káldi* 1604-ben, mikor Vágsellyén volt, hozzájuthatott *Szántó* kéziratához. *Holl* *Káldi* nak gyors munkáját csak úgy tudja megmagyarázni, hogy az csupán másolói tevékenység volt. Meg kellett tehát lennie az ő- és újszövetségnek, mert mindkettővel gyorsan haladt. Azonkívül *Szántó* maga is írja a Korán cáfolásának bevezetőjében: „Miután a szent bibliát... nagy és hosszadalmas munkával magyar nyelvre átültettem, és az eretnekek számtalan rontásától megsza badítottam, véletlenül kezem ügyébe került az Alkorán...”

A tűzvészt illetően *Sziltyay*nál ellentmondást találunk: *Szántó* bibliafordításának legnagyobb része a lángok martalékává vált, — mégis az őszövetséget „megmentette”. *Timár* állásfoglalása érthetővé teszi az újra való fordítást, de akkor *Káldi* nem kaphatott *Szántó* tól semmit az 1605—1607 közti fordításhoz. *Holl* nál ez a nehézség elesik, mert már 1604-ben átadja a fordítást. Így viszont nem tudjuk megérteni, miért dolgozik *Szántó* 1605-től 1612-ig újra a fordításon, különösen a *Káldi* való találkozó után. Úgy vélem, akarva, nem akarva fogatékosnak mondjuk azt az embert, aki lefordítja az egész szentírást, átadja másnak s anynyira elfeledkezik róla, hogy újrakezdi a fordítást. Úgyszintén, ha föltételezzük, hogy *Szántó* az 1605-ös menekülés óta 1611. nov. 9-ig (az Alkorán 2. előszaváig) nem tudta megállapítani, hogy mit sikerült megmentenie és mit nem. Mert ő azt mondja, hogy csak az Alkoránt. Káte-

¹⁶ Uo. 20. lap, 29. jegyzet. Itt már kezdődnek a kiadás körüli nehézségek, melyekről sok adatot közöl Lukács. — Szántó haláláig legalább 6 levél ment Rómába ebben az ügyben.

¹⁷ Mikrofilm a bp-i Egyet. Kvtárban, Mf Me 33. 25., ill. 13r. lap.

¹⁸ Bp-i Egyet. Kvt. Coll. Pray. XXX. 1636. okt. 22.

¹⁹ Lukácsnál 23. lap, 50. jegyzet.

²⁰ ItK 1930. 168.

²¹ M. Könyvszemle 1956. 57.

kizmusát, melynek kiadásáról már 1604-ben tárgyal, nem említi, mert az nyilván nem nála volt, hanem a bírálóknál s így maradt meg.

De az 1604-es átadással is nehézség van. *Káldi* 1604. febr. 12-én már Kolozsvárt volt, amint *Holl* is idézi. Az útra is kellett legalább egy hét. Az 1604-es névtár szerint kb. 3 hónapig töltötte be Vágselyén a tanácsosi tisztelet. Ez valószínűleg egész ott-tartózkodásának idejét jelenti, hiszen az előző iskolaévben júl. végéig, ugyancsak a névtár szerint, Brűnben volt. A nov.—jan.-i téli hónapokban pedig aligha látogatott a légvonalban kb. 115 km-re fekvő Znióváráljára, azért sem is, mert iskolaigazgató volt.

Nézzük meg a Szántó fordítására vonatkozó írásos okmányokat is. Szántó 1598. dec. 18-án ír először róla az ált. rendfőnökek: „Lefordították magyarra a *Bibliát* az erdélyi unitáriusok („trinitarii” = szentháromságtagadók), lefordították a kálvinisták, lefordították a lutheránusok is, és nincs egyetlen katolikus fordítás, ami nagy szégyen a magyar egyház-nagyokra. Ezért a mi atyáink is Magyarországon és Erdélyben, és más katolikusok is kénytelenek az eretnekek fordítását olvasni. Ha Isten ad elég hosszú életet, kijavítom az eretnekek rontásait és hibáit és majd gondoskodom, hogy a híveknek legyen katolikus fordításuk.” — Ezt szokták tőle idézni. De olvassuk el az előtte és utána levő sorokat is. Ezekben arról ír, hogy ha 5—6 évig megmarad jelenlegi könnyű beosztása, akkor majd előkészíti szentbeszédeit a nyomtatásra, mégpedig úgy, hogy először latinul írja meg, hogy több nemzetnek is hasznára lehessen, azután magyarra fordítja. Csak ezek után kerülne sor a szentírára. Jelenleg kis könyvet fordít az irgalmasság cselekedeteiről, főleg az alamizsnáról. A rendfőnök 1599. febr. 13-án helyeslőleg válaszol, de a tartományfőnökhöz utasítja. A válaszban is ugyanaz a sorrend. Az idevonatkozó kifejezés: „A *Bibliáról*, melyet magyarra fordítani készül”.²²

1600. május 28-án így ír Szántó az ált. rendfőnökhöz: „Óhajtam volna életemnek hátralevő részét a szemléldésre és az Isten igéjéről való elmélkedésre szentelni, és először a *Szent Bibliát* a tridenti szent zsinattól jóváhagyott vulgáta kiadás szerint magyarra fordítani, amint azt Ftdőseged nekem kegyesen megengedte, és mi már azt munkába is vettük (nos manus eadem operi admovimus)”. Itt már megfordítja a sorrendet: először a szentírást, utána akarja a szentbeszédeket és egyebet.²³

1600 közepéről van még egy szöveg tőle. Ebben megismétli azt, amit már 1598-ban írt, majd így folytatja: „Rám bízta annak gondját, hogy a tridenti zsinattól jóváhagyott latin vulgáta kiadást magyarra fordítsam. Ezt tehetségem szerint töreksem majd megtenni, egyben az eretnekek rontásait kijavítani és megcáfolni.”²⁴

Ezután következnek a legfontosabb levél, amely sajnos nem maradt ránk, csak a reá adott válasz fogalmazványa 1604. márc. 20-ról. Ebben ezt olvassuk: „Itt csak Ftdőseged katekizmusára vonatkozólag felelek, amelynek nyomtatásáról írt. Ebben az ügyben tárgyalhat Ftdőseged a tartományfőnök atyával, aki azután majd ír róla hozzánk, ha szükséges lesz. A *Biblia* fordításáról, amelyről azt mondtam, hogy majd hozzákezd (quam se aggressuram aiebat), az jut eszembe, hogy más alkalommal mások számára kértek engedélyt annak végzésére, s ezt szükségesnek is látjuk. Ha esetleg Ftdőseged még nem kapta azt meg, figyelmeztethet bennünket, hogy a Szentatyától megkérjük.”²⁵ — A *se aggressuram aiebat* önmagában véve vonatkozhatnék Szántónak 1598- és 1600-ban írt leveleire. Mivel azonban a rendfőnök nem 4—6 év előtti levélre szokott válaszolni, hajlamosak vagyunk föltételezni, sőt majdnem bizonyos, hogy Szántó eddig katekizmusán dolgozott, hiszen ennek kiadásáról tárgyal, és csak most akart igazán nekifogni a *Bibliának*. Ez azért is valószínű, mert most akarják megszerezni neki a fordítói engedélyt. Így nem nagyon lehetett átadnivalója *Káldinak*, aki 1604 februárjában már Erdélyben volt. — Ha a „második” fordítás nem lett készen az 1605 közepétől 1612 közepéig terjedő 7 év alatt, hogyan lehetett volna készen az első az 1600 közepétől 1604 elejéig terjedő 3 és fél év alatt? Ha pedig a tridenti katekizmus átdolgozásán fáradozott, ez is elesik.

Lehet-e Szántó idézett szavaiból („miután a szent bibliát magyar nyelvre átültettem, véletlenül kezem ügyébe került az Alkorán”) következtetni arra, hogy a fordítás már 1605 előtt elkészült? Nem, mert az idézett szavakat 1611. nov. 9-én írta, amikor már túl volt az őszö-vetségen, s az újszövetség előtt elővette ezt az írását, mellyel 1597 óta bajlódott.²⁶ Az *incidi in. . . : kezemügyébe került* nem jelenti azt, hogy akkor találkozott a Koránnal először. Egyik levelében²⁷ pontosan ugyanezt a kifejezést használja, mikor egy más, saját régi kézírata kerül kezébe. Végül a Koránnal 1597-ben kezdett foglalkozni, a szentírás fordításáról pedig 1598-ban van nála először szó.

²² SZITTYAY DÉNES: Szántó István levelezése. Hiányos kefelemenyomat a MTA kézirattárában. 57. levél és 58. levélfogalmazványa.

²³ Uo. 60. levél.

²⁴ Bp-i Egy. Kvt. Hevenesi gyűjtemény. T. 9. Brevis et succincta descriptio . . . 5. lap.

²⁵ SZITTYAYNÁL 64. levélfogalmazványa.

²⁶ SZITTYAYNÁL 57. levél. — A Confutatio Alcorani most már olvasható a MTA filmtárában: B 1135/V.

²⁷ Uo.: SZITTYAY 57. levél.

Ha ennyi érv nem elég, tekinthetünk még *Szántó jellemére* is.

Szántó tudott írni. Ha megeresztette tollát, könnyen írt olyan hosszú levelet, hogy nemcsak gépelésben, hanem nyomtatásban is alig találja a végét. Előljárója írja egyszer róla: „totus est in praeparandis et scribendis suis concionibus (egészen belemerült beszédeinek készítésébe és írásába).”²⁸ Volt is neki készen több könyve; ezeket szekrényben elzárva őrizte, amíg nincsenek kicsiszolva és jóváhagyva.²⁹ Azonban nehezen tudott egy dolognak élni. Mindenkinnek mindene lett, a sokféle munkában szétforgácsolódott. Csak el kell olvasni, mit ír arról, hogy mi mindent végzett.³⁰ Jellemző, hogy milyen megokolással kéri magát Znióváraljára Sellye helyett: Sellyén sokan látogatják, s a szíves vendéglátás magyar szokás és illendőség; ez viszont költséges és akadályozza a munkában. Nem dobhatja ki őket, nem vonulhat el társaságuktól.³¹ Mikor már irodalmi terveinek élhet, nem tudja leszűkíteni érdeklődését az egy végzendő dologra, hanem a legkülönbözőbb tervekkel áll elő az ált. rendfőnöknél (zágrábi kollégium alapítása, az országgyűlésre küldendő jezsuita személye, oroszországi misszió stb.). A bibliafordítás közben is előveszi a Korán cáfolatát, megírja a már kétszer abbahagyott 3. könyvet, zárósót, függelékét s a 2. elősót. Láttuk, hogy irodalmi terveit is hányszor váltogatta. Ez a tulajdonsága sem tette alkalmassá arra, hogy a bibliafordítás nagy munkáját rövid idő alatt elvégezze.

Mindezek szerint a kétszeri teljes fordítás nincs igazolva.

Mi lehet az ellentétes vélemények forrása? Mi indíthatta *Pintért* a bevezetőben említett állásfoglalásra? Adatgyűjtése közben *Sommervogel* nagy könyvészetében *Arator* és *Káldi* adatainál szeme elé kerülhetett a szerkesztő megjegyzése, hogy *Crugerius* szerint *Szántó* lefordította az ószövetséget, ezt *Káldi* kiegészítette az újszövetséggel, s 1626-ban Szent Biblia címen kiadta.³² *Szittyay* utal is az egyik bejegyzésre.

Crugerius-Krüger György jezsuitának (1608—1671) *Sacri pulveres Mensis Aprilis* (Sacrae memoriae Regni Bohemiae et Pertinentiarum Moraviae et Silesiae) című művét magyarul Cseh-, Morvaország és Szilézia érdemes személyei naptárának lehetne mondani. 1669-ben jelent meg a mű márciusi része, valószínűleg ugyanakkor az áprilisi is. Ápr. 16-án közli *Szántó* rövid életrajzát, hiszen ő is Morvaországban halt meg. A végén *Szántó* műveiből megemlíti a római, ill. tridenti katekizmust, majd azt, hogy lefordította az ószövetséget és az újszövetség fordítása közben meghalt. Ezután következnek: „Explevit postmodum omnia, ac typis Ungaricis una expressit P. Georgius Kaldy, ab his, aliisque sacris studiis, Vir in sua Religione, ac maxime Patria, commendatissimus.” Egyszerű: *Káldi* kiegészítette *Szántó* fordítását és (saját nevével) kiadta. Pontosan az, amit *Pintér* mond.

Krüger az ápr. 16-án közölt két más eseménynél megadja a forrásokat, itt nem ír semmit. Állításával nem kell bővebben foglalkoznunk; az elsorolt érvek mellett magától összeomlik. Mint mindenki más, ő is tévedhetett. Már legelső mondata hibás, mert kétféle naptár szerint júl. 3-a helyett ápr. 16-ra teszi *Szántó* halálát. Semmiképpen sem lehet föltételezni, hogy ő jobban ismerte volna a dolgokat, mint *Káldi* maga, és amint előljárói tudták a hivatalos levelezés szerint. A rendi bibliográfiának később, 1676-ban megjelent kiadása továbbra is úgy tudja, hogy *Szántó* említett két műve addig nem látott napvilágot, ill. nyomdafestéket.

Használta-e Káldi a Szántó-féle fordítást? A fordítás alkalmával nem, mert *Szántó* akkor még nem volt meg, amint már láttuk. Maga *Káldi* kifejezetten mondja ezt az *Oktató intése*ben: „Pater Stephanus Arator sok esztendőig nagy munkával fáradozott a Bibliának Magyar nyelvre- való fordításában. Én azt nem tudván, . . . Erdélyben Gyula Fejrvárat . . . az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem.” (7. lap.)

Káldi állítását megerősítik a korviszonyok. Az Erdélyben működő jezsuiták 1605—1606-ban el voltak zárva magyarországi társaiktól. *Boeska*i figyelgette leveleiket. Egyik barátjuk egész könyvet kitevő, összefűzött levélköteget égetett el, amely Lengyelországon keresztül, hozzájuk volt irányítva. Elégette, mert maga kellemetlenségtől félt, biztos utat pedig a küldésre nem tudott.³³ Ebben lehettek az egyes személyek foglalkozását föltüntető névtárak is.

A fordítás átjavításánál használta-e Káldi Szántó fordítását? *Rosty* 1881-ben még óvatosan fejezi ki magát. Szerinte az ószövetség elhamvadt, az újszövetségről pedig ezt írja: „Talán nem tévedünk, ha azt gyanítjuk, hogy az egyenesen *Káldi* György kezeibe került. . . *Szántó* hátrahagyott kéziratai pedig tán útmutatás gyanánt is szolgálhattak a szöveg javításában.”³⁴ *Fraknói* 1887-ben megismétli *Rosty* véleményét.³⁵ *Szinnyei* 1891-ben már határo-

²⁸ VERESS, A.: FRTr I. 118. Bp, 1911.

²⁹ SZITTYAYNÁL 5. levél.

³⁰ VERESS A.: FRTr I. 156—157.

³¹ SZITTYAYNÁL 60. levél.

³² Bibliothèque de la Comp. de J. Bruxelles—Paris. I. 507 (1890) és IV. 898 (1893).

³³ VERESS, A.: FRTr V. 155, 156, 167.

³⁴ M. Könyv-szemle 1881, 228—230.

³⁵ Kath. Szemle 1887. 431.

zottan kijelenti: „*Káldy* György az ő [*Arator*] fordításának nyomán átdolgozta a magáét.”³⁶ *Pintér*: *Szántó* ószövetségi fordítását *Káldi* a maga teljes bibliafordításában haszonnal forgatta.³⁷

Pintér Jenő igazolásul *Timár* Kálmán 2. cikkére utal s röviden összefoglalja annak érveit. Tekintsük meg ezeket. — *Timár* szerényen csak feltevésnek nevezi azt az állítást, hogy *Káldi* felhasználta *Szántó* kéziratát. Főbb támpontjai: 1) *Szántó* már erdélyi működése alatt dolgozott szentírás-fordításán. Felelet: Ez máig nincs igazolva, s ha igazolva volna is, nem lenne elég, mert más fordítások is voltak *Káldi* előtt. — 2) Eredetileg nem *Káldi*, hanem *Szántó* kapott hivatalos megbízást a fordításra. Felelet: Láttuk, hogy mások is kaptak. Ha *Káldi* nem is kapott, ez nem változtat azon a tényen, hogy ő is elvégezte a fordítást. *Szántó* kéziratának felhasználását ez az érv sem bizonyítja. — 3) *Szántó* halálakor *Káldi* is Olmüchen tartózkodott; *Szántó* irodalmi anyagát a bizonyára kezéigébe került. Felelet: *Káldi* 1612-ben már harmadik éve nem volt Olmüchen, saját kézírata *Szántó* halálakor a revizorok kezében volt. Két évvel *Szántó* halála előtt már tárgyaltak *Káldi* fordításának kiadásáról. — 4) Ugyanúgy nem igazolja a felhasználást a kézirat és nyomtatott biblia közötti eltérés. Ez más okból is származhatott.³⁸

Egy másik cikkben, melyet *Pintér* már nem idéz, ugyancsak *Timár* bizonyítottnak veszi a bizonyítandót. A bevezetőben említett cikkekre már feleltünk: 1612-ben Grazban a revizorok nem *Szántó* ószövetségét vizsgálták, hanem *Káldi* fordítását.

A magam véleménye: Bizonyosat nem mondhatunk arról, hogy *Káldi* saját fordítása végigjavításánál használta-e *Szántó* munkáját, de nem valószínű. Láttuk, hogy az ő fordításának kiadásáról már 1610-ben szó volt. Forgách bíboros már 1611-ben megkérte a szentszéki engedélyt a kiadáshoz. A tartományfőnök már 1611-ben kijelölt 3 személyt az átvizsgálásra, akikhez a rendfőnök a Szentszék kívánságára negyediket is csatolandónak mondott. Ezek *Szántó* halála előtt megkezdték a munkát, s nem fordításokat kerestek, hanem az eredeti szövegeket. A rendfőnök 1612. jún. 9-én kifogásolja, hogy *Argento Vásárhelyi* Gergelyt is befogta a többiekkel a héber biblia fordításába.³⁹

Mert nagy nekikészüléssel ment a szentírás-fordítás átvizsgálása. Sokkal nagyobb fölkészüléssel, mint maga a fordítás. Az ember azt a benyomást kapja, mintha Rómában nem kész fordítás átvizsgálására, hanem új fordításra gondoltak volna: „Megengedte a Szent- atya, s meghagyta, hogy négyen a mieink közül, akik jártasak abban a nyelvben, a bibliát ott lefordítsák. . .”⁴⁰ Az előjárók nem késlekedtek a legkiválóbb embereket kijelölni: *Pázmány*, *Káldi* Márton egykori újoncmester, *Rumer* Gergely. Az egyiket előjáróságból emelték ki, a másikat a szentírástudomány egyetemi tanszékéről kívánták elhívni. A negyedik *Forró* György lett, *Rummer*rel együtt későbbi tartományfőnök.⁴¹ A névtárak 1612. júliusban csak két személynél jelzik ezt az elfoglaltságot: *Forró* és *Káldi* Márton. *Vásárhelyi* nevét előbb láttuk s a névtárban is az előző kettő után következik. *Pázmány* 1608 óta *Forgách* érsek udvarában tartózkodott. Közreműködését *Lukács* kétségbe vonja, viszont igazolni látszik nemcsak az, hogy *Argento* őt jelölte első helyen, hanem az is, hogy a *Kalauz*ban maga ígéri, hogy a magyar bibliát „ha az nagy Istennek kedves akarattya léssen, rövid üdön szem eleiben bocsátunk.”⁴² Ha a *Kalauz*on tudott dolgozni *Forgách* mellett, ezt megtehetette a bibliával is. — A rendfőnök *Vásárhelyi* helyett *Rumer*t kívánta a munkához. *Vásárhelyi* nem is szerepel a következő névtár szerint Grazban, de *Rumer* továbbra is megtartotta tanszékét. Mindazonáltal bizonyára közreműködött, mert őt *Forró* mindenképpen szükségesnek tartotta mint héber szakembert, a rendfőnök is kívánta,⁴³ és ugyanabban a házban lakott, amelyben a revízió folyt. — A vulgátáról volt szó, de mintha a magyar fordításnak a latin vulgátánál is jobbnak kellett volna lennie, azért kellett a héber, s nyilvánvalóan a görög szöveget is elővenni. A *Holl*-féle töredékben ennek nincs nyoma, de *Szekely* István írja: „Magából a fordításból úgy látom, hogy legalább a zsolttárokban és szent Pál leveleiben szemmel tartotta az eredeti szöveget is.”⁴⁴

Lukács fölveti a kérdést: Revízió vagy újrafordítás? Ugyanis a hivatalos levelekben legalább hatszor nem átvizsgálásról, hanem fordításról esik szó. És itt *Káldi*nak tanúságán és a fősoroltakon (zágrábi koll. története, 2 névtár, 1610. dec. 11-i és 1625. nov. 1-i levél)

³⁶ Magyar írók élete és munkái. I. 243. (Bp. 1891) Aratornál.

³⁷ Lásd a 2. jegyzetet.

³⁸ *Szántó Arator* István nyelve. Magyar Nyelv 1929. 134.

³⁹ *Lukács*nál 21. lap, 31. jegyzet.

⁴⁰ Uo. 20. lap, 31. jegyzet.

⁴¹ Föltűnő, hogy *Káldi* György neve nem kerül elő a jelöltek közt, ami pedig természetes lett volna, ha ő csak másoló lett volna. Saját művének a bírálója azonban nem lehetett.

⁴² 1613. évi *Kalauz* 296.

⁴³ *Lukács* 12—13. — Hogy meddig tartott a revideálás, pontosan nem tudjuk. 1613. szept. 3-án *Rumer* már olműci rektor, a munkaközösség többi tagjai is már más hivatalban vannak.

⁴⁴ A magyar bibliafordítás. 1920. okt. 24-én tartott előadás. A Szent István Akadémia Értesítője (Bp. 1920) 112.

kívül nagyon fontos szolgálatot tesz *Holl Béla* megállapítása: Az Egyetemi Könyvtár Káldi-kéziratának javított szövege betűről-betűre azonos az általa megtalált töredékek alapszövegével.⁴⁵ A 100. zsolttár és több más rész kézirat és nyomtatott szövegét magam is összehasonlítottam; ezekből is első tekintetre nyilvánvaló, hogy a változások ellenére is *Káldi* fordítása került sajtó alá. Így bizonyos, hogy csak revízióról van szó, ha fordításon dolgoztak is a revízorok. Bizonyos az is, hogy a fordításban *Káldi*n kívül másnak is van érdeme. Maga becsületesen el is ismeri szerepüket.

*

Szembe kell néznünk még két nehézséggel, amelyekbe *Ballagítól* kezdve majdnem minden kutató beleütközik, s amelyek miatt vitatják *Káldi* munkájának önálló voltát. Az egyik a fordítási évek zaklatott volta, a másik a fordítás idejének rövidsége. *Tárkányi* egyenesen megfoghatatlan gyorsaságról ír ezzel kapcsolatban.

Az utóbbival kezdem. Hogy ne a levegőből beszéljek, bevezetőül közlöm, hány napot fordított *Káldi* az egyes részek átültetésére, és mennyi volt napi teljesítménye kéziratot hasábkokban. Megjegyzem, hogy ez nem pontos mérték, mert vannak 44-soros és 52-soros hasábkok. — A számok sorrendben: hasábkok, napok száma, napi teljesítmény. Az egyes részek sorrendje a fordítási sorrend. A részek is *Káldi* időjelzése szerint vannak elosztva.

Máté	73 — 10 — 7,3	1 Ezdrás	16,5 — 3 — 5,5
Márk	45 — 7 — 6,4	2 Ezdrás	23 — 4 — 5,8
Lukács	75 — 7 — 10,7	Tóbiás	16 — 1 — 16
János	57 — 5 — 11,2	Judit	21 — 3 — 7
Ap. cselek.	72 — 9 — 8	Észter	20 — 2 — 10
Pál 1 — 3 levele	76 — 8 — 9,5	Jób	39 — 5 — 7,8
Pál 4 — 14 levele	80 — 9 — 9	Zsoltárok	100 — 17 — 5,9
7 kat. levél	32 — 2 — 16	Példabeszédek	35 — 5 — 7
Jelenések	33 — 3 — 11	Prédikátor	12 — 3 4
1 Mózes	95 — 18 — 5	Énekek éneke	6 — 1 — 6
2 Mózes	72,5 — 11 — 6,06	Bölcsesség	24 — 8 — 3
3 Mózes	51,5 — 5 — 10,3	Sirák fia	64 — 8 — 8
4 Mózes	72 — 8 — 9	Izaiás	77 — 64 — 1,2
5 Mózes	62 — 6 — 10,3	Jerem. jövend.	91 — 97 — 0,93
Józsue	40 — 6 — 6,7	Jer. sir.-Baruch.	20 — 2 — 10
Bírák	41,5 — 6 — 6,9	Ezekiel	81 — 11 — 7,4
Ruth	5,5 — 1 — 5,5	Dániel	36 — 11 — 3,3
1 Királyok	55 — 12 — 4,6	Ozeás	11,5 — 3 — 3,8
2 Királyok	42 — 13 — 3,2	Joel-Habakuk.	32 — 11 — 2,9
3 Királyok	51,5 — 56 — 0,92	Szofon.-Malak.	26 — 11 — 2,4
4 Királyok	48 — 8 — 6	1—2 Makkab	96 — 17 — 5,6
1 Krónikák	47 — 14 — 3,4	3—4 Ezdrás	76,5 — 10 — 7,7
2 Krónikák	60 — 9 — 6,7		

Az újszövetség 60 nap 543 hasáb, az ószövetség 471 nap 1667 hasáb, összesen 531 nap 2210 hasáb. *Káldi* 50 helyen ad időjelzést: kétszer a kezdésnél, 45-ször az egyes részek végén, és háromszor közben.

Az összeállításból látjuk, hogy napi 8 hasábnál nagyobb teljesítmény 12-szer forduló összesen 58 nappal; 10 vagy ennél több 9-szer 33 nappal; 16 hasábos pedig összesen 3.

A kimutatás tanúsítja, hogy *Káldi*nál nem a napi teljesítmény nagy, hanem a szívós kitarás a megkezdett munka folytatásában, meg az a páratlan lelkierő, mellyel függetleníti magát a külső körülményektől. Jellemző, amit az 1606. okt. 3-án befejezett *Izaiás* után látunk nála. Okt. 14-én indult *Argentóval* Kassára *Bocskai*hoz, onnan visszatérve nov. 11-én társaival együtt a számkivetésbe, s csak dec. 24-én ért Olmücbé. Útközben megpróbálkozhatott a munkával, mert *Jeremiás jövendöléseinek* 1. része rossz tintával van írva. Az olmüci munka kezdete a 2. résszel indult meg, mert innen egyenletes, sötét tintával ír. S ime, dec. 26-án már a 4. résznél, jan. 1-én pedig a 21. résznél tart. Nem kellett neki pihenő a kéthavi barangolás után. Karácsony napján is 4,5 hasábot fordított. Ha leszámítjuk az okt. 14-től dec. 24-ig terjedő 72 napot, akkor a napi teljesítmény *Jeremiás*nál is 3,6 hasáb (okt. 3-tól jan. 8-ig).

⁴⁵ M. Könyvszemle 1956. 52—53.

A gyorsaságot érthetővé teszi az is, hogy *Káldi* először csak „nyers” fordítást készített. Az átnézést, javításokat általában utólag végezte, amint azt a tinta eltérő színéből, a vonalaknak eltérő vastagságából és a helyesírásból meg lehet állapítani. Továbbá: elsősorban a maga használatára készítette a fordítást (ezt megtehetette engedély nélkül is), azért kevesebb gondnal, mintha a nyomda számára készült volna. Ezért kellett utólag annyit javítani. Hogy nem gondolt a nyomtatásra, mutatja az *Oktató intésen* (7) kívül az, hogy az újszövetség elejét kivéve szemrontó, apró betűkkel, szinte a hajszálnál is vékonyabb tollal írt. A nyomdászoknak alighanem akkor is voltak már némi igényeik a kéziratral szemben.⁴⁶

Holl kevésnek találja a javítást. Magam ellenkezőleg soknak, bár vannak sima oldalak is. Ez a módszertől függ. A szentírás egyházi személy számára nem volt ismeretlen szöveg — sem magyarul, sem latinul —, s fordítása általában nem kívánja külön szaknyelv ismeretét.

Az akadályként emlegetett zaklatott 2 év éppen előmozdítója lehetett a fordításnak, mert a külső működés akadályoztatásával több időt lehetett szentelni az ilyen munkára. Egyébként az eseményekben részt vevő *Argento* leírásából látható, hogy 1605. okt.-tól 1606. okt.-ig egy csendes év állott *Káldi* rendelkezésére.⁴⁷

*

Holl Béla dolgozatának legszebb része az, amelyben föltárja *Káldi* helyesírásának változását. Három változatot mutat be: az 1605—7-es kéziratét, a kötetstáblából előkerült töredékekét és az 1626-os nyomtatott szövegét. A magam részéről úgy vélem, negyediket is lehetne hozzácsatolni: az első kézirat utólagos javításainak helyesírását, ami mögött magam *Pázmányt* sejttem.

A helyesírási különbségeket *Holl* felhasználja arra is, hogy következtetéseket vonjon le a *Szántó—Káldi* fordítás kapcsolataira. Szeretnék néhány megjegyzést fűzni ezekhez a következtetésekhöz is.

Nem tudom elfogadni azt, hogy valaki egy nagy műben végig hibaejtés nélkül következetesen idegen helyesírást kövessen, amint azt *Káldiról* állítja *Holl*. Ezt nemcsak azért, mert nem lett volna célja, hiszen *Káldi* nem akarhatta *Szántónak* kritikai kiadását előkészíteni, hanem főleg azért, mert ez sokkal lassabban megy, amint bárki is megtapasztalhatja. *Káldi* írásában nem tapasztalhatunk ingadozást, elírásokat. Pedig régi írásnak pontos másolása a XX. században is csak gépek segítségével megy, egyébként már 5—10 sort is össze kell olvasni, mert az ember akaratlanul is a megszokott, a mai helyesírást csempészi bele.

Rendelkezésünkre áll egy szűk terület *Szántó* és *Káldi* helyesírásának összehasonlítására. *Szántó* 1599-ben írt *Historia collegiorum SI in Transylvania* c. művében a M. Tud. Akadémián őrzött fénymásolat szerint néhány magyar kifejezés mellett sok magyar tulajdonnevet találunk. Kiemeltem belőlük az összehasonlításra alkalmasakat és össze is hasonlítottam *Káldi* kéziratával. *Szántó* a király szót tulajdonnévként és közfőnévként is kyrálnak írta. Ezzel szemben *Káldi* kéziratában mindig kirali vagy kiralj az alakja. *Szántónál* a cs előfordul ugyan ts alakban is (Bats), de általában ch-t ír (Cheke, Züchked, Chefi, Derechkei, Chanadiensis). *Káldi* viszont később kikötött ugyan a ch mellett, de a biblia-kéziratban mindig ts-t ír (kentsed, kentsből stb.).⁴⁸ Néhány szóban számunkra ismeretlen szabály alapján továbbra is megtartotta a ts-t (pl. ásótska, áts, kováts, tanáts), tehát ez mondhatni jobban az övé. Az sz betűt *Szántó* z-vel jelöli (Beregzazi, Kereztesi, Zokoli, Zylvasi, Züchked, zekuli: székelyek latinosan), *Káldi* viszont sz-szel. Az Ifiju-t csak egyszer írtam ki, ez *Káldinál* ifiu alakban szerepel. Ez az összehasonlítás is tehát nemleges eredményre vezet *Káldinak Szántótól* való függését illetően.

Mindezekből látható, hogy nincsen érv, amelynek alapján el lehetne vitatni *Kálditól* az önálló fordítás érdemét.

⁴⁶ Az Oktató intés 7. lapján némi ellentmondás látszik: Segíteni akart az új fordítással a híveken, de nem gondolt a nyomtatásra. A megoldás ez lehet: Főleg az újszövetségnek kézírás útján való terjesztésére gondolt, ami abban az időben nem volt rendkívüli.

⁴⁷ A VERESS, A.: FRTR V. kötetében közölt jelentés némi rövidítésekkel *Argento* Jánostól származik.

⁴⁸ Óvatosságnak kell lenni. A 24. jegyzetben szereplő kéziratban olvasható: Kencses Erdel. Ezt Veress és Szittyay minden további nélkül Kencses Erdelnek írja.

SZÖVEGgyŰJTEMÉNY A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK IRODALMÁBÓL

Szerkesztette: Bóka László, Nagy Miklós, Németh G. Béla. Bp. 1961. Tankönyvkiadó. 1078 l. (Egyetemi segédkönyv)

Az egyetemi segédkönyv-sorozatok az egyetemen kívül is nagyon népszerűek. Ezáltal irodalmi szöveggyűjteményről van szó, amely a XIX. század második fele irodalmának tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani. A szerkesztők, Bóka László, Nagy Miklós és Németh G. Béla érdekes és hasznos könyvet állítottak össze. Fő törekvésük elsősorban a szervezeten tanuló nappali és levelező hallgatók igényeinek a kielégítése, a tanulmányi feladatok sugalmazása és megkönnyítése.

Mert több ez a könyv, mint egyszerűen szöveggyűjtemény, mint az egyetemi oktatás szemléltető illusztrációja. Nemcsak mennyiségileg több és műfajában más, mint az irodalomtörténet egyetemi összefoglalása, de lényegesen el is tér attól, vitatható, hogy előnyére-e vagy sem.

Nemrégiben a friss, újszerű korszintézisek, kézikönyvek még kísérletképpen sem léteztek, és olyan antológiákra vagy valamilyen szempontú, jelentősebb részösszefoglalásokra sem volt vállalkozó, amelyek pótolni próbálták volna a hiányt. Ma más a helyzet. Az irodalomtörténész minden alkalmat felhasznál arra, hogy jelezze, a pletyka hullámhosszán terjedő véleményét mondjon. Az összegezések korát éljük a tudományban is. A felszabadulás óta most először értek véget az értékelés esztendei, de nem zárult le, csak napjainkban kezdődik a kísérlet és a bevezettség áradó, gazdagodó permanenciája. Monográfiákra gondolok, amelyek legutóbb születtek és kézikönyvekre, amelyek születendőben vannak. Kár, hogy nálunk az igazi siker valamiképpen mindig elkerüli a nyilvánosságot (soha nem szándékosan!), és baráti körök asztaltársaságok „illegalitásába” vonul. Szóbeszéd tárgya, a pletyka hullámhosszán terjed és torzul, mintha még nem találták volna fel a nyomtatott betűt. A szerkesztők tartózkodása és közönye a kritika hitelét rontja, pedig a humán tudományok művelői nálunk is nemzetközi színvonalon dolgoznak.

Természetesen, még nem erről a *Szöveggyűjteményről* beszéltem, ez a gondolat most,

mégsem egészen független a *Szöveggyűjtemény*től. Hiszen ebben is egy sajátos szintézis készülődik, sokkal önállóbb, mint amennyi önállóságot az egyetemi segédkönyv-sorozat igényelne. A kötet azzal lesz érdekes, hogy az anyagon keresztül, az anyag összeállításainak, Nagy Miklósnak és Németh G. Bélának a felfogását is tükrözi az egyes írókról, sőt az egész kor irodalmi folyamatairól, jellegéről. Ha a koncepciót nem is érezzük tisztán megfogalmazódni és következetesnek — a pedagógiai és didaktikai célokhoz való becsületes igazodást leszámítva sem — egyféle izlés körvonalai mindenestre felismerhetők.

És ez nagymértékben a színes, olvasmányos életrajzoknak köszönhető. Vitatható azonban, hogy „a magyar irodalom története szemelvényekben” jellegű összeállítás ma már a legmegfelelőbb műfaj-e az oktatás kiegészítésére, nem lett volna-e jobb egyszerűen csak a nehezen megtalálható szövegeket vagy stíluselemzéshez szükséges szemelvényeket közölni. Az antológia „csapdáját” úgy-ahogy kikerülték a szerkesztők, de veszedelmesen közeljutottak a lexikonokhoz a jelentősnek aligha mondható nevek tömegével. Az oktatáshoz szükséges szövegritkaságok tára helyett így ez a vaskos könyv a kevésbé ismert nevekkel lepi meg a hallgatókat vagy azokat az érdeklődőket, akiknek erre egyáltalán nem lesz szükségük.

Az egyetemi jegyzet éppen csak említi Beöthy László, Abonyi Lajos neveit, Vadnai Károly, Dömötör János eddig még nem szerepeltek benne és nem is fontos, hogy szerepeljenek, mert nincsenek kapcsolatban a kor irodalmának lényeges mozzanataival. Egy-egy speciális feladatnál szükséges lehet ezeknek az ismerete is, de abban az esetben már nem használható forrásul a *Szöveggyűjtemény*, a hallgató önálló kutatásra kényszerül. Különösen a századvég nőtt óriásra. A nyolcvanas évekig huszonegy nevet sorol fel a tartalomjegyzék, azon túl negyvenháromat. Persze, igaz, hogy a századvégen jóval több író volt, mint az önkényuralom éveiben, de kell-e mindegyiktől válogatni? Volt-e annyi olyan

értékű író, mint az előző két-három évtizedben? Nyugodtan eltekinthetnénk Darmay Viktor, Bartók Lajos, Szabó Endre, Pósa Lajos, Bárd Miklós verseinek bemutatásától, nem valószínű, hogy bármelyikük valaha egyetemi vizsgák tárgya lenne. Azaz is csökkent volna a terjedelem, ha nem közölnek annyi regényrészletet és dráma-részletet. Ahol pedig ez szükséges, ott legalább annyira az a bővebb tartalmi ismertetés, ami ebben a gyűjteményben viszont néha teljesen el is marad. Nem szándékozom bővebben foglalkozni, az arányokkal vagy a hiányokkal mert azok egy része nyilvánvaló félreértésen alapul, és a szerkesztők biztosan meg tudnák magyarázni, számomra is megnyugtatóan, hogy Tompa Mihály mért nem szerepel a kötetben és hogy miért tartották fontosabbnak Palágyi Menyhértet, mint Bodnár Zsigmondot. Hiszen az a kisebb „bűn”, ha egy válogatás minél terjedelmesebb. Mindez engem csak a műfaj szempontjából érdekelt, amit összhangban érzek a szerkesztők törekvéseivel.

Az előszóban elhatárolják könyvüket az antológiától, és sikerül is ezt megvalósítaniuk azzal, hogy nem a legjelentősebb műveket kell közölniök, hanem a legritkábban fellelhetőket vagy jellemző szövegrézeket, de hangsúlytalanságával és „objektív” tagolásával szövegyűjteményük mégis magán hordja az antológia műfaji tulajdonságait. Ez a korlátozó forma feltűnés nélkül tünteti el az értékrendet, vagy statisztál egy újfajta értékrend kialakításához, amely a legteljesebben azonosulni látszik a műfajjal. A szemelvények megválasztásában már szembetűnik valami abszolút, általános igény. Sokkal inkább a koncepcióhoz és a szemérmékhez tartozó, mintsem az íróhoz. Félreértés ne essék, nem arról van szó, mintha a szerkesztők meghamisítanák az írókat, másnak mutatva őket, mint amik. Csak néhány esetben sértik meg a jellemző határait, de akkor is inkább az ízlés nevében, az irodalmi alkotásokkal szemben támasztott igény érdekében. A legjobbnak érzett helyeket igyekeztek megkeresni, hogy könyvük egészében is egységes, egyformán érdekes legyen és színvonal a lehető legkisebb ingadozást mutassa.

Mindenekelőtt tehát jó irodalmat adni, még a jellemző rovására is, — ez a válogatás fő tanulsága és sokkal fontosabb, mint a szemponttá talán nem is tudatosított ízlés általánosságából következne. A törekvés az irodalmat kereső igényesség ösztönéből fakad, egy belső „irodalmi” értéket fejez ki elsősorban. És megint sietek megjegyezni, hogy egyáltalán nem „irodalmon belülről” van itt szó. Már az is ellene bizonyít, hogy hogyan értelmezik ezt az irodalmiságot, hogy mi is számukra a jó irodalom. Elsősorban a kort jellemző alakok sokaságát, életszerűségét

tartják annak. Nem szűkítik ezt le a típusra, megelégszenek az ábrázolás *elképzeltető* fokával is. Méltányolni tudják a figura elképzelése és megformálása közötti legcsekélyebb összhangot és türelmesebbek a nemzeti vagy morális gondolat változatosságával vagy felszínességével szemben, mert mintha csak e kettő nyomai jelentenek számukra az irodalom korszerű ígértét.

A *Szövegyűjtemény* így valamiféle szép-irodalmi portrégyűjtemény lesz, amelyben stílusosan helyezkednek el az írók életrajzai. Általában szépek, csak egy kissé különösek ezek az életrajzok. A bevezető, tájékoztató és értékelő szándék és a lélektani tanulmány vonzó lehetősége viaskodnak bennük. És többnyire az életrajz lélektani mozzanatainak csábítása győz. Az írók valóban különös, sajátos lelkivilágú emberek, nem egy közülük maga is irodalmi érdekekkel bíró hős lehetne. Pszichológiai egyéniségük látványosan rejtőzködik vagy szemérem nélkül vetkőzik meztelenre műveikben, a mű egyik legfontosabb értelmezője lesz az író lelki alkata, de nem egyedüli értelmezője. Az alkotói jellemet, egyéniséget formáló élmények olyan rétegeket vonhatnak a lélek korall-vázára, amelyből kivirágozhat a művészi megnyilatkozás, de aligha volna ésszerű a sok és szokatlan élményekben, lelki ferdulésekben, nyomottságokban és zavarokban keresni a nagy művészet termőhelyeit. Pedig Nagy Miklós és Németh Géza író-portréiban ezt az eldeklődést érezzük, ha a közvetlen szándék az volt is, hogy „emberközébe” hozza az eszmékké „mitologizált” irodalomtörténetet, hogy az írók belső, emberi lényegét mutassa meg. Az „emberi” ilyen megvalósulása szűkíti is, és nemcsak bizonyos vonatkozásban, hanem általában kevesebb mint, amit az irodalomtörténet az „életrajz” műfajban már ma fölmutat. Indokolatlan visszalépés egy nagyon is megindokolt újszerűség vagy egy érthetetlenül félreértett „szempontra” koncentráció jegyében.

Az utóbbi feltételezést azonban nyugodtan elvethetjük, mert a *csak* életrajz nem marad száraz, puritán és koncepciótlan adatközlés, hanem nagyon is izgalmas, érdekes lélektani olvasmány, amely nemcsak magára hívja fel a figyelmet, de arra is, ami a maga plusza mellől hiányzik, az eszmei és az elvi mozzanatokra. A szerzők bizonyára tudnának számtalan olyan helyet idézni, ahol éppen egy-egy író politikai magatartására vagy világnézetére utalnak, hiszen szó sincs itt tudatos elhallgatásról, csak éppen ezeknek az utalásoknak a mértéke és súlya nincs egyensúlyban a lélektani portréval. Azaz, a portré nem lesz teljes, nem egészül ki, csak lélektani marad, szépsége és érdekessége mellett is önkényesen esetleges. Egy-egy élet válogatott dokumentuma minden karkoték, minden életrajzi írás, az ízlés-rostán csak a sors „regényes” fordú-

latai maradtak fenn, a gondolatok, az érlelődés igazi belső tartalma alig, vagy nagyon halványan.

A legközvetlenebbül talán, valamilyen pozitivistá eszmény hatott a szerzők izlésére, nevet adni ennek csak a divatos fogalomtársítások segítségével tudnánk valahogy, nevezük pszichológiai pozitívizmusnak; de legalább annyira érezi azt a nem ellenszenves és egyáltalán le nem kicsinyelhető szándékot, amely az inkább emberi, mint művi körülhatárolásokban keresi az irodalomtörténet életét, „regényét”. A *Szöveggyűjtemény* szűk lehetőségét mindenesetre kitölti ez az eszmei törekvés, ha talán nem is tudatosan, ha csak egyszerű megkomponálás eredményeképpen is. Kíváncsian várjuk, hogy megírandó műveikben a nagy irodalmi korszakokat átívelő gondolat vajon szintén itt, a lélektani pozitívizmusnál fog-e megállapodni. Nem kell sok hozzá, hogy ez az érdekes, felelevenített, színes hagyomány általuk kerüljön át a marxista irodalomtörténetírásba. Csak a gondolat formálódását kellene a lelki élményekkel összhangba hozni, csak a társadalmi indokokat érezzük ebből tisztán, és láthassuk, ahol látnunk kell, a lelki bajoknak, betegségeknek alján húzódó olthatatlan életvágyat, amely táplálja a lélek színén nyíló művészetet.

A legjobb ezek közül a rövid, miniatűr lélekrajzok közül az Arany Jánosról, Keményről, Gyulairól szóló, de ugyanakkor éppen ezek lepnek meg a legkellemetlenebbül, amikor a végén az a benyomás marad bennünk, hogy Arany tetteinek lelki rugói többnyire anyagi szorongatottságaihoz voltak kötve, hogy Kemény borongása elméjének elborulásával együtt növekszik, hogy Gyulait a társadalmi függés formálta olyan nyomott, groteszk és izgága emberré. Nagy Miklós mindezeket ellensúlyozza ugyan politikai vonatkozásokkal is, de csak egy-egy sor erejéig, az arányt és az összbenyomást nem tudja döntően megváltoztatni. (Különös, hogy éppen az irodalomtörténetileg nem jelentős Abonyi Lajos portréja „sikerült” a lélektani és társadalmi kombináltság szempontjából a legteljesebbre. A módszer veszélyeit feltűnően mutatja pl. az Asbóth Jánosról szóló életrajz, amit feltehetőleg Németh G. Béla írt. Az „emberi” ünnepélyessége és megindító regényessége a magányos és komor Asbóthot összemossa a nemzeti múlt nagy tragikus alakjaival, a század különös és vonzó lelki emigránsainak a sorába emeli. Csak egy tárgyilagos, fukar mondat utal arra, hogy haladó konzervatívizmusának illúzióját próbálta összeegyeztetni

a haladó szociológiával, de végül mindig az előbbi győzött. Pedig Asbóthnál éppen erről a konzervatívizmusról nem lehet hallgatni, ha csak néhány sor áll rendelkezésre, annak a néhány sornak erről kell szólnia, mert ez Asbóth, a magányos, meg nem értett és zavaros Asbóth. Mert korszerűtlen különködésének mérlege még nem szerepel az irodalomtörténetekben, mert utóéletük még maig is nyomon követhető.

A kis terjedelem ezekben az esetekben nem egészen érthető magyarázat. A tömör életrajzi jellemzésnek a legszükségesebb családi körülmények mellett a legszükségesebb tudnivalókat is el kell mondania az írókról. Petőfiről, hogy népies, Jókairól, hogy romantikus, és hogy ezen belül milyen helyet foglalnak el. A jegyzetekben, tankönyvekben nincs hely szövegelemzésre, a *Szöveggyűjtemény* pedig — elsősorban a dráma és regényrészletekre gondolok — az elemzésre, a szövegtípusok felismerésére ösztönzi az olvasót. A bevezetőkben ehhez is segítséget kellett volna adni. Sőt, talán ez lett volna a bevezetők mindennél fontosabb feladata, néhány szemponttal segíteni az olvasót abban, hogy a közölt szövegrészletet hogyan kell azonosítani az író életművével, milyen irodalmi irányt, stílust vagy módszert tükröznek. Az egyetemi előadások kiegészítői (nélkülözhetetlen kiegészítői!) a szemináriumok, nem egészíthetné-e ki a *Szöveggyűjtemény* is a tankönyv módszerét a szeminárium módszerével, formájával? Természetesen ez már nem a szerkesztők szándékain múlott, nem is hibának rovom fel. De az ő könyvük még fokozottabban felveti ezt az igényt.

Az életrajzi bevezetőkben és a szépirodalmi szemelvények összeállításában azonban az érdekességet érezzük inkább, ami tökéletesen megegyezik a szerkesztők koncepciójával, s így a vállalkozás sikeresnek mondható. A kötet értéke mégis, az irodalomelméleti szövegek és kritikai szemelvények módszeres megszerkesztésében van. A népiességről, a romantikáról és a realizmusról olvashatunk korszerű és polemikus véleményeket, amelyek ebben az összefüggő egységben a problémák keletkezésének és alakulásának vázlatai is egyszersmind. Talán csak a műfajra vonatkozó válogatás hiányosabb (P. Szathmáry: *A beszély elmélete* c. tanulmányát feltétlenül ismertetni kellett volna), és a drámaelmélet fejlődését hanyagolták el jobban ebben a gyűjteményben, amelynek ezt, a sikerültebb részét a kor irodalomelméleti és kritikai dokumentumának is nevezhetnénk.

Mezei József

BÁLINT GYÖRGY: A TORONYŐR VISSZAPILLANT

Cikkek, tanulmányok, kritikák. 1—2. köt. Szerkesztette: Koczkás Sándor és Magyar István. Az utószót Koczkás Sándor írta. A bibliográfiát és a névmutatót összeállította: Magyar István. A jegyzeteket írta: Rét Róza. Bp. 1961. Magvető K. 706; 819.

A felszabadulás előtti újságokból és folyóiratokból lépten-nyomon előbukkanó Bálint-írók már jó ideje igényt támasztottak összegyűjtésükre és kötetbe foglalásukra. Elismeréssel kell üdvözölni mind a válogatók, mind a kiadó munkáját abból az alkalomból, hogy ezt az igényt megközelítő teljességgel kielégítették. Nemcsak Bálint portréját kapjuk meg, hanem a magyar és európai társadalom gazdasági, szellemi, politikai és kulturális mozgási irányainak rajzát is a válság éveitől 1942-ig.

Mindkét kötet zárt kronológiai egységben közli a cikkeket: az I. kötet a szorosabb értelemben vett publicisztikai írásokat, a II. irodalmi és művészeti cikkeket, kritikákat. A kötetek effajta beosztása a cikkek feldolgozásának és értékelésének formáját is jórészt meghatározza: Koczkás Sándor utószava Bálint György cikkeit részben a fejlődési szempontok alapján veszi sorra, részben bizonyos összehasonlítást végez publicisztikai és kritikai munkássága közt. Az előbbi jól sikerült, az utóbbi kevésbé.

Koczkás Sándor periodizációjával (1925—31; 1932—35; 1936—39;) egyetérthetünk, bár ezt elsősorban a publicisztikára alkalmazza. Kétségtelen, hogy Bálint György fejlődése itt jobban végigkísérhető, mint kritikai cikkeiben. Polgári radikalizmusa, irónikus, lázadó hangja, meglepően jó politikai tájékozódó képessége segítségével első publicisztikai írásai maguk mögött hagyják az irodalmi kritikákat. Még alig 24 éves, amikor életelvéként hirdeti meg a „dinamikus elégedetlenséget” a *Művész, vigasztalj!* c. cikkében. (József Atilla a maga „dinamikus elégedetlenségét” húsz éves korában korábban írja a *Tiszta szívvel* c. versében.) Ugyanekkor válaszol azoknak, akik az ifjúságtól a keresztény-kurzus kiváltotta lelkesedést kéri számon: „Mindenki cinikusnak számít, aki nem lelkesedik a bevett, szalonképes lelkesedni valóért. Mély sajnálattal közöljük, hogy ebben a pillanatban büszkén valljuk magunkat cinikus fiataloknak. Áruló...bárgyú fiatalok lennénk, ha ma lelkesedni tudnánk.” (*Cinizmus.*) Bálint Györgynek ez a spontán lázadása igyekszik széttrögni minden szellemi börtönrácsot, kitűnő érzékkel fedezi fel és leplezi le az obskurantizmus minden válfaját. Szakavatott kézzel boncolja izekre a kolduskérdést és a szervezkedő fasizmust, a Gömbösféle reform szirénhangját és a cipőtisztító gyerek szempontjait. Helyesen mutat rá Koczkás Sándor, hogy Bálint spontán láza-

dása elvileg egyre megalapozottabb lesz, és a marxizmus elmélyült tanulmányozása közben tudatos forradalmi magatartássá válik. Így jut el a „dinamikus elégedetlenségtől” a felháborodás elméletéig, a cinizmus vádjának vállalásától a hűséget vállaló toronyőr helytállásáig. A felháborodás Bálint szerint az igazi értelmiségi létezési formája, gyakorlattá vált elmélet. Anélkül, hogy a sebeket akarnánk felszakítani, meg kell mondanunk, az igazság kedvéért, a Bálint-i magatartás iránti tisztelet miatt, hogy kortársai közül többen — akiknek még nagyobb szellemi befolyásuk volt — „hallgatásukkal akartak” tüntetni, passzív politikával akartak „ellenállni” a fasizmus előretörésének. Igazságtalanok volnánk, ha tagadnánk, hogy ez is egyfajta averzió volt a fasizmussal szemben (az ilyen averzió jelentőségét objektív következményein, nem pedig a szubjektív szándékunkon kell lemérni), de még inkább vétenénk az igazság ellen, ha nem látnánk, hogy Bálintot magatartása, gyakorlattá váló felháborodása messze magasan kortársai fölé, József Attila mellé emeli. Marxista világnézetet tette igazán „toronyőrré,” akinek olyan világitó berendezésekkel kellett a riasztó fényjeleket leadni, amelyekhez az energiát önmaga becsületessége, egyenes gerince és lelkiismerete szolgáltatja. Határtalan, sokszor már rögeszmének tűnő hittel bízott az emberi felszabadulásban, a termelő erők és a termelési viszonyok szép harmóniájában. Mint toronyőr sem volt egyedül: „Hiszem..., hogy a városi entellektüelnek a falusi (és városi) szegénység oldalán a helye, távoli, de szoros testvériségben — mert kinek dolgozik végeredményében, ha nem a jövő felszabadult és 'erkölcsükben csinosított' tömegeinek?” (*Hozzászólás a városból.*)

Bálint György publicisztikájának skálája rendkívül széles. Amit megpillant, amiről hall, amit tapasztal — témává lesz. Koczkás Sándor finom elemzéssel tapint a Bálint cikkeiben felfedezhető jelképszerűre. Ebben látja a cikkeket ma is eleven, a mának is mondanivalót nyújtó frissességét. Sok igazság van ebben a megállapításban. A koldus, a kapu aljában síró férfi, a kövezeten fekvő, összezúzott cselédnő a társadalmi elesettség és kiszolgáltatottság jelképei. A tintahal, a Szürke Bagolyhoz küldött levél, a farkaskutyáról írt cikkek ugyancsak visszavezethetők egy közös jelképrendszerre, a felszabadult ember gondolatához. Bálint György újságírói tevékenységének kvalitását éppen az mutatja, hogy

a mindennapok szürkének tűnő egyhangúságában fel tudja fedezni azokat a témákat, amelyek egyaránt magukban foglalják a mának szóló aktualitást és a holnapnak szánt mélyebb értelmű és általánosítható igényű figyelemfelkeltést. A szűk értelmezésű aktualitás és a semmitmondó általánosítás két szélső határa közt Bálint kivétel nélkül mindig megteremtette a legművészebb harmóniát. Valóban, publicisztikájával kapcsolatban is a művészség kérdése áll előtérben. Ez egyaránt vonatkozik az eszmeiséget kifejtő ironikus-patetikus stílusra, a téma kidolgozásának logikus-rationális módszerére, a hangnemen incselkedő és szatirikus élére. Cikkeinek már első mondatában az egyszerűséggel és a közvetlenséggel hökkent meg. „Egy ember ül a Visegrádi utcában és sír.” (*Egy ember sír.*) „Európában ágyuk dörögnek, repülőgépek búgnak, géppuskák kattognak, és rossz írók hegyezik a ceruzájukat.” (*Rossz írók hajnala.*) „Tudomásul kell venni: sirályok is élnek Budapesten.” (*Sirályok.*) Három mondat, három cikk — és mindháromat el kell olvasni, mert ilyen egyszerűségnek, ekkora közvetlenségnek nem lehet ellenállni. De a második, a hatodik, a tizedik mondat után meghökkent: ezt is el lehet mondani a sírásról? Valóban néreói vonások jellemzik a rossz írókat? stb. Bálint György a meghökkentés művésze. Nem harsányan, hanem finom, lírai hanggal hökkent meg. Koczás Sándor helyesen kutatja Bálint líraiságának egyik tényezőjét a korábban írt költeményeiben. Finom beleérzéssel elemzi stílusa magával ragadó erejét, alkotó elemeit.

Bálint lírai költőként indult és prózairó, publicista és kritikus lett belőle. A költészet nemcsak a líraiságot hagyományozta számára, hanem az érzéket is a szépirodalmi művek felfedezésére, értékelésére. Már 1927—30 közt írt kritikái azzal lepnek meg, hogy kitűnő irodalmi tájékozódó képessége van, színvonalasan elemez, magas művészi igény és mérce jellemzi. Kialakuló, de egyértelműen haladó világnézetét nemcsak publicisztikai cikkeiben érvényesíti, hanem kellően tudja transzponálni irodalmi kritikáira, irodalompolitikai írásaira. (*A kritikuskok árulása; Még egyszer a „Kritikusok árulása”.*) Nem kevésbé mutatkozik meg elvi szilárdsága a színház zülléséről és giccs burjánzásáról írt megjegyzéseiben (*Neotögyökér*). Színházi kritikáiban eszmeileg nemegyszer nagynevű kortársai fölé nő. Csak úgy találomra vessük össze O'Neill: *Szörös majom* c. bemutatójával kapcsolatban Bálint értékelését Kosztolányiévól. Kosztolányi rutinosabban ír, szellemesebben exponál. De látni jóval kevesebbet lát, — és amit meglátott, abban azt dicséri, amit Bálint kifogásol. Ezt mondja: „Hadat üzen (O'Neill) minden tömegnek, minden szervezkedésnek, akár jobbparti az,

akár balparti.” (Kosztolányi Dezső: Színház. Nyugat kiadás. Bp. 1948. 130. 1.) És íme, Bálint ítélete: „Eugene O'Neill eldobott... két óriási lehetőséget: a proletár szociális tragédiájának vagy az emberi közösségből kiüldözött egyén tragédiájának megrázó kiépítését. A darabban a kettő közül a harmadik maradt meg: egy szerencsétlen, beteg magánember tragédiája.” (II. k. 16. 1.) Mindebből annak igazolása érdekes, hogy Bálint György kritikai munkássága terén is érvényesíteni, helyesebben, alkalmazni tudja a publicisztikájából már ismert koncepciókat. Sajátos ellentmondás ennek ellenére az a megállapítás, hogy esztétikai cikkei és tanulmányai eszmeiségük miatt mégis elmaradnak a publicisztikai cikkek mögött. Eme elmaradás okának elemzésével maradt adós Koczás Sándor. Az utószóban helyesen történik utalás Bálint György irodalmi érzékenységére, arra a képességére, hogy minden új irodalmi irányra felfigyeljen, minden új és tehetséges író felfedez. Fogékonysága e téren azonos, vagy megközelítően azonos Németh Lászlóéval, Babitséval, Szerb Antaléval. A probléma csak ott jelentkezik: miért nem érvényesül Bálint marxista világnézete az irodalmi cikkeiben is olyan konzekvensen, mint a publicisztikaiakban. Koczás Sándor, ha röviden is, de meggyőzően mutatja Bálint viszonyát pl. Nietzschehez. E hatást azonban az I. kötet írásaival (publicisztika) kapcsolatban vizsgálja. Nyilvánvaló, hogy a nietzschei gondolatkör, André Gide, Joyce stb. szemléletmódja befolyásolta Bálint irodalmi nézeteit, ismerve azonban a hatások mértékét, nem kielégítő a válasz a fenti problémára. Koczás Sándor felveti még az „átkos aesopusi beszéd”, az újságadta szűk terjedelem, valamint a pszichológizáló és szellemtörténeti módszer negatív hatását. A kérdés még így is kettős: miért nem érvényesültek ezek vagy ezekhez hasonló szellemi befolyások Bálint publicisztikájában, ill. elégséges alapot szolgáltatnak-e ezek az okok a világnézeti elmaradásra, vagy másokat is kell-e keresni? Ennek kutatása a jövő feladata. Feltehetőleg az egyik lényeges okot a húszas és harmincas évek marxista esztétikájának kidolgozatlanságában kell majd keresni.

Koczás Sándor minden további nélkül azonosítja a bálinti „szociális realizmust”, az „új realizmust” a szocialista realizmussal. Úgy hisszük, ez az azonosítás korrekcióra szorul. Igaz az, hogy Bálint e fogalmakat új ábrázolási követelményeként veti fel a lényeglátás, a „nyersanyag”, „a nagy összefüggéseket mutató alapvonalak” kidolgozására (*Nyugati regény — magyar regény*, 511. l.). De már a Bálint szerint ilyen módszerekkel dolgozó írók névszerinti felsorolása is kétséggé teszi a fenti azonosítást (Solohov mellett Steinbeck, Hemingway, közvetve

Maugham, Martin du Gard, Proust, Joyce). Még inkább nehéz elfogadni a „szociális realizmus” — szocialista realizmus megfelelését az elméleti indoklás után. *Nyugati regény* — magyar regény c. cikkében Bálint a következőket írja: „Az írónak tehát, adott történelmi helyzetekben, megvannak az adott történelmi feladatai. Az irodalomnál magánál azonban ilyesmire bajos beszélni.” (II. k. 505. l.). Majd később így folytatja: „A mai regény megmutatja: hogyan reagál a mai...ember a világra. Napjaink lelki magatartását látjuk meg benne.” (Uo. 506. l.). A két megállapítás közti ellentmondás világos. (Az irodalomnál kétséges a történelmi feladat, — ill. a mai regény reagálása a világra, végső fokon a történelemre). De ugyanilyen ellentmondás jellemzi a két pólust külön-külön is. Miért van az írónak történelmi feladata, ha ez a feladat nem jellemzi az általa létrehozott produktumot, magát az irodalmat. Másfajta dilemmát okoz a második idézet ellentmondása. Ha ugyanis a ma regényében napjaink lelki magatartását látjuk függetlenül e műalkotások realista vagy antirealista tendenciájától, akkor ez a megállapítás egyenlőségjelet tesz Thomas Mann és Joyce, Solohov és Proust ábrázolása közé. Nem erőszakolt Bálint gondolatának ilyen továbbfejlesztése, mert ő maga is megvon egy ilyen azonosságot néhány oldallal arrébb, amikor Proust realizmusát a Tolsztoéhoz hasonlítja. (II. k. 513. l.)

Igen érdekesen elemzi Bálint a válságba jutott polgári társadalom tüneteit a modern regényekben. Három válság-aspektusról beszél: a társadalomról, az egyénéről és az idő válságáról (508. l.) E szemléletes vázlat ellenére is hibás következtetésre jut. Az egyik hiba forrása az, hogy a három aspektust egyforma minőségűnek tartja, holott csak az első objektív és meghatározó, a másik kettő szubjektív (az egyén szubjektív válságérzete, az idő szubjektív felbontása). A másik tévedése az, hogy a három válság-aspektust izolálja egymástól és köztük nem az oksági összefüggést, hanem az immanenciát domborítja ki. Bálint ezeket objektíve is szétszakítottan látja, pedig a polgári társadalom általános válsága megelőzője és kiváltó oka az egyén válságérzetének vagy az egyénben létrejövő deformatív időszemléletnek. E szemlélet útján jut el Bálint a „keményen stilizáló”, a „nyersanyagot vas-kézrel összefogó”, a „csúspontokat” megragadó szociális realizmusig. Nyilvánvaló tehát, hogy az ezen az úton elért következtetés — szociális realizmus — nem lehet azonosítási a szocialista realizmussal. A válságkomplexum összetevőinek mesterséges szétválasztása, természetesen a polgári déka-

dens regényben a legváltozatosabban jut kifejezésre — (Woolf: Orlando, Mrs Dalloway; James Joyce: Ulysses; Proust: Az eltűnt idő nyomában; Upton Sinclair: Mocsár stb.)

Ugyancsak izgalmas és a műnek is sokatmondó elemzés lenne Bálint szürrealizmusról tett megállapításainak végigkövetése (514. l.). Egy ilyen recenzióban azonban a polimezálás helyett a problémák egy részének felvetésével kell beérnünk. De az elemzést is el kell kezdeni.

Koczás Sándor sokoldalúan vizsgálja Bálint és Radnóti Miklós baráti-írói kapcsolatát. Érdekesen mutat rá a József Attila költeményeivel való alkalmankénti témaazonosságra (pl. *Eső*). Bálint egyike volt ama keveseknek, aki még a felszabadulás előtt meglátta nagy proletárköltőnk helyét irodalmunk fejlődésében. Érdemes végigkísérni, hogy 1935-től, egyik értékelő cikkétől (*József Attila versei*) hogyan jut el maga Bálint is addig, hogy ne csak összegyűjtse és 1940-ben kiadja verseit, hanem a magyar irodalom klasszikusát lássa József Attilában. Előbb „a háború utáni nemzedék legnagyobb magyar költőjének tartja”. (*Az értelem vértanúja*). Majd később már a „század egyik legnagyobb költőjeként” tiszteli. (*József Attila élete*.) *Nyugati regény* — magyar regény c. tanulmányában pedig világirodalmi szintre emelve állapítja meg: nincs, aki felülmúlja (504. l.). József Attilát ebben az időben így értékelni csak az tudta, aki világnézetileg maga is marxista volt.

13 év termése, mintegy 400 cikk és tanulmány 1300 oldalon összegyűjtve és kiadva — önmagában is elismerésre és megbecsülésre méltó vállalkozás. A válogatás elvéhez nehéz hozzászólni, mert ami kimaradt, jórészt hozzáférhetetlen. Értékelni azt lehet tehát, amit kaptunk. Ez feltétlenül jó. Ellentmondásaiban is egységes Bálint-képet kapunk a szerkesztők jóvoltából, amely, bár nem törekszik teljességre, mégis annak érzetét kelti. S ezt csak fokozza a reprezentatív terjedelem. E téren messze felülmúlja az eddigi vállalkozásokat. (Vö. *Emberi méltósággal*, 1947; *A szavak felkelése*, 1954.) A bibliográfia, a jegyzet és a névmutató gondos összeállítása jól kalauzolja az olvasót.

Koczás Sándor terjedelmes értékelő tanulmánya a kritikai megjegyzések ellenére is szép, meleg hangú, felfedező írás. Kellő koncepcióval és rendszerezéssel, összehasonlító szemlélettel lényegében alapvető Bálint-értékelést ad, amely megfelelő kiindulási lehetőséget nyújt Bálint munkásságának részleteit is feltáró további kutatásokhoz.

Földényi László

Bp. 1958. Tankönyvkiadó. 473 l.

Balázs János szép kiállítású könyvének címe (és imponáló terjedelme) sokat ígér. Sylvester János és kora valóban megérdemel egy monográfiát, hisz a magyar reneszánsz nagy jelentőségű szakaszának sokrétű problémáit, elsősorban a Mátyás-korban gyökereket vert, és a Jagellók korában eltérélyesedett latin nyelvű humanista kultúránk és literatúránk magyarra váltásának izgató problematikáját rejti magában. Közhelynek számít: hogy a reneszánsz kor majd minden európai népnél a nemzeti kultúra és irodalom kialakulásának a kora. Nálunk sincs ez másképp; természetesen a polgárosultabb európai népektől elmaradt társadalmi fejlettségünk szintjén és arányában. Már eddig is többen tapogatták e kérdés-komplexust, írtak róla jól-rosszul vegyesen.

Reneszánsz korunk eme, időben a XVI. század második negyedét felölelő szakaszának, melynek legkiemelkedőbb reprezentánsa Sylvester János, problematikáját azonban máig nem oldotta meg kielégítően marxista tudományunk, máig is adós vele. S ez az adósság, sajnos, Balázs testes monográfiája után is fennáll.

Pedig vállalkozása, erőfeszítése tiszteletet parancsoló. Balázs ugyanis nem irodalomtörténet: klasszikus filológusnak indult, majd a magyar nyelvészetnél kötött ki. Szaktudományának jeles képviselője, a grammatika-történet kutatója terén — európai viszonylatokat tekintve is — figyelemre méltó eredményeket ért el. Ennek centrumában Sylvester latin-magyar nyelvtana áll. S az első magyar grammatika-íróval, helyesebben, a nyelvtanával való lelkes foglalkozás vezette odáig, hogy Sylvesterről és koráról a hiányzó összefoglaló jellegű monográfiát megírja, s ezzel a mi tudományunknak is szolgálatot tegyen.

Ahol klasszika-filológián edzett, kiváló nyelvészeti felkészültségét kell kamatoztatnia, ott kiválólt is kapunk, — mint többek közt a Sylvester nyelvtanáról írt fejezetben. Az effajta komplex tematika és monográfia azonban komplex marxista módszert követel. A komplexségre való törekvés igénye Balázs Jánosból ugyan nem hiányzik, a pozitívista módszer azonban, amellyel itt dolgozik, rég elavult.

Történeti diszciplináról lévén szó, köz-helyszámba menő igazságot ismételünk: marxista módszer és elviség nélkül ma már nem lehet időszerűt — Sylvester János szavaival élve — „e századhoz méltót” alkotni. Balázs János más „műfajban” próbálva szerencsét, úgy látszik, erről elfeledkezett...

Hogy azért nem teljesen, azt némi, periferikusan jelölkező nyomok mutatják. Bár

ezek sem a legjobb tájékozottságra vallanak: az irodalomtudományunkban is jelentkezett vulgár marxizmus lecsapódásai. Így például a „népi humanizmus” fiktív konstrukciója minduntalan felbukkan az anyanyelv érvényesítése és érvényesülése kapcsán. Például: Krakkóban a kancelláriai polgári humanizmus egészíti ki, „mely a nemzeti nyelv jogainak követelésével és fokozatosan kivívásával hovatovább szinte népi humanizmussá színeződött át” (108. l.). Amennyiben pedig valóban marxista terminusok bukkannak fel, mindig csak esetlegesek, szólamszerűek, nem a tárgyalásmód szükségszerű velejárói.

Már az eddig elmondottak alapján is sejdíthető: Balázs monográfiájának nincs átgondolt koncepciója. Az egyetlen kohéziós erő, ami ezt a nagy szorgalommal és nem megvetendő tájékozottsággal és erudícióval összehordott nyersanyagot úgy-ahogy összetartja: Sylvester személye. Ő, illetve életpályája (világrajzástól elhunytáig) az a karácsonyfa, amelyre minden lényeges és lényegtelen, ami vele valóban összefügg vagy netán összefüggő, komolyabb válogatás, szigorúbb rosta nélkül vékony fonalakkal rá van aggatva. De lássunk erre néhány kikapott példát is.

Mikor könyve 9. lapján Balázs eljut odáig, hogy „a gondos szülők tehetséges gyermeküket valamelyik közeli iskolába, mégpedig minden valószínűség szerint (persze ezt adatok híján még valószínűsíteni sem lehet! — G. R.) a hozzájuk legközelebb eső nagybányai városi iskolába küldték” — egyből megkapjuk Nagybánya egész történetét: mikor érkeztek oda a legelső bányamunkások, s ezek „kezdetben, szétosztán bizonyára csak aranymosással foglalkoztak”; miféle privilégiumok szabályozzák a bányajogot és a pénzváltójogot is; s hogy „alkalmasint az ő (Hunyadi János) korában fejezték be a Szent István tiszteletére emelt templom tornyát, mely — a város legbecesebb műemlékeként — ma is fennáll”; és így tovább... S mivel Sylvester Krakkóban tanult, ennek ürügyén megkapjuk az egyetem történetét a kezdetektől. Itt egyébként a magyar bursa seniora is volt, tehát a bursáról is mindent kell tudnia az olvasónak; még ilyeneket is: „Mint egy 1538-ban kelt bejegyzésből kitűnik, a bursa a sót a veliicskai sóbányákból kapta”; vagy: „A már említett sóalapítványról szóló oklevél úgy rendelkezett, hogy a tagok ünnepnapokon a szóban forgó templomban a királynak és a bursa egyéb jövedőinek lelkiüdvéért a mise alatt, az Ürfelmutatás után a *Gaude dei genitrix* kezdetű Mária-éneket tartoznak elénekelni. Ez a kötelesség — mint a Regestrumban olvasható bejegyzés

megállapítja — igen csekély, de az említettek lelkiüdvét nagymértékben szolgálja.” Sajnos, az efféle lényegtelen, tehát felesleges töltelék nem is oly csekély, a monográfia egyik-másik fejezetét szinte elönti. S nem a monográfia „lelkiüdvét” szolgálja; sokkal inkább a vas-kosra dagasztását.

S a valóban lényeges dolgok némelyike is mikor és milyen formában kerül elő, hacsak nem kézzelfogható függvénye a szorosan követett kronológiának, — teljesen ad hoc, esetleges; sőt, erre is van példa, a véletlenül fordul meg. Így például az *erasmista* Sylvesterrel foglalkozó monográfiának csak a 371. lapján, épp a kapuzárás előtt történik meg az alábbi fontos elvi mondanivaló írásba rögzítése: „Am ugyanakkor — mint erre ugyan-csak Révész Imre volt szíves felhívni figyelmemet — mind Erasmus, mind pedig követői a legnagyobb tartózkodással tekintettek minden olyan mozgalomra, amely a reformáció szellemében gyökeresebb gazdasági, társadalmi és politikai változásokat követelt...” Az itt, Sylvester egyik latin versezetének ismertetése kapcsán „betétként” elsütött, egyébként közismert elvi megállapításnak nem volnának messzemenő konzekvenciái? S ezeket a konzekvenciákat nem kellett volna Baláznak levonnia és kamatoztatnia, hogy többek között ezekkel is megvilágítsa és magyarázza az erasmista Sylvester világnézeti hovatartozását, magatartását, egész mentalitását?

Eme elvi „igénytelensége” miatt ad kor-jellemzés címén szertehulló mozaikképet, melyből épp a lényeg maradt ki; analízis helyett deskripciót; irányzatok helyett írók és művek katalógusát, vagy tartalmi kivonatokat, bőven fűszerezve idézetekkel; írók jellemzése helyett lexikon-cikkeket, vagy — jobb esetben — pszichológizálással készült amatőr pillanat-felvételt. Főhőse, Sylvester János sem jár különül.

Egyhelyütt ugyanis megkapjuk portréját. Mégpedig arra az apropóra, hogy Sárvárra kerül iskolamesternek. Nádasdi Tamásnak „Sárvár földesurának, a budai kancellária szintén Erasmusért hevülő egykori humanistájának udvarába”: „Két, szellemekben rokon, de anyagiakban és lelki alkatban igen elütő egyéniség találkozik ekkor. Az ifjabb nemzedék tagja, Sylvester, ekkorra már megjárta Kelet- és Közép-Európa két neves egyetemét. Eszményi humanista, jól tud latinul, görögül és héberül. A lengyelek híres főiskoláján a szabad szellemű lengyel humanizmus, Wittenbergben pedig a humanizmussal szövetkezett reformáció eszméi nevelték. Képzettsége, tudása alapján fényes jövőt érdemelt volna. De lehetőségei sokkal szerényebbek voltak, mint képességei. A sors irigy volt hozzá. Kiforgatták vagyonából, el kellett bujdosnia szülőföldjéről, s családjával együtt

vándorútra kellett kelnie. Házassága sem volt boldog. Természete szerint különben is borúlátásra hajlott. A jókedv talán sosem tudott belopódzni a szívébe. Egész életét beárnyékolta a gond, valódi vagy vélt sérelmei miatt folyton emésztette a keserűség. Bizalmatlanná, gyanakovóvá lett, vagy talán ilyenek is született. Nem termelt boldogságra, nem talált sohasem megnyugvásra.” (151. l.) — Érdemes még néhány mondatot ideidézni a Nádasdi-jellemzésből is: „Mennyivel kegyesebb volt a sors pártfogójához! Nádasdit anyagi gondok sohasem gyötörték...” „Házassága élete is merő ellentéte a Sylvesterének. Családi fészkét éppen pártfogoltjának megérkezésekor renndezi be. Szeretett Orsolyája hozzá képest igen fiatal, de ez sohasem zavarta boldogságukat. Kölcsonösen, őszintén szeretik és becsülik egymást. Ránk maradt levelezésük megható gyöngédségről tanúskodik. Későn született, egyetlen gyermeküket, a kis Ferkót is elhalmozzák szeretetük minden jelével. Így hát Nádasdit igazán kegyelte a sors; a gazdagság, a hatalom mellé a családi boldogságot is megadta neki. Csoda-e, hogy már diáktársaitól magasztalt vidám kedélyét egész élete folytában megőrizte? Rokonszenves lényéből az itáliai ég kék derűje sugárzik, szelleme igazában nem is Erasmuséval, hanem inkább az élet örömei iránt fogékony reneszánsz államférfiakkal rokon. — S most, hogy megismertük a vár urát, vessünk egy pillantást a várra is...” (152. l.)

Csak egy pillantást kell vetnünk e két, egymással szembeállított portréra, s egyből láthatjuk, hogy alapjaiban elhibáztok, mert nem „társadalmi” foganásuk, hanem esetleges, külső jegyek alapján összeróttak. A történelem mozgatója, fő rugója a „sors”? Ennek kegye vagy kegyetlensége irányítja szuverén módon a „hősök” életpályáját? Vagy a „lelki alkatban” adott valamiféle eleve elrendelés szerint az egyik boldogságra terem, a másik meg boldogtalanságra? De ha jobban szemügyre vesszük a Balázs Jánostól megrajzolt Sylvester portré alkotó elemeit, még a pszichologizálás kerületén belül maradva is, azt kell állitanunk, hogy azok hiteléhez is szó fér. „A sors irigy volt” Sylvesterhez? Egy világi értelmiség akkor nagyobb ívű pályát aligha futhatott be: ő elérte a maximumot: egyetlen tanár lett — Bécsben. Még álmaiban sem dajkálhatott és dajkált vérmesebb reményeket! Közel hasonló tehetségű és képzettségű magyar kortársai legfeljebb egy jobb mezővárosi iskolamesterségig vagy predikátorságig vitték, még sem érezték magukat a sors mostoha gyermekeinek. És a borúlátásra hajló természete, boldogtalanságra termettsége nem a fennmaradt kevés adat hibás interpretációja alapján felfúj, elhamarkodott konstrukció? Valószínűleg az. Balázs ugyanis ezt

a sommás általánosítást Sylvester néhány fennmaradt levelének, valamint epistola dedicatoriáinak egyes, saját anyagi helyzetét és nehézségeit felpanaszoló passzusaiából kerekíti ki. Elfeledkezve többek között arról is, hogy ezeknek a sirámoknak nemcsak Sylvesternél, de a különféle humanista epistolákban is, általában „komoly”, praktikus funkciójuk van: a patronus könnyen lankadó figyelmének felhívása, ébrentartása a várt vagy óhajtott anyagi vagy másfajta támogatást illetően... — S még néhány szót Sylvester „családi boldogtalanságáról”, melynek árnyai — Balázs szerint — tragikusan felhőzték be élete egét, még jobban elsötétítve amúgy is borúlátásra hajló (?) kiváló grammatikusunk egész életét. Az adatot, melyre ez a (Sylvester egész életét befelhőző) konstrukció épül, Bornemisza Péter szolgáltatta: „Hallottam Bécsbe egy Sylvester Jánost, az ki először magyarul fordította az új Testamentumot, hogy feleslett felesége miatt sokat szenvedett”. Hitelességében nincs okunk kételkedni, hisz Bornemisza nem sokkal Sylvester halála után járt a bécsi egyetemen, 1557-ben. Balázs könyvében azonban e moti-um vissza-visszatér, sőt egyre gazdagodik. Így már 90. lapján feltűnik, hol az ifjú házsról beszél, majd egy 1543-ban írt levelének elemzése kapcsán kulminál. Ebben a levélben Sylvester egyebek közt azt is megírja Nádasdinak, hogy kisleánya leest a kemencéről, melyen aludni szokott, s úgy összeverte magát, hogy majd belehalt, s ő ápolta. Miket olvas ki ebből Balázs János? „Feltűnő, hogy a gyermek anyját nem is említi, s hogy a kis beteget ő maga ápolja. Feltűnő szavai azt sejtetik, hogy a szerencsétlenségért feleségét okolta. Ezért hangsúlyozza, hogy a leánya ápolását nem bízta másra. Még feleségére sem. E keserű fogadkozás egyben kiáltó vád is a gondatlan, könnyelmű anya ellen. Sylvesterné, úgy látszik, nemcsak rossz feleség, hanem rossz anya is volt.” (333. l.) Annak előrebocsájtása után, hogy az anyát aligha lehet gondatlanság vádjával illetni, mert a gyermek — a korabeli lakáskultúra ismerete alapján — a legjobb helyen aludt — azt kell mondanunk: abból a tényből, hogy Sylvester maga ápolta gyermekét, illetve feleségéről szót sem ejt, legfeljebb azt és annyit szabad kikövetkeztetnünk, hogy Sylvester ekkor özvegy volt. (S ezt Nádasdi is jól tudhatta.) S a Bornemisza feljegyezte „feleslett feleség” már 1543 utáni, tehát kései szerzemény. Valószínűleg Bécsben, már túl élete delén nősült újra Sylvester; s a már csak a filológiában erős, betegeskedő, megsántult bécsi professzort ez az új asszony szarvazhatta fel...

Ahol pedig társadalmilag akarná megfogni Sylvestert Balázs János, ott is téved. Beszédesen illusztrálja ezt az a kis részlet, melyben Sylvester származását taglalja:

„Sylvester atyja — úgy látszik — elég jómódú, bár csak jobbágyi származású volt. Ezt a *Grammatica Hungarolatina* latin ajánlásából következtethetjük, ahol a szerző arról beszéli, hogy kis fia — atyja és nagyatyja részéről — örökségre számíthatott volna, de ellenségeik minden vagyonukból kiforgatták őket, és őt magát is koldusbotra juttatták, számkivetésbe kergették. Hogy ez mikor történt, pontosan nem tudjuk, de — mint a később elmondandókból kitéjük — 1527—1534 között. Addig Sylvester feltehetően — később majd még említendő Mihály nevű testvérel, alkalmasint öccsével együtt — anyagi gondok nélkül, talán éppen jómódban élt”. (9. l.)

Míg Sylvester nevének kibogozására Balázs nem sajnál három és fél lapot szentelni, addig osztályhelyzetének kérdését, származását imígyen, kurtán-furcsán intézi el. S különben is a *Grammatica Hungarolatina* latin ajánlásából ezt lehet következtetni? Azt igen, hogy apja „elég jómódú” lehetett, persze ezzel még alig mondtunk valami sokat, de azt már, hogy „bár csak jobbágyi származású volt”, —nem. Ama fiához intézett mondatból (Bona enim et patria et auita iure hereditario tibi debita, partim improbi ciues, partim ii, qui praesbitorum sese nomine uenditant, indigne possident.), melyből Balázs a fentebbieket kihámozta, legfeljebb annyit lehet kihüvelyezni, hogy apja vagy tehetősebb mezővárosi polgár volt, vagy pedig főúri (a Perényiek) szolgálatban álló értelmiségi kismemes, kinek vagyona — valószínűleg a halála után — zálog címén részint a „gonosz polgárok”, részint pedig a papok kezére került. Sylvester Ambrus tehát aligha lehetett jobbágy! Két fiáról tudunk: János egyetemet végzett, Mihály pedig csak hazai iskolát, de mint literatus címe igazolat, szintén világi értelmiségi lett. S ebből már látható, hogy nagyobbik fiát papnak szánta, a kisebbiket pedig főúri szolgálatban álló értelmiségi szervitornak, vagy valami ehhez hasonlóknak. Apjának — ki tudja, hogyan szerzett — vagyonát Sylvester elvesztette ugyan, de nem jutott koldusbotra. s nem is kergették számkivetésbe (?), mert az ő „vagyona”, illetve a vagyon szerzés lehetősége az értelmiségi képzettségében in potencia adva volt. S amellet, hogy a sárvári iskolamesterséget — képzettsége miatt — kevesellte, éppen ezt ragadta meg, hogy Nádasdi révén birtokot szerezzen magának. Tehát ő, mint Krakóban végzett, első magyar reformátor nemzedék, amelyhez tartozott, mezővárosi polgári vagy kismemesi származású értelmiségi. S ez a proveniencia egyrészt nagyjából meghatározza lehetőségeit a Mohács utáni Magyarországban, másrészt pedig — bizonyos fokig — megszabja munkásságának irányát és szellemét.

S mivel Balázs monográfiája hősét sem tudja „röghöz kötni”, hogy is láthatná helyesen Sylvester „irodalmi” működésének valódi indítékait és reális társadalmi szerepét, valamint korának mozgató erőit. Hisz valamiféle nemzeti romantikát vetít vissza a XVI. század első felébe: „Maga Sárvár csak várközpont és Nádasi kiterjedt uradalmainak gazdálkodási központja volt. Nádasi ugyan, mint mondtuk, mindent megtett, hogy a végvári szerephez jutott hely a magyar művelődésnek, a magyar politikai és szellemi függetlenségnek valamiféle jellegvára legyen. Ezért emeltetett ott iskolát, ezért rendeztetett be nyomdát, ezért hívatta Sárvárra Sylvestert, Abádit és ezek munkatársait, ezért támogatta Sylvester irodalmi működését. 1534-től kezdve hét éven át Sylvester szelleme volt Újszigeten a világító szövétnék”. (321. l.)

Az effajta, a marxista történetiséget nélkülöző atmoszférában végeredményben a helyes és új eredmények sem kerülhetnek a reális társadalmi összefüggések perspektívájába. Pedig Balázs monográfiájának nemcsak negatívumai vannak, melyeknél oly hosszan időztünk, hanem pozitívumai is fölösen. Ennél többet, s valljuk be, már mennyiségét tekintve is, ennél jobbat Sylvesterről eddig

nem írtak. Nemcsak az eddigi Sylvester-irodalom anyagát foglalja össze szinte hiánytalanul, ennél jóval többet kapunk: az aránylag szegényes életrajzi adatokból kikerekített biográfiát, valamint egyes munkáinak elemzését. Ez utóbbiak közül messze kiemelkedik nyelvtanának sokoldalú analízise, az európai előzmények és közel egykorú próbálkozások sorába való állítása stb. Itt elismerést érdemlő tájékozottságot árul el, s új, jelentős eredményeket hoz. (Sajnos, a körités itt is nagyobb a szükségesnél.) A Biblia fordításáról készült rész már nem vetekedhet az előbbivel, de azért itt is kapunk némi újat. Hasznos Sylvester latin műveinek deskriptív ismertetése is. Bár a reafordított terjedelmet sokalljuk. Annál inkább, mert ez így félrevezető, hisz úgy tűnhet, mintha ezek jelentős alkotások volnának, pedig csak tucattermékek, közepes, vagy azon aluli rutinmunkák.

Összegezve az eddig mondottakat: Balázs monográfiája nem annak sikeredett, aminek szerzője szánta, de így is nagyon hasznos, mert anyagával, sok új részlet eredményével elősegíti, megkönnyíti Sylvester munkásságának és kora literatúrájának marxista analízisét és szintézisét.

Gerézi Rabán

FENYŐ MIKSA: FÖLJEGYZÉSEK A „NYUGAT” FOLYÓIRATRÓL ÉS KÖRNYÉKÉRŐL

[Kanada], 1960. Pátria Könyvkiadó. 207 l.

Mióta mindjobban látjuk, hogy a Nyugat-korszak bonyolult történetének megírásához írásbeli dokumentumok mellett nagy szükség van azoknak tanúságtételére is, akiknek a Nyugat körül tevékeny szerepük volt, egyre gyakrabban hangzott el itthon Fenyő Miksa neve: jó volna, ha megírná emlékeit, publikálná értékes levelezését, állást foglalna a a Nyugat körüli vitás vagy homályos kérdésekben. A múlt évben Kanadában megjelent kötet mégis csalódást keltett bennünk. Ebből tudtuk meg minden kétséget kizáró bizonyossággal, hogy Fenyő Miksa felbecsülhetetlen értékű kéziratgyűjteménye az irodalomtörténet számára tragikus módon elveszett. Így Fenyő könyve megírásakor nem támaszkodhatott erre az értékes anyagra. Egyébként is nehéz helyzetben volt: a legszükségesebb dokumentációhoz, pl. a teljes Nyugat-sorozathoz sem tudott hozzájutni idegenben. Innen feljegyzéseinek laza, kissé ötletszerű jellege. Fenyő Miksától mi egy gazdagon dokumentált, az események rendjén haladó forrásértékű memoárkötetet vártunk, amely vitákat dönt el és harcokat szít fel. Ehelyett egy izgalmasan érdekes életnek az idő és tér

megszépítő messzeségén keresztül megbékélt és meghalványodott emlékeiből kaptunk forgácsokat. Kétségtelen, hogy ez is sokkal rokonszenvesebb, mint a néhány évvel ezelőtt még harcosan legitimista cikkeket publikáló Fenyő Miksa magatartása. De a Nyugat-nemzedék legfontosabb élő tanújától mégiscsak kevés.

A fent vázolt csalódás ellenére sem tudok azonban egyetérteni Dersi Tamásnak az Új Írás 1961. évi 6. számában a könyvről megjelent indulatos kritikájával, mely azzal a hévvel megy neki az idős polgári szerzőnek, ahogyan csak egy marxista igénnyel fellépő írónak lehet, aki nem szubjektív élményeket közöl, hanem objektív értéktételekre épülő tanulmányt ír. Ezért Dersi cikkének hangját egészében elhibáztottnak, kritikái megjegyzéseinek egy részét pedig erőltetettnek érzem. Dersi ágyúval akar verebét löni, mikor megbocsáthatatlanul cinikusnak bélyegzi Fenyőnek olyan szelid humorral emlékező megállapításait, mint a következő: „Aki e korszak irodalomtörténetét meg fogja írni, legjobban teszi, ha fejezetei címül egy-egy kávéházat választ.” Fenyő ezzel mindössze azt akarta

szellemesen érzékeltetni, hogy az irodalmi élet akkor korántsem a Kisfaludy vagy a Petőfi Társaságban zajlott, hanem valóban az „irodalmi” kávéházakban. És ha az elveket nem a kávéházakban szabták is meg, az eszméknek és irányzatoknak az a forradalma, mely a Nyugatban öltött irodalmi formát, mégiscsak ezeknek a kávéházaknak viszonylag szabad légkörében ért vitatémákból és irodalmi élményekből valósággá. A kávéházak e kor magyar társadalmának szükségszerű produktumai voltak, és ha egy idős „nyugatos” a haza és az ifjúság iránti nosztalgiai gondolma idegenben ezekre a kávéházakra, miért volna ez bűn? Rendkívül bonyolult kor volt ez, tele ellentmondásokkal, a legdöbbenetesebb ellentéttekkel. S aki mindezeket nem elemzi elég mélyrehatóan, az semmiképpen sem kerülheti el a leegyszerűsítést. Ezért nem volna szabad Dersi Tamásnak sommásan elítélnie, ha Fenyő Miksa, aki a polgári liberalizmus ideológiáján ma sem jutott túl, tisztelretémélőnek tartja Andrassy Gyula „irodalmi, művészi, szociális és külpolitikai” felfogását. Gondoljuk meg, hogy még Adynak is volt olyan periódusa, amikor tisztelettel beszélt Andrassyról. Nemcsak 1902-ben, mikor Andrassy a Társadalomtudományi Társaság alapítója és elnöke volt, hanem még 1911-ben is azt írja róla egyik cikkében (A regény romlása): „politikában... Andrassy Gyulát... szeretem legjobban.” Igaz, hogy róla írta a *Tavalyi cselédékhez* c. versét is. Andrassy művelt, nagyvonalú államférfi volt és következetesen szemben állt Tiszával, aki a reakciót első sorban testesítette meg e korban. Azt is meg kell Fenyőnek bocsátanunk, ha Móricz művei közül a *Szegény emberek* novelláit, az *Ágytakarót* és az *Árványokat* szereti. Nem Móricz-monográfiát ír, tehát szíve joga nem említeni a *Rokonokat*, a *Boldog embert*, az *Uri murit* és a *Rózsa Sándort*. Viszont Dersi önkényesen interpretálja úgy Fenyő szavait, mintha az annak örülne, hogy Móricz „számos olyan novellát, drámát írt, regényt is, amiknek semmi közük az emberi haladás szolgálatához vagy csak nagyon rangrejtve.” Bár kétségtelen, hogy Fenyő Miksa, Osvát legáhitatosabb csodálója, a l'art pour l'art híve, mégsem azt mondja, amit Dersi találmomra kiragadott idézeteivel állít, hanem afeletti jogos örömeinek ad kifejezést, hogy Móricznak ezek a művei is megszülettek, holott szerinte — és inkább itt vitatkozzatnánk Fenyővel — azoknak Móricz elveivel ellentétben, nincsen közvetlen agitatív hatásuk.

Fenyő Miksa emlékezéseiből az irodalomtörténet kutatója még ilyen hiányos formájában is sok értékes adatot jegyezhet fel. Többek közt azt, hogy Móricz foglalkozott egy Ady életrajz tervével és ebből a célból rendezte Fenyő levelezését (30). Becsesek azok a feljegyzések is, amelyek elveszett leveleket

rekonstruálnak, így Ady levelét Fenyőhöz a duk-duk ügyben (74). Csak örülni lehet a másolatban megmaradt Ady-levelek közlésének, illetve az azokból vett idézeteknek (91, 92). Igen hasznosak és figyelemre méltóak Fenyő általános megjegyzései Ady leveleiről, levélstílusáról (84, 85). Hálásak vagyunk azért az ismeretlen és eddig nem közölt Ady-cikkért is, melyet Fenyő közlétesz (109), hiszen az Ady körül zajlott vitákhoz szolgáltat jelentős dokumentumot. Érdekes és fontos tanúságtétel a Kosztolányi körül kavargó nézeteltérésekhez Fenyőnek az az emléke, mely Kosztolányi önkritikáját eleveníti fel a Pardon-rovat ügyében. Néhány kitűnően megírt megfigyelése pedig éppen feledhetetlen marad az olvasónak. Így pl. számos irodalomtörténeti tanulmányánál hitelesebben őrzi Móricz alkotói módszerét Fenyőnek Osvátnéval folytatott beszélgetése Janka halála után. „És Zsiga — kérdeztem — ott állt komor arccal és jegyzett.” Nem szószentri értelemben gondoltam, hanem képletesen. Mire Osvátné: „Képzeld el! Ott állt és jegyzett.”

Egyáltalában nem akarjuk vitatni, hogy Fenyő Miksának sok elfogultságát, a népi Magyarországgal szemben nem egy előítéletét is tartalmazza a könyv. Biztos, hogy különösen hat, ha Fenyő Miksa Adyra hivatkozva védi meg Apponyit (76). A klerikalizmus még a polgári liberalizmus sok mindent befogadó eszmevilágába sem fér bele. Ha teljesebb forrásmunkák álltak volna Fenyő rendelkezésére, bizonyára azokat a cikkeket is felelevenítette volna, melyekben Ady kemény szavakkal ítéli el az Apponyi—Barkóczy-féle rosszemlékű klerikális kultúrpolitikát. (*Comenius Ámos utódja, Barkóczy a buzgó statisztikus.*) Hogy az idézett *A Jókai emberek* c. cikkében némileg megenyhült Apponyi iránt, annak csak az lehetett az oka, hogy Apponyi ekkor már nem volt kultuszminiszter, de a cikk egésze ugyancsak nem hízog Apponyira. „Ártatlan ideaküpecnek” nevezi és a minden realitástól távol álló Jókai-hóst látja benne. Néha elfogultságában odáig megy Fenyő, hogy bálványát, Adyt is elfogultsággal vádolja. Ady Arany-értékelése sokkal mélyebb okokra vezethető vissza, minthogy egyszerűen azzal térjünk napirendre felette, hogy „hetykeségből, elképesztési hajlandóságból” ered (156), hiszen következetesen végigvonul egész munkásságán. Akárcsak Ady Kossuth iránti ellenszenvé, ez is a forradalmárnak abból a szent igazságtalanságból fakadhatott, mely a retrográd kor minden bűnét annak mintaképeire vetíti vissza. Fenyő Miksa tudhatja a legjobban, hogy a Nyugat hőskorában milyen elszántan állt a haladás útjában politikában a Kossuth-kultusz, irodalomban pedig az Arany-epigonok. Ugyanakkor pusztán érdekből faka-

dónak magyarázni Ady barátságát Horváth János és Pintér Jenő iránt (87), ismét csak leggyorsabban Ady bonyolult emberi viszonyainak. Fenyő Miksa sohasem volt harcok ember, így érthető, hogy idős korában különösen tompítja ítéleteit, hogy senkit sem akar megbántani. Ez a magatartása, ha sok esetben nem válik is az irodalomtörténet hasznára, mindenesetre elfogadható, sőt helyenként rokonszenves, pl. a Gellért Oszkár-való vitájában. „Sokért nem adnám — írja — ha egyszer ezt otthon szépen átbeszélhetnők.” Biztos, hogy a Nyugat-korszak kutatói is nagyon örülnének ennek. De azt már nagyon nehezen tudjuk megérteni, hogyan írhatta le azt, hogy a „reakció Tisza István és Horthy Miklós korában nem jutott messzebb az irodalmi szabadság dolgában egy hangosabb káromkodásnál.” Hogyan feledkezhetett meg Nyugat-beli harcostársa, Hatvany Lajos börtönéről, a magyar írók

egy részének kényszerű emigrációjáról, a munkatáborokról, melyekre tetemes számmal kerültek magyar írók és sorolhatnánk tovább az ügyészi elkobzásokat, a perbe fogott vagy csak egyszerűen agyonéheztetett magyar írókat.

Elfogultságait persze magyarázza már hosszú ideje tartó elszakadása a magyar élettől. Mint írja — a legfontosabb itthon megjelent könyvek és cikkek sem jutnak el hozzá. Így nyilván azt sem tudja, hogy milyen őszintén és lelkesen él a hazai fiatalokban, kutatókban, tanároknak, sőt diákokban is az a vágy, hogy a Nyugat-korszakot a maga sokrétű valóságában megismerjék. Nagyon kevesen vannak már, akiknek feljegyzésre méltó emlékeik vannak Gyulairól, Kiss Józsefről, de még Adyról, Babitsról és Móriczról is. Nagy érdeklődéssel várjuk hát Fenyő Miksa emlékezéseinek kilátásba helyezett folytatását.

Vezér Erzsébet

KÖLCSEY FERENC ÖSSZES MŰVEI

1—3. köt. Sajtó alá rendezte Szauder Józsefné és Szauder József. Bp. 1960. Szépirodalmi K.

Három csinos, kézbeillő kötet, együttesen háromezer lap terjedelemben, Kölcseynek összes művei gyanánt, már önmagában is fölkelti figyelmünket. Növekszik ez a figyelem és becslés, ha megtudjuk, hogy — eltérően a Parnasszusnak nevezett sorozat eddigi gyakorlatától — költőnk levelezését is befoglalták a gyűjteménybe, annak harmadik kötete gyanánt; a jegyzeteket lapozgatva látjuk, hogy a kiadók (Szauder József és Józsefné) alapos munkával növelték is Kölcsey műveinek öröklött készletét, beiktatva országgyűlési szereplésének eddig ismeretlen vagy figyelembe nem vett dokumentumait, ezentúl gondos egybevetéssel helyesbítették számos ismert mű keletkezési évszámát, hagyományos, de romlott vagy bizonytalan szövegét. Az irodalmi hagyományok terén is hat a „tehetetlenség” törvénye: hagyományozódik egy-egy nagy alkotó műveinek valamelyes, mintegy autorizált gyűjteménye; sorrendje, szövegei vándorolnak évtizedről-évtizedre, s velük és bennük vándorolnak bizonyos hibák, romlások és tévedések — mindaddig, amíg egy elfogulatlan és lelkiismeretes kutató a már szinte szentesített szövegek és adatok felülvizsgálatára rá nem szánja magát.

Szauderéket elsősorban ezért a bátor újrakezdésért illeti dicséret. Ki gondolta volna, hogy a Kölcsey műveit folyóiratban közlő, majd az első gyűjteményes kiadást sajtó alá rendező jóbarátok nem jártak el a szerző intenciói szerint, s még egyes művek keltezését is megváltoztatták? Azt sejtették, hogy egyes szövegekben változatok, el-

térések adódnak — de azt már nem, hogy ilyen sűrűn és durván, valamint azt sem, hogy a makacsul továbböröklődő szövegromlások száma oly nagy. Szauder úgy indult neki a dolgok tisztázásának, mint aki először veszi kézbe őket; humanista tudós erénye ez, és nem is méltatlan a filológusi hajlamú Kölcseyhez.

Kevés olyan gyűjteményes kiadással találkoztam mostanában, amely ennyi dicséretre lett volna érdemes — de olyannal se, amely ennyi komoly problémát vetett volna föl. Éppen a dicséretnek mellé, amelyeket bőven osztogathatunk, kell odaplántálnunk a kételyt és a kifogást is. Első probléma gyanánt mindjárt a kiadás jellege és igénye merül föl, már főként ami a szövegközlést és a jegyzeteket illeti. Művelődési forradalmunk nemcsak a régi kritikai kiadás műfaját fejlesztette tovább, hanem megteremtette a szélesebb olvasóközönség számára az addig ismeretlen magyarázatos kiadást, kb. a Magyar Klaszszikusok-sorozat módja szerint. Az úgynevezett Parnasszus-sorozat, amely a múltból inkább csak nevét örökölte, annyiban volt különálló típus, hogy lehetőleg „összes műveket” közölt, a szövegeket nagyobb gondal kezelte, sorrendi hibákat helyesbített, de nem adott jegyzeteket, legföljebb a szövegkiadás főbb problémáiról tájékoztatott. Természetes, hogy ahol már készül vagy megvan a modern kritikai kiadás, a Parnasszus is, a népszerű változatok is erre építenek.

Mármost: Szaudernek nem az volt a fő nehézsége, hogy ilyen kritikai kiadásra nem támaszkodhatott, hanem az, hogy az anyag

felülvizsgálata és a váratlanul felbukkanó új anyag rendszerezése során olyan feladatokra bukkant, amelyek megoldására nem a Parnasszus-típusú, hanem a kritikai kiadás lett volna hivatott. Így aztán — ha e feladatok elől teljesen kitérni nem akart — egy új kiadás-típust kellett alkotnia, amely féllábbal a kritikai hitelesség, féllábbal a népszerűsítés talaján áll. A Parnasszus egyéb kötetéhez képest szokatlan mértékben el kellett végeznie a hagyományozott szövegek felülvizsgálatát, az egybevetést a kéziratokkal, az első közléssel, az első gyűjteményes kiadással; nyomoznia kellett levelekben és egykorú híradásokban keltezés megállapítására és változatok helyességének eldöntésére — végül is azonban mellőznie kellett, legalábbis elvben, azt a megfelelő és kritikai kiadásokban szokásos apparátust, amely követett eljárását részleteiben is igazolja, és fáradságos munkáját tudományos oldalról is teljessé teszi. Kétségtelen, hogy a jegyzet-apparátus így is bővebb, mint a Parnasszus-kötetek általában, — főként azért, mert számot ad a szövegek lelohelyéről, állapotáról és a végzett szövegösszehasonlító munkáról. De azt már a Parnasszus-keretek nem engedték meg, hogy magyarázó jegyzeteket is adjon, s ezzel a szövegek megértését előmozdítsa, sokszor éppen lehetővé tegye. Nem a népszerű, idegen szavakat és fogalmakat, mitológiai neveket és kellékeket szótárazó apparátust reklamálom, bár így is kétlem, hogy az ilyesmikben bővelkedő Kőlcsey-szövegeket az olvasó lexikonnal a kezében fogná lapozni. De egy ilyen, politikailag erősen a kor mindennapi küzdelmeibe ágyazott életműnél, mint a Kőlcseyé, elengedhetetlen minimumnak tekintem legalább az alkalom és az úgy rövid jelzését, amellyel kapcsolatban egy-egy szónoklat, hozzászólás keletkezett. Mi az a „megyevár áttétele”? A mű nem magyarázza önmagát, s az olvasó tanácstalanul áll. Érezhették ezt a kiadók is; az országgyűlési felszólalásokat kísérve, két helyen ők se tudnak az ilyen jellegű magyarázat elől kitérni; mégiscsak megmondják, mi adott okot *A vallásügyi 4. izenet 7. §-ával kapcsolatban* és a *Válasz Szabolcs megye követének, a holtnyitás joga körül felszólalásokra*.

A kiadás felemás jellege, ha nem is a nagyközönség, de a tudományos kutató számára leginkább a szövegek állapotán érzik. Ha kritikai kiadásról van szó, általában elfogadott alapelv az, hogy a szerző életében megjelent utolsó szöveg az irányadó, illetve a legkézsből olyan szöveg, amely a szerző szándéka szerint jött létre. Ez a végtelenül egyszerűnek látszó elv az adott esetben komoly bonyodalmakat okoz. A helyzet még ott a legtisztább, ahol valamely szöveg egyetlen változatban maradt ránk — ekkor nyilvánvalóan ezt kell közölni. De ha Kőlcsey kéz-

iratot küld Szemerének, az Élet és Literaturában való közlésre — több helyen megállapítható, hogy barátja, Szemere Pál a szövegközlésben önkényes és pontatlan. A művek első gyűjteményes kiadása évekkel a halála után, 1840 és 1848 között jelent meg; szerkesztői a jóbarát és szellemi örökös Szemerén kívül a tisztelők: Eötvös és Szalay. Szauder szerint: „Gondos kiadás, ha nem is hibátlan, mely mindmáig alapvető szövegeket tartalmaz — a korabeli folyóiratok közléseinél általában megbízhatóbb”. Mégis, bizonyos önkényeskedést a jóbarátok is elkövettek; úgy látszik, nem mindig igazodtak Kőlcsey intencióihoz. Így aztán Szauder nem érzi magát kötelezve arra, hogy — pusztán a sajtóhibákat és tévedéseket igazítva ki — egyébként szövegközlésében ezt a kiadást fogadja el alapnak. Így jutunk el oda, hogy e felfogás szerint a Kőlcsey Összes Műveknél voltaképpen alapszöveg nincs; hol ez a kiadás, hol az első nyomtatott közlés, hol a kézirat esik nagyobb súllyal a latba. Néhány példa:

A kárpáti kincstár c. elbeszélést „az Emlény eredeti közlése szerint hozzuk, mert ez sorokkal, félmondatokkal több helyütt bővebb, mint az eddigi kiadások” — persze nem tudni: kitől származnak a rövidítések.

*A Berzsenyi-recenzió Tudományos Gyűjtemény*beli szövegét már Császár Elemér megtoldotta a kézirat alapján két bekezdéssel; kár lett volna őket most is mellőzni; de inkább valók kritikai kiadásban a szövegváltozatok közé. Itt a kényszermegoldás, és nem csupán ez egy esetben: mivel szövegváltozatokat nem közölhet, kénytelen a főszövegbe a változatokat is beledolgozni. A fontos szövegeltérésekre egyébként utal a jegyzetekben, de teljes közléskre nincs módja.

Nemzeti hagyományok: a szöveg lényegében az első közléshez (*Élet és Literatura*) igazodik, mivel az első gyűjteményes kiadás „némi modernizálta a korábbi szöveget” és „nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy e nyelvi modernizálás magától Kőlcseytől ered...” Persze arra sincsen, hogy nem tőle ered; tisztán a valószínűség dönt tehát.

Játékszín. Itt viszont a *Muzáron*-beli első közlés első a gyűjteményes kiadás szövege viszi el a pálmát, noha nyelvi szempontból ennek a szövegnek a régiesebb — viszont teljesebb, szókimondóbb, mellőz bizonyos politikai jellegű tompításokat.

Kritika. Itt meg pláne három alap (a kézirat, az első közlés és a gyűjteményes kiadás) egybevetéséből született meg a szöveg, nagyjából többségi alapon. Az alapszöveg-hiány miatt ismételtelen él az ilyen kombinálás eszközével.

Fengels esztétikai töredékei. Az eredetileg személyes használatra készült jegyzetek

eredeti kézírata megvan — a kiadó ennek ellenére a gyűjteményes kiadás (egyes műszavakban magyarított) szövegét hozza, noha az „semmi esetre sem származik Kőlcseytől” — de mégis olvasmányosabb.

Védelem P. J. számára; *Celesztina*. Mindkettőnek első közlése (az *Athenaeumban*) „érezhetően modernizálva van”, a „gondosabbnak tekinthető” gyűjteményes kiadást követik. — A folyóiratközlés nyilvánvalóan kézíraton alapszik, de azt ma már nehéz volna megállapítani: mely esetben volt kézirat a gyűjteményes kiadás szerkesztőinek kezében? Ezt a kérdést a *Vilma* jegyzetében (I. 1320.) Szauder is felveti, s ezért dönt itt is a *Muzárium* teljesebb és pontosabb szövege mellett. De aztán *A Magyaróvári Gazdasági Intézet rövid ismertetése* jegyzetében megint ezt olvassuk a gyűjteményes kiadásról: „ez utóbbi általánosságban gondosabb, mint a folyóirat-közlések” — ezért adja itt ennek szövegét.

A második kötetben, a politikai természetű szónoklatok és írások közt, sok az olyan, amelyet egyetlen, nem is mindig autográf kéziratból vagy egyetlen nyomtatásból adnak ki, — érthető, hogy lényegesen kevesebb a textológiai probléma; hasonlóképpen a Kőlcsey-leveleket tartalmazó harmadik kötetben is. (Zárójelben: a kritikai kiadás érthető okból kívánja a szerzőhöz írt levelek közlését is: kell ez a válaszok megértéséhez. No de ne csapongjunk messzire, örüljünk, hogy e kiadásnak már van levezetés-kötete is.) A *Politikai beszédek*-csoport javarésze az első gyűjteményes kiadás szövegét követi — de hol a hivatalos iratok, hol egy-egy kézirat itt is módot adnak a kombinált szöveg alkotására: A *királyi válasz felvételek*: a kéziratra hivatkozva kihagy két sort és betold két sort az I. kiadás szövegébe, ez utóbbit azért, mert Kőlcsey alighanem politikai okból mellőzte — de viszont miért nem veszi figyelembe az előbbi esetben a talán magától a szerzőtől származó későbbi bővítést? A *Kézirat és a Jegyzőkönyvek* alapján mellőzi A *lengyelek ügyében* elmondott második beszédnek első kiadásbeli szövegét, tehát az e l h a n g z o t t szónoklatot tekinti a hitelesnek, nem a későbbi nyomtatást; nem tudom, maga Kőlcsey melyiket tekintette volna irodalmi műnek. Az *elsőszülöttségi jószágok tárgyában* tartott szónoklat jegyzete ezt világosan meg is mondja (II. 1034—35.): Kőlcsey a tervezett kiadás számára átrendezte s kissé át is dolgozta az elhangzott beszédet, itt-ott a cenzúrára is gondolva — Szauder mégis az első, elhangzott változatot fogadja el. Gondolkodóba kell ezen esnünk, hiszen Kőlcsey, hogy úgy mondjuk, „irodalmi” szónok volt, egyre több beszédéről derül ki, hogy csak megírt, szerep-jellegű — szándékának nem a nyomtatásra készített szöveg felel-e meg inkább?

A szónoklat az ő számára irodalmi műfaj volt, beszédeinek jelentős részét céltudatosan sajtó alá készítette, noha ez a szónoklatkötet nem is jelent életében meg.

Végülis: a nagyszámú vitás esetben Szauder, a különböző források alapján, voltaképpen kombinált, rekonstruált szöveget ad, különböző forrásokból válogatja össze azt, ami nézete szerint nem is annyira Kőlcsey szándékának, hanem Kőlcsey szintjének megfelel; így egy ideális-optimális szöveg születik meg: a legjobb szöveg, de nem okvetlen a leghitelesebb. Szemere nyilvánvalóan önkényeskedett, sokszor az első gyűjteményes kiadás rendezői is — de az adott körülmények Szaudert valamiféle viszont-önkényeskedésbe kényszerítették, a »helyes« szöveg érdekében. Súlyos probléma itt ez a »helyes« szöveg; lesz gondja vele a kritikai kiadás szerkesztőjének.

Említettem már, milyen megbecsülendő munkát végzett Szauder, egyes művek időrendjének, keltezésének felülvizsgálatával. Legtöbb problémát itt a politikai pályakezdés szakasza nyújtotta; a szöveggondozás sokoldalú feladatai és a kiadás megjelenésének elhúzódása itt végülis odavezetett, hogy néhány esetben Szauder adatai, mire megjelentek, már el is évültek. Párhuzamosan folyó történettudományi kutatások (Barta István: *Kőlcsey politikai pályakezdeté, Századok* 1959. 252—302.) alapján hadd utalok itt a helyesbítésekre:

Szaporodott az „elajándékozott” beszédek száma. *Ij. B. Vécsey Miklós beiktatásakor*: ez is Kendé Zsigmondnak készült; hagyományos keltezése hibás, mert a szóbanforgó beiktatás korábban (1829. márc. 16.) történt. Alighanem Kendének „ajándékozta” A *megyevár áttételéről* tartott két beszédet, mert ő maga a szóbanforgó bizottságokban nem volt benne. Hibás a dátuma a *Közgyűlés megnyitásakor*-nak is, helyesen 1829. szept. 7. *Követek visszaérkezésekor*: hagyományos keltezése hibás, nem 1830, hanem 1831. jan. 24. A *sorsvonás tárgyában* olvasható beszéd fiktív, évekkel utóbb, a tervezett szónoklatkötet számára készült; az idevágó levélrészlet kikerülte Szauder figyelmét. Nem mondhatta el Kőlcsey a Ferenc király uralkodói jubileumával kapcsolatos beszédet sem: a jegyzőkönyvek nem tudnak olyan ünnepi alkalomról, ahol elhangzott volna, Kőlcsey pedig (e kiadás harmadik kötetének 415. lapján olvasható levél szerint) a mondott időben sérülése miatt szobáját sem hagyhatta el, s írástól-olvasástól el volt tiltva. A beszéd fiktív és későbbi lehet, de mint szerep-szónoklat figyelemreméltó.

És végül a legfőbb: A *szatmári adózó nép állapatáról* — amelynek egyébként hagyományos keltezése szintén hibás (nem 1830, hanem 1829) — s amelyre oly sokat épített

az eddigi Kőlcsey-irodalom. Kőlcsey semmiképpen sem a szó igazi értelmében vehető szerzője, inkább megszövegezője és formabab-öntője e műnek. Az alkalmat s részben az anyagot is az összeírás szolgáltatta, amelyet a hadiadónak a megyék közti újrafelosztásával kapcsolatban, a megyei jobbság teherbírásának megállapítására végeztek; Kőlcsey nem volt az összeírók között, de (a jelen kiadás harmadik kötetének 363—64. lapján olvasható levél szerint) megint barátjának, Kende Zsigmondnak készített régebbi és új adatokból egy beszámolót, amelyet az a megyeyűlésen fel is olvasott. Tehát a műfajt is hamisan fogtuk fel eddig: Kőlcsey a megszövegezés közben engedett itt-ott a maga stilizta és szerep-szónoki hajlamának, mégsem szónoklat ez, hanem közgyűlési referátum, — s valódi célzata és jelentősége is más, mint ahogy eddig felfogtuk. (L. erről bővebben az idézett tanulmány 257. sk. lapját.)

Vegyük végül szemügyre a jelen kiadás további nagy érdemét: azt, hogy az eddigi „corpust” új felfedezések révén gyarapította: ezek főként a második kötet középső részében olvashatók. Az öröm mellett itt is rögtön megszólal a kétely, „Igyekezünk kiadni minden olyan Kőlcsey-művet, mely legalább viszonylagos megformáltságánál fogva a mű nevet megérdemli” — ezt olvassuk az első kötet *Utószavában*. Vajon helyesen érvényesítették-e a kiadók ezt az elvet a második kötetben?

Kezdjük a sort az országgyűlési felszólalásokkal; az 1832-es országgyűlés eddig ilyen szempontból figyelembe nem vett hivatalos kiadványaiból (az *Írások-ból* és a *Jegyzőkönyvek-ből*) közöl, erősen válogatva, 13 beszédet, illetőleg felszólalást; a szöveg ellenőrzésére felhasználja a Kossuth-féle Országgyűlési Tudósításokat is. Becslése szerint az ilyen jellegű beszédek és felszólalások száma (két esztendő alatt) a százat messze meghaladja. „Csak azokat emeltük ki közülük, amelyek bőségüknél vagy a Kőlcsey gondolatmenetét és stílusát jellegzetesen megőrző sajátosságaiknál fogva biztosan Kőlcsey-művekként tarthatók számon.” Föltehető, hogy ezek a harmadik személyes jegyzőkönyvek itt-ott rövidítenek, átírnak, s talán éppen azt nem kimélik, ami irodalmi műben el nem hanyagolható: a megfogalmazást, a nyelvet. Még inkább meggondolandó az, hogy szándékuk és tartalmuk szerint sem »irodalmi művek«, nem személyes, művészi megnyilatkozások, még annyira sem, ahogy ezt a szónoklattól mint irodalmi műfajtól elvárjuk. Amit Szauder a hagyományos kiadások nyomán *Politikai beszédek* cím alatt összefoglal, — tartalmazza nagyjából azt, amit Kőlcsey maga kiadott vagy kiadásra szánt, amit tehát maga „mű”-nek tekintett. Fel-

szólásaival aligha lehettek ilyen igényei. A fennkölt írói lélek felcsillan imitt-amott (pl. a 4. felszólalás befejező mondataiban) — egyébként tisztán paragrafusok körül forgó, jogászai értelmezésekkel és csűrös-csavarásokkal vitatkozó okfejtésekről van szó, amelyek teljesebben mutatják meg Kőlcseyt, a politikust és az embert, de semmiben nem tárnak elénk az író. Dokumentumok ezek, amelyeknek helyük van a leendő kritikai kiadásban, de ott is inkább külön, az irodalmi művektől elválasztott sorozatban. Egy ilyenben maga a válogatás sem lesz egyáltalán probléma: nyilvánvalóan minden még oly kis felszólalást is közölni kell. — Mindez természetesen még nyomatékossáiban elmondható a II. kötet további csoportjaira: Az Utasításokkal és Kőlcsey egy levelével megtoldva 24 követjelentést ad közre a kiadás; Merényi Székár rendezte öket sajtó alá a Szabolcs-Szatmár megyei Állami Levéltárból. Kételyeink a szerzősége és a szöveg hitelességére nézve növekednek: az *Utasítások a követek részére* „Kőlcsey műve, bár nem az ő fogalmazása” — az akkor megkövetelt kéthetenkinti jelentések közül „közöljük azokat, melyek vagy teljes bizonyossággal, vagy az első helyen szereplő aláírás, megfogalmazás, nemegyszer a kézírás, ill. a bejegyzések révén feltétlenül a Kőlcseyéinek tekinthetők”. Az olvasás meggyőz arról, hogy műfajilag meglehetősen messze vagyunk az irodalomtól — a krónikás beszámolók akkoriban, a kor sajtóviszonyai közt, a megyének fontosak lehettek; a parlamenti újságírás későbbi műfajaihoz képest csak adatközlések — még akkor sem a Parnasszusra és Parnasszusba való, ha egy részüket csakugyan Kőlcsey fogalmazta is. Párhuzam gyanánt hadd említem meg, hogy még a 45 előtti Parnasszus sem gondolt Vajda hirlapi cikkeinek közzétételére, a publicisztikai, sőt irodalmi szempontból jelentős Kemény-cikkek is máig összegyűjtetlenek. — Hagymányosan helyet foglal a kiadásban az igen terjedelmes védőirat: *B. Wesselényi Miklós védelme* — e kiadás nem túlnagy tükrében ötödfélszáz oldal — ez a minden ízében ügyvédi munka — noha a legnemesebb hazánk történetében, de ez is inkább dokumentum, mint irodalom.

Annyit a feltárt problémák ellenére is örömmel kell konstatálnunk, hogy Szauderék Kőlcsey-kiadása anyagában gazdagabb, szövegében teljesebb, elrendezésében pontosabb valamennyi eddiginél, s nagy előlépést jelent klasszikus író-politikusunk hagyatékának közreadásában. Nyilvánvalóan meglesz a kihatása irodalom- és történettudományunk Kőlcsey-képére is. Eddig is megvolt az az érzésünk: életműve még nincs kellőképp tudományosan kiaknázva; vannak még kínálkozó tanulságai esztétikusaink, filozófiatörténészeink számára is. Eszmevilágáról, történeti

szerepéről és jelentőségéről alkotott képünk alapvonásaiban nem fog ugyan módosulni, — de alakja még nőni is fog; harcai ismeretében még nagyobbnak kell őt látnunk. Az íróportrén a szerep-szónoki, a prózaíró-művészi vonások még élesebben fognak szemünkbe tűnni, miután tisztázódik: mi az, ami szónoklataiból életbeli tényező és mi az, ami inkább szónoklattá formált irodalmi mű.

Szabad legyen még a szép kiadás apró

foltjaira: néhány kellemetlen sajtóhibára utalunk. A betűk ördöge ezúttal a legérzékenyebb ponton: néhány költemény szövegében kellemetlenkedik (*Rény, Paulina emlékkönyvébe*). S nemcsak e kötetek (I. 40. lap alján), de más kiadványok ismeretében hadd zárjam soraimat egy méla sóhajtással: van-e ma nyomda szép hazánkban, amely görögbetűs szedést hibátlanul ki tudna hozni?

Barta János

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI (VII.—IX.)

Szerkeszti: Keresztury Dezső. VII. köt. Shakespeare: A Szent-Iván éji álom. Hamlet, dán királyfi. János király. Sajtó alá rendezte: Ruttkay Kálmán. — VIII. köt. Arisztophanész: A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az acharnaebelik. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. — IX. köt. Arisztophanész: A madarak. A békák. Lysistraté. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. Bp. 1961. Akadémiai K.

A kritikai kiadás új kötetei Arany Shakespeare- és Arisztophanész-fordításait tartalmazzák. Arany pályáját végigkísérik a műfordítások. A debreceni kollégium nyugtalan lelkű, félnék diákja a színészetben, a szerepek álarca mögé bújva akarta kifejezni rejtett és rejtőzködő önmagát, a költő pedig a fordításokban. Igazi fordítói korszaka a 60-as, 70-es évek, a hallgatás éve, mikor a saját fájdalomának, magányának kifejezésére képtelen költő Shakespeare és Arisztophanész szenvedélyes, mozgalmas, élettől pezsgő világába húzódik. Szüksége van az állandó elfoglaltságra a szellemnek, a léleknek, amely szabadulni akar önmagától, saját terhétől. Az 50-es években ezt az orvosságot ajánlja Arany a súlyos belső válsággal küszködő Tompának is: „Probatum est”.

Már a negyvenes években foglalkozik Shakespeare-rel. A debreceni vásárról hozott János király megszólal magyari jambusokban, de azután elhallgat. A Szent-Iván éji álmat is lefordítja, sőt elő is adja egy műkedvelő társasággal. 1860-ban a Kisfaludy Társaság veszi kézbe a Skakespeare-fordítások ügyét; Arany lesz a bizottság előadója. 1864-ben megjelenik a teljes magyar Shakespeare első köteteként a Szent-Iván éji álom, 1867-ben a Hamlet és a János király. Köz hely, hogy Shakespeare, aki Petőfi szerint „egymaga fele a teremtésnek” minden korhoz és egyéniséghez szól. Petőfi Felhő-korszakának kifejezési formájára a családott, dúlt lelkű, az emberi közösségből kitaszított Shakespeare-hősök hatottak (Horváth János), magyar nyelven Coriolanust, a büszkeség hőseit szólaltatta meg. Aranyhoz közel állhatott Shakespeare élete. A stratfordi polgár-paraszt család, az Old, Merry England patriarchális légköre és főleg a nagy sikerek, a zajos fővárosi élet után a „visszavandulás” Stratfordba... De vonzotta Shakespeare

világa is: a mozgalmas, az egyéniség, a tehetőség kiteljesedésére teret nyitó, egyforma „famiális nyelven” megszólaló nemzeti élet, amelynek újjáteremtését várta Arany a 40-es években és amelyre mély nosztalgiával gondolt a szabadságharc bukása után. A szemérmes, fegyelmezett, lírájában elvszerűen is oly mértéktartó költőnek jó volt elmerülni a shakespeare-i hősök közé, a shakespeare-i drámába, ahol „a szenvedély nagyra tátja a száját” (Salamon Ferenc). Riedl állapítja meg, hogy Schlegel megszelídített, lírai Shakespeare-jével szemben Aranyban van valami erőszakos, vad, bizarr vonás. Arany nem tudta lírai versben kiönteni szívét Juliska halála után: de milyen szertelen, „világot rázó” szavakban fakad ki az anyai bújába szerelmes Constantia gyásza fiáért a János királyban! Arany is érezte, tudta; hogy „kizökent az idő”, apró forgácsokban, mondacsokban sóhajtja el, hogy korszerűtlen lovagja lett a megváltozott világnak: de kicsoda vad, keserű pátosz kíséri Hamletnek, az idők fordulását átélő embernek a küzdelmét. A balladák, a Buda Halála, a Toldi Szerelme emberábrázolása és a shakespeare-i hősök megszólaltatása az élmények, a lélek nagyon mély, szubjektív formában nem is vállalt rétegeből valók.

Míg a Shakespeare-fordítással feladatot vállalt, nemzeti igénynek tett eleget Arany, Arisztophanészt magánemberként vette kézbe karlsbadi nyaralása során, saját szórakozására kezdte fordítgatni; annak a belső magatartásnak a terméke már ez a munka is, mint az Őszikék. Ott, ahol az élet víg örömi nyíltak, Úgy érztem, mintha tilalmasban járnék írja a költő önmagáról. Egyéniségének és körülményeinek börtönéből menekült a gyermekien gáttalan, ösztönös Arisztophanész

nészhez. Ő, aki „az ifjúság szép kertébe vas korláton” nézett át, most, tépelődő, önemésztő éveinek alkonyán még egyszer találkozott a szertelen ifjúsággal. Magyarországon nem nőtt fel a nemzeti irodalom nemzeti olvasóközönsége, de a görög komédiákból író, színészek és közönség összejátszó, együtt kacagó derúje csapta meg, „a görög mindennapi élet sürgelmibe” pillanthatót be. Azért lehetsz nagy — mondják a Lovagokban a nagyember-jelöltnek —, mert „alávaló, vásári és vakmerő vagy.” — „Mint ezek a *mostani* nagyemberek” — biggyeszt egy kis bosszankodó jegyzetet Arany a lap alá. A képzelet népies naivitása, nyers valóságábrázolás és játékos lebegés, groteszk látás, kifogyhatatlan nyelvi gazdagság — valóban „aesthétice” is minden joggal vonzhatta Arisztophanész Aranyt.

Arany azt vallotta, hogy a dráma „... az élet nyelvén, a szenvedélyes, a mozgalmos életén” szól; nem akart a „salonok” kedvéért csonka Shakespeare-t vagy Arisztophanészt adni a nemzetnek. Nem az eredeti szöveget a fordítással összevető filológus, hanem az idegen nagy szellemet magyarul ismerni kívánó közönség igényét tartotta szem előtt: „... az eszmét, az erőt, a nyelv... gördülékenységét apró formai bibeléssel sehol föl nem áldozzák.” Lehet, hogy a Shakespeare-fordítás néhol nehézkesnek tűnik, a magyar Arisztophanész falusiasabb az athéninél, de Arany egyenrangúsága, önállósága a fordított szöveggel szemben utol nem ért csúcst: „... az egész magyar irodalomban alig van fordítás, amelyben a fordító átömlesztett vére így kitöltene, s ilyen erőteljes lüktetés-

ben tartaná a mű érrendszerét”, mint Aranyéban — írja Németh László.

A kritikai kiadás VII. kötetét, a Shakespeare-fordításokat Ruttkay Kálmán, a VIII. és IX. kötetet, az Arisztophanész fordításokat Kövendi Dénes rendezte sajtó alá nagy gondossággal, szakértelemmel, a költő iránti tisztelettel és szeretettel. Rövid, tömör, de teljes, minden részletre kiterjedő összefoglalást adnak a kötetek a Shakespeare-fordító Aranyról, illetve Arany és Arisztophanész, sőt a költő és az antikvitás viszonyáról. A jegyzetapparátusban helyet kapott Ponori Thewrewk glosszáriuma, amely az Arisztophanész-fordításban szereplő különös, sajátos használatú szavakat, kifejezéseket tartalmazza tanúskodva Arany nyelvi gazdagságáról. A szövegváltozatok, amelyek jelölése talán lehetett volna egyszerűbb, könnyedebb, bepillantást engednek a költő mélyen lelkiismeretes, mérlegelő munkamódszerébe. Felderített és jelöl a kiadás néhány fordítói tévedést. A témával foglalkozó irodalom felsorolása nem teljes, a válogatás esetlegesnek tűnik. A Shakespeare-kötet bibliográfiája mellözi a fordításokat tartalmazó gyűjteményes kiadásokat; ez az eljárás indokolatlan, az Arisztophanész-kötetek nem is ezt követik. Van egy téves adat, valószínűleg elírás vagy sajtóhiba: Arisztophanész *Lysistratéja* Devcséri bevezető tanulmányával (*Officina Könyvtár!*) nem 1953-as, hanem 1943-as.

Reméljük, hogy a hosszú szünet után megjelent három kötetet hamarosan követni fogja a kritikai kiadás folytatása.

Horlai Györgyné

KÉT EMLÉKÍRÓ

Pulszky Ferenc: Életem és korom. 1—2. köt. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 555; 572. (Magyar Századok) — Teleki Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Görög Lívia. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 566 l. (Magyar Századok)

Alakjuk szinte kihívja a plutarkhoszi párhuzamos jellemzést. Mindketten a magyar reformkor nagyot akaró éveiben nőttek fel; már diákkorukban tiltott iratokat forgattak, egyikük Lamennais művét, az *Egy hívő szavaival*, a másik az északamerikai Függetlenségi Nyilatkozatot; többé vagy kevésbé mindketten belekerültek Petőfi vonzáskörébe, s mindketten parolázhattak Bemmel; egyik is, másik is menekült álruhában, elváltoztatott külsővel; megjáratta velük Nyugat-Európa országait az emigráció; diplomatáskodtak fejedelmek és nemzetközi üldözött forradalmárok körül; egyazon időben (Teleki a kiegyezés után, Pulszky egy évvel koráb-

ban) tértek vissza hazájukba, ahol az egyik nem tudott, a másik nem is akart irányító politikai szerephez jutni, így hát csendesen szemlélődve vagy szorgosan tudóskodva élték végső éveiket, írtak és emlékeztek, két öreg, fogatlan oroszlan.

A kor közös bélyege azonban merőben más egyéniségeken hagyott nyomott. Pulszky a toll, a tudomány és a politikai elméletek embere volt, polgárosult, művelt diplomata és hatásos publicista, megfontolt, józan lélek; Teleki Sándor viszont szeszélyes, „vad gróf”, jókedvű életművész, kellemes ivócimbora, jó pajtás, vakmerő lovas, boldog ötletek játékszere, aki kereste, kihívta

a kalandot, a veszélyt; az milliomos bankár-
lányt vett feleségül, ez meglakta az adósok
börtönét; óvatos külügyi államtitkár volt
az egyik, bátor honvédezzeres a másik.
A liberális eszmékhez való ragaszkodás volt
bennük mindvégig közös.

A két eltérő egyéniség eltérő módon
láttatja velünk a kort, melynek szereplője
volt. Pulszky az írást szolgáltatnak, kötelességnek fogta fel, mint oly sokan mások abban
a korban, mely nemcsak hősokeket és századok
csodájára méltó lángelméket termett, nem-
csak a jellem és a tehetség géniuszeit állí-
totta az elmaradott nemzet gigászi előrelé-
pésének szolgálatába, hanem a szívós szor-
galommal alkotó, művelt emberfőknek —
— Széchenyi ideáljainak — sokaságát is.
Szalay László és Horváth Mihály, Lukács
Móric és Irinyi József neve nem áraszt olyan
ragyogást, mint Kossuthé vagy Vörösmartyé,
de az ő naponta munkálkodó tolluk nélkül
a reformkor nem lehetett volna az, ami volt.
Pulszky e vizsgálódó és termékenyítő, be-
fogadó és feldolgozó szellemek sorában is
kítűnik műveltségének sokrétűségével, egyen-
letes lángú tevékenységének nagy hatóság-
rával. Attól kezdve, hogy a Lovassy-féle
országgyűlési tanuló körben való szereplése
után, a megtorlás veszélye elől kiszaladt
világot látni Nyugat-Európába, elméje nem
pihent egy perccet sem. Írt útirajzot és pub-
licisztikát (magyarul és németül), történet-
filozófiai cikkeket és kritikát Petőfiről,
később regényt (*A magyar jakobinusok*, 1851)
és politikai jellemrajzokat, tudósa volt az
archeológiának és igazgatta a Nemzeti
Múzeumot, s tette mindezt állandó tevékeny
közszerelés, diplomatazkodás, egy kimerítő
izgalommal járó, hosszú emigrációval súlyos-
bítt politikai pálya ráadásaképp. A nemzet
mindenesen volt és nagy időnk tanúja, részese.
Midőn a hetvenes években főművének,
emlékiratainak megírásához fogott, roppant
feladatot vállalt. Reá, aki Kossuth, Teleki
László, Deák politikai partnere volt, s Bem-
mel és Bakunyinnal, Mazzinival és Her-
zennel tárgyalt, levelezett, még ha csupán
legszemélyesebb élményeinek följegyzése lett
volna is szándéka, komoly történelmi munkát
rőtt a sors: élete a XIX. századi Európa
történelmének egy darabja volt. Pulszky
vállalta a hozzá méltó feladatot, s bizo-
nyára büszkén írta kéziratára az igényes
címet, melyet csak kevés memoárfő használhat
nagyképszerűség nélkül. Könnyen gon-
dosan megszerkesztett, módszeres mű; nem
csordulól önvallomás, hanem alapos korrajz,
bizonyító iratokkal fölserelve; klasszikus
memoár, mely beszámol, jellemez, ítél,
mérlegel, tanúskodni, nem pedig szórakoz-
tatni akar. Szerencsére volt annyi epikus
művészi készség Pulszkyban, volt annyi
színező erő, hogy előadása nem válik szá-

razzá, értekezővé, s bár műve második felé-
ben vannak fáradtabb, bőbeszédű fejezetek,
túlnyomó részét a találó korfestések, tanul-
ságos portrévázlatok, szórakoztató történe-
tecskék és forrásértékű adatok sikeres vegyí-
tése jellemzi.

Merőben más írói alkat Teleki Sándor.
Ő az írói szerencsét balszerencséjének, a
hányatott élet és a csaknem két évtizedes
emigráció megpróbáltatásainak köszönhet-
te; a kalandos futású életpálya veszélyes kanya-
raiban találkozott össze azokkal a világhíres-
ségekkel — Liszt Ferencel és Victor Hugóval,
Kossuthal és Herzennel, Mazzinival és
Rózsa Sándorral, forradalmárokkal és feje-
delmekkel, tábornokokkal és cigányprimá-
sokkal — akiről emlékezéseit írta. Számára
az írás maga is egy kicsit kaland, mosolyogva
vállalt kedvtelés; műfaja a csevegő, csapongó
anekdota, a könnyed mesélés, lehetőleg
humorral, csattanóval; emlékezéseit nem is
rendezi egységes műbe, hanem újságok
tárcacikkeiben szórja szét, szerkesztői kérésre,
alkalomszerűen, hanyag mozdulattal; nagy
eseményeket mellőz, tréfás, jellemző kiszólá-
sokat följegyez; az elvek harcánál jobban
érdeklődik egy lovasbravúr; a történetek össze-
függése helyett a szereplők egyéniségét vagy
éppen rigolyáit festi; szépírói hatásra törekszik.
Az élmények bősége csak korrajzi érdekes-
séget biztosítana írásainak, ha nem emelné
őket művészi fokra a megformálás. Teleki
Sándor ösztönös epikai tehetség volt, tárcái-
ban sok a laza pongyolaság (amivel kissé
naívu, főúri dilettáns büszkeséggel még
dicsekedett is), de pompásan tudott adomá-
kat kerekíteni, ügyesen élt a figyelemcsigázás
műfogásaival, kítűnő megfigyelőnek bizo-
nyult, s tudott jellemezni. A különöségeibe
züllő patópálos táblabírótipusról kevés jobb
művészi képmás akad irodalmunkban, mint
Darvay alispán alakja Teleki egyik emléke-
zésében, a híres kolozsvári főzöaszszony
konyhájának szingazdag leírása pedig Jókai
tollának is becseületére válnék. S mert meg-
volt Teleki Sándorban a nagy emberek
őszinte csodálatának tulajdonsága, anek-
dotái szinte sohasem sekélyesek: a törté-
nelmi ereklék nemes hangulata sugárzik
rajtuk.

*

A két nevezetes emlékirói mű új kiadá-
sakor Oltványi Ambrusra csupán Pulszky
szövegének figyelmes gondozása hárult;
Görög Líviának szétszórta tárcacikkek össze-
gyűjtését és megrostálását kellett elvégeznie.
Teleki Sándor négy könyvének ismert anyag-
át huszonhárom kallódó hírlapi írással egészít-
tette ki, s általában jó esztétikai érzékkel

válogatott. Úgy látszik azonban, hogy inkább csak Teleki Sándor „házi” lapjait dolgozta fel, a kolozsvári *Magyar Polgárt* és a *Budapesti Hirlapot*; a fővárosi sajtó egyéb orgánumait már nem a kellő figyelemmel (mert más-különbön bibliográfiája föltüntetné, hogy a *Bem József tábornok* című írás nemcsak költetben jelent meg, hanem a *Fővárosi Lapok* 1880. évfolyamában is), s valószínűleg e kutatói felületességnek kell tulajdonítanunk, hogy a *Vasárnapi Ujságból* és a *Fővárosi Lapokból*, melyek Teleki Sándornak több mint egy tucat tárcáját közölték, olyan pompás művek sem kerültek be a gyűjteménybe, mint *A maszkurás-bál* (Bemről) vagy *A padisah kajtánja* (Mészáros Lázárról), holott ezek több joggal követelhetnének helyet a kötetben, mint annak néhány törekenyebb életű, fakó darabja. A *Liszt Ferenc*hez című írásocska például nyilván csak azért válogatódott be, hogy a gyűjtemény valamiképpen utaljon Teleki Sándor és a zeneszerző kapcsolatára; nem lett volna jobb ehelyett — legalább függelékben — közölni azokat a roppant eleven ifjúkori leveleket, melyekben Teleki Sándor a „zongorahős” miatt vívott párbjáról és közös utazásaikról számol be édesanyjának? (*Budapesti Szemle*, 1897. 91. k.) Sajnálhatjuk kimaradását annak a levélbeli tudósításának is, melyet spanyolországi kalandjáról azon frissiben írt (*Teleki Sándor gróf levele a „Venus” fregatról a Középtengeren sept. 6án. Hasznos Mulatságok*, 1842. 85. sz.); ezt már csak azért is közölni kellett volna, hogy összehasonlíva a több évized múltán kelt emlékezéssel, az olvasó véleményt alkothasson Teleki Sándor emlékirói módszeréről, megbízhatóságának fokáról.

Mindkét kiadvány bevezetője megfelel céljának: portrét ad, tájékoztat a legszükségesebbekről; Oltványi Ambrusé alaposabban, Görög Líviáé színesebben. De legyen szabad megjegyezni: rosszul járnak nálunk azok az írók akik memoárokat hagytak hátra, mert mindenki csak azokat az adatokat ismételteti róluk, melyeket önéletrásuk tartalmaz, s nemigen akad vállalkozó hírlapi, levéltári kutatásokra, holott nélkülözhetetlen életrajzuk nem készülhet el. (Ideje volna például tisztázni: részt vette-e Teleki Sándor a krími háborúban; ő maga sehol sem említi, életének feldolgozói mégis tudni vélnek róla.)

Mind Pulszky, mind Teleki Sándor emlékiratának megértése nagyon sok tárgyi felvilágosítást kíván. Oltványi Ambrus jegyzetapparátusa igen gondos munka, alig egy-két hibát vagy hiányt találni benne. Fiath Ferenc, Mednyánszky Cézár, Palocsay Tivadar, Paziazi Mihály, Puky Miklós és Tüköry Lajos neve mellől elmaradtak az életrajzi adatok; nincs tájékoztatás Confalonierinak, Silvio Pellico rabtársának kilétéről, mert

Oltványi a korábbi kiadások nyomán hibásan, *G* kezdőbetűvel közli nevét, s nyilván a lexikonokban is rossz helyen kereste; Irinyiről tévesen írja, hogy a szabadságharc után „csak írói tevékenységgel foglalkozott”, 1857-ben ugyanis Irinyi egy időre a *Magyar Sajtó* külpolitikai rovatvezetője lett, s ismét politizálhatott. — Több szó fér Görög Lívia jegyzeteihez. Magyarázatainak egy része téves. Csengery Antal nem *centralista*, hanem *centralista* politikus volt, ami nagy különbség; Csernátóni előbb lett a *Marcius Tizenötödike* szerkesztője és csak *azután* Kossuth titkára; Nyáry Pál nem a Fügetlenségi Nyilatkozat *után* csatlakozott a békepárthoz, hanem jóval *előbb*; Kossuth *Pesti Hirlapja* nem lehetett az *első napilap*, mert *nem is volt napilap*; a Habsburg birodalom hírhedt börtöne nem a *Spielberg*ákban, hanem *Spielberg*ben volt, melyet a jegyzetíró alkalmasint a Spitzbergákkal kevert össze; Czetz Jánosról, Bem alvezérééről nem helyes azt mondani, hogy „osztrák tiszt volt”; Camille Desmoulins nem viselt *Lucie* keresztnévet, a feleségét hívták így, azaz hogy helyesen *Lucile*-nek; Elie de Beaumont nem lehetett a Bastille foglya, mivel 1798-ban született, de nem is őrá gondolt Teleki, hanem Leprévot de Beaumont-ra, akit XV. Lajos csukott le 1768-ban (a két személyt Teleki is összecseréli, de tévedését ki kellett volna javítani). Gyakran minden különösebb ok nélkül hiányzik a magyarázat: nem kapunk felvilágosítást egyáltalán nem közismert, de könnyen kideríthető értelmű tájszavak jelentéséről, mint *kisafa* (32. l.), *kaptyús* vagyis mételyes juh (82); idegen szavak, mint *Mässigkeits-Verein* (51), *gens bellicosissima* (345), *lumpen-volk* (370), *gran cima d'Italia* (432), *prato fiorito* (436), *mosso* (465) lefordítatlanul maradtak; a *J'ai mangé la vache enragée* (helyesen: *de la vache*) kifejezést maga Teleki lefordítja ugyan szó szerint („*Ettem a veszett tehén húsát*”), de ebből még nem derül ki, hogy ez a gallicizmus ezt jelenti: *nyomorogtam* (298); nem tudjuk meg a *dikiszista* szó értelmét: dicasteriumi, kormányzszéki tisztviselő (91); nincs magyarázat ama bizonyos *milanói három napra*, mely tulajdonképpen *öt* nap volt (1848. márc. 18—22-e: Milano *öt* napra kiverte az osztrák megszállókat), s természetesen helyesbítésre szorult volna (114); mélyen hallgat a jegyzet *Csuhássi József* kilétéről, de ez nem is csoda, mert ilyen nevű személy nem létezett: *Csukássiról*, a *Budapesti Hirlap* szerkesztőjéről van szó (453). Görög Lívia bevezető tanulmánya sem mentes a tévedéstől: Teleki Sándor nem hagyhatta el nevéből, demokratikus kedvében, az y-t, mert sosem is írta azzal, Erdélyben nem volt szokás.

Lukácsy Sándor

1—2. Comité de Rédaction: Gy. Ember, E. Mályusz, E. Molnár, P. Zs. Pach, E. Pamlényi, Gy. Ránki, L. Zsigmond. Bp. 1960. Akadémiai K. 825; 765.

A magyar történettudomány nagyszabású seregszemléje ez a két kötetes impozáns gyűjtemény. Seregszemlének, történetírásunk reprezentatív megnyilatkozásának készült az 1960. évi stockholmi történészkongresszus alkalmából, orosz, francia, angol illetve német nyelven. A munka egyrészt tájékoztatóni kívánja a külföldet a magyar történettudományról az előző (1955) kongresszus óta elért eredményeiről, másrészt nagyszámú tanulmányban ad számot a történetírásunkat jelenleg foglalkoztató legfontosabb problémákról, illetve az azok megoldásában elért eredményekről. Mind a referáló részek, mind pedig a tanulmányok a marxista történettudomány hazai virágzását tanúsítják. Elég a magyar histográfia utóbbi öt évének áttekintését nyújtó majdneem másfélszáz lapot kitevő, több szakasza osztott összefoglaló tanulmányt, valamint az újabb történeti kiadványoknak a II. kötetben található annotált bibliográfiáját áttekin-tenünk ahhoz, hogy képet alkothassunk a magyar történeti kutatások méreteiről és gazdagságáról. De még jobban tanúskodnak erről a közölt tanulmányok (ezek egy része előzőleg, vagy a kötet megjelenését követően magyarul is megjelent), melyek — változatos tematikát mutatva — a legrégebbi időktől a legújabbig a magyar történet szinte minden korszakát érintik.

Az I. kötetben az 1848-as forradalomnál régebbi témákról szóló tanulmányok olvashatók. A gazdag gyűjteményt áttekintve rögtön szemünkbe ötlnek néhány aránytalan ság. Így például feltűnő, hogy a XVII. század oly izgalmas és annyira megoldatlan problémáival egyetlen írás sem foglalkozik s viszonylag kevésse van képviselve a XVIII. század és a XIX. század első fele is. Tematikai aránytalanságra vall az egyetemes történeti tanulmányok elenyészően kis száma, valamint a művelődéstörténeti írások csekély szereplése. S végül csaknem teljesen hiányoznak a társadalmi, politikai eszméket, az egyes korok, osztályok ideológiáját elemző írások. Ezek az aránybeli, tematikai eltérések, hiányok élénken figyelmeztetnek történetírásunk néhány kevésbé művelt és kissé elhanyagolt, noha elsőrendűen fontos területére.

Nem térhetünk itt ki a kötet valamennyi tanulmányának az ismertetésére, azokra kell szorítkoznunk, melyek a magyar irodalomtörténeti kutatás szempontjából fokozott jelentőséggel bírnak és különösen meg-szívlelendők. Ezek közül sem érintjük azon-

ban azokat a tanulmányokat, melyek a szerzők egyes korábbi nagyobb műveinek tömör összefoglalásai, s így elsősorban az a szerepük, hogy a külföldi tudományossághoz közvetítsék eredményeiket. Ilyenek pl. Lederer Emma (*La structure de la société hongroise du début du moyen-âge*), Elekes Lajos (*Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle*).

Az I. kötet anyagából hét tanulmány irodalmi vonatkozásokat, illetve íróknak politikai szerepét érinti, s így új ismereteket nyújt, s közvetlen tanulságokkal szolgál az irodalomtörténetírás számára. Komjáthy Miklós *Quelques problèmes concernant la charte de fondation de l'abbaye de Tihany* (Magyarul lásd: LTKözl 1955) című értekezése valószínűsíti, hogy a Tihanyi Alapítólevélben az érdemi mondanivalót tartalmazó rosszabb latinságú conscriptio és a fejlett stílussal írott arenga különböző időben készült: az előbbit Miklós püspök még 1050 előtt szövegezte, mikor I. Endre a kolostort még bazilita szerzeteseknek szánta, az utóbbi viszont már valamelyik nyugatról jött bencés szerzetes munkája 1055-ből. Komjáthy álláspontja szerint ezzel automatikusan el-esik Horváth Jánosnak az arenga és a leg-régibb krónikárszek stílusbeli hasonlóságára épített ama feltevése, hogy Miklós püspök az ún. őskronika szerzője. Kumorovitz Lajos érdekes tanulmányából (*Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter*) kiderül, hogy a magánjogi írásbeliség első jelei már a XI. század dereka után megjelennek, s így a XI—XII. században az írásbeliségnek az eddig sejtettnél nagyobb elterjedtségével kell számolni. A magyar humanizmus elő-ményeinek, kezdeteinek, kialakulása előfel-tételeinek sokat vitatott kérdését segíti tisztázni Mályusz Elemér kitűnő tanulmánya: *Die Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn* (magyarul lásd: TörtSzle 1960.). Mályusz bemutatja, hogy Zsigmond cancelláriájának a fejlődésében miképpen előlegeződnek már azok a törekvések és jelenségek, melyek majd Mátyás idejében fognak kibontakozni és a humanizmus szá-mára is bázisul szolgálni. Nem véletlen, hogy Vitéz János is Zsigmond titkos kancel-áriáját kezdte pályáját. *Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert* (magyarul lásd: I. OK XV.) címen mintaszerű művelődéstörténeti dolgozotot olvashatunk Fekete Lajos tollából. Egy 1588-ban Budán készült hagyatéki

leltár alapján eleveníti meg egy művelt török úr otthonát, melynek kincsei közül bennünket a könyvei érdekelhetnek elsősorban. Kiderül, hogy a szóban forgó Ali Cselebi könyvtárának a színvonala nem marad el a korabeli művelt magyar nemesurak bibliotékái mögött: 119 török, arab és perzsa nyelvű kéziratos kötete között a vallási, történeti, csillagászati, orvosi munkák mellett ott található a nagy perzsa klasszikusok (Firdauszi, Nizami, Háfiz) és több kötet a Balassi által is jólismert, népszerű szerelmi dalokból, a gázelekből. Benda Kálmán diplomáciatörténeti tanulmánya (*Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704*) és Révész Imre egyháztörténeti fejtegetései (*Esquisse de l'histoire de la politique religieuse hongroise entre 1705 et 1860*) a Rákóczi-kor íróira vonatkozó ismereteinket gazdagítják: az előbbi Ráday Pál 1704. évi követjárását, az utóbbi Rákóczi egyházpoltikái törekvéseit ismerteti. Végül Arató Endre Венгерское общественное мнение и национальный вопрос в 40-х годах прошлого века című tanulmánya Széchenyinek, Kossuthnak, Tánicsicsnak és Petőfinék a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját elemezve nyújt az irodalomtörténetírás számára értékes szempontokat.

A most felsorolt dolgozatok arról tanúskodnak, hogy történéseink munkája igen sok helyen közvetlenül is érintkezik az irodalomtörténettel. Számunkra azonban nemcsak az ilyen értekezések a tanulságosak és értékesítendőek, hanem azok is — sőt ezek talán még fokozottabban —, melyek a gazdasági és társadalmi fejlődés alapvető kérdéseit boncolják, s irodalomtörténeti vonatkozásokat egyáltalán nem érintenek. Igen örömdetes, hogy az *Etudes historiques* I. kötetében a tanulmányok egy egész kis csoportja foglalkozik az újkori magyar fejlődés sajátosságainak okaival és fő problémáival. A kérdést Pach Zsigmond Pál munkája (*Das Entwicklungsniveau der feudalen Agrarverhältnisse in Ungarn in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts*) exponálja, mikor felveti a sajátos magyar illetve kelet-európai XVI—XVIII. századi fejlődés (mezővárosok szerepe, árutertermelő nagybirtok, második jobbágyosság, a kapitalizmus porosz útja) előzményeinek a kérdését. Pach azt bizonyítja, hogy a középkorvégi magyarországi agrárviszonyok lényegében elérték a korabeli nyugat-európai színvonalat, s így e téren a magyar társadalom pótolta korábbi elmaradását. A fő tendencia ekkor a szerző szerint a paraszti árutertermelés fokozódása s ezen keresztül egy paraszti burzsoázia kialakulása felé vezetett, ebben a folyamatban a mezővárosoknak volt döntő szerepük. A mezővárosi parasztpolgárságnak az irodalomtörténeti kutatás által is megfigyelt elsőrendű fontosságát tanúsítják, s a

rá vonatkozó ismereteinket gazdagítják továbbá tanulmányok így a Szabó Istváné (*La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449—1526*), de különösen a Székely Györgyé. Ez utóbbinak *Landwirtschaft und Gewerbe um 1500* című izgalmas dolgozata bemutatja a mezővárosok társadalmi differenciáltságát, termelését, iparát, s feleletet ad arra a kérdésre is, mennyire és miképpen válhatott a mezővárosi parasztpolgárság az antifeudális osztályharc vezetőjévé, s egyes mezővárosok annak centrumává. A Pach által felvetett gondolatmenetet nagymértékben erősíti Ember Győző értekezése (*Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im XVI. Jahrhundert*, magyarul lásd: Sz 1961), mely a szerencsésen fennmaradt 1542. évi harmincadnaplók alapján a korabeli magyar kereskedelmi tőke meglepő fejlettségére következtet.

Pach jelentős tanulmánya arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a sajátos és oly kedvezőtlen elemeket magában hordó XVI—XVIII. századi fejlődés nem egy korábbi elmaradottság kényszerű következménye, hanem egy, az európai fejlődéssel lépést tartó egészséges fejlődéstől való elkanyarodás. Érvelése rendkívül meggyőző, kételyt ébreszt azonban a városok problémájának a kikapcsolása fejtegetéséből. A város is része a feudális társadalomnak, sőt az egészségesebb fejlődést képviselő országokban egyre döntőbb jelentőségre tesz szert már a XV. században. Kérdéses ezért, hogy a városi fejlődés szám-bavétele nélkül jogosult-e a magyar társadalom középkorvégi fejlettségi fokának a megítélése. Annál is inkább, mert Makkai Lászlónak a kötetben olvasható alapvető tanulmánya (*Die Entstehung der gesellschaftlichen Basis des Absolutismus in den Ländern der österreichischen Habsburger*, magyarul lásd: TörtSz 1960) éppen a városok problémáját helyezi a középpontba s kimondatlanul is polémiát folytat Pach és Ember megállapításával. Makkai bemutatja, hogy a XV. század közepe óta a dél-német kereskedelmi tőke behatolása miképpen tette tönkre a városi fejlődést Ausztriában, Csehországban és különösen Magyarországon, gyarmati függésbe sodorva ezeket az országokat. Szerinte a városoknak ez a megrekedés, tőkehiánya tette lehetővé a paraszti árutertermelés előretörését a mezővárosi fejlődés keretében, s ez azután tovább rontotta a városok helyzetét, megakadályozva minden további városi tőkeakkumulációt. A paraszti árutertermelés fellendülésében tehát Makkai ellentmondásos jelenséget lát: az egészséges, pozitív fejlődés ígéretét magukban hordó városok hanyatlásának következményét, mely azután a városi fejlődés válságát tovább mélyítette. Mindezt betetőzte az a körülmény, hogy a XVI. században a nemesség versenyre kelt a

parasztsággal és maga építette ki árutermelő gazdaságait, fokozatosan megfojtva a polgári fejlődésnek a mezővárosokban megjelenő felemás változatát is. Végeredményben tehát a kérdést nem tekinthetjük tisztázottnak, pedig a XVI—XVIII. századi magyar irodalom helyes értelmezése és értékelése szempontjából mindez hallatlan fontosságú. A most megismert tanulmányok anyag- és gondolatgazdagsága, valamint igen magas színvonala azonban nem hagy kétséget az-iránt, hogy történetírásunk itt is belátható időn belül megnyugtató megoldást tud majd nyújtani.

*

Az *Etudes historiques* második kötetének tizenkét tanulmánya az 1849-től 1945-ig terjedő történelmi korszakot öleli fel. Olyan tanulmányokat, amelyek közvetlenül az irodalomtörténetírás problémáihoz csatlakoznának, itt nem találunk, mégis több olyan közlemény látott napvilágot, amely közvetve komoly tanulságot nyújt az irodalomtörténeti kutatás számára. E tanulmányok közül először azokat említjük meg, amelyek az egyetemes történetírás szemszögéből és külföldi források feltárásával értékes diplomáciatörténeti eredményeket nyújtanak. Ezek között témájával és gazdag forrásanyagával két tanulmány emelkedik ki. Andics Erzsébet: *Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die Revolution* című tanulmányában (magyarul lásd: Sz 1960) a cári hadsereg magyarországi intervenciójának előtörténetét mutatja be egykorú osztrák, orosz és más külföldi vezető politikuskok visszaemlékezései és a két udvar közötti bizalmas levél- és jegyzékváltások alapján. A széleskörű forrásanyagra támaszkodó közlemény legjelentősebb eredménye annak kimutatása, hogy a cári hadsereg beavatkozását nem az 1849. április 14-i trónfosztás váltotta ki. Ennek híre különben is Ferenc József hivatalos segélykérése után jutott el Bécsbe. Az 1833-ban felújított müncheni szent szövegség megállapodásaira támaszkodva az európai forradalmi megmozdulások hírére már 1848. március elejétől szoros katonai kapcsolat alakult ki a két monarchia között. Az intervenció gondolata pedig már 1848. november közepe óta központi problémává vált, csak kül- és belpolitikai megfontolások tartották vissza a Habsburgokat attól, hogy a nyílt beavatkozást kérjék. A tanulmány anyaga e taktikai megfontolások szövevényét mutatja be és diplomácia-történeti jelentőségén kívül az irodalomtörténeti kutatások számára új lehetőséget nyújt Petőfi és a radikális fiatalok tevékenységének és az objektív politikai helyzet fordulatainak szembeállítására. Hasonlóan új összefüggésekre

hívja fel a figyelmet Zsigmond László *Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse* című tanulmánya (magyarul lásd: Sz 1959). Zsigmond László vizsgálatainak középpontjában az 1917-es oroszországi februári forradalom, majd még inkább az októberi forradalom győzelmével kialakult helyzet elemzése állott. E két forradalom arra készítette a nyugati imperialista hatalmakat, hogy még a nyugati hadszíntéren folyó harcok idején tárgyalásokba bocsátkozzanak az Osztrák—Magyar Monarchia képviselőivel, és különböző — a cikkben részletesen bemutatott — koncepciók alapján keressék annak lehetőségét, hogyan tudnák a Monarchiát megmenteni az összeomlástól. A tervek nyíltan bevallott célja az volt, hogy a különböző konzervatív módszerekkel fenntartott Monarchiát a forradalmi Oroszország ellen felhasználhassák. E diplomáciai tárgyalás-sorozat elemzett fordulatai az irodalomtörténész kutató számára is új összefüggésekre hívja fel a figyelmet, az egykorú irodalmi és publicisztikai visszhangok olyan fordulataiban is tájékoztat, amelyek eddig esetleg elkerülték a figyelmet. Az *Etudes Historiques* második kötetében még két hasonló jellegű tanulmányt találhatunk. Mindkettő a Kossuth-emigráció politikai tevékenységével foglalkozik, elsősorban külpolitikai kérdésekben tett lépéseket elemez, hazai visszhangjukat csak igen kevéssé veszi figyelembe, mégis a kiegyezést megelőző kor politikai helyzetéhez értékes adatokat nyújt. (Szabad György: *Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859—1861)* és Kovács Endre: *L’insurrection polonaise de 1863 et l’émigration hongroise* [magyarul lásd: TörtSzele 1960]).

A második kötet tanulmányai között lényeges szerepet tölt be Nemes Dezsőnek a Tanácsköztársaságról nyújtott ideológiai, politikai, gazdasági, katonai szempontokat összefoglaló értékelése (*Историческое значение Венгерской Советской Республики*. — magyarul lásd: Sz 1959), amely összefüggéseiben elemzi a Tanácsköztársaság nemzetközi és nemzeti jelentőségét, s a hibák történeti távlatú, gondos mérlegelésével vonja meg a magyar proletariátus első, 133 napos hatalmának történelmi jelentőségét. Nemes Dezsőnek a Tanácsköztársaság politikai, gazdasági és katonai intézkedéseiről nyújtott sokoldalú elemzése további kutatásokra serkenetheti történéseinket, az irodalomtörténész számára pedig az említett összefüggések bemutatásával segít a korszak irodalmi jelenségeinek értékelésében.

A témaválasztás és megoldás újszerűségével figyelemre méltó Lackó Miklósnak időközben teljes egészében is nyomtatásban megjelent — Ipari munkásságunk összetételének

alakulása 1867—1949 — munkájából az *Etudes Historiques*-ben publikált első fejezetének anyaga (*О составе венгерского фабрично-заводского рабочего класса в период промышленного переворота* [e fejezetet magyarul lásd: Sz. 1960/]). Lackó részletesen elemzi azokat a sajátosságokat, amelyek a magyarországi kapitalizmus jellegzetes alakulásából fakadtak. Hazánkban a gyáripari munkásság számbeli és politikai súlya — ellentétben a nyugati országokkal, sőt még az oroszországi viszonyokkal is — háttérbe szorult a bányamunkásság, kőipari munkások, vasútépítő földmunkásság és az agrárproletariátus ereje mögött. Éppen ezért — mint Lackó fejtegetéseivel és adataival dokumentálja — a gyári proletariátus kialakulása idején igen éles különbségek álltak fenn a munkásság két jellegzetes típusa: a szakmunkások és a tanulatlan napszamos-segédmunkások között. Ez a különbség kihatott a munkásosztály társadalmi tudatára, politikai arculatára és így az alakuló munkásmozgalomra is.

A kötet tanulmányai közül kettő a magyar ipar struktúrájának jellegzetes vonásaival foglalkozik. Sándor Vilmos *Die Hauptmerkmale der industriellen Entwicklung in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849—1867)* című munkájában összefoglalja azokat a speciális körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy 1849 után a magyarországi ipar fejlődésében az osztrák burzsoázia érdekeinek megfelelően az ipari termelés más ágainak rovására az élelmiszeripar fejlődött ki. Berend T. Iván és Ránki György közös cikkükben (*The Hungarian Manufacturing Industry, its Place in Europe*) korábban napvilágot látott műveik alapján vonták meg a XX. század első négy évtizede magyar iparfejlődésének mérlegét. S. Vincze Edit a magyar szociáldemokrata mozgalom előtörténetét foglalja össze *Предистория образования Венгерской Социал-демократической партии* című tanulmányában. Erényi Tibor pedig *Die Hauptrichtungen der Entwicklung der Gewerkschaftsbewegung in Ungarn (1868—*

1904) címen a hazai szakszervezeti mozgalom irányzatait elemzi. A kétkötetes vállalkozás zárótanulmánya Horváth Miklós hadtörténeti tanulmánya (*Военно-политические принципы и цели хортистского фашизма до и во время второй мировой войны*). Átfogóan vizsgálja a horthysta hadsereg katonai erejét, felszerelését és helyzetét a tengelyhatalmak szövetségében és azt a szerepet, amelyet a náci hadvezetés a Szovjetunió elleni agresszív háború különböző szakaszaiban a magyar hadosztályokra kirótt.

Ha összefoglaló képet akarunk adni az *Etudes Historiques* második kötetéről, ennek körvonala már az eddigiekből kirajzolódik. Részben erre a kötetre is vonatkoztathatjuk az első kötettel kapcsolatos hiányérzetünket, bár e megjegyzéseket itt módosítanunk kell. Andics Erzsébet, Zsigmond László, Szabad György és Kovács Endre bemutatott tanulmánya részben kárpótol az első kötetből hiányzó történelmi kitekintést nyújtó írásokért. A második kötettel kapcsolatban azonban még nagyobb nyomattal kell megemlítenünk a társadalmi, politikai eszméket, osztályok ideológiáját elemző írások hiányát. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy a dualizmus korával, annak politikai, társadalmi problémáit összefoglalóan tárgyaló tanulmányt a már említett munkásmozgalom történetét tárgyaló tanulmányokon és Perényi Józsefnek a nemzetiségi mozgalmak egyik szektorát, a szerb megmentőket bemutató cikkét (*Партии и политическая борьба среди сербов в Венгрии (1867—1900 гг.)*) eltekintve nem olvashattunk a kötetben. És talán még ennél is jobban hiányolhatjuk — éppen azért, mert a gyűjtemény a külföld előtt volt hivatva dokumentálni a magyar történettudományt —, hogy nem kapott helyet olyan tanulmány, amely a Horthy-korszaknak vagy legalábbis egy korszakának ideológiai, politikai elemzését nyújtotta volna. Horváth Miklós érdekes hadtörténeti írása csak részben pótolja e hiányt.

Klaniczay Tibor—Rejtő István

*

Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez. Bp. 1959. Akadémiai K. 344 l.

Sinai Miklóst, a régi Debrecen e kiemelkedő tudósát, tanárát és egyházi vezéralakját mindeddig elég hiányosan ismertük, és nagy port felvert perét illetőleg is csak megsejthettük, hogy abban nem jelentéktelen erőik csaptak össze. Révész Imre rendkívül gazdag anyag alapján felépített monográ-

fiájából most végre részletes képet kaphattunk róluk, s könyve megjelenésével újabb fehér folt tűnik el XVIII. századi művelődésünk ismeretlen területekkel mindmáig bővelkedő térképéről.

A szerző a társadalomtörténeti szempont érvényesítésével kiszabadította témáját az egyháztörténet szűk köréből, s így, mint könyvének alcímével kifejezi, adalékkal, mégpedig igen fontos adalékkal szolgálhatott XVIII. századi társadalomtörténetünk ala-

posabb megismeréséhez. Ami a főcímet illeti, annak már nem felelt meg teljességgel, mert saját előadása szerint Sinaiban a papi párt vezérét mutatja be elsősorban, a tudóssal a teljesség igénye nélkül foglalkozik. A kor ábrázolása a közvetlen környezet, Debrecen városa és a tiszántúli egyházkerület viszonyainak feldolgozását jelenti nála, és Sinai perbeli ellenfeleivel korántsem foglalkozik annyit, mint a kollégiumi paptanárré életének dolgaival, amikkel kapcsolatban még Sinainé részegességére és a Sinai-fiak botrányaira is kitér. A könyv középponti problémája ilyenformán a XVIII. század végéi Debrecen és a tiszántúli szuperintendencia kebelében kitört egyházkerületi ellentét társadalomtörténeti elemzése, főként Sinai viselkedése alapján.

Az egyházszakadással fenyegető viszály egyik oldalán Sinai Miklós állt egyre kevesebb papi párthívével. Ezek arra törekedtek, hogy egyházuk kormányzatából kiszorítsák a világiakat, s a katolikus kormányhatalom támogatásával, anglikán példa szerint, a református papságnak is olyan kiváltságos jogállást biztosítsanak, mint amelyet a katolikusok élveztek. Az ellenfél, a Domokos Lajos köré csoportosult módos köznemesség a XVIII. század gyakorlat alapján beleszólási jogot követelt magának az egyházi ügyekbe, s a papságot ellenőrzése alatt akarta tartani. Révész Imre világosan kifejti, hogy a kiváltságok kiterjesztésére irányuló törekvések gyakran a polgárosodás útját egyengetik. A XVIII. század végén azonban már nem ez a haladás egyenes útja, hanem a privilégiumok megszüntetése. A könyv leglényegesebb, magyar szempontból úttörő jelentőségű fejezeteinek azokat tartjuk, ahol a szerző a két ellentétes (papi és nemesi) felfogás világnézeti és jogtörténeti hátterét világítja meg. A papság teljességgel feudális és reakciós nézetet képviselt, amely szerint az állam és az egyház egyformán isteni eredetű, s a kettő viszonya állandó ügyszék tárgya lehet; Domokosék a német korafelvilágosodás írói (Chr. Thomasius, Chr. Wolf, Boehmer) alapján az egyházat feltétlenül a világi hatalomnak rendelték alá, amit ezúttal ők, a feudális alapon álló, de már polgári törekvéseket is hordozó nemesek képviseltek. A régi és az új felfogás-vitáját a hazai körülmények között a nemzeti függetlenségi szempont bonyolította: a papok privilégiumainak osztogatója az idegen kormányzat lett volna, az urak törekvésének érvényesülése esetén a nemzeti önállóság érvényesülése látszóval biztosítottnak, befolyásuk növekedésével kétségtelenül haladó tanulmányi reformok jártak együtt.

A magunk részéről csak irodalmi anyagból vett példával vonhatjuk vizsgálat alá Révész Imre nézeteit, s ezek alapján helyeseknek kell tartanunk azokat. Az urak pártjának viszonylag haladóbb voltát pl. azon mérhetjük le, hogy a pártvezér részt vett a Debreceni Grammatika megszerkesztésében, kimondatta a magyar tanítási nyelvet, és mint Sinai felpanaszolta, a görög újszövevség helyett Homéroszt akart olvastatni, a német neohumanisták mintájára. Idézhetjük Hunyadi Szabó Ferenc Milton-fordítását is (József eladatása, 1795), ami a Batsányi-*inspirálta* Baróti Szabóé mellett nem jelentéktelen helyet foglal el irodalmunkban.

Ugyanakkor azonban megvoltak haladó nézeteikben a határok is. Igaz, hogy Thomasius és követői nyomán a viszonylagos haladást képviselték, de ne feledjük, hogy példaképeik (a Sinaitól elítélt Balthasar Bekkerrel együtt) idestova ötven—száz évesek voltak — az ellenfél még elavultabak. Amikor Domokosék már említett példaképeikre esküdtek, már szervezkedtek a hazai jakobinusok, akik francia materialistákat olvastak, és Batsányi Herder történetfilozófiája nyomán alkotta meg reformizmusát igazoló, de a forradalomtól sem irtózó világnézetét.

Ugy hisszük, hogy Révész Imre kimerítő, úttörő jelentőségű munkája még hitelesebb képet adna Sinai koráról, ha a szűkebb Debrecen köréből kilépve Domokosék törekvése haladó voltának viszonylagosságát hazai példákkal pontosabban meghatározta volna. Árnyaltabb lenne a Domokosékról alkotott kép akkor is, ha jellemzésükre a Bessenyei György és a Ratio Educationis ügye szóba került volna. Az irodalomtörténész mondatja ezt velünk, akinek Domokos Lajos Béccsel szembeni álláspontjának vizsgálatakor óhatatlanul a kiváló író jut eszébe, aki — ha nem is azért, amiért Sinai — ellentétbe került Domokos Lajossal, a tanügyi reform elszánt ellenségével.

Azért tettük szavá az elmondottakat, mert a könyv az említett néhány ponton esetleg, széles európai perspektívája ellenére is, távlati tévedésekre adhat alkalmat.

Külön ki kell emelnünk végül a könyv jegyzetapparátusát, amely terjedelmességével szemmel láthatólag azt a célt szolgálja, hogy a lehető legalaposabban tájékoztassa azokat, akik a Sinai-kutatást tovább akarják folytatni. Ezekhez szól a függelék is, Sinai kéziratának részletes leírásával, és azzal a megjegyzéssel, hogy a kutatás soron következő feladata Sinai tanári és tudósi portréjának megrajzolása lenne.

Tarnai Andor

Századvégi költők. 1—2. köt. Összeállította: Végh György. Bp. 1959. Magvető K. 331, 328 l. (Magyar Könyvtár).

Régóta nélkülözött gyűjteményt ad az irodalomtörténeti érdeklődésű olvasó kezébe a Magyar Könyvtár kétkötetes válogatása. Végh György gyűjtése alapján, Csanádi Imre kiegészítésével, Komlós Aladár lektori jelentésének felhasználásával létrejött a századvég költőinek legterjedelmesebb antológiája, csaknem egyidőben Komlós Aladár úttörő könyvének (*A magyar költészet Petőfitől Adyig*) megjelenésével. A válogatás sok olyan költőt mutat be, akiket még a szakember is alig ismert, vagy akiket konzervatívságuk miatt nemigen méltatott figyelemre irodalomtörténetírásunk az utóbbi időben. A gyűjtemény gondozói helyesen jártak el, amikor a legtehetségesebb Arany-epigonnak, az epigonizmuson egyre inkább túllépő Vargha Gyulának életművéhez méltó, kiemelkedő helyet biztosítottak, s egyetérthetünk az olyan elfeledett költők felvételével is, mint Bárd Miklós, Benedek Elek, Czöbel Minka, Csizmadia Sándor, Pósa Lajos és Vikár Béla. Az eddig mellőzöttek közül kivált Czöbel felfedezése volt merész lépés, hiszen őt Komlós is csak egyetlen egyszer említ monográfiájában, és akkor is „bizonytalan tehetségű”-nek minősíti.

Czöbel Minka költői elhivatottsága kétségtelen, képességei azonban korántsem olyan ragyogóak, mint amilyeneknek Csanádi Imre tartja őket. Türeltékelése feltűnően megbontja az arányokat, hiszen a neki juttatott 50 lappal szemben Ábrányi csak 20, Endrődi 25, Rudnyánszky meg 21 lappal szerepel, s még Vargha Gyula sem sokkal több helyet kap nála! A költőnőt ismertető életrajzi vázlat sem fukarkodik a dicséretekkel, megtudhatjuk belőle: „...kétségkívül ő a legizgatottban modern valamennyi kortársa közül”, „a szimbolizmusban jóformán ő követi először nálunk a franciákat”, az utószóban pedig arról értesülünk, hogy Czöbel nem csupán Ady előfutára volt szimbolizmusával, hanem Weöresé is személytelenségével és gyermeki üdeségével. Csanádi érvei azonban nem állnak erős lábon: Czöbel Minka szimbolizmusa nagyon passzív és túlságosan festői, olyannyira, hogy nemcsak a társadalmi mondánivaló visszfénye, de még az az izgatott, drámai életérzés is hiányzik belőle, ami az Adyt valóban előkészítő „prae-szimbolistáinkat” (a kései Vajdát és Komjáthyt) jellemzi. Ő minden valószínűség szerint nem is a szimbolizmus legjobbaitól (Baudelaire, Rimbaud, Verlaine) tanult, hanem a kisebbektől (Samain, Régner), akik a burzsoá élet kietlenségét alig érezték, lázadásra meg éppen nem gondoltak.

E nyírségi költőnő sok érdekes kezdeményezést mutathat fel, ám igazán nagyszúlyú költeménye alig akad, túlságos termékenysége pedig sokszor a dilettánság melegágya lett. Sokat és eldöntő diadal nélkül küszködött a kései romantikával, s egy szűk, távollattan népiességgel. Egészében véve jobb sorsra érdemes pályája nem véletlenül torkollott bele 1910-ben a Petőfi-Társaság állóvizébe, hogy a Nyugat fősodráról mindvégig távolmaradjon!

Leginkább Czöbel Minka példája mutatja, hogy Végh György és Csanádi Imre gyakran pusztán ötleteikre hallgattak, amikor a századvég modernségét, előremutató elemeit nyomozták. Ilyenkor egyszerűen azt tekintették modernnek, ami témában, megfogalmazott alapgondolatban mintegy előrejelzése egy későbbi nagy poéta költeményének. Az utószó egyhelyt valóságos leltárát adja a Babits-, Kosztolányi-, Szabó Lőrinc- és legfőképpen az Ady-motívumoknak — a kilencvenes évek hangszerelésében. A párhuzamok néha találóak, néha nem, de még a legsikerültebb párhuzam sem tudja elfeledtetni e módszer alapvető gyengéjét: így csak a részletekre ügyelünk, nem az egészre, nem az irodalomtörténetileg alapvető fontosságúnak bizonyult áramlatok, jelenségek kibontakozását figyeljük. Az utóbbi években egyre világosabbá vált: mi is az igazán újszerű a századforduló irodalmában. Világossá vált, hogy nemcsak a szimbolizmus és hangulatiság térhódításával, a külső világ rajzának elhanyagolásával kell számolnunk, hanem a legjobbaknál egy új arcú humanizmussal is, amelyben középponti helyet foglal el a szegények és egyszerűek iránti nosztalgiaszeretet, s a pénz hatalmának meg a hivatalos Magyarországnak valamiféle elutasítása. Ez a humanizmus általános emberi, azonban többeknél sajátosan nemzetivé is válik: Gárdonyinál, Tömörkénynél, Justhnál és talán Zempléninél is magyar voltak értelmének s értékének keresése is benne foglaltatott.

A szemelvények kiválasztásának és az értékelő szövegrészeknek vannak más — kevésbé szembeötlő — fogyatékségei is. A bevezető szövegekben sok az idézet, noha Végh és Csanádi minden bizonnyal maguk is igen jól el tudták volna igazítani az olvasót. Kozma Andor túlságosan nagy helyet kap érzésben gazdagabb bátyjához, Bárd Miklós-hoz képest, az sem indokolt, hogy Szabolcska Mihály *ennyire* hátrébe szorul Gárdonyi mögött. Aggodalmat kelt a szövegközlés pontosságával szemben, hogy Czöbel Minka *Granuláció* c. versét csak félig közlik, az elhagyott részekről sehol sem esik szó, s az ügyes „húzás” a költeményt nagyon is megemeli. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az antológiára egyoldalúan csak kisebb-nagyobb

tevédek jellemzők. Ellenkezőleg, a bemutatott költők számottevő részénél a válogatás jó érzékre és kellő irodalomtörténeti tájékozottságra vall, s így a *Századvégi költők* megfelelő kritikával forgatva hasznos kalauznak bizonyul egy még mindig kevésbé ismert országrészben.

Nagy Miklós

Babits Mihály összegyűjtött versei. Babits Mihály összegyűjtött versei. A bevezető tanulmányt írta: Szauder József. Sajtó alá rendezte Rozgonyi Iván. Bp. 1961. Európa K. — Szépirodalmi K. 554 l.

Hogy milyen sokfelől jött az új művészet, új költészet akarók kis magyar csapata — arra példa Babits Mihály lírája is: Ady mellett talán benne élt legtudatosabban a magyar poézis megújításának szükségessége s egyben akarása is. Az induló Babits „soha nem hallott verseket akart” dalolni (33). Közhez, amit mondunk, mégis le kell írunk: míg azonban Adynál ez az új határozottan vállalt nemzeti, társadalmi misszióval társult, — a dög Babitsnál sokkal rejtettebben, áttebben jelenítkezett ez a kor-igény. Direkten beszélő verse alig van az Ady-kortárs Babitsnak, Ady mégis már 1908-ban joggal nevezte nagy embernek és nagy költőnek, nem is szólva a háborús magatartását, a nyíltan beszélő művészt ünneplő „Babits Mihály könyve” c. versének máig igaz strófiáiról. S Babits is az új irodalomhoz való tartozása — önmagával küszködő — valomásainak végkonklúziójaként, ahhoz a sebesülthöz hasonlította magát, aki ugyan messze maradhatott a seregtől, — mégis, fülét a földre szegezve, hallgatja a távol menetelők zaját, akikhez ő is tartozik. (Festett cél, pusztá semmi, Arany Jánoshoz, Új könyvekre.) Sok minden kavarog a fiatal Babitsban: erotikája, magyarság-tudata, katolicizmusa. (Vérivő leányok): ezeknek állandó küzdelméről Szauder is ír bevezetésében. Minden témája egyúttal Babits rejtett önarcképe is (Recanati, Leopardi szülőfalva). „A lírikus epilógja” sok-sok ilyen versmotívumot fog egybe híres első sorával: „Csak én bírok versemnek hőse lenni.” S még a klasszikus témák ihlette Babits-verseket is ebbe a sorba kell állítanunk. És mégis: ezekből a vegyes témájú versekből egy új érzésvilág rajzolódik ki. Szenvedései, bármennyire is a szubjektum tölti meg élethittel, kor-érzést fejeznek ki: az igazi cselekvés terétől megfosztott magyar értelmiség panasza is megszólalt bennük (l. pl. fogarasi verseit). S líra-történetileg: Babits azt hozta, ami legjobban s éppen kellett: az elodásított s epikásított magyar lírában, az egyoldalúan értelmezett Arany-örökség prédálói „művei” helyett az igazi

lírát, a szubjektum kiadását, ami egyben hűség volt Arany kései örökségéhez is.

S ha a forma felől nézzük ezt a lírát: műfaji változatossága elkápráztató. Babits valóban mindent meg tudott „csinálni”: „A pontos, kifejező plasztikán és ugyanakkor zeneiségén kívül még — vagy elsősorban — definiáló szónak és a célratörő, minden ékítményt mellőző vers-mondatnak nincs nagyobb mestere Babitsnál” — idézhetünk egyetértéssel Szauder József: Babits Mihály költészete c., a kötet élén álló tanulmányából. Olykor már-már valóban poéta-doctus — néha az az olvasó érzése, hogy csak a verseslé örömeért „versel” meg témákat (pl. Mozgó fénykép, Csenedéletek) — de aztán, verseit együtt látva kiderül, hogy ez is csak része volt kísérletezésének, páratlan s állandó megújulási készségének. Nyugodtan mondhatjuk, hogy költői tehetsége rendkívül korán jelentkezett: a század első éveiből való versei „mennek el” nagy versei mellett. S bár formailag egyre tökéletesedik — eszmeileg is ez a csoda-hangszer szóltattatta meg a hisztes, harmincas évek jobbainak a Kor roppant szorítása elleni tiltakozását (A jobbak elmaradnak, A gazda bekeríti házát) — ekkor lett Babits lírájának kedvenc szava a régi, — ekkor teljesedett ki filozófiai költészete, ekkor idézte segítséget kérően az Ész-t, s ekkor várta a költésztől — amelyről már fiatalon is azt vallotta: „kinek éber gondja kín, dalban újul léte” — „hogy az ő fogyó életét is segít még megújítani; hisz: „Nem az énekes szüli a dalt: a dal szüli az énekesét.” S ezzel a humánus, a polgári gondolat legjobb örökségét védő magatartásával vált — ebben is igaza van Szaudernek — maga is e legjobbak, méltó, egyenrangú társává. Szauder bevezetéséről pedig nem mondhatunk többet, mint hogy Keresztury Dezső nagy tanulmánya és Sőtér István rövidségében is új gondolatokat hozó Babits-est megnyitója után is tudott a lírikus Babitsról lényegeset mondani — ha kissé túlságosan fogalmi nyelven is. Írása bővelkedik jobbnál-jobb megfigyelésekben: „Egész nagy költészete szenvedésből fakad”, — „a konzervatív liberális humanista szenvedését, büntudatát s tragikusan búcsúzó világát fejezte ki páratlan költészetében” (12, 29). Talán csak Babits nacionalizmusát látja jelentősebbnek a valóságosnál: „Nacionalizmusa így is súlyos tehertétele eszmei örökségének” — írja egy helyt (9.) Efemer értékű, alkalomhoz kötött írások születtek ebből az érzésből — s az egész arányosan korrigálja Babits humanizmusa.

Harmadik kiadása ez a kötet halála után Babits összegyűjtött verseinek. Tartalmi okok miatt a következő versek maradtak ki: Áldás a magyarra, Csonka Magyarország, Erdély, Szittál-e lassú mérgeket, Vásár, valamint a Dal az Esztergomi bazilikáról, Ezer-

kilencszáznegyven s a Hazám egy-egy verszaka. Az Utószó az első javított kiadásnak mondja a kezünkben levőt. A *hátrahagyott versek* közül joggal hagytak néhányat. De ezeket ugyanakkor lehetett volna gyarapítani Babitsnak a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból való ismeretlen versével (L. Szabad Nép, 1956. VIII. 5.) Nem tud ez az összegyűjtött kötet a Jónás könyve elé írt négy soros mottóról sem, — ez egyébként már az 1942-es kiadásból kimaradt: „Maradjatok összesek Egy költőt eltemettem Most már más költő leszek És leszünk vele ketten.” Ebben Babits egyrészt az életében megjelent utolsó összesre célzott, másrészt: a Jónás könyve írója vallotta magáról az új költői attitűdöt. Így hát aki tudományosan akarja megközelíteni Babits költői életművét, annak változatlanul az összes művek Török Sophie sajtó alá rendezte első kötetét kell kézbe vennie.

Varga József

Zenetudományi tanulmányok. VII. köt. Bartók Béla megjelenése az európai zeneéletben (1914—1926). Liszt Ferenc hagyatéka. Szerkesztette: Szabolcsi Fencs és Bartha Dénes. Bp. 1959. Akadémiai K. 695 l.

A Zenetudományi Tanulmányok VII., hatalmas kötete az irodalomkutató számára is hasznos, egyes vonatkozásaiban pedig nélkülözhetetlen forrásmunka. A kötet kétharmadát Demény János közleménye foglalja el; ismeretes, hogy Demény módszeresen feldolgozza Bartók Béla pályáját, szinte napról napra követve útját, közölve a rávonatkozó irodalmat, kritikákat, leveleket stb. (Életrajzi dokumentációja előző részeit I. a zene-tud. Tan. II. és III. kötetekben). Szorgalmas munkája — amely nélkülözhetetlen alapja egy értékelő Bartók-életrajznak s pályaképnek — az irodalomtörténész számára is több tanul-ságot ad. Mindenekelőtt egy, még alaposabban kidolgozandó kérdéshez, Ady Endre és Bartók Béla viszonyához (I. pl. 15, 24, 25., 271 l. stb.), amelyről elsősorban elvi vonatkozásban azóta Bodnár György szólt az 1961. évi Liszt—Bartók-kongresszuson elhangzott előadásában. Igen sok és érdekes adat olvasható Demény cikkében Balázs Béláról; közleménye éppen *A kékszakállú herceg vára* időszakát dolgozza fel; s levelek, kritikák, támadások tükrében sok új vonással gazdagodik a Balázs-kép (amelynek részletes megrajzolásával ugyancsak adószak vagyunk). Megvilágító Demény néhány adata Bartók és a *Tett*, ill. *Ma* viszonyáról (pl. 166. l.: a Bartóknak dedikált első magyar versek stb. 60. l.), Juhász Gyula Bartók-verséről, olvasmányai Bartók irodalmi érdeklődéséről, olvasmányairól, véleményeiről stb. Demény közlései kötelességünkre is figyelmeztetnek: rend-

szereken meg kell vizsgálnunk már Bartók Béla és a magyar irodalom kapcsolatát.

A tanulmánykötet másik nagyobb tanulmánya Prahács Margité, *A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka*, közvetettebben kapcsolódik az irodalomtörténeti kutatáshoz. Részint azzal, hogy bizonyos fokig felidéri a főváros zenei köreinek atmoszféráját az 1870—80-as években; igen sok adatot, ismeretlen adalékot közölve Liszt barátairól, tanítványairól; id. Ábrányi Kornél működésének részletes ismertetésével pedig (469 skk.) a kor magyar zeneirodalma, zeneesztétikája, s a nemzeti zenéről vallott felfogása felől kapunk adatokat.

A kötet két kisebb közleménye közül Domokos Pál Péterében is több, elsősorban a verstörténeti kutatás számára fontos adata s szempontra lelünk. Egyik közleményében ugyanis egy XVII. század eleji szépeségi szerző, Spilenberger Márton hangjegyes „ódaí”-ról ír, amelyek a metrikus klasszikus sémák meghonosodására, a rájuk írt dallamokra vonatkozóan tanulmányok.

Szabolcsi Miklós

Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelv-művelő konferencia anyaga. Szerkesztette: Bencső Loránd. Bp. 1960. Akadémiai K. 349 l.

A kötet az 1959. október 2-án, 3-án és 4-én Pécsen rendezett nyelv-művelő konferenciáról számol be.

A konferencia első napján Lőrincze Lajos: *Nyelv-művelésünk helyzete és feladatai* címmel tartott előadást. A hozzászólók nem száltak vitába az előadóval, inkább kiegészítették, javaslataikkal megtoldották mondanivalóját. Ugyanilyen sikerrel járt Csűrös Zoltán: *Természettudományi nyelvünk helyzete és feladatai* című előadása is.

A második napon a résztvevők az anyanyelv iskolai tanításának kérdéseivel foglalkoztak. Nagy érdeklődéssel hallgatták meg Bencső József: *Az anyanyelvi műveltség és az iskola* c. előadását. Az előadó javasolta, hogy az általános és a középiskolai nyelvtanítást reformáljuk meg. Javaslatainak lényegét így foglalhatjuk össze: az általános iskola tanítsa meg a leíró nyelvtant és a helyesírás legfontosabb szabályait, ezzel nyújtson segítséget a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztéséhez, gyakoroltassa az írásbeli dolgozatok legfontosabb fajtáit, rendszerezze az írásművek szerkesztésének és kidolgozásának elemeit. A középiskolában csak a leíró nyelvtani ismeretek kiegészítésére van szükség, a tananyag főrésze a *nyelv-művelés* legyen. Bencső előadása után széleskörű megbeszélésre került sor. A hozzászólók a javaslatokat elfogadták. A megbeszélés a közép

iskolai anyanyelvi oktatásnak új alapra helyezését, megreformálását eredményezte.

Irodalomtörténeti szempontból a harmadik nap megbeszélései a legérdekesebbek. Ezen a napon „Az irodalmi nyelv kérdései” kerültek sorra. Benkő Lóránd: *Irodalmi nyelvünk fejlődésének jobb vonásairól* c. előadásából kitűnik, hogy a nyelvészeket és az írókat (költőket) gyakran egymás mellett találjuk az anyanyelv műveléséért folytatott harcban, de olykor nézeteltérések választják el őket egymástól. Emeljük ki Benkő megszívlelendő sorait: (238) „Úgy hiszem, hogy ha bizonyos eredendő szemléletbeli ellentétek itt-ott még manapság is hatnak, és ha ezek olykor-olykor a két csoport egyikéből disszonáns hangokat is kicsiholnak, az eredményes nyelvi együttműködés dicsőséges múltja szellemében, valamint a nagy közös cél: irodalmi nyelvünk további fejlesztése érdekében ma is egymás mellé kell állaniuk, és összhangban, megértésben kell munkálkodniuk íróknak és nyelvészeknek. De ne felejtjük ki a sorból az irodalomtörténészeinket sem, akik már helyzetüknél fogva is mintegy összekötő kapcsot alkotnak az írók és a nyelvészek között, s az együttes munka eredményességét nagymértékben fokozhatják.”

Mesterházi Lajos: *Mai irodalmi nyelvünk néhány problémájáról* tartott előadást. Szubjektív jellegű előadásában rámutatott arra, hogy a „funkcionális nyelv”, tehát a közlés legjobb eszköze felel meg az író eszményének. Olyan kifejezőeszköz, „ahol minden elemnek valamilyen szerepe van a mondanivaló szempontjából, és ennek a funkcionális nyelvnek a díszé egyrészt a maga belső sztatikai tartása, a tömörsége meg a ritmusa és a dallama.” (241.) Mesterházi fejtegetésének végén az író szempontjából világította meg a művészek és a tudósok együttműködésének jelentőségét, s ezzel Benkő szavaira is válaszolt.

A hozzászólások közül kiemelkedik Kolta Ferenc nyilatkozata. Kolta találó példákkal világít rá a mai ifjúsági irodalom egyes termékeinek nyelvi pongyolaságaira. Rámutat arra, hogy egyes ifjúsági regények kártékonyan hatnak a felnövő nemzedék stílusára. Joggal idézi Gorkijt: „Amikor a tiszta, szabatos, világosan kifejező nyelvért küzdünk, a kultúra fegyverért küzdünk. Minél élesebb a fegyver, minél pontosabban irányítják, annál győzelmesebb.”

A kötet végén a konferencia határozatait olvashatjuk. Örömmel látjuk, hogy mire a könyvet kiadták, a határozatok nagy része meg is valósult. Elkészült az általános iskolai új tantervi javaslat, a középiskolai nyelvtankönyv, s több iskolában megszervezték a kiejtési és szavalóversenyeket. Több határozat végrehajtása folyamatban van. Bízunk abban, hogy a nyelvészek és irodalom-

történészek együttműködésére vonatkozó határozat megvalósítására sem kell sokáig várnunk.

Lengyel Dénes

Az egri pedagógiai főiskola évkönyve. 5. köt. Szerkesztette: Bakos József. Eger (Hungaria), 1959. Pedagógiai Főiskola. 670 l.

A vastag kötetben pedagógiai és neveléstörténeti jellegű írások dominálnak, továbbá — a 40. évfordulónak megfelelően — az 1919-es évtárdiktatúrára vonatkozó cikkek; főként Heves megye történetének vonatkozásában. E két tendencia a kiadvány magyar irodalomtörténeti anyagában is érvényesül. Némedi Lajos értékes Bessenyei-kutatásait folytatva a nagy újító művelődéspolitikai nézeteiről ír. Vitatja az eddig hangoztatott nézeteket, melyek szerint Bessenyei, mint a felvilágosult abszolutizmus bűvkörében élő ember teljesen a Ratio Educationis híve volt, Némedi kimutatja, hogy Bessenyei sokkal haladőbb elveket vallott, mint a Ratio létrehozói, mert ő a tudományok anyanyelven való művelését és tanítását is kövvelte, valamint a felnőttek továbbképzését is a felvilágosodás szellemében. Filológiai érvekkel bizonyítja, hogy a Magyarság egy mondata közvetlenül utal Bessenyeinek protestáns hitfelel a Ratio miatti összekülönbözésére. — Friedrich Sándorné munkásfolklór adatokkal gazdagítja ismereteinket, olyan ismert nótákra, slágerekre írt politikai dalokat közöl, melyeket a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és az intervenció háborúban részt vevő magyar internacionalisták költöttek és énekeltek — a hevesmegyei veterán, Kiss Lajos, volt komiszár emlékezése alapján. Chikán Zoltánné „Adalékok az alaktani elemek stíluskérdéséhez” c. dolgozata a költői nyelv ilyen vonatkozású kérdéseit is tárgyalja.

A Miscellanea-ban több érdekes adat-közlésre akadunk: Pataky László közli Vincze Géza Adyról szóló megemlékezéseit és az ő elbeszélésében Ady Endre édesanyja halálának történetét. Bakos József az 1854-ben rendezett sárospataki műkedvelő színelőadásokról ír és a „műkedvelő” szó jelentéstani eredetéről. Szokodi József Móricz Zsigmondnak az 1919-es Tanácsköztársaság ideje alatt Heves megyében tett útjáról és tárgyalásairól közöl adatokat. Végül Bakos József már több kiadványban megkezdett magyar Comenius-bibliográfiáját egészíti ki. A magyar Comenius-irodalmat egyébként a kötetben Bakosnak egy fakszimilével gazdagon illusztrált cikke is bővíti: Az Orbis pictus és magyar szövege pedagógiai és nyelvészeti jelentősége. Az irodalomtörténeti vonatkozású képanyag: Ady egy levelezőlapjának hasonmása a csucsai Bon-

cza-kastély képével, Ady Lőrincné egy leve-
lének, Erdélyi János egy nyugtatványának,
a sárospataki műkedvelő előadások szín-
lapjainak fényképmásolatai.

Horváth Károly

A pécsi pedagógiai főiskola évkönyve. 1959—
1960. Szerkesztő bizottság: Kálmánchey
Zoltán, Kelemen László, Komlósi Sándor,
Márk Bertalan, Selymes Ferenc, Szent-
istványi Gyula, Székely Jenő, Weber Mihály.
Pécs, 1960. Pécsi Szikra nyomda. 342 l.

Az irodalomtörténést a kötet anyagából
elsősorban Péczely László dolgozata (*A sorozatosság különböző mértékű megvalósulásai a versben. Ezek funkcionális értéke.*) érdekli,
mely egy készülő tanulmány fejezete. Célja,
hogy a mostanában kialakult nézetel szem-
ben, miszerint a ritmusnak nem elengedhe-
tetlen feltétele a sorozatosság, a ritmikai
képletek ismétlődése, bebizonyítsa az ellen-
kezőjét. Péczely a képletes verset s József
Attila szabadvershez közelálló alkotásait
egyaránt alkalmas formának tartja a tartal-
lom művészi kifejezésére, a különbséget
csak abban látja, hogy a sorozatosság elvé-
nek különböző mértékű s jellegű megvaló-
sulását mutatják. Igazolásként egy elemzés-
sort találunk. A következetes sorozatosságot
mutató alkotások (*Pázmán lövög, Zalán
jutása, Éj királynője-monológ*) elemzésekor
azt világítja meg, hogy a képletes versek is
alkalmasak a tartalom változásait lépésről-
lépésre követni. A bomló sorozatosság álló-
másaiként a szabadsorú vers (*Homér és
Oszján*), illetve Ady verselése következik,
akinél a sorozatosságot a *strófa* jellegének
ismétlődése biztosítja. A sor szélső típusaként
a *Külvárosi éj* elemzését találjuk. Ez esetben
a sorozatosságot már csak „valami ritmikai
állandóság” adja.

A tanulmány szép példáját szolgáltatja
annak, hogyan kell a formai szépségeket
a tartalommal elválaszthatatlanul, a tartalom
érdekében feltárni. Az *Éj királynője monológ*-
jának és a *Külvárosi éj*-nek az elemzése külön-
ösen tanulságos. Egészében példás, nagy-
igényű munkát sejtető műhelyforgács.

Pusztai Ferenc

Sztaray, Zoltan: Bibliography on Hungary.
New York, 1960. The Kossuth Foundation,
Inc. 101 p. (Hungarian Bibliography Series, 1.)

Örömmel üdvözlünk minden kísérletet,
amely hazánk külföldi ismeretével, irodal-
munk elterjedtségével foglalkozik, érdeklő-
dést kelt és jelentkező igényeket elégít ki,
felméri az eddigi eredményeket, mintegy
útmutatást nyújtva a jövő kulturális propa-

gandájának módszereihez. Örömmel azon-
ban nem kis mértékben lohasztotta le Sztaray
bibliográfiája. Nem a szerző személyéről
van szó, nem ellene emelünk itt kifogást,
hanem módszere, tudományos objektivitása,
s nem utolsósorban munkájának tartalmi
fogyatékoságai ellen.

Mint már az előszóból sejtethetjük, a szerző
szakít a bibliográfia készítésének eddig álta-
lánosán elfogadott munkafolyamataival —
anyaggyűjtés, rendszerezés, publikálás —
s a fordítottján kezd munkához, először
publikál, hogy utána rendszeres anyaggyűj-
tést folytasson a világ több ezer nagy könyv-
tárában. Számol a hazánk s irodalmunk
iránt megnövekedett érdeklődéssel, de ezt
túlságosan egysíkúan kívánja kielégíteni,
arra hivatkozva, hogy bizonyos „kényszerű”
terjedelmi korlátozások miatt aránytalan-
ságok keletkeztek az anyag elosztásában.
De mondjuk ki nyíltan, a bibliográfia nem
azoknak kíván segítséget, tájékoztatást nyúj-
tani, akik jóindulatúan, új ismeretek szerzése
céljából érdeklődnek magyar tárgyú könyvek
iránt, hanem mintegy csokorba szedve
tálalja az összegyűjtött anyagot az 1956-os
ellenforradalom után mesterségesen felszított,
s bizonyos köröknél azóta is előtérben tartott
ügynevezett „magyar kérdés” szakértőinek.

Megállapításunkat csak alátámasztja a
bibliográfia felépítésének vizsgálata. A szerző
a legalaposabb munkát „Magyar forradalom”
— az 1956-os ellenforradalom — címszó
alatti anyag összegyűjtésére szentelte, s
viszonylag ez a legterjedelmesebb rész az
elkészült munkában, mintegy 12 oldal.
Ez a fejezet csaknem egészében tartalmazza
azokat a nyugaton megjelent kiadványokat,
melyek fő célja a hazánk elleni izgatás,
az ellenforradalmárok dicsőítése volt. De
hasonló cílokat szolgáltatnak azok a fejezetek
is, melyek a hangzatos „Emberi jogok”,
„Politikai és társadalmi élet”, „Munkás-
mozgalom”, „Nemzetközi kapcsolatok”, vagy
éppen „Egyházak” címet viselik. Mindezek-
ben a fejezetekben csak elvétve lehet találni
olyan kiadványt, különösen az utóbbi másfél
évtizedből, amely, a felvett néhány magyar
és szovjet hivatalos kiadványtól eltekintve,
címéből ítélve a legkisebb tárgyilagosságra
törekedne.

Az irodalmi rész vizsgálatánál, mivel
minket elsősorban ez érdekel, rögtön előtűn-
nek a tartalmi fogyatékoságok. Ha a szerző
komoly tudományosságra törekszik, akkor
anyagát eleve korlátozhatta volna az első-
sorban angol fordításokban megjelent művek
felsorakoztatására, feltüntetve természetesen
mindenütt a fordító nevét is, mivel amerikai
könyvtárakban, úgy gondoljuk, elsősorban
angol nyelvű szépirodalmat keresnek. Ez
azonban sajnálatos módon hiányzik. Csak
néhány példa. Jókai műveiből megjelent

R. N. Bain fordításában *Eyes like the Sea* (1893), *Midst the Wild Carpathians* (1894), *The Lion of Janina ; or The Last Days of the Janissaries* (1897), *An Hungarian Nabob* (1898) *Tales from Jókai* (1904), P. F. Bicknell fordításában *The Baron's Sons* (1900), *Manasseh* (1901, mindkettő rövidített fordítás) s nem kevésbé érdektelen számunkra A. B. Yolland *Debts of Honour* (1900) és A. J. Patterson *The New Landlord* (1868) fordítása sem. A hiány Jókainál a legszembetűnőbb, mivel idegen fordításban megjelent műveinek felsorolása bizonyára több oldalt tenne ki a jelenlegi egy helyett. Hasonlóan hiányoznak még Mikszáth és Mórícz műveinek angol fordításai.

Molnár Ferenc műveinek angol fordításairól sem mondhatjuk el, hogy felsorolásuk teljes lenne. Itthon műveinek lényegesen több angol nyelvű kiadásáról tudunk, mint amennyit a szerző említésre méltónak tart, köztük egy összes műveinek kiadását 1937-ből. Igaz, azt is szívesen vettük volna, ha tájékoztatást kapunk Watson Kirkconnell kanadai költő Ady-fordításairól.

Nem folytathatjuk tovább a hiányok felsorolását. De az elmondottak alapján talán világos, hogy a bibliográfia nem felel meg annak a célnak, hogy felkeltse az érdeklődést Magyarországra és a magyar irodalom iránt. S mint ízelítő, egy készülő, nagy munkából, sejtetni engedni annak fogyatékoságait. Ezek mennyisége jelentős mértékben csökkenhetne, ha a szerző valóban felvesz minden magyar vonatkozású kiadványt, s a magyar szerzők valamennyi idegen nyelven megjelent művét, a jelenleginél pontosabb bibliográfiai adatokkal, de még talán az sem lenne felesleges, ha megjelölné azokat a legnagyobb könyvtárakat, ahol ezek a könyvek megtalálhatók.

Kovács József

Stein, Werner: Kulturfahrplan. Die wichtigsten Daten der Kulturgeschichte von Anbeginn bis heute. 2., verb. und erw. Gesamtausgabe. Berlin—Grunewald, 1958. Herbig. 1401 S.

Mindig érdekes megtudni, hogy külföldi kutatók mit és mennyit ismernek a magyar irodalomból. Stein könyve nem lexikon, hanem szinkronikusan és diakronikusan csoportosított adathalmaz, mely az egyetemes művelődéstörténet fejlődésének útját kívánja felvázolni. Minden efféle enciklopédikus mű valósággal polihisztori felkészültséget követel meg összeállítójától, akinek járatosnak kell lennie egyebek között a világ-irodalomban is.

A *Kulturfahrplan* szerzője azonban, úgy látszik, túlbecsülte erejét, amikor e feladatra vállalkozott. Erre nemcsak a lépten-nyomon

tapasztalható hiányosságok engednek következtetni, hanem a feldolgozott anyagrészek közötti aránytalanságok is. Pl. második vonalbeli német írók [Hagedorn, Löns stb.] tömegével foglalják el a helyet más népek klasszikusai elől [Hriszto Botev stb.].

Ami a magyar irodalmat illeti, a korai korszakok viszonylag jól vannak képviselve. Stein ismeri Anonymust [1204], említi a *Halotti Beszédet* [1225], az *Ómagyar Mária-síralmat* [1375], a *Bécsi (!) Képes Krónikát* [14. század], valamint az általa *Ferenc-legendaként* feltüntetett *Jókai-kódexet* [1420]. A magyar reneszánszról [XV. sz. m. f. és XVI. század] nincs semmi mondanivalója, a XVII. századot — méltán, noha kár, hogy egyesegyedül — Zrínyi Miklós képviseli, akit említ 1620-ban, 1664-ben, sőt főművének címét is [*Das belagerte Szigeth*] idézi. A XVIII. századból egyetlen magyar író nevét sem találjuk, s a XIX. sz.-ból is csupán Petőfi Sándorét. „A magyar szabadság költője” [Stein szavai] háromízben [1823; — *Der Strick des Henkers* 1846; — 1849.] szerepel a könyvben, ami nála a legmagasabb mércét jelenti.

A XX. századi magyar irodalomból a lírát Ady Endre [*Blut und Gold* 1906. (!)], a regényírást Mórícz Zsigmond [*Hinter Gottes Rücken* 1911.], a drámairodalmat Molnár Ferenc [*Liliom* 1910; — *Spiel im Schloss* 1928; — 1952.], végül a tudományos irodalmat Lukács György [*Essays über Realismus* 1938; — *Thomas Mann* 1949.] neve fémjelzi.

Stein névsorának számos hiányossága és helyenként erősen vitatható volta első pillanatra kiütökzik. Tárgyi tévedés csak egy van benne, az sem irodalmi [Liszt Ferenc szerinte német zeneszerző], az általa megadott évszámok is többé kevésbé megbízhatóak, feltűnnek azonban a régi magyar irodalmat illető, gyanúsán precíz datálásai. Válogatásán azt érezni, hogy ahol talált német nyelvű szakirodalmat [*Ómagyar Mária-síralom*], fordítást [Mórícz Zsigmond], vagy műfordítást [Ady Endre], elsősorban arra támaszkodott. Érthetetlen kivétel azonban ez esetben is Jókai teljes mellőzése, hogy persze másokat [Mikszáth, Madách, József Attila stb.] ne említsünk. Nyilvánvaló tehát, ha Stein alapsabb munkát végez — második kiadásról van szó! —, számos hiányt pótolhatott volna.

De számolnunk kell más akadállyal is, azzal, hogy irodalmunk sok értékes alkotásáról még akkor sem szerezhett tudomást, ha akart volna, mert régi és mai klasszikusaink műveinek nagy része mindmáig alig, marxista szellemű és a jelenlegi kutatás színvonalán álló magyar irodalomtörténet pedig talán csak e sorokkal egyidőben jelenik meg idegen nyelven.

V. Kovács Sándor

A lipcei irodalomtörténeti konferencia

1962. jan. 23—25.

A Német Művészeti Akadémia (Berlin) Sektion Dichtkunst und Sprachpflege elnevezésű osztálya 1962 januárjában nemzetközi jellegű irodalomtörténeti konferenciát rendezett Lipcseben. A konferencián az NDK irodalomkutatói számot adtak azokról az eredményekről, amelyeket eddig a német szocialista irodalom kutatása terén elértek, a meghívott szovjet, magyar és cseh kutatók pedig előadásaikban beszámoltak a hazai kutatások állásáról és a szocialista irodalmak nemzetközi összefüggéseiről. Magának a konferenciának létrejöttét az a nagyarányú irodalomtörténeti kutatómunka tette lehetővé, amelyet az NDK intézményeiben a szocialista irodalom feltárása terén végeznek. Az NDK-ban a huszas-harmincas években kialakult proletárforradalmi irodalmat a nemzeti irodalom döntő jelentőségű áramlatának tekintik, s éppen ezért arra törekcsenek, hogy mind a történeti kutatásokkal, mind a kutatások eredményeinek mai kultúrpolitikai hasznosításával hozzájáruljanak a szocialista nemzeti öntudat kialakításához. (Ld. az 1959. évi bitterfeldi konferenciát.) A német szocialista irodalom kutatása feletti párt- és állami védnökségben olyan személyiségek foglalnak helyet, mint *Alfred Kurella* professzor, *Alexander Abusch* és *Otto Gotsche*, a NSZEP vezető funkcionáriusai, valamennyien az egykori német proletár-forradalmi irodalom tevékeny résztvevői. A Párt- és államvezetés legteljesebb támogatásával több intézmény dolgozik néhány év óta ennek az irodalomnak a feltárásán. Csupán a legfontosabbak ezek közül: az Institut für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED művészeti és irodalomelméleti tanszékén (vezetője Dr. *Hans Koch*) a mi aspiranturánknak megfelelő státusokon több kutató tevékenykedik a német szocialista irodalom történeti és elméleti problémáinak feltárásán. Az eddigi eredmény több jelentős értékű disszertáció, amelyek közül kiemelkedik Dr. *Elisabeth Simons*: *Zur Tätigkeit des Bundes prol.-rev. Schriftsteller Deutschlands* c. munkája, *Ulrich Kuhirt* disszertációja a magyar származású Kemény Alfrédéről, aki 10 éven át a *Die Rote Fahne* művészeti kritikusa volt, *Hans Mrowetz*: *Über die kulturpolitische Führungstätigkeit der KPF*, c. értekezése stb. Az egyetemeken is folyik a kutatás. A berlini Humboldt-egyetem germanisztikai tanszékén (vezető: Dr. *Hans-Günther Thalheim*) előkészítik a német szocialista irodalom többkötetes lexikonjának kiadását. A lexikon a kezdetektől fogva napjainkig áttekintést és a további kutatáshoz szükséges segédanyagot ad irodalmi személyiségekről, áramlatokról, folyóiratokról, kiadókról, elvi problémákról stb. Több részletkérdésben értek el eredményt Dr. *Edgar Kirsch* vezetésével a hallei M. Luther egyetem germanisztái. A lipcei Zentralhaus für Volkskunst keretében működő Arbeitsgruppe zur Erforschung der kulturellen Traditionen der deutschen Arbeiterbewegung elnevezésű intézet néhányéves munkával összegyűjtötte a német proletár színművészet (közte a magyar emigránsok munkásságának) dokumentumait. (Ennek egy részletét most adták közre *Deutsches Arbeitertheater* c. vaskos gyűjteményes kötetükben. Henschelverlag 1961.) Külön figyelmet érdemel az a gond, amellyel a Német Művészeti Akadémiához tartozó archívumok (Johannes R. Becher Archiv, Bertolt Brecht-Archiv, Zentral-Archiv am Pariser Platz stb.) a német proletárirodalom alkotóinak hagyatékát gyűjtik, feldolgozzák és a kutatás számára hozzáférhető teszik. Ugyancsak a DADK-hez tartozik az a lipcei intézet is (Abteilung Geschichte der sozialistischen Literatur), amely közvetlenül szervezte a jelenlegi konferenciát.

A konferencián mintegy kétszáz meghívott vett részt: társadalomtudományi kutató-intézetek, egyetemi tanszékek, más kulturális intézmények munkatársai, kiadói lektorok, írók. Jelen voltak *Otto Gotsche*, *W. Ulbricht* titkárságának vezetője, egykori munkásíró, *Lilly Becher*, *Johannes R. Becher* özvegye, *Hedda Zinner*, *Hans Lorbeer*, *Karl Grünberg*, *Ludwig Turck*, *Wieland Herzfelde* írók, *Bruno Kaiser* dr., a berlini Marxismus—Leninismus Intézet könyvtárának vezetője, író, *Hugo Ruppert* Bécsből, a német emigrációs irodalmi élet egyik egykori vezetője, a NSZEP és a Kulturminisztérium képviselői. A háromnapos ülést a Német—Szovjet Barátság lipcei székházának dísztermében rendezték meg. A főreferátu-

mot (amely a konferencia teljes első napját igénybe vette) Dr. Alfred Klein, az intézet fiatal vezetője tartotta *A német szocialista irodalom fejlődése 1918—1933* címmel. A referátum az Intézet néhányéves munkájának eredményeire épült. A négy majd később öt tagból álló kollektíva 1959. ápr. 1-én kezdte el munkáját. Az azóta eltelt időben felmérték a német proletárforradalmi irodalom könyvtermését, átkutatták több mint másfélszáz folyóirat és újság közel két évtizedre terjedő évfolyamait, több ezer egységből álló bibliográfiát állítottak össze, hatalmas mennyiségű dokumentumanyagot, fényképes és egyéb archiviális adatot gyűjtöttek egybe, sok hangfelvétellel rendelkeznek, átkutatták a szovjetunióbeli és részben a csehszlovákiai és magyarországi könyvtárak és archívumok anyagait is.

E konferencia feladata éppen az volt, hogy az eddigi kutatások alapján megfogalmazza a német szocialista irodalom történetének és kutatási problémáinak genezisést, s hogy a kialakuló vitában és a nemzetközi referensek szempontjainak figyelembevételével megbízható tudományos bázist teremtsenek a további kutatásokhoz. S bár a kialakuló vita során a hozzászólók nem egy ponton kiegészítették, árnyalták a főreferátum mondanivalóját, mégis valamennyi résztvevő egyetértett abban, hogy az előterjesztett történeti-elvi elemzés megállja a helyét, s a német szocialista irodalom története marxista koncepciójának alapját képezheti majd.

Alfred Klein az elemzés során az első világháború alatt kibontakozó antimilitarista, többnyire expresszionista irodalmi mozgalmakból indult ki, majd az expresszionizmus elemző értékelése során kibontotta ebből az irányzatból azoknak az íróknak az útját, akik később (elsősorban *Johannes R. Becher*) a német proletárforradalmi irodalom vezető magját képezték. Részletesen foglalkozott a húszas évek első felének bonyolult irányzataival, az anarchista, a proletkultus törekvések, a trockista irodalmi nézetek elleni küzdelemmel, s azzal a folyamattal, amelynek során főleg a húszas évek második felében kialakul a proletáriradalmi szervezet, létrejön a Bund, s a polgárságtól a munkásmozgalomhoz elérkezett radikális írók egységben a felnövekvő munkáslevezőkkel és munkásírókkal megalkotják a német proletárforradalmi irodalom bázisát. Ebben a folyamatban kb. 1930-ig a szervezett irodalmi osztályharcos tevékenység elemei lépnek az előtérbe, később egyre nagyobb súlyt helyeznek az írók a művészi színvonalra. Részletesen elemelte *Klein* a polgári irodalom különféle áramlatainak és a proletáriradalom viszonyát, kiemelve ez utóbbi centrális helyét és vonzerejét, amely különösen majd a fasizmus uralomrajutása idején mutatkozik meg. A rendkívül gazdag és alapos referátumnak ezzel természetesen csak a legáltalánosabb vonatkozásait érinthették. A konferencia második napján került sor a szovjet vendégek referátumaira. *Nyina Pavlova* (Gorkij Intézet) a német expresszionizmus ellentétes belső áramlatait elemezte, majd hosszasan foglalkozott Brecht és az expresszionizmus viszonyával, és a későbbi évek expresszionizmus-felfogását bírálta. *Stanyslav Rossnovszkij* (Lomonoszov-egyetem) a pártosság eszméjének jelentkezését vizsgálta a német szocialista irodalom kialakulásának folyamatában, míg *Oleg Jegorov* (Gorkij Intézet) különösen sok újat mondó előadásában a proletárirók nemzetközi szervezeteinek létrejöttéről és a Rapprol, valamint az ezekkel összefüggő elméleti, esztétikai kérdésekről beszélt. Ugyanezen a napon Edgar Weiss (DAdW, Berlin) tartott előadást arról a hatásról, amelyet Johannes R. Becherre gyakorolt a szovjet irodalom. A harmadik napon került sor *Eberhard Brüning* referátumára a német és amerikai szocialista irodalom összefüggéseiről. Sajnálatos módon elmaradt Rita Schober előadása a francia szocialista irodalom problémáiról, és nem érkezett meg a konferenciára *Paul Reimann* professzor és *E. Goldstücker* Prágából, akik a csehszlovák és német szocialista irodalmi összefüggésekről beszéltek volna, valamint nem jelent meg *Csehi Gyula* Kolozsvárról, aki a romániai proletáriradalom kialakulásáról és a német proletáriradalom romániai elterjedéséről beszélt volna. A csehszlovák szocialista irodalom történeti kialakulásáról és a német és csehszlovák szocialista irodalom kapcsolatáról (F. C. Weiskopf, Fürnberg, E. E. Kisch, Rudolf Fuchs) aztán *Ludwig Vactavek* (Olomouci-egyetem) tartott igen érdekes előadást, amely példaadó volt főleg abból a szempontból, hogy mennyire nem befolyásolhatják a proletáriradalmi kutatásokat a nemzeti elfogultság csökkenvényei.

Szintén a harmadik napon került sor a magyar résztvevők referátumaira is. *Szabolcsi Miklós* a magyar szocialista irodalom történetének és kutatásának genezisééről és elvi problémáiról referált, *Illés László* pedig a magyar és német szocialista irodalomnak a németországi és a szovjetunióbeli emigrációban kialakult kapcsolatairól s a német proletáriradalom hazai hatásáról beszélt. (Előadásukat folyóiratunk e számában közöljük.)

Az előadásokat hozzászólások és különösen a veterán írók részéről kiegészítő visszaemlékezések követték. (Érdekes volt e tekintetben *Lilly Becher*, *Hugo Huppert*, *Wieland Herzfelde*, *K. Grünberg* és *Otto Gotsche* felszólalása.) *Herbert Kléye* a munkásszínjátszás, *Inge Lammel* a munkásdal-történet kutatásának fontosságára hívta fel a figyelmet, *Dieter Müller* a baloldali kiadói mozgalomról, főleg a Malik-Verlag tevékenységéről beszélt, *Hans Baumgart* pedig arról szólt, hogy a német szocialista irodalmi mozgalom kutatását az 1933-as határnál

nem lehet befejezni, hiszen a fasizmus elnyomása alatt is élt és dolgozott (ha a föld alatt is) ez az irodalom. Hasonlóképpen kritikaibb jellegű hozzászólás hangzott el *Bruno Kaiser* részéről, aki az eddigi kiadói tevékenységet védte meg a lebecsüléstől, *Ursula Pöschel* (Germ. Intézet, Berlin) a baloldali radikális polgári irodalom nagyobb megbecsüléséről szólt, *Manfred Haackel* pedig kifejtette, hogy a német szocialista irodalom kutatásának kezdeti határát szintén jóval 1918 előtt kell meghúzni, noha nem lehet minden korábbi elemet kritika nélkül besorolni a hagyományok közé.

A konferencia rendkívül zsúfolt napirendje miatt sem alakulhatott talán ki részletesebb vita, mégis mind terminológiai, mind elvi kérdésekben tapasztalható volt bizonyos véleményeltérés a főreferátum és néhány német kolléga, valamint a magyar előadók felfogása között. Ez a különbség a sajátos nemzeti fejlődés, a szocialista átalakulás és annak kultúrpolitikai felfogásából adódó fáziskülönbségekből származik, és semmiképpen sem jelent eltérő nézeteket a lényegre illetően. Valamennyiünk véleménye szerint a szocialista irodalom újabbkori irodalmunk történetének a jövőre szempontjából leglényegesebb döntő áramlata, s abban is egyetértünk, hogy ennek az irodalomnak minden pozitív eszmei, művészi eredményét fel kell használnunk mai művelődéspolitikai gyakorlatunkban. Mégis mi úgy éreztük, hogy német kollégáink mind a terminológiában (ők proletár-forradalmi, mi forradalmi szocialista irodalomról beszélünk), mind a múlt egyes kérdéseinek megítélésén szigorúbb, néha talán kissé merevebb álláspontot képviselnek. Megmutatkozik ez abban is, hogy csupán az 1918—1933 közötti időre korlátozták kutatásaikat. (Noha Alfred Klein zárszavában éppen a kritikai megjegyzések nyomán elismerte, hogy tovább kell mennie a kutatásnak ennél az időpontnál.) E kérdés mögött az az elvi probléma húzódik meg, hogy véleményünk szerint a nemzetközi szocialista irodalom a huszas-harmincas évek fordulóján elért eredményeit csak úgy növelhette meg, úgy érthette el a szocialista realizmusnak egy fejlettebb, magasabb fázisát, hogy a kibontakozó népfrontkorszakban leküzdötte a szervezeti elzárkózást, a szektásságot, a RAPP megremegett, téves nézeteit, s művészi színvonalában is új magasabb eredmények felé törekedett, mégpedig sikerrel. E korszak ilyen kritikai vizsgálatát a konferencia referátumai között még csupán Oleg Jegorov előadásában figyelhettük meg. Német kollégáink eddigi kutatásai során igen nagy figyelmet fordítottak a proletáriródlom kialakulásának szervezeti problémáira, programjaira stb., míg a mi kutatási felfogásunk szerint e valóban rendkívül lényeges szempontok mellett a döntő figyelmet elsősorban az irodalmi művekre kell fordítanunk. Meg kell jegyeznünk, hogy felfogásunk élénk visszhangot keltett a konferencia résztvevői között, sokan egyetértettek azzal, más pontokban vitakoztak vele, de mindenképpen úgy értékelték referátumainkat, mint amelyek friss vitaszellemet hoztak a terembe.

A háromnapos konferencia eredménnyel zárult. Munkájáról megemlékezett a Neues Deutschland, a Die Weltbühne és a Leipziger Volkszeitung. A konferencia anyaga könyv alakban is megjelenik majd. Német kollégáink számára új időszak kezdődik, a német szocialista irodalom története marxista megírásának, kidolgozásának szakasza. Számunkra, külföldi résztvevők számára pedig rendkívül becsesek voltak azok a benyomások, amelyeket e nemzetközi konferencia szempontjából itthon saját disciplinánk számára hasznosítani tudunk. Melyek ezek a szempontok? A leglényegesebb talán, ha kellő figyelemben részesítjük azokat az erőfeszítéseket és eredményeket, amelyeket az NDK-ban a szocialista kultúra kialakítása terén, s így a mai szocialistává alakuló irodalom közvetlen forradalmi hagyományainak feltárása terén intézményesen elértek. Lehetetlen nem látnunk, hogy e tekintetben nekünk, noha az utóbbi években értünk el eredményeket, még nagyon sok tennivalónk van, s főleg az szükséges, hogy az MTA Irodalomtörténeti Intézetében 1960-ban kidolgozott a szocialista irodalom kutatásának távlati tervét tartalmazó irányelvek mielőbb a konkrét megvalósítás stádiumába jussanak. Mivel nem volt meg a lehetőségünk, hogy szervezeten együtt dolgozzunk e téren a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia megfelelő intézményeivel, kutatóival, az a veszély fenyeget bennünket, hogy e tudományágban esetleg lemaradhatunk. A konferencia tanulságai arra is figyelmeztetnek, hogy a legszorosabban együtt kell működnünk és támaszkodnunk kell, főleg a Gorkij Intézet és a német intézetek munkájára. Enélkül nem leszünk képesek elkészíteni a magyar szocialista irodalom emigrációs ágának bibliográfiáját, dokumentumainak teljes összegyűjtését és ennek az irodalomnak teljes feltárását, történetének megírását. Amellett ezekben az országokban egymásután látnak napvilágot olyan disszertációk, publikációk, elméleti tanulmányok, amelyeket rendszeresebben és szervezettebben kell megismernünk, hogy nemzetközi szinten tudjuk értékelni egész — hazai és emigrációs — szocialista irodalmunk történetét. A lipcsei nemzetközi szocialista irodalomtörténeti konferencia tanulságai annyit érnek számunkra, amennyit azokból megvalósítunk.

Sz. M.—I. L.

Képes Géza finnországi tanulmányútja

A Finn Irodalmi Társaság meghívására 1961. november 25-től 1962. január 9-ig tartózkodtam Finnországban. A Finn Irodalmi Társaság (Suomalainen Kirjallisuuden Seura) még 1960-ban tagjai sorába választott. A Társaság Európa egyik legrégebb tudományos és irodalmi társasága, amely 1831-ben alakult, és első főtájkára Elias Lönnrot volt. Utazásomnak két főcélja volt: 1. Székfoglaló előadásom megtartása a Finn Irodalmi Társaság közgyűlésén — és a 2. „Finn versek és dalok” c. finn költészeti antológiám (1959. Európa kiad.) új bővített kiadásának előkészítése. Ezt a két fontos feladatot elvégeztem, de már itt jeleznem kell, hogy a különleges helyzet — az, hogy két évtized óta az első magyar irodalomtörténész, író és fordító voltam, aki Finnországba érkezett és finnül beszélt — sokkal több és nagyobb feladatot rótt rám.

Székfoglaló előadásomat december 7-én tartottam meg „Hogyan fogadták Magyarországon a finn népköltészetet és különösen a Kalevalát 100 évvel ezelőtt?” címmel. A háromnegyedórás finn nyelvű előadás merőben új kutatások alapján készült, amelyeknek eredményeit még Magyarországon sem közöltem. Az előadást igen kedvezően fogadták, teljes szövege meg fog jelenni a „Virittäjä” című finn tudományos folyóiratban. Az előadásnak szép közönsége volt: irodalomkutatók, professzorok, írók, újság szerkesztők stb. Még ugyanezen a napon az egyetemen is előadást kellett tartanom „A finn irodalmi művek magyar fordításai” címmel. Ez az előadás a „Parnasse” című finn irodalmi folyóiratban jelenik meg.

Hét hetet töltöttem Finnországban. Már ott tartózkodásom első hetétől kezdve rendszeresen utazgattam vidéki városokba és helységekre, utazásaim során főleg a finn népfőiskolákat és munkásfőiskolákat tanulmányoztam, ezeken a szükséghez képest előadásokat is tartottam. Így pl. Kälviännummiban, Lohjában és Lahtiban Petőfiről, Aranyról és Madáchról. Előadást tartottam a helsinki munkásfőiskolán is „A finn irodalom és a világirodalom” címmel — ez az előadásom szintén megjelenik finn folyóiratban. Egyórás előadást tartottam a Suomi—Unkari Társaságban „Régi irodalmunk haladó iránya és mai irodalmunk és irodalmi életünk” címmel. Végül a Rádióban „A modern magyar irodalomról és a magyar műfordítás-irodalomról hangzott el egy-egy előadásom.

Meglátogattam a Finn Írószövetséget. Tanulmányoztam a finn színházi életet, nemcsak a fővárosban — ahol a Nemzeti Színház és a Munkásszínház előadásai jelentettek nagy művészi élményt —, hanem Tamperében is. A tamperői Munkásszínház Finnország legjobb színháza. Éppen Väinö Linna „Itt a Sarkcsillag alatt” című regénytrilógiájának a finn polgárháborúról szóló második része szerepelt, az író dramatizálta változatban. A dráma igazán megrázó hatású és politikai szempontból is nagy nevelőerejű mű. A szerzővel is sikerült találkoznom, vendégül látott, és ez alkalommal beszélgettünk, egyebek között, regénye magyar fordításának lehetőségeiről is. Ugyancsak Tamperében vendégül látott az ott élő írók köre.

Előadásaimról és vidéki látogatásaim eseményeiről a finn sajtó, pártállásra való tekintet nélkül, teljes részletességgel állandóan beszámolt. Különösen nagy hatást tettek a finn olvasóközönségre azok a verseim, amelyeket ott tartózkodásom alatt egyenesen finnül írtam, és amelyeket a legnagyobb napilapok, az Uusi Suomi, Helsingin Sanomat, Aamulehti stb. közöltek.

Tárgyaltam a legnagyobb finn könyvkiadókkal és a Finn Nemzeti Színház igazgatójával. Új magyar regények kiadására, ill. új magyar színművek előadására vonatkozó igényüket és idevágó javaslataimat a helsinki magyar nagykövetségnek és itthon a finn—magyar kulturális egyezmény elnökének továbbítottam. Ugyancsak átadtam a magyar nagykövetségnek azoknak a finn tudósoknak és íróknak névjegyzékét, akiknek magyarországi meghívását a finn—magyar szellemi kapcsolatok elmélyítése érdekében kívánatosnak tartom. Kapcsolatba léptem azokkal a finn világirodalmi kutatókkal is, akik, részben magyar vonatkozású munkáik anyagának kiegészítése végett hazánkba és Intézetünkbe is el fognak látogatni. Ezek közül meg kell említenem *Aarne Laurilát*, aki világirodalmi s *Ritva Heikkilät* és *Pekka Lounelät*, akik drámatörténeti tanulmányokat folytatnak, s mind a hárman készülnek hazánkba.

K. G.

Hopp Lajos tanulmányútja Lengyelországban

A magyar—lengyel akadémiai tudományos együttműködési egyezmény keretében 1961. október 5-től 1962. január 5-ig kutatásokat végeztem Varsó, Gdansk, Krakó és Wrocław levéltáraiban és könyvtáraiban. Megfordultam ezenkívül Malborkban és Katowicében, valamint Tarnóvban, Bem József szülővárosában.

Sikerült újabb ismereteket szereznem II. Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen lengyelországi, danksai tartózkodásáról (1711—1712) időszakáról, mind az átvizsgált forrásanyag, mind pedig — az itthon hozzáférhetetlen — lengyel történeti szakirodalom tanulmányozása

révén. Ellenőriztem Szathmáry Király Ádám lengyelországi naplójegyzeteit. A személyek azonosítását elsősorban az új lengyel családtörténet segítségével végeztem (Genealógia. 1959. Warszawa. Inst. Hist. PAN, pod Tadeusza Manteuffla), támaszkodtam többek között Paweł Czaplewski munkájára is (Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie prus królewskich, 1454—1772. Toruń 1921, Nakładem Tow. Nauk.). A gdanski Városi Könyvtár archívumában található régi metszetek, mappák, valamint a régi város történetének irodalma alapján és Pavel Groth professzor segítségével megismertem a XVIII. sz. eleji Gdansk híres reneszánsz kori műemlékeit, akkori nevezetességeit, fejlett kereskedelmi, társadalmi és kulturális életét. Rákóczi állandó danckai tartózkodási helyét és kedvenc vendégeskedéseinek színhelyét is többnyire sikerült a város régi helyrajzi térképén megközelítőleg kideríteni.

Említésreméltó, hogy Gdanskban (Woj. Archiwum Panstowwe) három példányban, két különböző állagból kerültek kezembe Rákóczi jaroslávi birtokainak vételével és eladásával kapcsolatos iratok, hitelesített másolatban. Az eredeti okmányok hollétéről eddig nincs tudomásom. A következő iratokról van szó:

1. Generosus Stephanus Kruczai ingrossat Plenipotentiam.

Coram Iudicio Actisqve praesentibus Veteris Civitatis Gedanensis personaliter comparens Generosus Stephanus Kruczai . . . [stb. Így kezdődik mindegyik okmány. — A hivatalos szöveg után következő latinnyelvű felhatalmazás végén:] Datum Gedani. Die 25ta Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Duodecimo. — Franciscus Princeps.
mp L. S.

Caspar Beniczki mp

[Mindegyik okmány végén:] De Originali vero iterum ad se recepto Generosus Comparens Nobile Iudicium in Forma Juris optima quietavit. Actum ut supra. Ex Libro Causarum Vet. Civitatis Gedanensis.

2. Generosus Stephanus Kruczai ingrossat Assecurationem. [Datum és aláírás a latint követő lengyel szöveg után:]

Działo sie w Lwowie. d. 29. Marca 1707.

L. S. Am. Sieniawski

E. Sieniawska

K. K. H. W. K. etc.

W. B. H. W. K. etc.

3. Generosus Stephanus Kruczai ingrossat Literas Reversales.

[Datum és aláírás a latint követő lengyel szöveg után:]

Działo się w Skolim. d. 26. Januarii. Roku Panskiego. 1711.

L. S. E. Sieniawska

K. Kra. H. W. K. etc.

4. Generosus Stephanus Kruczai ingrossat Contractum certum.

[Datum és aláírás a latin szöveg után:]

Datum Gedani. Die 15. Mensis Octobris. Anni 1712.

L. S. E. Sieniawska. Caste. Craco.

Exerci. R. P. S. D.

5. Generosus Stephanus Kruczai ingrossat Computationem.

[A latin szöveg után következnek:] Comput Inraty Jaroslawskiej w Alternacie czyniony. d. 18. xbr. 1712. [A lengyel nyelvű részletes elszámolás után aláírás:] E Sieniawska L. S.

K Kra H W K.

6. Generosus Stephanus Kruczai offert duo Scripta, ac petit eorum Subscriptiones et cum Subscriptionibus et ante ductor. Actum conferri.

Az 1—5. sz. iratok mindegyikéből két másolat található a — Rákóczy 1717. Korespondencia szlachty z Dańskiem. 300, 52/1093 — jelzet alatt. (22 ívrétű levél)

Az 1—6. sz./ iratok: Altstadt. Schoepfenbuch 1711—1724. 300, 41/22 — Acta Anni 1714. (97 verso—101 recto, ívrét)

A 2. sz. okmányra, a Sieniawska nevére történt birtokvásárlásra vonatkozólag ld. Rákóczi végrendeletét (Memoires: 158), Vallomásait (Confessio: 188), Kray Jakabnak 1707. márc. 14-én (Thaly: Archivum Rákócianum II. 58), valamint 1708. január 22-én írott levelét (Ráday Pál iratai II. 1961, 382); ez utóbbiban a fejedelem saját nevére akarta íratni a jaroslávi birtokokat.

A 4. sz. okmány, a jaroslói birtokrész zálogbaadásáról készült Rákóczi többszöri sürgetésére (vö. Rákóczi Sieniawskához írt danckai leveleit, Listy Rakocego Franciska II do hetm.

Sieniawskiy z lat 1704—1712. Lettres de Rakoczy. Czartoryski Muzeum 2761, Id. a fejedelem instrukcióit Kruccsai Istvánnak, Dancka 20 May (Thaly: Archivum R. III. 739—42).

5. sz. Erről az elszámolásról írhatta a fejedelem Franciaországból Besenvalnak 1713. júl. 7-én „J'avois reçu la lettre de mon secrétaire Kruccsai par la quelle, aprez m'avoir jointe un estat de depense, il me joigne l'original de la lettre du secretair de la Castelane...” (Pillias, 1939, 79).

A hiteles másolatokat 1717-ben készítették. Az eredeti okmányok minden valószínűség szerint Rákóczi Gdanskban maradt levéltárába kerültek. E levéltár iratait ezidőben rendezte Beniczki Gáspár, amit egy dátum-bejegyzése is bizonyít, „Die 19. Jan. Gedani imposita 1717.” (Archivum R. III. 727). Thaly beszámolt Rákóczi Lengyelországba vitt levéltárának sorsáról. Jávorka egy részét Konstantinápolyba vitte; a „jaroslói ducatus” iratai ekkor még saját bevallása szerint itt voltak (Thaly, Századok 1888. 493—95.). A családi levéltár visszahozatalakor — Thaly feltevése szerint — Jávorka a jaroslói birtokokra vonatkozó okmányokat kiemelte és átadta az uradalom akkori tulajdonosának, Czartoryski Ágost hercegnek, aki Sieniawska özvegyen maradt leányát vette feleségül: „ma legalább a Rákóczi-archívumban Jaroslóra vonatkozó egyéb irat nincs, mint II. Rákóczi Ferenc lengyelországi jószágkormányzójának Missuna Mihálynak levelei és számadásai...” (Századok 1888. 593). A fent jelzett okmányokról az újabb történeti szakirodalomban sem találtam adatot.

A varsói Nemzeti Könyvtár kéziratárában megbizonyosodtam arról, hogy Rákóczinak a Krasinski könyvtárban felfedezett (Rómer Flóris, Századok 1874. — Csontos János, Akad. Ért. 1890.) „Tractatus de potestate” c. latin nyelvű kézírata és Kőszegi Pál ezzel egybekötött verses epithaliuma a második világháború alatt megsemmisült. A Krasinski-gyűjtemény, néhány kéziratot kivéve, elpusztult. A kéziratról utoljára Divéky Adorján adott hírt (Levt. Közl. 1928. 46). A Pułaski-féle katalógusban (Warszawa 1915) Rákóczi műve így szerepelt: „[48] Teologiai filozofia. (3436) Tractatus de potestate. Mscriptum principis Francisci Rakoczy a. 1730 missum I. Jablonowski Pal. Russiae. Pars prima de potestate rectae rationis. Pars secunda de potestate charitatis. XVIII. kart 110.” — Ez a mű egyébként franciául jelent meg 1751-ben. Az eredeti latin kézirat és francia fordítása a troyesi könyvtárban van „Tractatus de Potestate auctore Principe Francisco Rakotzi és Traité de la Puissance traduit du latin de Prince Ragotki” címmel. (Zolnai Béla, Széphalom 1927. 279.)

Számos francia nyelvű, 1704-ből való autográf Rákóczi-levél került elő Varsóban (Archivum Głównie Akt dawnych) a vilanovi Potocki-gyűjteményből. (Jelzete: Archiwum publiczne Potockich. Nr. 55. — cz. I. Fol. 251—266.) A terjedelmes kéziratköteg címe: „Zbiór pism politycznych pod panowaniem Augusta II. Cześć I — numerów 266.” A köteg végén, 1704-es évszám után ez áll: „Listy Xcia Rakocego de Pani Krakowskiej 1704.”

A levelek sorrendben:

251. Sire... votre Majesté — Keltezés és aláírás nélkül, a lengyel királynak küldött levél másolata.

252. Madame... du Camp de Solt ce le 7 de Juin 1704. — A fenti levelet ezzel küldte Sieniawskának. Ír benne a hadihelyzet szerencsés alakulásáról, beszámol a kuruc fegyverek győzelméről. Kéri őt, ne adjon hitelt azoknak a rágalmaknak, melyeket ellenségei terjesztenek róla Lengyelországban.

253. Monsieur... votre Excellence... a Miskocz ce le 29 de Janvier 1704. — A levelet a svéd ügyekkel kapcsolatban írta.

254. Madame... Keltezés nélkül, a hátlapon: X. Rakoczy 1707. A svéd ügyekkel kapcsolatos.

255. Madame... du Camp devant Segedin. Ce 10 aoust 1704. — Csak az aláírás Rákóczié, az írásforma a 251. sz. másolatéval egyezik. A hadieseményekről, nélkülözéseiről tudósítja és betegségről, ami az írásban akadályozta.

256. Madame... Devant Erlau ce le 12 d'Avril 1704. — Az általános helyzetről, danckai kapcsolatairól ír.

257. Madame... Ce le 25 de Fevrier 1704. — Bonac-kal való kapcsolatairól, a Le Mercur Galant híreiről, a Palatin de Belz betegségéről szól.

258. Madame... au Camp devant Erlau ce le 15 de Mars 1704. — Figyelemmel kíséri a lengyelországi eseményeket; Munkács és Ungvár bevételéről ír, az ügyek alakulásáról tudósítani fogja.

259. Madame... a Erlau ou Agria ce le 17 d'Avril 1704. — A sikeres harcokról ír benne.

260. Madame... au Camp a Kovesd ce le 7 de Mars 1704. — A kedvező kilátásokról, s a lengyel ügyekről.

261. Madame... au bord de Danube a Dáb ce le 27 d'Avril 1704. — Valamennyi közül a legszebb, lelkes hazafiúi érzelmektől fűtött levél.

262. Madame ... A Solt ce le 21. de Juin 1704. — A Palatinus családi dolgairól.
 263. Madame ... Gyöngyös ce le 24 d'August 1704. — Újra egészséges és írhat; beszámol a dunántúli hadakozásról.
 264. Madame ... a Agria ce le 9 de Juin 1705. — Államügyekről.
 265. Madame ... a Agria ce le d'Avril 1705. — A Tőle való elválásról, M. Des Alleurs érkezéséről; nem tud új híreket a dunántúli csatározásokról.
 266. Madame ... du Camp de Patay ce le 7 de May 1704. — A hadihelyzetről. „Pour dire la vérité nous pareissions Des nieboszczik jusque au present ...”
 A levelek kronológiai sorrendje a következő: 257. 253, 260. 258. 256. 259. 261. 266. 251. 252. 262. 255. 263. 265. 264. 254?

Megemlítem, hogy a fenti leveleknek nem találtam nyomát a szakirodalomban, sem fényképmásolatát a hazai mikrofilmtárakban.

A varsói, ill. a krakkói Czartoryski levéltárban számos kéziratot kutattam át, úgy mint a több száz darabból álló, a Sieniawska és Sieniawski levelezést tartalmazó (1696—1728) Radziwill-archívumot, a Krakkóban levő jelentős Sieniawska-gyűjteményt, s a Czartoryskiai birtok- és levelezésgyűjteményének egy részét, továbbá Besenval és Bonac francia követeknek lengyel főurakkal váltott levelezését. Átnéztem a Turcika jelzet alatti, a konstantinápolyi kapcsolatokra vonatkozó anyagot, magyar vonatkozásokat sejtető irat-kötegeket és természetesen az itteni ismert Rákóczi-leveleket is.

A közlésre érdemes anyag s adalékok részben nagyobb tanulmányban kerülnek feldolgozásra a Rocznik Gdanski c. évkönyv 1962. évfolyamában, „Pobyt Franciszka Rakoczego w Polsce w r. 1711—1712.” címmel. (Kiad. Gdanskie Towarzystwo Naukowe.) Értékes adalékokkal egészíthetem ki az Intézet gondozásában készülő Mikes kritikai kiadás I. kötetének jegyzetapparátusát; támaszt ad a tanulmányút a Mikes-monográfia lengyel, életrajzi szakaszának megírásához is.

A személyes kapcsolatok révén hasznos tapasztalatokat szereztem a lengyel akadémiai Irodalomtörténeti és Történettudományi Intézet működéséről; áttekintést nyertem a tudományos kutatási tervekről, a tudományszervező munkáról. Ebben elsősorban *Tadeusz Mantuffel* és *Kazimierz Lepszy* professor, a varsói, ill. a krakkói Történettudományi Intézet igazgatója, valamint *Kazimierz Wyka* professor, az Irodalomtörténeti Intézet igazgatója támogatott. Sok és szíves segítséget nyújtottak az akadémiai intézetek egyes munkatársai s a korszak egyetemi oktatói. Alkalmam volt közelebről tanulmányozni a lengyel barokk és klasszicizmus korára vonatkozó irodalmi kutatások eredményeit és a máig vitatott kérdések szakirodalmát. A XVII. és XVIII. század igen gazdag főúri levélirodalmát a kézirategyűjteményekből sikerült megismernem, és ennek alapján képet alkotnom a fejlett lengyel levélistilus nyelvi-irodalmi színvonaláról.

Tanulmányutam nem általános felmérő jellegű volt, inkább a már jelzett, de rendszeresen át nem kutatott gyűjtemények vizsgálata volt a feladatom a lengyelországi Rákóczi-anyag szempontjából. Kutatási programom összeállításához és munkámhoz nagy segítséget nyújtottak a korábbi lengyel vonatkozású levéltári kutatások, többek között Rómer Flóris, Szadeczky Lajos, Csontos János, Thalys Kálmán és Divéky Adorján beszámolóit, mindenek előtt a varsói, gdanski és a krakkói kutatásokról szóló jelentések. A lengyel levéltárakban még jelentős forrásanyag és sok munka vár a magyar szakemberekre, történeti és irodalmi vonatkozásban egyaránt.

H. L.

Révész Imre: Sinai Miklós és kora. — Századvégi költők. — Babits Mihály összegyűjtött versei. — Zenetudományi tanulmányok 7. köt. — Anyanyelvi műveltségünk. — Az egri pedagógiai főiskola évkönyve. — A pécsi pedagógiai főiskola évkönyve. — Sztaray, Zoltan: Bibliography on Hungary. — Stein, Werner: Kulturfahrplan. (Tarnai Andor, Nagy Miklós, Varga József, Szabolcsi Miklós, Lengyel Dénes, Horváth Károly, Pusztai Ferenc, Kovács József, V. Kovács Sándor)	254
---	-----

Az Intézet életéből

A lipcei irodalomtörténeti konferencia	262
Képes Géza finnországi tanulmányútja	265
Hopp Lajos tanulmányútja Lengyelországban	265

СОДЕРЖАНИЕ

<i>М. Сабольчи—Л. Иллеш</i> : Проблемы развития венгерской социалистической литературы и ее связи с немецкой социалистической литературой.	137
<i>И. Кираль</i> : Новые стремления в литературоведческих работах	151
<i>Ш. Шомоди</i> : К вопросу «литературной партии Деака» (партии соглашения).	161
<i>Б. Штолл</i> : «Шаловливая песня» и народная поэзия.	180

Краткие совещания

Документация

<i>Дьёрдь Тёрё</i> : Заметки и дедикации Петефи.	197
<i>Дезсёне Ко толани</i> : Костолани и кризис ПЭН-клуба.	209
<i>Н. Хегедюш</i> : Стихи «Милитта» от Эндре Ади.	213
<i>Ф. Холович</i> : Кто перевел Библию Калди?	223

Обзор

Сборник текстов из литературы второй половины XIX-ого столетия. (<i>Й. Мезеи</i>) ..	232
Дьёрдь Балинг: Часовой оглядывается (<i>Л. Фёльдени</i>)	235
Янош Балаж: Янош Сильвестер и его эпоха (<i>Р. Герезди</i>)	238
Микша Феньё: Записи о журнале «Нюгат» (Запад) и о его окружности (<i>Э. Везер</i>)	241
Полное собрание сочинений Ференца Кёльчеи (<i>Й. Барта</i>)	243
Полное собрание сочинений Яноша Арань (<i>Дьёрдьде Хорлаи</i>)	247
О двух мемуаристах (<i>Ш. Луклчи</i>)	248
Etudes historiques (<i>Т. Кланицаи—И. Рейтё</i>)	251

Из жизни Института

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az Akadémiai Kiadónál, Budapest V. Alkotmány u. 21.
 telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46
 csekkbefizetési számla szám: 05.915.111-46

az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V. Váci u. 22.
 telefon: 185—612

a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V. József nádor tér 1.
 telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

(Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INHALT

M. Szabolcsi—L. Illés : Probleme der Entwicklung der ungarischen sozialistischen Literatur und ihre Beziehungen zur deutschen sozialistischen Literatur	137
I. Király: Neue Bestrebungen in unserer Literaturgeschichtsschreibung	151
S. Somogyi : Zur Frage der „literarischen Deák-Partei“	161
B. Stoll : Der „Schelmische Gesang“ und die Volksdichtung	180

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

Gy. Törő : Bucheintragungen und Widmungen von Petöfi	197
Frau D. Kosztolányi : Kosztolányi und die Pen Club-Krise	209
N. Hegedüs : Die Mylitta-Gedichte von Endre Ady	213
F. Holovics: Wer war der Übersetzer der Káldischen Bibel?	223

Rundschau

Eine Textsammlung aus der Literatur der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (<i>J. Mezei</i>)	232
György Bálint: Der Turmwächter blickt zurück (<i>L. Földényi</i>)	235
János Balázs: János Sylvester und seine Zeit (<i>R. Gerézdi</i>)	238
Miksa Fenyő: Aufzeichnungen über die Zeitschrift „Nyugat“ und aus deren Umkreis (<i>E. Vezér</i>)	241
Die sämtlichen Werke von Ferenc Kölcsey (<i>J. Barta</i>)	243
Die sämtlichen Werke von János Arany (<i>Frau Gy. Hortai</i>)	247
Zwei Memoirenschriftsteller (<i>S. Lukácsy</i>)	248
Etudes historiques (<i>T. Klaniczay—I. Rejtő</i>)	251

Aus dem Leben des Instituts

TANULMÁNYOK A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette: Szabolcs Miklós és Illés László

Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. (676 l.)

120,— Ft

Az Irodalomtörténeti Intézet gondozásában készült tanulmánykötet az első összefoglaló jellegű kísérlet arra, hogy feltárja a magyar szocialista írói törekvések történetét. A kiadvány *történeti jellegű tanulmányokat*, (a Népszava Olvasótárról, az emigrációs Egységről, a Le Monde könyvkiadóról, a 100% mozgalomról, az 1940-es években alakult un. Munkásíró-csoportról stb), *írói arcképeket* (Komját Aladárról, Gábor Andorról, Révai Józseféről, Bölöni Györgyéről, Lukács Lászlóról, József Attiláról), és *bibliográfiákat* tartalmaz.